

EKONOMİK VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

THE INTERNATIONAL JOURNAL
OF ECONOMIC AND SOCIAL RESEARCH

ISSN: 1306 - 2174

<http://www.iibfdergi.ibu.edu.tr>

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

EKONOMİK VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİŐİ

THE INTERNATIONAL JOURNAL OF ECONOMIC AND SOCIAL RESEARCH

Cilt/Volume: 14 Yıl/Year: 14 Sayı/Issue: 2 Güz/Autumn 2018

ISSN: 1306 - 2174

<http://www.iibfdergi.ibu.edu.tr>

İmtiyaz Sahibi / Owner

Prof. Dr. Şahabettin GÜNEŞ, Dekan / Dean

Editör / Editor

Doç. Dr. Fatih KONUR

Dergi Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Fatih SAVAŐAN, *Sakarya Üniversitesi* Prof. Dr. Şahabettin GÜNEŞ, *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi*
Prof. Dr. Mehmet ASUTAY, *Durham University* Doç. Dr. Ümit GÜMRAH, *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi*
Prof. Dr. Mehmet DALAR, *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi* Doç. Dr. Lütü SUNAR, *İstanbul Üniversitesi*
Prof. Dr. Mehmet ERYİŐİT, *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi* Doç. Dr. Fatih YARDIMCIOŐLU, *Sakarya Üniversitesi*
Prof. Dr. Seyit KÖSE, *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi* Doç. Dr. Sevim AKDEMİR, *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi*

YazıŐma Adresi

Doç. Dr. Fatih KONUR

Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

14280 Gölköy Kapüsü / BOLU

Submission Address

Assoc. Prof. Fatih KONUR

International Journal of Economic and Social Research

Bolu Abant İzzet Baysal University, Faculty of Economics and Administrative Sciences

14280 Gölköy Kapüsü / BOLU

Tel: +90 374 254 10 00 - 14 01 - 14 02 Faks: +90 374 253 45 21

E-posta/E-mail: iibfdergi@ibu.edu.tr

Yayın Hizmetleri ve Baskı / Publishing Services and Printing

BULUŐ Tasarım ve Matbaacılık Hizmetleri, Bahriye Üçok Caddesi 9/1 BeŐevler, 06500 Ankara, Türkiye

Tel: (0312) 222 44 06 • Faks: (0312) 222 44 07 • E-posta: bulus@bulustasarim.com.tr

Dergimiz Tübitak Ulakbim Sosyal Bilimler Veritabanı, Ebscohost, Index Copernicus, Contemporary Science Association Databases, Cabell's Directories, Akademia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS Index) ve Directory of Open Access Journals (DOAJ) tarafından taranmaktadır.

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

EKONOMİK VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERĐİŐİ

- ▶ BAİBÜ – İİBF Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, BAİBÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nce yılda iki kez yayımlanan hakemli bir dergidir. Dergimizde işletme, iktisat, kamu yönetimi, uluslararası ilişkiler, maliye, çalışma ekonomisi ve ekonometri bilim dallarında yazılar yayımlanmaktadır.
- ▶ Dergide yayımlanmak üzere gönderilen yazılar, belirtilen kurallara uygun olarak hazırlanmalıdır.
- ▶ Dergide yayımlanan yazılarda belirtilen görüşler yazarlara ait olup, BAİBÜ – İİBF Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi'nin görüşlerini yansıtmaz.
- ▶ BAİBÜ – İİBF Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi'nde yer alan yazılardan kaynak gösterilerek aktarma ve alıntı yapılabilir.

Bolu Abant İzzet Baysal University
Faculty of Economics and Administrative Sciences

THE INTERNATIONAL JOURNAL OF ECONOMIC AND SOCIAL RESEARCH

- ▶ The International Journal of Economic and Social Research (IJESR) is a bi-annual journal published by Bolu Abant İzzet Baysal University (BAIBU) Faculty of Economics and Administrative Sciences (FEAS). IJESR publishes peer-reviewed studies in the fields of business administration, economics, public administration, international relations, finance, labor economics and econometrics.
- ▶ Submitted articles should strictly follow the format of the sample article in the journal web site.
- ▶ If you have any questions regarding the submission process please send an e-mail to iibfdergi@ibu.edu.tr to contact the editorial office.
- ▶ The journal is indexed by TUBITAK-ULAKBİM Social and Human Sciences Database, Ebscohost, Index Copernicus, Contemporary Science Association Databases, Cabell's Directories, Directory of Open Access Journals (DOAJ) and Asos Index.

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

EKONOMİK VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ
THE INTERNATIONAL JOURNAL OF ECONOMIC AND SOCIAL RESEARCH

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Aykut KİBRİTÇİOĞLU	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. BahtıŐen KAVAK	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Cumhuri ERDEM	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Halil KALABALIK	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Halil SEYİDOĞLU	DoĐuŐ Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan VERGİL	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Kamer KASIM	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Metin BERBER	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Nesrin ALGAN	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Osman PEHLİVAN	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Sudi APAK	Esenyurt Üniversitesi
Prof. Dr. Utku UTKULU	Dokuz Eylül Üniversitesi

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

EKONOMİK VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ
THE INTERNATIONAL JOURNAL OF ECONOMIC AND SOCIAL RESEARCH

2018 GÜZ SAYISINA KATKIDA BULUNAN HAKEMLER / REVIEWER LIST IN AUTUMN 2018

Prof. Dr. Cumhuri ERDEM	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Rahmi Deniz ÖZBAY	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Elif KARABULUT TEMEL	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŐEN	Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Serkan DİLEK	Kastamonu Üniversitesi
Doç. Dr. Handan ERTAŐ	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Hatice Nilay GEMLİK	Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Ömer METİN	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Rüveyda KIZILBOĞA ÖZASLAN	Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Ferhat PEHLİVANOĞLU	Kocaeli Üniversitesi
Doç. Dr. Yusuf Volkan TOPUZ	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Öznur ÖZKAN TEKTAŐ	Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Ayőe YILDIZ	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Rahmi YÜCEL	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yakup AKKUŐ	İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ömür DEMİNER	Hitit Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Anıl ERALP	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Taner SİĞİNDİ	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Meftune ÖZBAKIR UMUT	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

EKONOMİK VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ
THE INTERNATIONAL JOURNAL OF ECONOMIC AND SOCIAL RESEARCH

Cilt / Volume 14

Yıl / Year 14

Sayı / Issue 2

Güz / Autumn 2018

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

**Yenilenebilir Enerji Alternatiflerinin Değerlendirilmesi ve Uygun Tesis Yeri Seçimi:
Türkiye’de Bir Uygulama**

*Evaluation of Renewable Energy Alternatives and Selection of Suitable Facility Location:
A Study in Turkey*

Hatice DOĞAN, Ahmet Serhat ULUDAĞ

157-180

**Türkiye’de Enerji İthalatı, Cari Açık ve Büyüme İlişkisi:
VAR ve Granger Nedensellik Analizi**

*Relationship Between Energy Import, Current Account Deficit and Growth in Turkey:
VAR and Granger Causality Analysis*

Hakan SARITAŐ, Ayőe GENÇ, Tahsin AVCI

181-200

Perakende Mağazalarında Satış Temsilcilerinin Performansını Etkileyen Faktörler

The Factors Affecting Performance of Sales Representatives in Retail Stores

Önder KETHÜDA

201-218

**Kaynak Olarak YouTuber’a Güvenilirliğin ve Marka Güveninin Gençlerin
Satın Alma Niyetine Etkisi**

*The Effect of YouTubers’ as Endorsers’ Credibility and The Effect of The Brand Trust on
Young Consumers’ Purchase Intention*

Oya ERU, Iőıl KARAPINAR ÇELİK, Süleyman ÇELİK, Ruziye COP

219-238

Toprak Mahsulleri Vergisinin Esasları ve Sonuçları: Toprak Mahsulleri Vergisi II. Aşar mıydı?

The Basics and Consequences of the Tax on Soil Products:

Could the Tax on Soil Products Be Considered as a Replacement for Aşar?

Mehmet ERTAN

239-256

Türkiye’de Politika Belgelerinde Yaşlılara Yaklaşımın Değerlendirilmesi

Evaluation of Ageing in Turkish Policy Documents

Mehtap ÇAKMAK BARSBAY

257-280

Osmanlı’da Kalkınma Tartışmaları: İbret Gazetesindeki Ekonomi Yazıları

Development Discussions in Ottoman Empire: Articles on the Economy in the İbret Newspaper

Kenan DEMİR

281-300

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

EKONOMİK VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ
THE INTERNATIONAL JOURNAL OF ECONOMIC AND SOCIAL RESEARCH

Cilt / Volume 14

Yıl / Year 14

Sayı / Issue 2

Güz / Autumn 2018

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

İktisadiyat Mecmuası'na Göre Merkantilist Dünyada Osmanlı İmparatorluğu'nun Dış Ticareti

Foreign Trade of Ottoman Empire in Mercantilist World According To İktisadiyat Mecmua
Serap BARIŞ, Metehan ŞAHİN

301-316

Türkiye'de İbn Haldun Üzerine Yapılmış Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi

Bibliyometrik Analysis of Graduate Thesis Writen on Ibn Khaldun in Turkey
Saime KAVAKCI, Fatih YARDIMCIOĞLU

317-342

Yerel Demokrasi: Bir Güncelleme Önerisi

Local Democracy: A Proposal for Updating
Arif ERENÇİN

343-356

YENİLENEBİLİR ENERJİ ALTERNATİFLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ VE UYGUN TESİS YERİ SEÇİMİ: TÜRKİYE’DE BİR UYGULAMA*

EVALUATION OF RENEWABLE ENERGY ALTERNATIVES AND SELECTION OF SUITABLE FACILITY LOCATION: A STUDY IN TURKEY

Hatice DOĞAN**

Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, GİRESUN
(hatice.dogan@giresun.edu.tr)

Ahmet Serhat ULUDAĞ

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, SAMSUN
(serhat.uludag@omu.edu.tr)

ÖZ

Enerjide dışa bağımlı olan Türkiye gibi ülkeler, sahip oldukları enerji kaynaklarını etkin ve verimli kullanmak zorundadırlar. Fosil enerji kaynakları rezervlerinin en zengin olduğu bölgeler arasında yer almasına rağmen Türkiye, kendi ihtiyacını karşılayabilecek rezervlere sahip değildir. Bununla birlikte, coğrafi konumu ve iklimsel özellikleri Türkiye’ye yenilenebilir enerji kaynakları açısından değerlendirilebilecek büyük bir potansiyel sunmaktadır. Bu çalışmanın temel amacı, bu potansiyeli bulanık gri ilişkisel analiz yöntemini kullanarak değerlendirmek, Türkiye açısından en uygun bulunan yenilenebilir enerji türü bakımından hangi ilin en elverişli olduğunu gri ilişkisel analiz ve analitik hiyerarşi süreci yöntemlerini kullanarak tespit etmektir. Elde edilen bulgular, Türkiye açısından en uygun yenilenebilir enerji kaynağının güneş enerjisi; güneş enerjisi için en elverişli ilin ise Mardin olduğunu göstermiştir. Ayrıca yenilenebilir enerji kaynaklarının değerlendirilmesi aşamasında en önemli kriterlerin ÇED raporlarına uygunluk; zararlı madde ve gaz emisyonu, atık imha ihtiyacı; en elverişli ilin belirlenmesi aşamasında en önemli ana kriterin iklimsel özellikler, en önemli alt kriterin ise günlük güneşlenme süresi olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Tesis Yeri Seçimi, Yenilenebilir Enerji, Analitik Hiyerarşi Süreci, Gri İlişkisel Analiz, Bulanık Gri İlişkisel Analiz

* Bu çalışma, 27-28 Haziran 2018 tarihlerinde Bandırma’da düzenlenen Uluslararası Uygulamalı Ekonomi ve Sosyal Bilimler Kongresi ICEESS 2018’de “Uygun Yenilenebilir Enerji Kaynağı ve Yatırım Bölgesi Seçimi: Türkiye Özelinde Bir Uygulama” başlığı ile sanal olarak sunulmuş ve söz konusu başlık altında hazırlanan özet, özet bildiriler kitabında basılmıştır.

** Sorumlu yazar

ABSTRACT

Foreign-dependent countries in energy, such as Turkey, need to use their energy resources efficiently and productively. Turkey does not own the reserves to meet its own energy needs, although it is one of the richest regions in terms of fossil energy reserves. On the other hand, its geographical position and climate offer a great potential to Turkey in terms of renewable energy resources. The main purpose of this study is to evaluate this potential by using fuzzy grey relational analysis method, and to find out the most suitable city for the most suitable renewable energy type for Turkey by using grey relational analysis and analytical hierarchy process methods. The data obtained show that the most suitable renewable energy resource in Turkey is the solar energy, and the most suitable city for generating solar energy is Mardin. In addition, compliance with EIA (Environmental Impact Assessment) reports, harmful substances and gas emissions, waste disposal needy are found to be the most important criteria in evaluation of renewable energy resources; climatic characteristics are found to be the most important criterion in determining the most suitable city, and daily hours of sunshine is found to be the most important sub-criterion.

Keywords: Facility Location Selection Renewable Energy, Analytic Hierarchy Process, Grey Relational Analysis, Fuzzy Grey Relational Analysis

1. Giriş

Enerji temini ve enerji temini için gerekli kaynaklara sahip olma arzusu, geçmişten günümüze tarihsel akışı değiştiren pek çok önemli olayın altında yatan başlıca nedenler olmuştur. Bugün dahi dünya üzerinde vuku bulan; bölge halklarının özgülleştirilmesi, bölgeye demokrasi getirilmesi gibi benzeri söylemlerle gerekçelendirilen pek çok çatışma, savaş ve işgalin altında yatan temel neden enerji havzalarını kontrol altına alarak enerji temininde sürekliliği sağlama düşüncesidir. Enerji kaynaklarının dünya üzerinde farklı coğrafyalarda yer alması ve söz konusu kaynakların bu coğrafyalar arasında eşit dağılmaması enerji savaşlarının başlıca saikidir. Bu nedenle son yıllarda enerji konusu ülkeler açısından stratejik öneme sahip başlıca konulardan biri haline gelmiştir.

Günümüzde enerji kaynakları; yenilenemeyen ve yenilenebilir olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Yenilenemeyen enerji, insan etkileşimiyle serbest bırakılmadığı sürece yeraltında kalan, statik enerji depolarından elde edilen enerjidir. Yenilenebilir enerji ise, Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) tarafından; “sürekli yenilenen doğal süreçlerden elde edilen enerji” olarak tanımlanmaktadır (IEA, 2007: 19). Yenilenemeyen enerji kaynaklarının giderek azalması ve sürdürülebilir enerji politikalarının uygulamaya konması, ülkelerin giderek artan bir şekilde yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelmelerine neden olmuştur. Güneş, rüzgâr, jeotermal, hidrolik ve biyokütle adı geçen yenilenebilir enerji kaynaklarından başlıcalarıdır.

Güneş enerjisi, güneş tarafından yayılan elektromanyetik enerjiden (Ayan ve Pabuççu, 2013: 91); rüzgâr enerjisi ise, havanın sahip olduğu kinetik enerjinin mekanik enerjiye dönüştürülmesinden elde edilmektedir (www.yegm.gov.tr, 28.07.2018 tarihi itibarıyla). Yeraltındaki kayalarda birikmiş olan ısının akışkanlar aracılığıyla taşınarak rezervuarlarda birikmesiyle oluşan sıcak su, buhar, kuru buhar ve kızgın kuru kayalardan yapay yollarla elde edilen ısı enerjisi, bir diğer yenilenebilir enerji türü olup; jeotermal enerji olarak adlandırılırken (www.enerji.gov.tr, 26.07.2018 tarihi itibarıyla); sudaki potansiyel enerjinin kinetik enerjiye dönüştürülmesiyle hidrolik enerji elde edilmektedir (Çukurçayır ve Sağır, 2008: 267). Hidrolik enerjisi gibi doğa dostu olan bir diğer enerji türü de biyokütle enerjisidir. Biyokütle, bir türe veya çeşitli türlerden oluşan bir topluma ait yaşayan

organizmaların belirli bir zamanda sahip olduğu toplam kütlev olarak da tanımlanmaktadır. Biyokütlev enerjisi ise, bu toplam kütlelenin yakılması sonucu elde edilmektedir (www.yegm.gov.tr, 28.07.2018 tarihi itibarıyla).

Enerji kaynakları dünyada farklı bölgelerde ve farklı miktarlarda bulunmaktadır. Bazı ülkeler enerji kaynakları bakımından zengin rezervlere sahipken, bazı ülkeler ise bu açıdan oldukça şansız durumdadır. Enerji kaynakları bakımından zengin olmayan ülkelerin dışa bağımlılıklarını azaltabilmek için mevcut kaynaklarını etkin ve verimli kullanmaları gerekmektedir. Türkiye, bu durum için iyi bir emsal teşkil etmektedir. Dünyanın en zengin fosil yakıt rezervlerinin bulunduğu bölgeler arasında bulunmasına rağmen Türkiye, kendi ihtiyacını karşılayabilecek fosil yakıt rezervlerine sahip değildir. Bununla birlikte, Türkiye sahip olduğu coğrafya ve bulunduğu konum itibarıyla yenilenebilir enerji kaynakları açısından büyük bir potansiyeli de sahiptir.

Bu çalışma, Türkiye'nin yenilenebilir enerji kaynakları bakımından sahip olduğu bu büyük potansiyele atfedilen öneme binaen ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda çalışmanın amacı; yenilenebilir enerji kaynaklarından hangisinin Türkiye açısından daha uygun olduğunu belirlemek ve ardından bu enerji türü bakımından en elverişli ili tespit etmektir. Bu amaç doğrultusunda en uygun yenilenebilir enerji kaynağının belirlenmesi için Bulanık Gri İlişkisel Analiz (FGIA); en elverişli ilin tespit edilmesi için ise Gri İlişkisel Analiz (GIA) ve Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP) yöntemleri kullanılmıştır.

Çalışmayla Türkiye'nin sahip olduğu kaynakları daha verimli ve etkin kullanmasını sağlayarak, ülke ekonomisinin daha müreffeh seviyelere çıkarılmasına katkı sağlamak amaçlanmıştır.

2. Literatür Araştırması

Literatürde, yenilenebilir enerji kaynaklarının değerlendirilmesine ve içlerinden en uygunun seçimine yönelik farklı yöntemlerin kullanıldığı çok sayıda çalışma mevcuttur. Bu bağlamda Heo vd. (2010), çalışmalarında bulanık AHP'yi kullanarak yenilenebilir enerji teknolojisine ilişkin Ar-Ge'nin ve etkin bir dağıtım programının oluşturulmasını amaçlamışlardır. Bulanık AHP ile birlikte VIKOR yöntemini kullanan Kaya ve Kahraman (2010), çalışmalarında ilk olarak İstanbul için yenilenebilir enerji kaynaklarını değerlendirmişler, en iyi olan alternatifi belirlemişler ve ardından bu enerji kaynağı için en uygun ilçenin seçimine odaklanmışlardır. Cristobal (2011) ise, AHP ve VIKOR yöntemlerini bir arada kullanarak çalışmasında İspanya için çeşitli yenilenebilir enerji yatırım projelerini değerlendirmiş ve en iyi olanı seçmiştir. Sadeghi vd. (2012), Cristobal (2011)'den farklı olarak AHP ve TOPSIS yöntemlerini bir arada kullanarak yenilenebilir enerji kaynaklarını belirlemiş olduğu kriterlere göre sıralamıştır. Ayan ve Pabuçcu (2013), enerji kaynağı yatırımlarının değerlendirilmesi ve sıralanması için sadece AHP yönteminin kullanıldığı bir çalışma gerçekleştirmişlerdir.

Chamzini vd. (2013), COPRAS, AHP; TOPSIS, VIKOR, SAW, MOORA ve ARAS gibi pek çok farklı çok kriterli karar verme yöntemini bir arada kullandıkları çalışmalarıyla yenilenebilir enerji projelerini değerlendirmeyi ve içlerinden en iyisini seçmeyi amaçlamışlardır. Ertay vd. (2013), sürdürülebilir kalkınma için en iyi yenilenebilir enerji kaynağının belirlenmesi maksadıyla MACBETH ve Bulanık AHP yöntemlerini bir arada kullanmışlardır. Tasri ve Susilawati (2014), belirsizlik koşulları altında AHP'yi kullanarak Endonezya'da elektrik üretimi için en uygun yenilenebilir enerji kaynağını belirlemeye çalışmışlardır.

Şengül vd. (2015) ise çalışmalarında, TOPSIS ve Shannon Entropi yöntemleri bir arada kullanarak Türkiye'deki yenilenebilir enerji tedarik sistemlerini değerlendirmişler ve söz konusu tedarik sistemlerini kendi aralarında sıralamışlardır. Monte Carlo Simülasyonu ve GIA yöntemlerini bir arada kullandığı çalışmada Tüysüz (2017), yenilenebilir enerji kaynaklarını değerlendirmiştir. Karaca vd. (2017) ise çalışmalarında, COPRAS+İstihdam ve Ekonomik Kalkınma Modeli'ni bir arada kullanarak farklı alternatifler arasından optimal yenilenebilir enerji yatırım büyüklüğünü belirlemeye çalışmışlardır. Özcan vd. (2017) ise, yenilenebilir enerji yatırım alternatiflerini değerlendirdikleri çalışmalarında ANP ve TOPSIS yöntemlerini kullanmışlardır. Türkiye için en uygun yenilenebilir enerji kaynağını belirlenmek isteyen Damgacı vd. (2017) ise, çalışmalarında sezgisel bulanık TOPSIS yöntemini kullanmışlardır. Bir başka çalışmada ise Boran vd. (2018), Bulanık VIKOR yöntemi yardımıyla yenilenebilir enerji kaynaklarını değerlendirmişlerdir.

Konuya ilişkin bu genel literatür araştırmasının ardından, çalışmanın takip eden kısmında, ilk olarak Türkiye'nin yenilenebilir enerji potansiyelini ortaya koymaya yardımcı olacak genel bazı verilere, ardından incelenen ve çözümü aranan probleme, söz konusu problemin ele alınış tarzına, verilerin toplanma şekline, kullanılan yöntemlere, analize ve elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

3. Türkiye'nin Yenilenebilir Enerji Potansiyeli

Türkiye, zengin fosil enerji kaynaklarına sahip olmamasına rağmen; yenilenebilir enerji üretimine kaynak sağlayacak coğrafi ve iklimsel özelliklere sahiptir. Zira, Türkiye'nin güneşlenme süresi birçok ülkeye göre oldukça yüksektir. Türkiye Güneş Enerjisi Potansiyeli Atlası'nda, Türkiye'nin yenilenebilir enerji noktasında sahip olduğu büyük potansiyeli yansıtacak veriler yer almaktadır (www.enerji.gov.tr, 27.07.2018 tarihi itibarıyla). Buna göre, Türkiye'de yıllık ortalama güneşlenme süresi 2.741 saat (günlük ortalama 7,5 saat); yıllık toplam gelen güneş enerjisi 1.527 kWh/m² (günlük ortalama 4,18 kWh/m²)'dür.

Benzer durum rüzgâr enerjisi için de geçerlidir. Türkiye'nin rüzgâr enerjisi potansiyeli 48.000 MW olarak belirlenmiş olup; bu Türkiye yüzölçümünün % 1,30'una denk gelmektedir. Türkiye'de 2017 yılında rüzgâr enerjisinden 17.909 GWh elektrik üretilmiş olup; bu toplam elektrik üretiminin % 6,06'sına karşılık gelmektedir.

Pek çok farklı bölgesinde sıcak su kaynakları bulunan Türkiye, jeotermal enerji açısından da büyük bir potansiyele sahiptir. Türkiye'nin jeotermal potansiyeli teorik olarak 31.500 MWT'dir. 2017 yılında jeotermal enerjiden 5.970 GWh elektrik üretilmiş olup; toplam elektrik üretiminin % 2,02'si jeotermal enerjiden karşılanmıştır.

Çok sayıda nehir ve akarsuya sahip olan Türkiye hidrolik enerji alanında pek çok yatırım yapmaktadır. Türkiye'nin hidroelektrik üretimi, 2017 yılında 58,5 milyar kWh olarak gerçekleşmiş olup; toplam elektrik üretiminin % 19,8'i hidrolikten elde edilmiştir.

Diğer yenilenebilir enerji kaynakları ile karşılaştırıldığında da henüz Türkiye açısından yeni bir enerji türü olsa da biyokütle enerjisi, potansiyeli göz ardı edilmemesi gereken bir enerji çeşididir. 2017 yılı verilerine göre, biyokütleden 2.796,6 GWh elektrik üretilmiş olup; bu toplam elektrik üretiminin % 0,95'ini tekabül etmektedir.

4. Uygulama

Uygulamanın ilk aşamasında, değerlendirilecek yenilenebilir enerji alternatifleri belirlenmiştir. Ardından literatür araştırması yoluyla, bu alternatiflerin değerlendirilmesinde kullanılacak karar kriterleri araştırılmış ve seçilmiştir. Akabinde çok kriterli karar verme (ÇKKV) yöntemleri araştırılmış ve belirlenen kriterlere uygun yöntemler seçilmiştir. Seçilen Bulanık Gri İlişkisel Analiz (FGIA) gereği uzman kişilerden oluşan bir karar verici grup oluşturulmuş ve bu grubun görüşleri doğrultusunda adı geçen yöntemle Türkiye açısından elverişli yenilenebilir enerji türü belirlenmiştir. Buna mukabil, FGIA ile belirlenen yenilenebilir enerji türü için hangi ilin daha elverişli olduğunu tespit etmeye yönelik çalışmalara başlanmıştır. Bu kapsamda ilk olarak, illeri değerlendirirken kullanılacak kriterlere yönelik literatür araştırması yapılmış ve kriterler belirlenmiştir. İl sayısını maksimize eden, aynı zamanda sağlıklı olarak veri temin edilebilen dönem belirlendikten sonra, bu verilere uygun yöntemi belirlemek için yine bir literatür araştırması yapılmış ve Gri İlişkisel Analizi (GIA) yönteminin kullanılmasına karar verilmiştir. Gri İlişkisel Analizi (GIA) yönteminde karar kriterlerinin eşit olarak dağıtılmasını önlemek maksadıyla, AHP yöntemi kullanılarak kriterlerin ağırlıkları hesaplanmıştır. Son olarak AHP ve GIA yöntemleri bir arada kullanılarak hangi ilin belirlenen yenilenebilir enerji türü açısından uygun olduğu tespit edilmiştir.

4.1. Verilerin toplanması

Bulanık GIA aşamasında yenilenebilir enerji alanında çalışmaları bulunan iki akademisyen ve büyük ölçekli bir enerji firmasında çalışan st düzey bir yöneticiden oluşan bir karar verici grubu tesis edilmiştir. Uzman kişilerin değerlendirme ve yargılarını belirleyebilmek için hazırlanan formlar e-posta yoluyla kendilerine ulaştırılmış olup; geri dönüşler yine aynı yolla sağlanmıştır. Takip eden süreçte GIA yöntemi kullanılarak illere yönelik bir değerlendirme yapılmıştır. Belirlenen kriterler için ihtiyaç duyulan verilerin bir kısmı Meteoroloji Genel Müdürlüğünden yazılı talep ile temin edilmiştir. Bir kısmı ise, Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğünün ve Türkiye İstatistik Kurumu'nun resmi istatistik portallarından temin edilmiştir. Analitik Hiyerarşi Süreci yönteminin kullanıldığı aşamada ise, ihtiyaç duyulan verilerin temini için; amaç, ana ve alt kriter silsilesine uygun olarak hazırlanan formlar alanında uzman 12 akademisyene e-posta yoluyla gönderilmiş ve geri dönüşler yine aynı yolla sağlanmıştır.

4.2. Uygulamada kullanılan yöntemler

Bu kısım, uygulamada kullanılan AHP, GIA, Bulanık Mantık, Bulanık Küme Teorisi ve FGIA yöntemlerine ilişkin açıklamalar için tahsis edilmiştir.

4.2.1. Analitik hiyerarşi süreci (AHP)

İlk olarak 1968'de Myers ve Alpert tarafından ortaya atılan Analitik Hiyerarşi Süreci (Yaralıoğlu, 2010: 42), 1971-1975 yılları arasında Wharton School'dayken T.L.Saaty tarafından geliştirilmış genel bir ölçüm teorisidir. Analitik hiyerarşi süreci, hem aralıklı hem de devamlı ikili karşılaştırma matrislerinden elde edilen oran lklerini kullanmaktadır. Bu karşılaştırmalar, kesin ölçümlerden veya tercihlerin ve hislerin görece önemini yansıtan temel bir lkten elde edilmektedir (Saaty, 1987: 161). Yöntem, yöneylem ve matematik alanlarında önemli çalışmaları olan Saaty'nin giderek daha komplike bir hal alan modelleme yaklaşımları yerine karar problemlerinde gerek matematiksel gerekse anlaşılabilirlik noktasında kolaylıklar sağlayacak bir teknik geliştirme

çabalarının bir sonucudur (Aktaş vd., 2015: 201). Analitik hiyerarşi süreci, karar vericilerin çok amaçlı, çok kriterli ve çok faktörlü veya herhangi bir sayıdaki alternatif hakkında kesinliğin olmadığı sezgisel, rasyonel ve irrasyonel kararlarla baş etmeleri gerektiğinde kullanılabilen kapsamlı bir yöntemdir. Yöntem, karar vericilere karmaşık bir problemin nicel ve nitel tüm yönlerini birleştirmede yardımcı olmaktadır. Bunu da, söz konusu problemi hiyerarşik bir düzende parçalarına ayırarak ve ikili karşılaştırma matrislerini oluşturarak sağlamaktadır (Gerdsri ve Kocaoğlu, 2007: 1073). Yöntemin, hiyerarşinin oluşturulması, önceliklerin belirlenmesi ve mantıksal tutarlık olmak üzere üç temel ilkesi bulunmaktadır (Neves ve Camanho, 2015: 1098). Hiyerarşik bir kriter yapısına izin vermesi, ağırlıklar tahsis edildiğinde kullanıcıların belli bir ana ve alt kritere odaklanmasına imkan vermektedir. Bu adım yani kriterler arasındaki ilişkiyi yansıtan hiyerarşik yapının kurulması, farklı hiyerarşik yapılardan dolayı farklı sıralamaların elde edilmesine neden olacağından önemlidir. Bu nedenle, çok sayıda bileşen içeren AHP hiyerarşilerinde sonuçların radikal şekilde değişmemesi için karar verici, hiyerarşik yapıyı oluşturan bileşenleri kümeler şeklinde bir araya getirmeye çalışmalıdır (Franek ve Kresta, 2014: 165). Tutarlılığa özel bir ilgi gösterilen AHP, çok kriterli karar verme, planlama, kaynak tahsisi ve çatışma çözümü gibi çok geniş bir alanda uygulanmaktadır (Saaty, 1987: 161). Aynı zamanda, sunduğu kolaylıklardan ötürü literatüre girdiği tarihten günümüze ÇKKV yöntemleri arasında en sık kullanılanlardan biri haline gelmiştir (Kalaycı ve Özer, 2016: 51). Saaty, AHP'yi öncelikleri tanımlamada ve karmaşık karar vermeyi desteklemede kullanılabilen sistematik bir uygulama olarak geliştirmiş olup; yöntemin metodolojisinin hiyerarşik yapısı, karmaşık bir karar verme sürecinin çok çeşitli faktörlerini bir bütün içinde basit bir şekilde birleştirebilme, sentezleyebilme ve ölçümleyebilmeye imkan vermektedir (Russo, 2015: 1123). Bu yolla AHP, karar vericilere en iyi kararı vermede ve öncelikleri oluşturmada yardımcı olmaktadır. Yöntem, kararın hem öznel hem de nesnel taraflarını betimlemeye yardımcı olmaktadır (Erdil ve Erbiyık, 2015: 2622). Şunu da unutmamak gerekir ki; AHP, doğru cevaba ulaşmayı sağlayan bir modelden ziyade karar vericilerin en iyi cevaba ulaşmalarını sağlayan bir modeldir. Bu yöntemin önemi, akademik çalışmalar ve organizasyonlar için kanıtlanmış olup; kuruluşların kendilerinin ve rakiplerinin stratejilerini belirlemede güçlü bir araçtır. Karar vericilerin, aynı çevreye mensup ve ortak bir hedefe sahip olmaları, grup içerisindeki statülerinin aynı olması ve aralarındaki uzun süreli ilişkinin varlığı AHP metodolojisinin daha hızlı gerçekleşmesini sağlamaktadır (Longaray, 2015: 716).

AHP'nin metodolojisi Saaty (1986), Saaty (1987), Saaty (1990), Saaty (1994), Cheng ve Li (2001), Bhushan vd. (2004), Sinuany-Stern vd. (2006), Saaty (2008), Bologna vd. (2016), Yadav ve Sharma (2016) ve Kumar Singh vd. (2016)'nın çalışmaları dikkate alınarak aşağıda aşama aşama gösterilmiştir.

Aşama 1: Ele alınan sorunun betimlenmesi.

Aşama 2: Değerlendirme ölçütlerinin ve alternatiflerin belirlenmesi.

Aşama 3: Ölçütler ve alternatifler arasındaki ilişkiyi gösteren hiyerarşik yapının oluşturulması.

Aşama 4: İkili karşılaştırmada kullanılacak bir ölçeğin belirlenmesi. Thomas L.Saaty tarafından geliştirilen ve bu çalışmada ağırlıkların belirlenmesi için faydalanılan ölçek Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. İkili Karşılaştırma Ölçeği

Ağırlığın Şiddeti	Tanım
1	Eşit önemde
3	Bir diğerine göre zayıf ılımlı önemde
5	Gerekli veya güçlü önemli
7	Çok güçlü veya önemi kanıtlanmış
9	Kesinlikle önemli
2, 4, 6, 8	Ara değerler

Kaynak: Saaty, 1986: 843

Aşama 5: Eşitlik (1) ile gösterilen ikili karşılaştırma matrislerinin oluşturulması.

$$C=[c_{ij}]_{k \times k} \quad (i=1,2,\dots,k; j=1,2,\dots,k) \quad (1)$$

Aşama 6: Eşitlik (2) ile gösterilen ağlık matrisinin oluşturulması.

$$S=[s_i]_{k \times 1} \quad (i=1,2,\dots,k) \quad (2)$$

Aşama 7: Eşitlik (3) ve (4) yardımıyla elde edilen sonuçların Eşitlik (5)'de kullanılmasıyla Tutarlılık Oranı (TO)'nın hesaplanması. TO'nun hesaplanabilmesi için; Rastsal İndeks (RI) değerinin de bilinmesi gerekmektedir. Tablo 2'de kullanılan kriter sayısına göre RI değerleri gösterilmektedir. Sonuçların güvenilirliği açısından TO değerinin 0,1'i aşmaması gerekmektedir. Bir diğer ifadeyle; $TO \leq 0,10$ olmalıdır.

$$C.S = \lambda_{\max} . S \quad (3)$$

$$TI = \frac{\lambda_{\max} - k}{k - 1} \quad (4)$$

Tablo 2. Rastsal Değerler

n	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
RI	0	0	0,52	0,89	1,11	1,25	1,35	1,41	1,45	1,49

Kaynak: Saaty: 1994: 42

$$TO = \frac{TI}{RI} \quad (5)$$

Aşama 8: Alternatiflerin göreceli öncelik değerlerinin hesaplanması ve sıralama yapılması.

4.2.2. Gri ilişkisel analiz (GIA)

Gri İlişkisel Analiz (GIA), ilk kez 1982 yılında Çinli Profesör Julon Deng tarafından tam bilgi içermeyen pek çok sürecin araştırılması neticesinde en iyi süreç özelliklerinin belirlenmesi amacıyla geliştirilmiştir (Begovic vd., 2018: 167). Gri ilişkisel analiz, aralarında karmaşık iç ilişkiler bulunan çok değişkenli ve faktörlü problemlerin çözümünde kullanılan bir yöntemdir (Pragadish

ve Kumar, 2016: 4384). Buna ek olarak yöntemden, çok kriterli karar verme süreçlerinde ve ayrık veri setleri arasındaki çeşitli ilişkilerin analiz edilmesi gereken durumlarda (Ran ve Wang, 2015: 1302); çoklu doğrusal ve doğrusal olmayan regresyon modellerinin geliştirilmesinde de sıkça yararlanılmaktadır (Ragupathy vd., 2018: 137). Gri ilişkisel analiz, aralarında karmaşık ilişkiler bulunan çok faktörlü problemlerde faktörlerin tamamını tek bir çatı altında toplayarak ele alınan problemde amaç sayısını azaltarak teke düşürmektedir (Sundararajan ve Shanmugan, 2018: 224). Tzeng ve Huang (2012)'ye göre GIA, bulanık küme teorisinde olduğu gibi yetersiz bilgiyle karakterize edilen sistemlerin analizi için elverişli olan; sistem analizi, veri işleme, modelleme, tahmin, karar verme ve kontrol mühendisliği gibi alanları kapsayan ve geleneksel istatistiksel korelasyon analizlerine göre pek çok avantaja sahip olan matematiksel bir araçtır. Tsai vd. (2003) göre ise GIA, ayrık seriler için ilişki derecesini belirleyen, değişkenler arasındaki ilişkiyi ele alan ve bu yönüyle geleneksel istatistiksel analizlerden ayrılan bir yöntem olup; değişkenler arasındaki ilişkiyi ele alan, bol miktarda veriye ihtiyaç duyan, verilerin normal dağılım sergilemesi gereken ve sınırlı sayıda faktöre izin veren geleneksel analizlerle karşılaştırıldığında, daha az veriye ihtiyaç duyan, söz konusu analizlerin dezavantajlarının ortadan kalkmasını mümkün kılacak pek çok faktörü analize dâhil etmeye imkan tanıyan bir yöntemdir.

Gri ilişkisel analizi esas itibarıyla ayrık ve eksik bilgiyi barındıran problem ve durumları kapsayan gri sistem teorisinin bir parçası olup; deterministik sayıları dikkate alarak belirsizliğe vurgu yapmaktadır (Ahmadi vd., 2017: 2419). Gri ilişkisel analizi, normallik, simetri, bütünlük ve yakınlık prensiplerine uygun olarak geometrik matematiğe dayanmaktadır. İki sistem ya da seri arasındaki ilişkinin ölçüsü, seçilen bir sistemde karşılaştırılan bir seri ile referans serisi arasındaki eğilim ilişkisidir ve bu, ilişki derecesi olarak tanımlanmaktadır. Şayet referans serisi ile karşılaştırılan seri birbirlerine uyum eğilimindeyseler ilişki derecesi bire; aksi durumda sifra yaklaşmaktadır. Özetle GIA, klasik istatistiksel yöntemlere göre daha az veriyle çalışmaya imkân veren ve verilerin normal dağılım sergileme zorunluluğunun olmadığı bir yöntem olup; seriler arasındaki benzerlik hakkında bilgi sunmaktadır (Chen vd., 2005: 232-233). Bunu da, karşılaştırmaya tabi tutulan alternatifler ile referans serisi arasındaki eğilim korelasyonlarının belirlemesi yoluyla sağlar (Su, 2011: 696). Gri ilişkisel analiz, problemin bir parçası olan faktörlerden hangisinin daha önemli olduğuna ve/veya değerlendirilen alternatiflerden hangisinin diğerlerine göre daha iyi olduğuna karar verilmesine imkan vermektedir. Gri ilişkisel analizde veri ön işleme, diferansiyel serilerinin hesaplanması, gri ilişki katsayılarının ve derecelerinin hesaplanması gibi temel aşamaların takip edilmesi gerekmektedir (Li vd., 2018: 5960). Gri ilişkisel analizin literatüre girmesinden bu yana yöntem pek çok farklı alanda uygulanmaya gelmiştir. Sonuçların orijinal verilere dayanması, hesaplamaların basit, anlaşılabilir olması ve iş çevresinde karar almak için en iyi yöntem olması GIA'nın başlıca avantajlarıdır (Ran ve Wang, 2015: 1302).

Bu çalışmada, GIA algoritması için Tüysüz (2017), Tzeng ve Huang (2012), Su (2011), Chen vd. (2005) ve Tsai vd. (2003) yer alan hiyerarşiye benzer bir yaklaşım benimsenmiş ve aşağıda aşamalar halinde gösterilmiştir:

Aşama 1: Eşitlik (6) ile gösterilen başlangıç karar matrisinin oluşturulması.

$$B=[b_1(j)]_{t \times z} \quad i=1,2,\dots,t; j=1,2,\dots,z \quad (6)$$

Aşama 2: Eşitlik (7) ile gösterilen referans serisinin belirlenmesi.

$$b_0=(b_0(j)) \quad j=1,2,\dots,z \quad (7)$$

Aşama 3: Karar kriterinin fayda, maliyet, optimallik durumuna göre sırasıyla; Eşitlik (8), (9) ve (10) kullanılarak normalizasyon işleminin yapılması ve Eşitlik (11)'de gösterilen normalize edilmiş karar matrisinin oluşturulması.

$$b_i^*(j) = \frac{b_i(j) - \min_j b_i(j)}{\max_j b_i(j) - \min_j b_i(j)} \quad (8)$$

$$b_i^*(j) = \frac{\max_j b_i(j) - b(j)}{\max_j b_i(j) - \min_j b_i(j)} \quad (9)$$

$$b_i^*(j) = \frac{|b_i(j) - b_{op}(j)|}{\max_j b(j) - b_{op}(j)} \quad (10)$$

$$B_i^* = [b_i^*(j)]_{z \times t} \quad (11)$$

Aşama 4: j noktasındaki b_0^* ile b_i^* arasındaki mutlak farkının " $\Delta_{0i}(j)$ " Eşitlik (12) kullanılarak hesaplanması ve mutlak değer tablosunun oluşturulması

$$\Delta_{0i}(j) = |b_0^*(j) - b_i^*(j)| \quad (12)$$

Aşama 5: Eşitlik (13) yardımıyla gri ilişkisel katsayıların hesaplanması ve gri ilişkisel katsayı matrisinin oluşturulması.

$$\gamma_{0i}(j) = \frac{\Delta_{\min} + \zeta \Delta_{\max}}{\Delta_{0i}(j) + \zeta \Delta_{\max}} \quad (13)$$

Aşama 6: şayet, karar kriterlerine farklı oranlarda ağırlık atanmış ise Eşitlik (14); aksi takdirde, Eşitlik (15) kullanılarak gri ilişkisel derecelerin hesaplanması.

$$\acute{\Gamma}_{0i} = \sum_{j=1}^z [W_i(j) x \gamma_{0i}(j)] \quad (14)$$

$$\acute{\Gamma}_{0i} = \frac{1}{z} \sum_{j=1}^z \gamma_{0i}(j) \quad (15)$$

4.2.3. Bulanık mantık ve bulanık küme teorisi

Bulanık mantığın temeli olan bulanık küme teorisi ilk kez 1965 yılında L.A. Zadeh tarafından geliştirilmiş olup (Ece ve Uludağ, 2017: 108; Gl ve Uludağ, 2016: 85); yaklaşık akıl yürütmenin mantığı olarak tanımlanmaktadır (Baykal ve Beyan, 2004: 39). Bulanık küme kavramı, herhangi bir kümeye üyelik için yeterli kriterlerin mevcut olmadığı, yetersiz betimlenmiş nesnelere oluşan

kümleri ifade etmektedir (Paksoy vd., 2013: 5). Bulanık mantıkta, kümede yer alan her bir eleman 0 ile 1 arasında değişebilen değerler alabilmektedir (Zadeh, 1965: 338-340; Uludağ ve Doğan, 2016: 18; Uludağ ve Deveci, 2013: 262). Bulanık mantıkta karar vericilerin değerlendirme ve yargıları için dilsel değişkenler kullanılmakta olup; bu dilsel değişkenler ve farklı üyelik fonksiyonları vasıtasıyla matematiksel ifadelere dönüştürülmektedir. Yaralıoğlu (2010) bulanık mantığın başlıca özelliklerini; sözel olarak ifade edilebilen yani dilsel doğruluk derecelerine sahip olması, geçerliliği kesin olmayan fakat yaklaşık olan çıkarım kurallarına işlemesi, her kavramın derece olarak bir karşılığının olması, her mantıksal sistemin bulanıklaştırılabilmesi, bilginin, bulanık kısıtlara ait değişkenlerin esnekliği veya denkliliğiyle yorumlanabilmesi şeklinde sıralamaktadır.

Literatürde; üçgen, yamuk, gaussian, çan şekilli, sigmoidal, s ve Π olmak üzere çok sayıda üyelik fonksiyon tipi olmakla birlikte (Baykal ve Beyan, 2004: 78-81); bunlar içerisinde en sık kullanılanları üçgen ve yamuk üyelik fonksiyonlarıdır.

Bu çalışmada, bulanık sayıların özel bir türü olan ve $\mu_{\tilde{A}} = (d, o, y)$ şeklinde gösterilen üçgen bulanık sayılar kullanılmıştır. Burada sırasıyla; d en küçük olası değeri, o olası değeri ve y ise en büyük olası değeri göstermektedir. $\tilde{A}_1 = (d_1, o_1, y_1)$ ve $\tilde{A}_2 = (d_2, o_2, y_2)$ üçgen bulanık sayılar, r pozitif reel bir sayı olmak üzere; bulanık sayılarla gerçekleştirilen temel bazı matematiksel işlemler Tablo 3'te gösterilmiştir (Tsaur vd., 2002: 110).

Tablo 3. Bulanık sayılarla gerçekleştirilen bazı işlemler

Toplama İşleme	$\tilde{A}_1 (+) \tilde{A}_2 = (d_1 + d_2, o_1 + o_2, y_1 + y_2)$
Çıkarma İşlemi	$\tilde{A}_1 (-) \tilde{A}_2 = (d_1 - d_2, o_1 - o_2, y_1 - y_2)$
Çarpma İşlemi	$\tilde{A}_1 (x) \tilde{A}_2 = (d_1 x d_2, o_1 x o_2, y_1 x y_2)$
Bölme İşlemi	$\tilde{A}_1 (/) \tilde{A}_2 = (d_1 / y_2, o_1 / o_2, y_1 / d_2)$
Sabit Sayı İle Çarpma İşlemi	$\tilde{A}_1 (x) r = (d_1 x r, o_1 x r, y_1 x r)$

4.2.4. Bulanık gri ilişkisel analiz (FGIA)

Bulanık Gri İlişkisel Analiz, bulanık mantığın GIA'da kullanıldığı bir yöntem olup; çözüm için takip edilen yol büyük oranda GIA'ya benzemektedir. Bununla birlikte, FGIA dördüncü ve yedinci aşamalarda GIA'dan farklılaşmaktadır. Bu farklılaşma ise, bulanık sayıların doğasından kaynaklanmaktadır. Bu çalışmada, FGIA için, Gümüş vd. (2013), Chen ve Ren (2018), Tseng vd. (2018)'e benzer bir algoritma benimsenmiş olup; aşağıda aşama aşama gösterilmiştir:

Aşama 1: Eşitlik (16) ile gösterilen başlangıç karar matrisinin oluşturulması.

$$\tilde{X} = [x_{ij}]_{m \times n} \quad i = 1, 2, \dots, m; \quad j = 1, 2, \dots, n \quad (16)$$

Aşama 2: Karar kriterinin faydayı veya maliyeti temsil etmesi durumuna göre sırasıyla; Eşitlik (17) veya (18) kullanılarak normalize edilmiş değerlerin (\tilde{r}_{ij}) hesaplanması. Eşitliklerdeki $u_j^+ = \max_i \{u_{ij}\}$ ve $l_j^- = \min_i \{l_{ij}\}$ dir.

$$\tilde{r}_{ij} = \left(\frac{l_{ij}^-}{u_j^+}, \frac{m_{ij}}{u_j^+}, \frac{u_{ij}}{u_j^+} \right) \quad i = 1, 2, \dots, m; j = 1, 2, \dots, n \quad (17)$$

$$\tilde{r}_{ij} = \left(\frac{l_j^-}{u_{ij}^-}, \frac{l_j^-}{m_{ij}^-}, \frac{l_j^-}{l_{ij}^-} \right) \quad i = 1, 2, \dots, m; j = 1, 2, \dots, n \quad (18)$$

Aşama 3: Eşitlik (19) ile gsterilen referans serisinin belirlenmesi.

$$\tilde{R}_0 = [\tilde{r}_{01}, \tilde{r}_{02}, \dots, \tilde{r}_{0n}] \quad \tilde{r}_{0j} = \max(\tilde{r}_{ij}) \quad j = 1, 2, \dots, n \quad (19)$$

Aşama 4: İki bulanık sayı arasındaki uzaklığın Eşitlik (20) kullanılarak belirlenmesi.

$$\Delta_{ij} = \sqrt{\frac{1}{3} [(l_1 - l_2)^2 + (m_1 - m_2)^2 + (u_1 - u_2)^2]} \quad (20)$$

Aşama 5: Eşitlik (21) kullanılarak gri ilişkisel katsayıların hesaplanması ve gri ilişkisel katsayı matrisinin oluşturulması.

$$\gamma_{0i}(j) = \frac{\Delta_{\min} + \zeta \Delta_{\max}}{\Delta_{0i}(j) + \zeta \Delta_{\max}} \quad (21)$$

Aşama 6: Eşitlik (22) kullanılarak gri ilişkisel katsayı () derecesinin hesaplanması.

$$\hat{\Gamma}_{0i} = \sum_{j=1}^n [W_i(j) \times r_{0i}(j)] \quad (22)$$

Aşama 7: Eşitlik (23) ile gsterilen durulaştırma işleminin yapılması. Bu alışmada, Yager tarafından 1981 yılında geliştirilen (Bottani ve Rizzi, 2006, s.592) durulaştırma yontemi kullanılmıştır.

$$A = \frac{l + 2m + u}{4} \quad (23)$$

4.3. Verilerin analizi

Bu kısımda, ele alınan problemin ozumune yer verilmiştir. Bu bağlamda ilk olarak, Türkiye açısından uygun yenilenebilir enerji kaynağı FGIA ile belirlenmiş; ardından AHP ve GIA yontemleriyle belirlenen enerji tru için hangi ilin elveriliş olduğu tespit edilmiştir.

4.3.1. Türkiye açısından en uygun yenilenebilir enerji kaynağının FGIA ile belirlenmesi

Analizin ilk aşamasında, ilgili literatür taranarak hangi karar kriterlerinin kullanılabileceğine yonelik bir araştırma yapılmıştır. Bu araştırmanın sonuçları uzmanlarla paylaşılmış ve görüşleri doğrultusunda 17 kriterin kullanılmasına karar verilmiştir. Bu kriterler Tablo 4'te gsterilmiştir.

Tablo 4. Yenilenebilir enerji kaynaklarının değerlendirilmesinde kullanılan kriterler

Kriter No	Kriter Adı	Kriter No	Kriter Adı
C1	Fizibilite Çalışmasının Süresi	C10	Arazi Kullanımı
C2	Kaynağın Enerjiye Dönüşüm Süresi	C11	ÇED Raporlarına Uygunluk
C3	Yatırım Maliyetlerinin Uygunluğu	C12	Teknolojik Açıdan Güvenilirlik
C4	İşletme ve Bakım Maliyetlerinin Uygunluğu	C13	Zararlı Madde ve Gaz Emisyonu
C5	Yatırımın Tamamlanma Süresi	C14	Atık İmha İhtiyacı
C6	Enerji Santralinin Ekonomik Ömrü	C15	Milli Enerji Politikaları İle Uyum
C7	Sağladığı İş İmkânı	C16	Devlet Teşviki
C8	Enerji Üretim İstikrarı	C17	Pazarın Büyüklüğü
C9	Enerji Verimliliği		

Bu aşamadan sonra, karar kriterlerinin ve birimlerinin değerlendirilmesi için kullanılacak dilsel değişkenler ve bunlara karşılık gelen bulanık sayılar belirlenmiş ve Tablo 5’de gösterilmiştir.

Tablo 5. Karar kriterleri ve alternatifler için kullanılan dilsel değişkenler

Kısaltmalar	Kısaltma Karşılığı	Bulanık Sayı Karşılığı	Kısaltmalar	Kısaltma Karşılığı	Bulanık Sayı Karşılığı
ÇÖNSZ	Çok Önemli	(0, 0, 0.1)	ÇK	Çok Kötü	(0, 0, 1)
ÖNSZ	Önemli	(0, 0.1, 0.3)	K	Kötü	(0, 1, 3)
BÖNSZ	Biraz Önemli	(0.1, 0.3, 0.5)	BK	Biraz Kötü	(1, 3, 5)
OÖ	Orta Önemli	(0.3, 0.5, 0.7)	O	Orta	(3, 5, 7)
BÖ	Biraz Önemli	(0.5, 0.7, 0.9)	Bİ	Biraz İyi	(5, 7, 9)
Ö	Önemli	(0.7, 0.9, 1.0)	İ	İyi	(7, 9, 9)
ÇÖ	Çok Önemli	(0.9, 1.0, 1.0)	Çİ	Çok İyi	(9, 10, 10)

Kaynak: Chen, 2000: 5

Bu aşamadan sonra daha önce GIA yönteminin anlatıldığı kısımda gösterilen hiyerarşi takip edilerek ele alınan problem çözülmüştür. Bu bağlamda ilk olarak, karar kriterlerinin ağırlıkları hesaplanmış ve Tablo 6’da gösterilmiştir.

Tablo 6. Karar kriterlerinin ağırlıkları

Kriterler	Ağırlıklar			Kriterler	Ağırlıklar		
C1	0,7000	0,8667	0,9667	C10	0,5667	0,7333	0,8667
C2	0,5667	0,7333	0,8667	C11	0,8333	0,9667	1,0000
C3	0,7000	0,9000	1,0000	C12	0,7667	0,9000	0,9667
C4	0,7000	0,8667	0,9667	C13	0,8333	0,9667	1,0000
C5	0,7000	0,8667	0,9667	C14	0,8333	0,9667	1,0000
C6	0,6333	0,8000	0,9000	C15	0,4000	0,5333	0,6667
C7	0,4000	0,5667	0,7333	C16	0,7000	0,8667	0,9667
C8	0,6333	0,8000	0,9000	C17	0,6333	0,8000	0,9000
C9	0,7000	0,8333	0,9000				

Elde edilen ağırlıklar karar kriterlerinin önem derecesine göre; ÇED raporlarına uygunluk (C11), zararlı madde ve gaz emisyonu (C13), atık imha ihtiyacı (C14), teknolojik açıdan güvenilirlik (C12), yatırım maliyetlerinin uygunluğu (C3), fizibilite çalışmasının süresi (C1), işletme ve bakım maliyetlerinin uygunluğu (C4), yatırımın tamamlanma süresi (C5), devlet teşviki (C16), enerji verimliliği (C9), enerji santralının ekonomik ömrü (C6), enerji üretim istikrarı (C8), pazarın büyüklüğü (C17), kaynağın enerjiye dönüşüm süresi (C2), arazi kullanımı (C10), sağladığı iş imkânı (C7) ve milli enerji politikaları ile uyum (C15) şeklinde sıralandığını göstermiştir. Karar kriterlerinin belirlenmesinin ardından, uzmanlardan karar birimlerini değerlendirmeleri istenmiştir. Bu değerlendirmelere karşılık gelen bulanık sayıların aritmetik ortalaması alınarak grup ortalamasına ulaşılan ve Tablo 7’de gösterilen bulanık karar matrisi oluşturulmuştur.

Bulanık karar matrisinin oluşturulmasının ardından; Eşitlik (17) ve (18) vasıtasıyla normalize edilmiş bulanık karar matrisi oluşturulmuş; Eşitlik (19) ile gösterilen referans serisi belirlenmiş; sonrasında Eşitlik (20)’deki formül yardımı ile uzaklık matrisi hesaplanmıştır. Uzaklık matrisinde yer alan değerler Eşitlik (21)’de kullanılarak gri ilişkisel katsayı matrisi oluşturulmuştur. Bu şamadan sonra, Eşitlik (22) kullanılarak gri ilişkisel dereceler hesaplanmıştır. Yenilenebilir enerji kaynaklarını gri ilişkisel dereceler matrisindeki bulanık sayılara göre sıralayabilmek için Eşitlik (23)’de verilmiş olan formül kullanılarak durulaştırma işlemi yapılmıştır. Durulaştırılmış gri ilişkisel derece matrisinde yer alan değerlerin aritmetik ortalaması alınarak her bir yenilenebilir enerji türüne ait gri ilişkisel dereceler belirlenmiş ve Tablo 8’de bu derecelere göre yapılan sıralama gösterilmiştir.

Tablo 7. Bulanık karar matrisi

Kriter	Rüzgâr		Güneş		Jeotermal		Hidrolik		Biyokütle						
C1	5,667	7,667	9,000	5,667	7,667	9,000	2,000	3,667	5,667	2,667	4,333	6,333	5,667	7,667	9,000
C2	7,000	9,000	10,000	7,667	9,333	10,000	6,333	8,333	9,667	4,333	6,333	8,000	5,000	7,000	8,667
C3	3,333	5,000	6,667	3,667	5,667	7,667	2,667	4,333	6,333	2,667	4,000	5,667	4,333	6,333	8,333
C4	3,333	5,000	6,667	5,667	7,667	9,000	4,333	6,333	8,000	3,667	5,667	7,667	4,333	6,333	8,333
C5	4,333	6,333	8,000	5,667	7,667	9,000	3,667	5,667	7,667	2,000	3,667	5,667	3,667	5,667	7,333
C6	6,333	8,000	9,000	7,667	9,333	10,000	3,667	5,667	7,333	6,333	8,333	9,667	5,667	7,667	9,000
C7	2,667	4,000	5,333	2,667	4,333	6,000	4,333	6,333	8,000	5,667	7,667	9,000	5,667	7,667	9,000
C8	4,333	6,333	8,000	6,333	8,333	9,667	4,333	6,000	7,333	7,667	9,000	9,667	7,000	8,667	9,667
C9	5,000	6,667	8,000	6,333	8,000	9,333	5,667	7,667	9,000	7,667	9,333	10,000	4,667	6,333	7,667
C10	1,667	3,667	5,667	3,667	5,667	7,667	2,667	4,333	6,333	2,000	3,333	5,000	4,333	6,333	8,333
C11	6,333	7,667	8,333	9,000	10,000	10,000	5,000	7,000	8,667	3,333	5,000	6,667	4,333	6,333	8,000
C12	7,000	9,000	10,000	7,667	9,333	10,000	7,000	8,667	9,667	8,333	9,667	10,000	7,000	8,667	9,667
C13	8,333	9,667	10,000	8,333	9,667	10,000	5,667	7,333	8,667	7,667	9,333	10,000	3,667	5,667	7,667
C14	9,000	10,000	10,000	9,000	10,000	10,000	5,667	7,667	9,333	8,333	9,667	10,000	3,000	5,000	7,000
C15	7,667	9,000	9,667	8,333	9,667	10,000	5,000	7,000	8,333	7,667	9,333	10,000	5,667	7,667	9,000
C16	7,667	9,000	9,667	8,333	9,667	10,000	4,000	5,667	7,333	7,000	9,000	10,000	5,667	7,667	9,000
C17	7,667	9,333	10,000	8,333	9,667	10,000	5,000	7,000	8,333	7,000	8,667	9,667	7,000	8,667	9,667

Tablo 8. Yenilenebilir enerji kaynaklarının gri ilişkisel dereceleri

Yenilenebilir Enerji Türü	Gri İlişkisel Dereceler	Sıralama
Rüzgâr	1,1238	2
Güneş	1,4540	1
Jeotermal	0,8426	5
Hidrolik	1,0984	3
Biyokütle	1,0487	4

Bulanık GIA'nın sonuçları, Türkiye açısından en uygun yenilenebilir enerji kaynağının güneş enerjisi olduğu göstermiştir. Güneş enerjisini sırasıyla; rüzgâr, hidrolik, biyokütle ve jeotermal izlemektedir.

4.3.2. AHP ve GIA yöntemleri vasıtasıyla güneş enerjisi için en uygun ilin seçilmesi

Çalışmanın bu aşamasında Türkiye'deki iller güneş enerjisi potansiyelleri bakımından değerlendirilmişlerdir. Bu amaçla ilk olarak, alana yönelik literatür araştırması yapılmış ve illeri değerlendirirken kullanılabilir karar kriterleri belirlenmiş, ardından illere ilişkin veriler toplanmış ve analiz dönemine karar verilmiştir. 2017 yılı verilerine göre gerçeşleştirilen analizde Tablo 9'da gösterilen 10 adet karar kriteri kullanılmıştır.

Tablo 9. İllerin güneş enerjisi potansiyellerini değerlendirmek için belirlenen kriterleri

Kriter No	Kriter Adı (Birim)	Kriter No	Kriter Adı (Birim)
K1	Aylık Ortalama Sıcaklık	K6	Aylık Kuvvetli Rüzgarlı Gün Sayısı
K2	Günlük Güneşlenme Süresi (Saat)	K7	Genel Alan (km ²)
K3	Global Güneş Radyasyonu Toplamı	K8	Ormansız Alan (Ha)
K4	Aylık Açık Gün Sayısı	K9	Tarım Alanı (Dekar)
K5	Aylık Karla Örtülü Gün Sayısı	K10	Sulama Alanı (Ha)

Tablo 10'da ise analize konulan iller; yani, 28 karar birimi gösterilmiştir. Karar birimleri belirlenirken seçilen karar kriterleri açısından 2017 yılı verileri sağlıklı ve ulaşılabilir durumda olan iller dikkate alınmıştır.

Tablo 10. Analize konu olan karar birimleri

Kod	İl	Kod	İl	Kod	İl	Kod	İl
A1	Afyonkarahisar	A8	Bursa	A15	Karaman	A22	Neveşehir
A2	Ağrı	A9	Çanakkale	A16	Kastamonu	A23	Niğe
A3	Aksaray	A10	Gümüşhane	A17	Kırıkkale	A24	Sinop
A4	Ankara	A11	Hakkari	A18	Kırklareli	A25	şırnak
A5	Artvin	A12	Iğdır	A19	Kilis	A26	Tekirdağ
A6	Batman	A13	Isparta	A20	Mardin	A27	Tokat
A7	Bolu	A14	Karabük	A21	Muğla	A28	Van

Karar birimlerine ait veriler, GIA'da Eşitlik (6) ile temsil edilen, başlangıç karar matrisini oluşturmaktadır. Bu aşamadan sonra Eşitlik (7) ile gösterilen referans serisi belirlenmiştir. Bu serinin eklenmiş olduğu başlangıç karar matrisi Tablo 11'de gösterilmiştir.

Tablo 11. Referans serisinin eklenmiş olduğu başlangıç karar matrisi

İller	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10
Referans Serisi	18,3	8,7	192,1	15,3	0,1	1,7	25.632,0	2.136.734,0	296.921,0	86.475,0
A1	11,9	4,5	124,2	5,5	2,7	2,5	14.016,0	1.127.874,0	4.580.032,1	86.475,0
A2	7,0	6,2	136,9	8,2	11,6	8,3	11.099,0	1.082.070,0	3.549.447,0	8.457,0
A3	13,3	6,6	144,5	4,9	2,8	5,1	7.659,0	769.695,0	3.991.156,0	32.461,0
A4	12,9	4,9	127,3	8,3	1,4	5,1	25.632,0	2.136.734,0	11.827.261,2	13.344,0
A5	13,0	4,7	114,6	4,4	3,5	13,8	7.393,0	307.278,0	296.921,0	0,0
A6	15,9	8,2	146,4	8,6	1,3	3,5	4.477,0	356.156,0	910.654,0	11.157,0
A7	10,2	3,4	106,5	5,6	3,2	2,3	8.313,0	287.367,0	1.157.666,0	8.950,0
A8	15,5	4,6	107,9	8,3	0,8	6,3	10.813,0	593.240,0	3.026.886,5	72.467,0
A9	16,1	4,9	121,1	7,5	0,7	12,6	9.817,0	478.405,0	2.890.611,0	44.202,0
A10	10,6	5,7	124,3	9,0	5,8	12,1	6.668,0	356.866,0	814.471,0	4.595,0
A11	11,6	7,2	132,4	15,3	6,4	6,0	7.095,0	601.426,0	410.490,0	0,0
A12	12,4	6,9	132,7	8,6	5,2	4,1	3.664,0	533.844,0	1.045.527,0	62.810,0
A13	12,5	4,3	59,1	9,2	1,9	4,6	8.946,0	487.235,0	1.968.802,0	71.125,0
A14	12,9	5,2	192,1	4,8	1,5	3,7	4.142,0	113.798,0	498.499,0	800,0
A15	12,8	7,2	150,4	11,8	3,7	5,7	8.678,0	799.900,0	3.329.488,8	54.384,0
A16	10,2	3,8	108,6	4,7	0,9	1,7	13.064,0	446.910,0	1.453.260,5	24.369,0
A17	12,8	6,4	127,6	5,0	2,5	3,9	4.791,0	376.861,0	3.014.295,0	8.703,0
A18	14,4	4,3	110,8	8,2	1,0	2,3	6.459,0	387.038,0	2.354.466,0	33.452,0
A19	18,3	7,5	151,2	14,1	0,1	3,7	1.412,0	104.425,0	1.026.111,0	1.072,0
A20	17,6	8,7	147,7	12,3	0,3	10,3	8.780,0	747.361,0	3.127.831,0	8.997,0
A21	15,4	3,9	112,4	10,1	0,2	2,0	12.654,0	397.481,0	2.303.317,6	25.779,0
A22	11,8	7,1	138,6	10,3	4,4	3,3	5.485,0	510.309,0	3.235.807,0	7.404,0
A23	12,3	6,2	148,7	13,3	2,0	6,0	7.234,0	670.155,0	2.725.186,0	27.759,0
A24	14,0	3,9	99,2	6,8	0,5	12,4	5.717,0	205.469,0	779.132,0	7.310,0
A25	16,1	7,3	133,0	12,7	2,3	4,2	7.078,0	431.837,0	1.067.605,0	2.923,0
A26	14,5	5,6	119,8	9,5	0,6	6,1	6.190,0	524.809,0	3.964.469,4	12.921,0
A27	13,3	5,2	128,9	4,0	1,2	8,6	10.042,0	520.688,0	3.085.942,9	47.837,0
A28	10,6	7,3	152,6	10,6	6,0	3,4	20.921,0	1.869.803,0	3.153.133,0	47.976,0

Bu aşamadan sonra Eşitlik (8) ve (9) kullanılarak normalizasyon işlemi gerçekleştirilmiş ve Eşitlik (11) ile gösterilen normalize edilmiş karar matrisi oluşturulmuştur. Normalizasyon işlemi takiben, Eşitlik (12) kullanılarak mutlak değerler hesaplanmış ve mutlak değer tablosu oluşturulmuştur. Ardından, Eşitlik (13) kullanılarak gri ilişkisel katsayı değerleri hesaplanmıştır.

Gri ilişki katsayı değerlerinin belirlenmesinden sonra, gri ilişki derecelerin hesaplanması gerekmektedir. Gri ilişki dereceleri karar kriterlerinin farklı oranlarda ağırlıklandırıldığı durumlarda Eşitlik (14), eşit oranlarda ağırlıklandırıldığı durumlarda ise Eşitlik (15) kullanılarak hesaplanmaktadır. Bu çalışmada karar kriterlerinin farklı oranlarda ağırlıklandırılması yoluna gidilmiş ve bu amaçla AHP kullanılmıştır. Bu aşamada ilk olarak, Tablo 12’de gösterildiği gibi, GIA’da kullanılan, 10 adet karar kriteri iklimsel Özellikler (İÖ) ve Arazi Özellikleri (AÖ) olmak üzere gruplandırılmıştır.

Tablo 12. AHP’ye konu olan ana ve alt kriterler

Ana Kriter (Kısaltması)	Alt Kriter Adı (Birim)	Alt Kriterin Kısaltması
İklimsel Özellikler (İÖ)	Aylık Ortalama Sıcaklık	İÖ _{K1}
	Günlük Güneşlenme Süresi (Saat)	İÖ _{K2}
	Global Güneş Radyasyonu Toplamı	İÖ _{K3}
	Aylık Açık Gün Sayısı	İÖ _{K4}
	Aylık Karla Örtülü Gün Sayısı	İÖ _{K5}
	Aylık Kuvvetli Rüzgârlı Gün Sayısı	İÖ _{K6}
Arazi Özellikleri (AÖ)	Genel Alan (km ²)	AÖ _{K7}
	Ormansız Alan (Ha)	AÖ _{K8}
	Tarım Alanı (Dekar)	AÖ _{K9}
	Sulama Alanı (Ha)	AÖ _{K10}

Belirlenmiş olan kriter ve alt kriterlerin ağırlıklarının analitik hiyerarşi süreci ile tespit etmek amacıyla on iki uzmanın görüşlerine başvurulmuştur. Ağırlıkların hesaplanabilmesi için yapılması gereken ilk adım ikili karşılaştırma matrislerin oluşturulmasıdır. Uzmanların bireysel değerlendirmelerinden elde edilen verilerin aritmetik ortalaması alınarak ana ve alt kriterler için ikili karşılaştırma matrisleri oluşturulmuş ve Tablo 13-15’de gösterilmiştir.

Tablo 13. Ana ve alt kriterler için ikili karşılaştırma matrisleri

İkili Karşılaştırma Matrisi					Matrisin Tutarlılık Oranı
Ana Kriter		İÖ		AO	
İÖ		1		6	CR=0.00 ≤ 0.1
AO		1/6		1	

Tablo 14. İklimsel özellikler kriteri için ikili karşılaştırma matrisleri

İkili Karşılaştırma Matrisi							Matrisin Tutarlılık Oranı
	K1	K2	K3	K4	K5	K6	
K1	1	1/5	1/8	1/5	2	3	CR=0.084 ≤ 0.1
K2	5	1	2	3	6	5	
K3	8	1/2	1	3	5	5	
K4	5	1/3	1/3	1	7	7	
K5	½	1/6	1/5	1/7	1	1	
K6	1/3	1/5	1/5	1/7	1	1	

Tablo 15. Arazi özellikleri kriteri için ikili karşılaştırma matrisleri

İkili Karşılaştırma Matrisi					Matrisin Tutarlılık Oranı
	K7	K8	K9	K10	
K7	1	1	4	3	CR=0.017 ≤ 0.1
K8	1	1	5	5	
K9	1/4	1/5	1	2	
K10	1/3	1/5	1/2	1	

İkili karşılaştırma matrislerinin oluşturulmasının ardından, AHP'nin temel aşamaları sırasıyla takip edilerek ağırlıklar hesaplanmıştır; elde edilen yerel ve genel ağırlıklar Tablo 16'da gösterilmiştir.

Tablo 16. Ana ve alt kriterlerin yerel ve genel ağırlıkları

Ana Kriter (Ana Kriterin Ağırlığı)	Alt Kriterin Kısaltması	Alt Kriterin Yerel Ağırlığı	Alt Kriterin Genel Ağırlığı
İklimsel Özellikler (0,8571)	K1	0,0700	0,0600
	K2	0,3480	0,2983
	K3	0,2877	0,2466
	K4	0,2079	0,1782
	K5	0,0427	0,0366
	K6	0,0436	0,0374
Arazi Özellikleri (0,1429)	K7	0,3646	0,0521
	K8	0,4339	0,0620
	K9	0,1141	0,0163
	K10	0,0875	0,0125

Ana ve alt kriterlerin ağırlıklarının hesaplanması için oluşturulan ikili karşılaştırma matrislerinin her birinin tutarlılık oranı kabul edilebilir seviyelerde çıkmıştır; bu durum elde edilen sonuçların tutarlı olduğunu göstermektedir. Yapılan hesaplamalar neticesinde iklimsel özellikler ana kriterinin ağırlığı 0,8571 olarak, arazi özellikleri ana kriterinin ağırlığı ise 0,1429 olarak tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, uzmanlar tarafından iklimsel özelliklerin arazi özelliklerine göre daha fazla önemli bulunduğunu göstermektedir. İklimsel özellikler ana kriterini oluşturan alt kriterler kendi aralarında K2, K3, K4, K1, K6 ve K5 şeklinde sıralanmaktadır. Arazi özellikleri ana kriterini oluşturan alt kriterler ise kendi aralarında K8, K7, K9 ve K10 şeklinde sıralanmaktadır. Elde edilen sonuçlar, gerek ana gerek alt kriterler için oluşturulan ikili karşılaştırma matrislerinin tutarsızlıklarının kabul edilebilir seviyelerde olduğunu göstermiştir. Alt kriterlerin tamamı bir arada düşünüldüğünde alt kriterler; K2, K3, K4, K8, K1, K7, K6, K5, K9 ve K10 şeklinde sıralanmaktadır. Ağırlıklar hesaplandıktan sonra, GIA'ya kaldığı yerden devam edilmiş ve ağırlıklarla gri ilişkisel katsayılar çarpılarak; gri ilişkisel dereceler hesaplanmış ve Tablo 17'de gösterilmiştir.

Tablo 17. Gri ilişkisel dereceler ve bunlara göre illerin sıralaması

İller	Gri İlişkisel Dereceler	Sıralama	İller	Gri İlişkisel Dereceler	Sıralama
Mardin	0,071181	1	Kırkkale	0,047856	15
Kilis	0,066903	2	Tekirdağ	0,047812	16
Batman	0,063093	3	Muğla	0,046979	17
Hakkari	0,062543	4	Afyonkarahisar	0,046930	18
Van	0,061607	5	Gümüşhane	0,046065	19
şırnak	0,059352	6	Çanakkale	0,045550	20
Karaman	0,058451	7	Bursa	0,045353	21
Karabük	0,057317	8	Kırklareli	0,044934	22
Niğde	0,056421	9	Tokat	0,044601	23
Nevşehir	0,054940	10	Kastamonu	0,042398	24
Ankara	0,052377	11	Isparta	0,041925	25
İğdir	0,052367	12	Artvin	0,041524	26
Aksaray	0,050901	13	Bolu	0,040859	27
Ağrı	0,048781	14	Sinop	0,040749	28

Tablo 17'den de anlaşılacağı üzere, analize konu olan 28 il arasında gri ilişkisel katsayı değeri en yüksek olan ve buna göre güneş enerjisi açısından en elverişli olan il 0,071181'lik skorla Mardin olarak tespit edilmiştir.

Mardin, Fırat ve Dicle nehirleri arasında Mezopotamya olarak adlandırılan bölgede kurulmuş ve pek çok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. İlin toplam yüzölçümü 8.891 km² olup, denizden yükseltisi yaklaşık 1.083 metredir. Mardin'de yazlar sıcak ve kurak geçerken; kiş ayları dağ kesimi hariç, yağışlı ve ılıman geçmekte olup; bu açıdan komşu illerden oldukça farklılaşmaktadır. Mardin ilinde günlük toplam en yüksek yağış miktarı 145,9 kg/m² ile 03.02.1982 yılında; en şiddetli rzgr 143,6 km/saat ile 29.04.1994 tarihinde; en yüksek kar kalınlığı 93 cm ile 06.03.1959 yılında gerçekleşmiştir. 2014 yılı verilerine göre ilde kişi başına düşen toplam elektrik tüketimi 950 KWh; toplam elektrik tüketimi ise 749.542 MWh'dir. Tüketimde en büyük pay sanayi işletmelerinin ardından meskenlere aittir. İlin toplam elektrik üretim kapasitesi 14,4 MW olup; bunun neredeyse tamamı hidrolik enerjisinden elde edilmektedir. 2015 yılındaki dağıtım gerilim seviyesindeki hat uzunluğu 12.050 km; trafo kapasitesi 2.165 MVA; trafo sayısı ise 9.261'dir. 2015 yılında il bazında toplam 2,14 milyon sm³ doğalgaz üretimi gerçekleşmiş olup; doğalgaz tüketim miktarı 9,2 sm³tr. İlde 50 m'de rzgr gücü 300-400 W/m²; 50 m'de rzgr hızı 6,8-7,5 m/s; 50 m'deki rzgr toplam alanı 101,78 km²; 50 m'deki rzgr toplam kurulu gücü 508,88MW'dir. 2014 yılı verilerine göre ilde 5.000 ton uranyum, 268.343.000 mr mermer, 17.502.000 kvsk kuvars kumu, 16.000.000 ton imento hammaddeleri, 260.000.000 ton fosfat rezervi bulunmaktadır. İlde 1968 yılında inşa edilmiş 1 adet hidroelektrik santrali bulunmakta olup; bu tesisin kurulu gücü 14,4 MW'dir. Mardin'in özellikle iklimsel özelliklerinin elverişliliği ve sulama kapasitesinin yüksek oluşu güneş enerjisi açısından analize konu olan iller arasında ilin ön plana çıkmasına neden olmuştur. Mardin ili güneş enerjisi potansiyeli atlasına göre de, ilinin tamamı yılda m² başına 1550-1650 KWh ve üzeri toplam güneş radyasyonu değerine sahiptir (<http://www.yegm.gov.tr>, 28.07.2018 tarihi itibarıyla). Bu durum güneş enerjisi açısından Mardin'e büyük bir avantaj sağlamaktadır.

5. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada, enerji ihtiyacını karşılama noktasında dışa bağımlı olan Türkiye açısından yenilenebilir enerji konusu irdelenmiştir. Bulanık GIA kullanılarak yapılan analiz, Türkiye açısından en uygun yenilenebilir enerji çeşidinin Güneş enerjisi olduğunu göstermiştir. Ardından GIA ve AHP yöntemleri kullanılarak yapılan analizle güneş enerjisi için en elverişli ilin, iklimsel ve coğrafi özellikler açısından, Mardin olduğu tespit edilmiştir.

Analitik hiyerarşi sürecinin sonuçları da hatırlanacak olursa, uzmanların illeri değerlendirirken en önem verdikleri ana kriter iklim özellikleri ana kriteri iken; tüm alt kriterler içerisinde en önemli buldukları alt kriterler ise, günlük güneşlenme süresi ve global güneş radyasyonu kriterleri olmuştur. Bu açıdan iklim özellikleri açısından oldukça elverişli olan Mardin'in ilk sırada yer alması şaşırtıcı değildir.

Güneş enerjisi bakımından sahip olduğu bu potansiyelin değerlendirilmesine yönelik yapılacak yatırımlar, başta Mardin olmak üzere ülke ekonomisine katkı sağlayacak ve enerjide dışa bağımlılığının azaltılmasına yardımcı olacaktır. Aynı zamanda bu yolla, Mardin ilinin ekonomisi gelişmekle kalmayacak, bölge insanın da yaşam standartları yükseltecektir.

Şunu hemen belirtmek gerekir ki; bu çalışmayla elde edilen sonuçların doğru yorumlanabilmesi için çalışmanın sınırlılıklarının gözden kaçırılmaması gerekmektedir. İlk olarak, bu çalışmada Türkiye açısından uygun yenilenebilir enerji kaynağının seçimi aşamasında sınırlı sayıda uzman kişinin değerlendirme ve yargılarına başvurulmuştur. Ulaşılan uzman kişi sayısı analiz için yeterli olsa da; daha fazla sayıda uzmana ulaşılması daha geniş bir konsensüs sağlayacaktır. İkinci olarak, bu çalışmada illerin güneş enerjisi açısından sahip oldukları potansiyelleri değerlendirirken sadece iklim ve arazi yapısı ile ilgili kriterler dikkate alınmıştır. Üçüncü olarak, illerin güneş enerjisi potansiyellerini değerlendirirken kullanılan kriterlerinin ağırlıkları AHP ile hesaplanmıştır. AHP ile elde edilen sonuçların seçilen uzmanların değerlendirme ve yargılarına bağlı olarak şekillendiği unutulmamalıdır. Dördüncüsü bu çalışma bir ön çalışma olma özelliğine sahiptir. Bu nedenle analize konu olan iller tüm özellikleri dikkate alınarak değerlendirilmek yerine temel bazı değişkenler üzerinden analize tabi tutulmuştur. Beşincisi, bu çalışmada sadece Bulanık GIA, GIA ve AHP kullanılmış olup; sonuçların farklı yöntemler tercih edildiğinde değişebileceği göz ardı edilmemelidir.

Bu bağlamda, gelecekte yenilenebilir enerji kaynaklarının değerlendirilmesine ve/veya yenilenebilir enerji tesislerinin kurulacağı bölgelerin tespitine yönelik yapılacak çalışmalarda daha fazla sayıda uzman kişiye ulaşılması ve farklı yöntemlerin kullanılması adına büyük katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Ahmadi, H.B., Petrucci, S.H.H. ve Wang, X. (2017) "Integrating sustainability into supplier selection with analytical hierarchy process and improved grey relational analysis: a case of telecom industry, *Int.J.Adv. Manuf.Technol.*, 90, 2413-2427.
- Aktaş, R., Doğanay, M. M., Gökmen, Y., Gazibey, Y. ve Türen, U. (2015) "Sayısal Karar Verme Yöntemleri", İstanbul: 1.Baskı, Beta Yayınları.
- Ayan, T., Y. ve Pabuççu, H. (2013) "Yenilenebilir enerji kaynakları yatırım projelerinin analitik hiyerarşi süreci yöntemi ile değerlendirilmesi", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 18(3): 89-110.

- Baykal, N. ve Beyan, T. (2004) "Bulanık Mantık İlke ve Temelleri", Ankara: Bıçaklar Kitabevi.
- Begovic, E., Ekinovic, S. Ve Kljucanin, D. (2018) "Grey Relational Multi-Parametric Taguchi Based optimization of t-The Process Parameters in Aluminium Face Milling", ANNALS of Faculty Engineering Hunedoara-International Journal of Engineering, 1 (February), 165-169.
- Bhushan, N. ve Rai, K. (2004) "Strategic Decision Making Applying the Analytic Hierarchy Process" (Editors: Roy., R.), Springer
- Bologa, O., Breaz, R-E., Racz, S-G. ve Crenganiş, M. (2016) "Using the Analytic Hierarchy Process (AHP) in evaluating the decision of moving to a manufacturing process based upon continuous 5 axes CNC machine-tools", Procedia Computer Science, 91, s.683-689.
- Boran, F. E. (2018) "A new approach for evaluation of renewable energy resorces: A case of Turkey, Energy Sources, Part B: Economics", Planning and Policy, 13(3): 196-204.
- Bottani, E. ve Rizzi, A. (2006) "Strategic management of logistics service: A fuzzy QFD approach", International Journal of Production Economics, 103: 585-599.
- Chamzini, A. Y., Fouladgar, M. M., Zavadskas, E. K. ve Moini, H. H. (2013) "Selecting the optimal renewable energy using multi criteria decision making", Journal of Business Economics and Management, 14(5): 957-978.
- Chen, C. T. (2000) "Extensions of the TOPSIS for group decision-making under fuzzy environment", Fuzzy Sets and Systems, 114: 1-9.
- Chen, L. ve Ren, J. (2018) "Multi-attribute sustainability evaluation of alternative aviation fuels based on fuzzy ANP and fuzzy grey relational analysis", Journal of Air Transport Management, 68: 176-186.
- Chen., H-H., Tsai, P-J., Chen., S-H., Su, Y-M., Chung, C-C. ve Huang, T-C. (2005) "Grey Relational Analysis of Dried Roselle (Hibicus Sabdariffa L.)", Journal of Food Processing and Preservation, 29: 228-245.
- Cheng, E. W. L. ve Li H. (2001) "Information priority-setting for beter resource allocation using analytic hierarchy process (AHP)", Information Management & Computer Security, 9(2): 61-70.
- Cristobal, J. R. San (2011) "Multi-criteria decision-making in the selection of a renewable energy Project in spain: The Vikor method", Renewable Energy, 36: 498-502.
- Çukurçayır, M. A. ve Sağır, H. (2008) "Enerji sorunu, çevre ve alternatif enerji kaynakları", Selçuk Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 20: 257-278.
- Damgacı, E., Boran, K. ve Boran F. E. (2017) "Sezgisel bulanık TOPSİS yöntemi kullanılarak Türkiye'nin yenilenebilir enerji kaynaklarının değerlendirilmesi", Politeknik Dergisi Journal of Polytechnic, 20(3): 629-637.
- Ece, O. ve Uludağ, A.S. (2017) "Applicability of Fuzzy TOPSIS Method in Optimal Portfolio Selection and an Application in BIST, International Journal of Economics and Finance, 9 (10), s.107-127.
- Erdil, A. ve Erbiyık, H. (2015) "Selection Strategy via Analytic Hierarchy Process: An Application for a Small Enterprise in Milk Sector", Procedia - Social and Behavioral Sciences, 195, s.2618-2628.
- Ertay, T., Kahraman, C. ve Kaya, İ. (2013) "Evaluation of renewable energy alternatives using MACBETH and fuzzy AHP multi criteria methods: The case of Turkey", Technological and Economic Development of Economy, 19(1): 38-62.
- ETKB, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (2018) <http://www.enerji.gov.tr>
- Franek, J. Ve Kresta, A. (2014) "Judgment scales and consistency measure in AHP", Procedia Economics and Finance, 12, s.164-173.
- Gerdri, N. ve Kocaoğlu, D.F. (2007) "Applying the Analytic Hierarchy Process (AHP) to build a strategic framework for technology roadmapping", Mathematical and Computer Modelling, 46, s.1071-1080.
- Gül, D. ve Uludağ, A.S. (2016) "Determination of the Most Charismatic Leader Using Analytic Hierarchy Process and Fuzzy TOPSIS: An Application in Turkey, International Business Research, 9 (7), s.80-97.

- Gümüş, A. T., Yayla, A. Y., Çelik, E. ve Yıldız, A. (2013) "A combined fuzzy-AHP and fuzzy-GRA methodology for hydrogen energy storage method selection in Turkey", *Energies*, 6: 3017-3032.
- Heo, E., Kim, J. ve Boo, K. (2010) "Analysis of the assessment factor for renewable energy dissemination program evaluation using fuzzy AHP", *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 14: 2214-2220.
- International Energy Agency (IEA) (2007) https://www.iea.org/publications/freepublications/publication/Renewable_Heating_Cooling_Final_WEB.pdf, (19.07.2018).
- Kalaycı, Ü. ve Özer, U. (2016) "Selection of site specific vibration equation by using analytic hierarchy process in a quarry", *Environmental Impact Assessment Review*, 56: 50-59.
- Karaca, Ç., Ulutaş, A. ve Eşgünoğlu, M. (2017) "Türkiye'de optimal yenilenebilir enerji kaynağının COPRAS yöntemiyle tespiti ve yenilenebilir enerji yatırımlarının istihdam artırıcı etkisi", *Maliye Dergisi*, 172: 111-132.
- Kaya, T. ve Kahraman, C. (2010) "Multicriteria renewable energy planning using an integrated fuzzy VIKOR & AHP methodology: The case of Istanbul", *Energy*, 35: 2517-2527.
- Kumar Singh, D., Kumar, A. ve Kumar Dash, M. (2016) "Using Analytic Hierarchy Process to Develop Hierarchy Structural Model of Consumer Decision Making in Digital Market", *Asian Academy of Management Journal*, 21 (1), s.111-136.
- Li, H., Hu, W., Wang, W. ve Xie, Z. (2018) "Automatic Dictionary Learning Sparse Representation for Image Denoising", *The Journal of Grey System*, 30 (2), 57-69.
- Longaray, A.A., Gois, J.D.R. ve Munhoz, P.R.S. (2015) "Proposal for using AHP method to evaluate the quality of services provided by outsourced companies", *Procedia Computer Science*, 55, s.715-724.
- Neves, A.J.S. ve Camanho, R. (2015) "The Use of AHP for IT Project Priorization – A Case Study for Oil & Gas Company", *Information Technology and Quantitative Management*, 55, s.1097-1105.
- Özcan, E. C., Ünlüsoy, S. ve Eren, T. (2017) "ANP ve TOPSIS yöntemleri ile Türkiye'de yenilenebilir enerji yatırım alternatiflerinin değerlendirilmesi", *Selçuk Üniversitesi Mühendislik Fakültesi*, 5(2): 204-219.
- Paksoy, T., Yapıcı Pehlivan, N. Ve Özceylan, E. (2013), *Bulanık Küme Teorisi*, Nobel Yayınları, Ankara.
- Pragadish, N. ve Kumar, M.P. (2016) "Optimization of Dry EDM Process Parameters Using Grey Relational Analysis", *Arab. J. Sci. Eng.*, 41, 4383-4390.
- Ragupathy, K., Velmurugan, C. ve Senthilkumar, N. (2018), "Tribological and Heat Treatment Prediction of Stir Cast Al 6061/SiC/MoS₂ Composites Using Grey Relational Analysis", *Journal of the Balkan Tribological Association*, 24 (2), 135-154.
- Ran, R. Ve Wang, B-J. (2015) "Combining grey relational analysis and TOPSIS concepts for evaluating the technical innovation capability of high technology enterprises with fuzzy information", *Journal of Intelligent & Fuzzy Systems*, 29, 1301-1309.
- Russo, R.F.S.N. ve Camanho, R. (2015) "Criteria in AHP: a Systematic Review of Literature", *Procedia Computer Science*, 55, s.1123-1132.
- Saaty, T. L. (1990) "How to make a decision: The Analytic Hierarchy Process", *European Journal of Operational Research*, 48: 9-26.
- Saaty, T. L. (1994) "How to make a decision: The Analytic Hierarchy Process", *Interfaces*, 24(6): 19-43.
- Saaty, T., L. (2008) "Decision making with the analytic hierarchy process", *Int. J. Services*. 1(1): 83-98.
- Saaty, T.L. (1986) "Axiomatic Foundation of the Analytic Hierarchy Process", *Management Science*. 32(7): 841-855.
- Saaty, T.L. (1987) "Using the Analytic Hierarchy Process to Derive Health State Utilities from Ordinal Preference Data", *Value in Health*, 18, 841-845.
- Sadeghi, A., Larimian, T. ve Molabashi, A. (2012) "Evaluation of energy sources for generating electricity in province of Yazd: A fuzzy MCDM approach", *Procedia- Social and Behavioral Sciences*, 62: 1095-1099.
- Sinuany-Stern, Z., Israeli, Y., Bar-Eli, M. (2006) "Application of the analytic hierarchy process for the evaluation of basketball teams", *Int. J. Sport Management and Marketing*, 1 (3), s.193-207.

- Su, Z-X. (2011) "A hybrid fuzzy approach to fuzzy multi-attribute group decision-making", *International Journal of Information Technology & Decision Making*, 10 (4): 695-711.
- Sundararajan Konganapuram, S. ve Shanmugam, S.K. (2018) "Multi-objective Optimization of Friction Welding Process Parameters using Grey Relational Analysis for Joining Aluminium Metal Matrix Composite, *Materials Science (Medziagotyra)*, 24 (2), 222-229.
- şengöl, Ü., Eren, M., Shiraz, S. E., Gezder, V. ve şengöl, A. B. (2015) "Fuzzy TOPSIS method for ranking renewable energy supply systems in Turkey", *Renewable Energy*, 75: 617-625.
- Tasri, A. ve Susilawati, A. (2014) "Selection among renewable energy alternatives based on a fuzzy analytic hierarchy process in Indonesia", *Sustainable Energy Technologies and Assessment*, 7: 34-44.
- Tsai, C-H., Chang, C-L. ve Chen, L. (2003) "Applying Grey Relational Analysis to the Vendor Evaluation Model", *International Journal of The Computer, The Internet and Management*, 11 (3): 45 – 53.
- Tsaur, S. H., Chang, T. Y. ve Yen, C. H. (2002) "The evaluation of airline service quality by fuzzy MCDM", *Tourism Management*, 23: 107-115.
- Tseng, M. L., Lim, M., Wu, K.J., Zhou, L. ve Bui, D. T. D. (2018) "A novel approach for enhancing green supply chain management using converged interval-valued triangular fuzzy numbers-grey relation analysis", *Resources, Conservation and Recycling*, 128: 122-133.
- Tüysüz, F. (2017) "A hybrid multi-criteria analysis approach for the assessment of renewable energy resources under uncertainty", *Alphanumeric journal*, 5(2): 317-327.
- Tzeng, G-H., ve Huang, C-Y. (2012) "Combined DEMATEL technique with hybrid MCDM methods for creating the aspired intelligent global manufacturing & logistics systems", *Ann Oper Res.*, 197: 159-190.
- Uludağ, A.S. ve Deveci, M. (2013) "Kuruluş Yeri Seçim Problemlerinde Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerinin Kullanılması ve Bir Uygulama", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2013, 1 (5), s.255-285.
- Uludağ, A.S. ve Doğan, H. (2016) "Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerinin Karşılaştırılmasına Odaklı Bir Hizmet Kalitesi Uygulaması", *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6 (2), s.17-45.
- Yadav, V. ve Sharna, M. K. (2016) "Multi-criteria supplier selection model using the analytic hierarchy process approach", *Journal of Modelling in Management*, 11(1): 326-354.
- Yaraloğlı, K. (2010) "Karar Verme Yöntemleri", Ankara: Detay Yayıncılık, 1.Baskı.
- Yenilenebilir Enerji Genel Müdürlüğü (YGEM) (2018) http://www.yegm.gov.tr/yenilenebilir/ruzgar-ruzgar_enerjisi.aspx, (28.07.2018).
- Zadeh, L. A. (1965) "Fuzzy Sets", *Information and Control*, 8: 338-353.

TÜRKİYE'DE ENERJİ İTHALATI, CARİ AÇIK VE BÜYÜME İLİŞKİSİ: VAR VE GRANGER NEDENSELLİK ANALİZİ

RELATIONSHIP BETWEEN ENERGY IMPORT, CURRENT ACCOUNT DEFICIT AND GROWTH IN TURKEY: VAR AND GRANGER CAUSALITY ANALYSIS

Hakan SARITAŐ

Pamukkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İngilizce İşletme Bölümü, DENİZLİ
(hsaritas@pau.edu.tr)

Ayőe GENÇ

Pamukkale Üniversitesi, Acıpayam MYO, Büro Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü, DENİZLİ
(agencpau@gmail.com)

Tahsin AVCI

Pamukkale Üniversitesi, Çivril Atasay Kamer MYO, Finans Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü,
Bankacılık ve Sigortacılık Programı, DENİZLİ
(tavci@pau.edu.tr)

ÖZ

Türkiye'de son yıllarda, ithal edilen enerji talebindeki artış, cari açığı önemli ölçüde arttırmaktadır. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde üretimin gerçekteştirilebilmesi için gerekli olan petrol ve doğalgaz gibi enerji kaynaklarında dışa bağımlı olunması cari açığın artmasına neden olmaktadır. Bu çalışmanın amacı, 1971-2015 dönemi için, Türkiye açısından ekonomik büyüme ile enerji ithalatı arasındaki ilişkiyi incelemek ve enerji ithalatının cari açığı ne ölçüde etkilediğini belirlemektir. Çalışmada cari açık, büyüme hızı ve enerji ithalatı verileri kullanılarak VAR (Vector Autoregression Model) modeli kapsamında, Etki-Tepki analizi, Granger nedensellik analizi ve varyans ayrıştırması testleri uygulanmıştır. Çalışmada elde edilen bulgulara göre, enerji ithalatı cari açığın granger nedeni olduğu tespit edilmiştir. Yapılan etki-tepki analizi sonuçları, enerji ithalatındaki bir şokun GSYH'yi iki dönem boyunca pozitif ve anlamlı olarak etkilediğini göstermektedir. Cari açık değişkeni ile ilgili varyans ayrıştırması testlerinde ise, cari açığı açıklamada enerji ithalatının en yüksek paya sahip olduğu, büyümenin ise enerji ithalatına göre daha düşük bir paya sahip olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Cari Açık, Enerji İthalatı, Ekonomik Büyüme, VAR modeli, Nedensellik Analizi, Varyans Ayrıştırması

JEL Sınıflandırma Kodları: H62, O40, Q43

* Bu çalışmanın özet metni, 19.10.2017-21.10.2017 tarihleri arasında Bakü'de düzenlenen II. Uluslararası Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi'nde yayınlanmıştır.

ABSTRACT

In recent years in Turkey, it has been seen that there is a serious increase in the current account deficit due to the increase of demand for imported energy. In developing countries like Turkey, external dependency on energy resources such as oil and natural gas, which is necessary for the production to be realized, causes the current deficit to increase. The purpose of this study is to examine the relationship between economic growth and energy imports in terms of Turkey for the period 1971-2015 and to determine the extent to which energy imports affect the current deficit. In this paper, we have performed Impulse-Response analysis, Granger causality analysis and variance decomposition tests via Vector Autoregression (VAR) Model by using data for current account deficit, growth rate and energy import. The findings of the study show that the energy import granger causes current account deficit. The impulse-response analysis results show that a shock in energy imports positively and significantly affects GDP throughout the two periods. The results of variance decomposition tests for the current account deficit show that energy imports have the highest share in the current account deficit and growth has a lower share than energy imports.

Keywords: Current Account Deficit, Energy Import, Economic Growth, VAR Model, Causality Analysis, Variance Decomposition

JEL Codes: H62, O40, Q43

1. Giriş

Ülkelere ilişkin ekonomik performansın en önemli göstergelerinden birisi cari işlemler dengesidir. Bunun nedeni ise ödemeler dengesinin ülkede uygulanan ekonomik ve mali politikaların bir sonucu ve dolayısıyla hükümetlerin uygulamaya koydukları bu politikaların başarısının bir göstergesi olmasıdır. Ödemeler dengesinde meydana gelen açık ya da fazlalık, başta büyüme hızı, enflasyon oranı, döviz kurları, gelir dağılımı olmak üzere birçok açıdan ülke ekonomisi üzerinde etkili olmaktadır. Bu nedenle, ülkenin belli bir dönem içerisindeki dış ekonomik ve mali ilişkilerinin durumunu gözler önüne seren, ülkenin mal, hizmet ve sermaye akımları gibi işlemler nedeniyle ülke dışından sağladığı gelirlerin, dış ülkelere yaptığı ödemelere eşit olup olmadığını ortaya koyan ödemeler bilançosu istatistiklerinin sürekli ve düzenli bir şekilde izlenmesi gerekmektedir (Seyidoğlu, 2013: 82-83).

Ödemeler bilançosu cari işlemler, sermaye ve finans, resmi rezervler, istatistiksel farklar hesabı gibi alt hesaplardan oluşmaktadır. Cari işlemler hesabı, uluslararası fon akımlarını gösteren ödemeler bilançosu içerisinde yer alan en önemli hesap gruplarından birisidir. Bir ülkenin belli bir dönem boyunca başka ülkelerle yaptığı mal ve hizmet alım satımları bu hesaba kaydedilir (Madura, 2011: 29). Cari işlemler dengesi, herhangi bir ülkeye ait toplam mal ithalatı ile toplam mal ihracatı arasındaki dengeyi gösteren dış ticaret dengesini de kapsar (Seyidoğlu, 2013: 90). Dolayısıyla ithalat ve ihracat kalemleri, cari denge üzerinde büyük öneme sahiptir. Bu nedenle cari açık ile ithalat ve ihracat arasındaki ilişki birçok çalışmaya konu olmuştur.

Literatür incelendiğinde, büyüme oranı ve cari açık arasındaki ilişkide iki farklı yaklaşım söz konusudur. Bunlardan birisi cari açık ile büyüme arasında ters yönlü ve kuvvetli bir ilişkinin var olduğu, diğeri ise aralarında anlamlı bir ilişkinin olmadığı şeklindedir. Uluslararası ticaret akımlarını etkileyen en önemli faktörlerden birisi milli gelirdir. Eğer bir ülke, diğer ülkelerden daha yüksek gelir seviyesine sahipse, o ülkenin cari işlemler hesabının düşmesi beklenir. Bunun sebebi ise, tüketimin artması ve böylece yabancı ülkelerin mallarına olan talebin de artmasıdır (Madura, 2011: 39). Ayrıca ekonomik anlamda büyüme, üretimin artmasıyla da doğru orantılıdır.

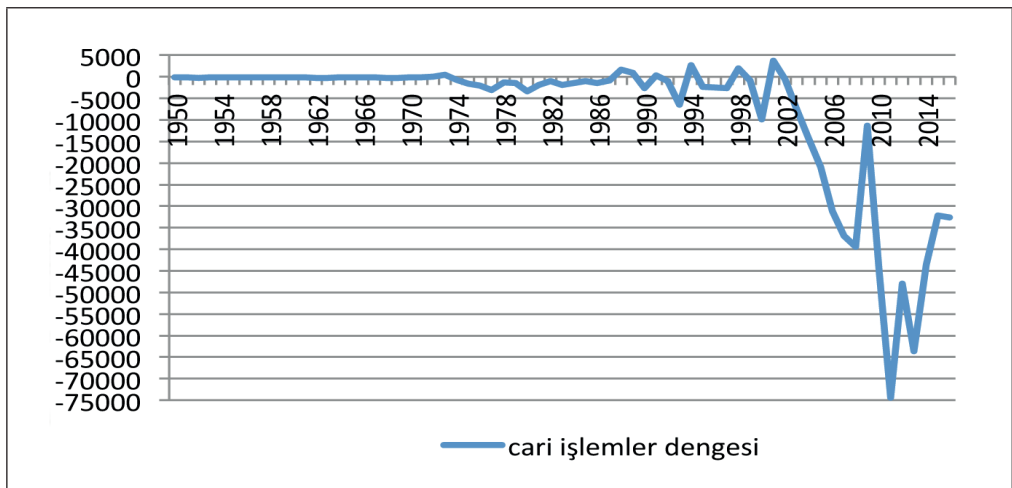
Üretimin artması, üretim faktörlerinden biri olan sermayenin oluşturulmasını gerektirir (Yanar ve Kerimoğlu, 2011: 193). Bu da ithalatı özendirir ve böylece gelişmekte olan ölkelerdeki yüksek büyüme oranları, ithalat hacminin artmasına ve cari açığın da artmasına neden olmaktadır.

Gelişmekte olan ölkeler içerisinde yer alan Türkiye’de de cari açığın arttığı yıllarda büyüme hızında artış olduğu gözlenmektedir. Ülkemizde giderek artan ve sürekli hale gelen cari açığın en önemli nedenlerinden birisi, enerji konusunda yetersiz olan Türkiye’nin üretim yapabilmek için enerji ithalatı yapmak zorunda olmasıdır. Bu durum, enerjide dışa bağımlı olan ölkeler için cari açığın kaçınılmaz olduğunu göstermektedir. Bu çalışmanın temel amacı da Türkiye’de cari açık, enerji ithalatı, ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemek, bu ilişkinin niteliğinin ve yönünün ne olduğunu ortaya koymak, enerji ithalatının cari açığı ve büyümeyi ne ölçüde etkilediğini belirlemektir.

Literatürde yapılan çalışmalar incelendiğinde, genellikle çalışmalarda cari açık ile büyüme arasındaki ilişkinin incelendiği [Kandil ve Greene (2002), Parikh ve Stirbu (2004), Telatar ve Terzi (2009), Yılmaz ve Akıncı (2011) vb.], bazı çalışmalarda ise enerji tüketimi ile büyüme arasındaki ilişkinin incelendiği [Tsani (2010), Pata vd. (2016) vb.] görölmüştür. Ancak cari açık, enerji ithalatı ve ekonomik büyüme değişkenlerinin üçünü birlikte ele alan çalışma sayısı oldukça azdır. Yapılan çalışmalarda yöntem olarak genellikle eşbütünleşme analizinin tercih edildiği [Yanar ve Kerimoğlu (2011), Uysal vd. (2015)] görölmüştür. Bu çalışmada ise 1971-2015 yılları arası cari açık, büyüme, enerji ithalatı verileri kullanılarak VAR ve Granger Nedensellik testleri uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlar büyümenin yaklaşık % 32’lik oranla ithalata bağlı olduğunu, cari açığın da % 15.42’lik kısmının enerji ithalatından kaynaklandığını göstermektedir. Ayrıca, çalışmada hem enerji ithalatının hem de büyümenin, cari açığın Granger nedeni olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

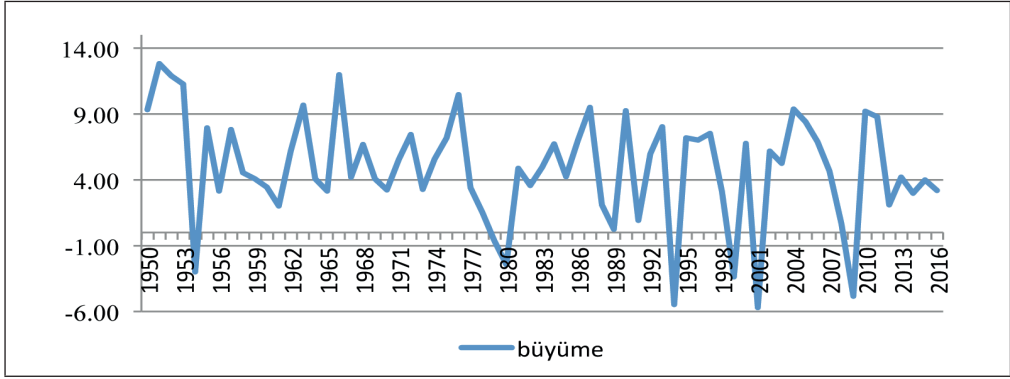
2. Türkiye’de Cari Açık, Büyüme ve İthalat İlişkisi

Gelişmekte olan bir ölkeler Türkiye’nin en önemli makro ekonomik sorunlarından birisi cari açıktır. Yayınlanan verilere göre son 60 yıldır Türkiye’nin cari işlemler dengesinin genel olarak açık verdiği, istisnai olarak birkaç yılda fazlalık verdiği görölmektedir.

Grafik 1: 1950-2016 Yılları Arası Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi (Milyon \$)

Grafik 1 incelendiğinde de Türkiye'nin cari işlemler dengesinin yıllar itibariye açık verdiği, ancak özellikle 1994 ve 2001 yıllarında fazlalık verdiği görülmektedir. Bu yıllar, 1993-1994 ve 2000-2001 kriz dönemlerine denk gelmektedir. Söz konusu dönemlerde cari işlemler dengesi, yapılan devalüasyonlar nedeniyle fazla vermiştir (Telatar ve Terzi, 2009: 122). Körfez Krizi ve sonrasında baş gösteren 1994 Krizi'nin etkisi ile birlikte 1995 yılından itibaren başlayan cari açık sorunun, günümüze doğru geldiğinde ise giderek daha da arttığı ve cari açığın sürekli hale geldiği görülmektedir. Artan cari açık karşısında büyüme hızına bakıldığında ise, cari fazlalığın olduğu yıllarda büyüme hızının negatif değerlere düştüğü Grafik 2'de açıkça görülmektedir. 1994 ve 2001 yıllarındaki negatif büyüme hızı bu duruma bir örnektir.

Grafik 2: 1950-2016 Yılları Arasında Türkiye'de Ekonomik Büyüme

1999 ve 2009 yıllarında da negatif bir büyüme hızı olmuştur. Söz konusu yıllarda gerçekleşen negatif büyüme hızı ile cari açık kıyaslandığında, o yıllarda cari açığın azaldığı görülmektedir.

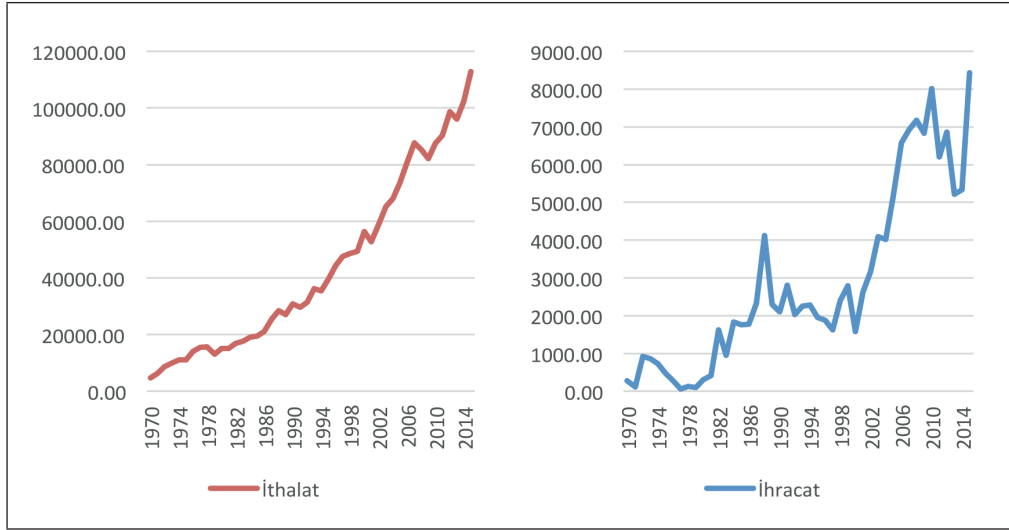
Ekonomik büyümenin gerçekleşmesi üretime bağlıdır ve üretim için gerekli olan üretim faktörlerinden birisi sermayedir. Dolayısıyla yeterli ara mal ve sermaye mallarına sahip olmayan ülkeler ithalat yoluyla bu malları dışarıdan karşılamaya çalışırlar. Üretim yapabilmek için dışarıya bağlı olan bu ülkelerde cari açık önemli bir sorun haline gelmektedir. Türkiye'nin cari işlemler dengesine bakıldığında da cari açığa sebep olan en önemli kalemin ithalat olduğu görülmektedir. Bu noktada enerji ithalatı önem kazanmaktadır. Çünkü enerji, üretim gerçekleştirmek için önemli bir faktördür ve ülkemiz yeterli miktarda enerji kaynaklarına sahip değildir. Ürettiğimiz enerji, ihtiyacımız olan enerji miktarının oldukça az bir kısmını karşılamaktadır.

Tablo 1: Yıllar İtibariyle Türkiye'ye Ait Enerji Denge Dağılımı (Bin Ton)

Yıllar	Yerli Üretim	İthalat	İhracat	Yıllar	Yerli Üretim	İthalat	İhracat
1970	14.515,54	4.642,05	283,69	1993	26.440,97	36.179,78	2.253,93
1971	14.392,72	6.374,55	106,19	1994	26.510,82	35.343,99	2.279,87
1972	15.215,91	8.648,85	922,95	1995	26.718,73	39.779,08	1.947,44
1973	15.650,21	9.969,01	856,80	1996	27.385,54	44.331,71	1.882,85
1974	16.187,58	11.019,70	727,65	1997	28.208,55	47.518,80	1.630,48
1975	16.472,95	11.119,12	475,65	1998	29.323,97	48.631,73	2.397,72
1976	16.487,72	13.987,52	281,26	1999	27.659,32	49.406,03	2.790,60
1977	16.893,37	15.449,55	58,36	2000	26.046,82	56.341,77	1.583,60
1978	17.837,59	15.609,13	130,20	2001	24.575,88	52.779,53	2.619,91
1979	17.320,88	13.048,74	97,22	2002	24.281,42	58.629,19	3.162,36
1980	17.358,05	15.030,58	300,77	2003	23.783,02	65.239,46	4.089,96
1981	18.299,06	15.068,53	405,47	2004	24.331,63	67.885,43	4.021,67
1982	19.185,65	16.776,64	1.625,13	2005	24.549,24	73.480,10	5.170,96
1983	19.313,26	17.726,21	949,20	2006	26.801,70	80.513,77	6.571,66
1984	20.321,59	19.029,93	1.833,30	2007	27.452,52	87.613,62	6.925,53
1985	21.935,39	19.409,88	1.753,06	2008	29.192,27	85.356,89	7.183,45
1986	23.537,91	21.001,65	1.780,27	2009	30.328,00	82.124,00	6.829,00
1987	25.077,38	25.462,54	2.332,05	2010	32.493,00	87.409,00	8.009,00
1988	24.606,82	28.487,94	4.130,80	2011	32.228,90	90.292,00	6.205,10
1989	25.753,65	27.015,20	2.292,81	2012	34.468,00	98.693,00	6.866,00
1990	25.477,51	30.936,27	2.104,34	2013	31.944,00	96.001,00	5.216,00
1991	25.501,04	29.596,65	2.807,73	2014	31.049,00	102.375,00	5.334,00
1992	26.794,09	31.487,28	2.028,64	2015	31.131,06	112.850,71	8.427,36

Kaynak: World Energy Council/Turkey (Dünya Enerji Konseyi Türk Milli Komitesi)

Tablo 1'de Türkiye'nin yerli üretim, ithalat ve ihracatını miktar bazında göstermektedir. Enerji kavramının önem kazanmasına neden olan petrol krizinin yaşandığı 1970'li yıllardan günümüze doğru gelindiğinde, ürettiğimiz enerji miktarının, ihtiyacımız olan enerji miktarını karşılamadığı Tablo 1'den görülmektedir. Bu durum aynı zamanda, enerji tüketiminin de giderek arttığını göstermektedir. 1980'li yılların sonlarında ithalat, yerli üretim miktarını aşmaya başlamış, 2000 yılından itibaren ise ithalat, yerli üretimi katlamaya başlamıştır. Özellikle son yıllarda ithalat ile yerli üretim arasındaki ciddi fark dikkat çekmektedir. Dolayısıyla üretilen enerji, tüketilen enerjiyi karşılayamamaktadır. Tablodaki ihracat verilerine bakıldığında ise, tüm dönemler boyunca ihracatın ithalata göre oldukça düşük kaldığı göze çarpmaktadır. 1970-2015 dönemi enerji ithalat ve ihracatını gösteren aşağıdaki grafikler incelendiğinde de bu durum görülebilmektedir.

Grafik 3: 1970-2015 Dönemi Enerji İthalatı ve İhracatı (Bin Ton)

Görüldüğü üzere Türkiye'nin enerji alt yapısı ithalata dayalıdır. Enerji konusunda büyük oranda dışa bağımlı olan Türkiye'nin ithal ettiği enerji kaynakları incelendiğinde ise özellikle petrol ve doğalgazın ithalatta önemli bir paya sahip olduğu söylenebilir.

Tablo 2: Türkiye'ye Ait Toplam Enerji İthalatı ile Toplam Pay İçinde Petrol ve Doğalgazın Dağılımı (Bin Ton)

Yıl	Pİ	Dİ	TEİ	TEİ-(Pİ+Dİ)
1970	4.642	0	4.642	0
1975	10.988	0	11.119	131
1980	14.339	0	15.031	692
1985	17.574	0	19.410	1.836
1990	23.399	2.964	30.936	4.574
1995	28.345	6.242	39.779	5.193
2000	32.001	13.487	56.342	10.854
2005	35.519	24.522	73.480	13.439
2010	36.566	34.823	87.409	16.020
2015	50.101	43.864	112.851	18.886

Pİ: Petrol İthalatı, **Dİ:** Doğalgaz İthalatı, **TEİ:** Toplam Enerji İthalatı, **TEİ-(Pİ+Dİ):** Toplam Enerji İthalatı - (Petrol İthalatı + Doğalgaz İthalatı)

Dünya Enerji Konseyi Türk Milli Komitesi verilerine göre düzenlenen Tablo 2'de de anlaşılacağı üzere enerji ithalatında en büyük payın petrol ve doğalgaza ait olduğu açıkça görülmektedir.

3. Literatür

Özellikle gelişmekte olan ülkeleri ilgilendiren ve giderek artan öneminden dolayı cari açık literatürde birçok çalışmada incelenmiştir. Özellikle cari açık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki birçok çalışmaya konu olmuştur. Bunun yanında, son yıllarda Türkiye'deki enerji tüketiminde dolayısıyla da enerji ithalatındaki ciddi artış, araştırmacıları enerji ithalatının da cari açık ile olan ilişkisini incelemeye yönlendirmiştir. Yerli ve yabancı literatürde bu kapsamda yapılan çalışmalardan bazıları aşağıda sunulmuştur. Bu çalışmalardan birisi Kandil ve Greene (2002) tarafından yapılmış ve çalışmada, ABD'de ekonomik büyüme, döviz kuru ve cari işlemler dengesi arasındaki ilişki, eşbütünleşme analizi ve Vektör Hata Düzeltme (VEM) modeliyle incelenmiştir. 1960-2000 dönemini kapsayan çalışma sonucunda, büyüme ve döviz kuru ile cari işlemler dengesi arasında ters yönlü ve uzun dönemli bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.

Parikh ve Stirbu (2004) ise, Asya, Avrupa ve Latin Amerika'daki 42 gelişmekte olan ülke üzerinde gerçekleştirdikleri çalışmalarında dış ticarete sağlanan liberalizasyonun ekonomik büyüme ve cari işlemler dengesi üzerindeki etkisini panel veri analiziyle incelemişlerdir. Analiz sonuçlarına göre dış ticarete serbestleşmenin ekonomik büyüme üzerinde pozitif etki doğurduğu, büyümeninse cari işlemler dengesi üzerinde negatif etki doğurduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Benzer bir çalışma Pacheco ve Thirlwall (2007) tarafından yapılmış ve çalışmada ticaretin serbestleştirildiği 17 Latin Amerika ülkesindeki ekonomik büyüme oranları ile ticaret dengesi ve cari işlemler dengesi arasındaki ilişki, panel veri analizi ile incelenmiştir. Çalışma sonucunda 17 ülkeden 9'unun serbestleşme sonrasında öncesine kıyasla daha hızlı büyüdüğü tespit edilmiştir. Ancak bu ülkelerden 3'ü, liberalleşme sonrasında artan büyüme hızı karşısında, cari açıkta artış ile karşı karşıya kalmıştır.

Enerji ve büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen bir diğer çalışma ise Tsani (2010) tarafından yapılmıştır. Yunanistan üzerine yapılan çalışmada, değişken olarak ekonomik büyüme ve enerji tüketimini kullanılmıştır. Bu değişkenlere ait 1960-2006 yılları arasındaki veriler doğrultusunda, Toda-Yamamoto yöntemiyle nedensellik ve VAR analizi gerçekleştirmiştir. Yapılan analizin sonuçlarına göre, enerji tüketiminden reel GSYH'ya doğru nedenselliğin gerçekleştiği gözlemlenmiştir. Çin'de enerji tüketimi, ekonomik büyüme, finansal gelişme ve ticaret arasındaki ilişki, Shahbaz vd. (2013) tarafından 1971-2011 yılları arası verilerle incelenmiş ve ARDL sınır testi yaklaşımı kullanılarak enerji tüketimi, finansal gelişme ve uluslararası ticaretin ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Yerli çalışmalara bakıldığında ise, Telatar ve Terzi (2009) tarafından yapılan çalışmada, Türkiye'de ekonomik büyüme ile cari işlemler dengesi arasındaki ilişki Granger nedensellik ve VAR analizleri ile 1991:4-2005:4 dönemini kapsayan üçer aylık verilerle incelenmiştir. Yapılan analizler sonucunda, büyüme oranından cari işlemler dengesine doğru tek yönlü bir nedenselliğin olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Yılmaz ve Akıncı (2011) da çalışmalarında Türkiye'de ekonomik büyüme ile cari işlemler bilançosu arasındaki ilişkiyi, 1980-2010 dönemi için GSYH ve cari işlem dengesi olmak üzere iki değişken kullanarak, Johansen eşbütünleşme analiziyle incelemişlerdir. Analiz sonucunda değişkenlerin eşbütünleşik olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bunun yanında Granger nedensellik analizi ile değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisine bakılmış, GSYH'den cari işlemler dengesine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Yanar ve Kerimoğlu (2011) tarafından cari açık, ekonomik büyüme ve enerji tüketiminin değişken olarak kullanıldığı çalışmada, büyümenin enerji tüketiminin nedeni olup olmadığı

ve enerji tüketiminin de cari açığı artırıp arttırmadığı incelenmiştir. Bunun için Johansen Eş Bütünleşme analizi uygulanmış ve analiz sonuçlarına göre değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanında enerji tüketimi arttıkça büyümede de artış meydana geleceği, büyümedeki artışın da cari açığı artıracacağı sonucuna varılmıştır. Demir (2013) tarafından yapılan çalışmada ise, enerji ithalatı, cari açık ve sanayi üretim endeksi değişkenlerine ait 1987-2012 yılları arası veriler kullanılarak enerji ithalatı, cari açık, büyüme ilişkisi eş bütünleşme, hata düzeltme modeli ve Granger nedensellik analizi ile incelenmiş ve Türkiye'de enerji talebinin üretim artışlarına bağlı olarak gerçekleştiği ve üretim artışının da enerji talebini artırarak cari açığa yol açtığı sonucuna ulaşılmıştır. Uysal vd. (2015) de çalışmalarında Türkiye'de 1980-2012 yıllarına ait verilerle enerji tüketimi, büyüme ve cari açık arasındaki ilişkiyi Johansen eşbütünleşme analizi ile incelemiştir. Analiz sonucunda değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

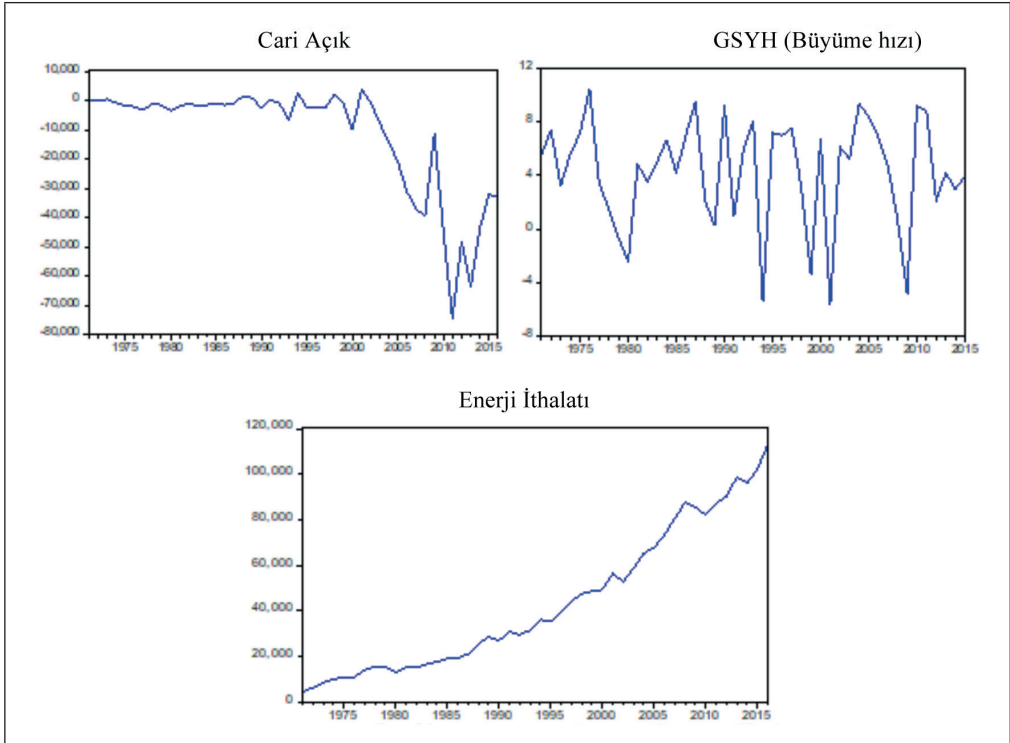
Türkiye'de enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştıran bir diğer çalışma, Pata vd. (2016) tarafından yapılmıştır. Çalışmada, 1960-2014 dönemi için enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki hem kısa dönem, hem de uzun dönem ilişkisi ARDL modeli ile analiz edilmiştir. Analiz sonuçları, kısa ve uzun dönemde, toplam ve kişi başı birincil enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru istatistiksel olarak anlamlı tek yönlü pozitif bir nedensellik ilişkisinin olduğunu göstermiştir.

4. Veri Seti ve Tanımlayıcı İstatistikler

Yapılan analizlerde kullanılan veri seti, cari açık (milyon \$), ithal edilen toplam enerji miktarı (bin ton) ve Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'daki büyüme hızı verilerinden oluşmaktadır. Çalışmada kullanılan değişkenler, cari açığın değişim oranı, enerji ithalatının değişim oranı ve GSYH büyüme hızıdır. Bu değişkenlere ait veriler, Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü (BUMKO) ve Dünya Enerji Konseyi Türk Milli Komitesi istatistiklerinden elde edilmiştir. Veriler yıllık olup, 1971-2015 dönem aralığını kapsamaktadır. Çalışmada kullanılan serilerin düzey değerlerine ilişkin zaman serisi grafikleri hazırlanıp, aşağıda sunulmuştur.

Şekil 1'de yer alan zaman serisi grafikleri ham veriler üzerinden çizilmiştir. Analize tabi tutulan değişkenlerin içerisinde büyüme oranının olması nedeniyle diğer iki değişken için de oransal dönüştürme işlemi yapılmış ve önceki yıla göre değişim oranları hesaplanmıştır. Çalışmada cari açık, cari açığın değişim oranı (CA); enerji ithalatı, enerji ithalatının değişim oranı (Eİ) ve büyüme, GSYH büyüme hızı (GSYH) olarak tanımlanmıştır. Bu değişkenlere ilişkin tanımlayıcı temel istatistikler incelenip, Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3 incelendiğinde, 1971-2015 yılları arasında cari açığın ortalama değerinin 11.300 milyon \$ civarında olduğu, bu yıllar arasında 3.760 milyon \$ ile en yüksek cari fazlalığın olduğu, 74.402 milyon \$ ile en yüksek cari açığın olduğu görülmektedir. Enerji ithalatının ortalama değerinin ise 44.467 bin ton civarında olduğu, en yüksek 112.850, en düşük 6.374 değerine ulaştığı görülmektedir. Ayrıca ortalama büyüme hızı 4,3 olarak gerçekleşmiş olup, bu yıllar arasında en yüksek 10,46 değerine, en düşük -5,7 değerine ulaşmıştır.

Şekil 1: Çalışmada Kullanılan Serilerin Zaman Serisi Grafikleri

Tablo 3: Serilere Ait Temel İstatistikler (1971-2015)

	CA (Milyon \$)	Eİ (Bin ton)	GSYH (%)
Ortalama	-11.299,53	44.467,36	4,30
En Büyük	3.760,00	112.850,70	10,46
En Küçük	-74.402,00	6.374,55	-5,70
Standart Sapma	19.082,62	31.099,48	4,11
Gözlem Sayısı	45	45	45

5. Yöntem ve Ampirik Bulgular

Çalışmada Türkiye açısından cari açık, enerji ithalatı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki, ekonometrik analiz yöntemi olan Vektör Otoregressif Model (VAR) analizi ve Granger Nedensellik analizi ile incelenmiştir. Ancak analizlere geçmeden önce, analizlerde kullanılan serilerin durağan olup olmadığının belirlenmesi gerekmektedir. Eğer modeldeki tüm değişkenlerin durağan olduğu sonucuna ulaşırsa, VAR analizi uygulanabilir. Bu çalışmada serilerin durağan olup olmadıklarını belirlemek amacıyla kullanılan yöntemlerden birisi literatürde yaygın bir şekilde kullanılan ADF (Augmented Dickey-Fuller) birim kök testidir. Ancak bu testte, hata terimleri arasında otokorelasyon yoktur. Bu nedenle, ADF testinin hata terimleri ile ilgili varsayımlarına

göre daha esnek varsayımlara sahip olan PP (Phillips-Perron) birim kök testi de alternatif bir birim kök testi olarak çalışmada kullanılmıştır. Bu testlerin tam tersi hipoteze sahip olan KPSS (Kwiatkowski, Phillips, Schmidt, and Shin) birim kök testi de kullanılarak bulunan sonuçların bir anlamda sağlamlasının yapılması amaçlanmıştır.

Ekonomik değişkenler, belirli dönemlerde maruz kaldıkları şoklardan etkilenirler. Seriler, bu şokların karakterlerine göre trend ya da mevsimsel dalgalanma özelliği gösterirler. Trend ve mevsimsel dalgalanma özelliği gösteren zaman serileri durağan değildir (Yurdakul, 2000: 22). Zaman serisi çalışmalarında kullanılan serilerin durağan olup olmadıkları tespit etmek amacıyla birim kök test yöntemleri geliştirilmiştir.

Bu yöntemlerden en yaygın olarak kullanılanlardan birisi Dickey-Fuller (1979, 1981) tarafından geliştirilen DF (Dickey-Fuller) ve ADF (Augmented Dickey-Fuller) birim kök testleridir. ADF ve DF birim kök testleri hata terimlerinin bağımsız ve sabit varyanslı olması varsayımına sahiptir. ADF testi, hata terimlerinde oluşabilecek otokorelasyonu da hesaba katarak DF testini düzeltmekte ve genişletmektedir. ADF birim kök testi (1) nolu denklem ile gösterilebilir (Gujarati, 2004: 817);

$$\Delta Y_t = \beta_1 + \beta_2 t + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^m \alpha_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (1)$$

Denkleme göre hesaplanan t istatistik değerleri Dickey Fuller ve MacKinnon kritik (tau) değerleri ile karşılaştırılır ve serinin durağan olup olmadığına karar verilir. Eğer seri durağan değilse, durağanlaştırmak için serinin farkı alınır (Tarı, 2015: 389; Gujarati, 2004: 815).

Phillips ve Perron (1988) tarafından geliştirilen Phillips-Perron (PP) birim kök testi de serilerin durağan olup olmadıklarının belirlenmesinde kullanılır. Bu yöntemde parametrik olmayan istatistiksel yöntemlerden faydalanılmaktadır (Gujarati, 2004: 818). PP birim kök testinde de H_0 hipotezi serinin birim kök içerdiğini ve serinin durağan olmadığını, alternatif hipotez ise serinin durağan olduğunu ifade etmektedir (Çiftçi, 2014:134). Testte kullanılan regresyon şöyledir;

$$Y_t = \beta_0 + \delta_1 Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (2)$$

$$Y_t = \beta_0 + \delta_1 Y_{t-1} + \delta_2 (t - T/2) + \varepsilon_t \quad (3)$$

Diğer bir birim kök test yöntemi olan ve Kwiatkowski, Phillips, Schmidt, and Shin (1992) tarafından geliştirilen birim kök testi ise, KPSS birim kök testi olarak bilinir. Bu yöntem, bir zaman serisinin deterministik bir trend etrafında durağanlaştırıldığı boş hipotezin testidir. Seriler, deterministik bir trend, bir rassal terim ve hata terimi toplamından oluşur (Kwiatkowski vd., 1992: 159). Diğer iki test yönteminden farklı olarak, KPSS birim kök testinde boş hipotez serinin durağan olmasıdır. Alternatif hipotez ise seride birim kök olduğunu ve serinin durağan olmadığını öne sürer.

Çalışmada kullanılan değişkenlere bu üç yönteme göre de durağanlık testi uygulanmış olup, test sonuçları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4: Birim Kök Testi Sonuçları

	Değişkenler	ADF		PP		KPSS	
		Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitli	Sabitli ve Trendli
Düzey	CA	-6,33145*	-6,80680*	-6,33145*	-6,80858*	0,36753**	0,09521*
	Eİ	-6,40117*	-6,55458*	-6,80348*	-7,14995*	0,44421*	0,11334*
	GSYH	-6,74720*	-6,68337*	-6,87188*	-6,79552*	0,06323**	0,04654*
1. Fark	CA	-6,16471*	-6,14190*	-40,52244*	-39,41037*	0,46621**	0,44127*
	Eİ	-7,28903*	-7,33521*	-16,10322*	-27,87743*	0,44913*	0,23044*
	GSYH	-7,48739*	-7,38970*	-25,11961*	-25,00429*	0,06384**	0,06292*

*%1 anlamlılık düzeyini gösterir. **%5 anlamlılık düzeyini gösterir.

Augmented Dickey-Fuller (ADF), Phillips-Perron (PP) ve Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (KPSS) test sonuçlarına göre, serilerin hem düzey hem de birinci farkı alınmış halleri birim kök içermemektedir. Dolayısıyla analizde kullanılan seriler durağandır. Farklı anlam düzeylerinde olmakla birlikte, seriler orijinal seviyesinde durağan olduğu için eş-bütünleşme analizi yapmaya gerek duyulmamış, ampirik analize VAR yöntemi ile devam edilmiştir.

5.1. Vektör Otoregresyon (VAR) Modeli

Vektör Otoregresyon (VAR) modeli, makroekonomik değişkenlerin birbirleriyle olan ilişkilerini incelemede ve değişkenlerde meydana gelen rassal şokların diğer değişkenler üzerinde meydana getirdiği dinamik etkilerin analizinde kullanılmaktadır. Modelin önemli bir özelliği, değişkenleri eş anlı olarak analiz etmesidir. Bu modelde değişkenler değerlendirilirken içsel veya dışsal şekilde kategorize edilmemektedir (zgen ve Güloğlu, 2004: 95-97). Sims (1980) tarafından geliştirilen bu yöntemde bütün değişkenler içsel olarak kabul edilir. VAR, modele dahil edilen tüm değişkenlerin kendisi ile birlikte diğer değişkenlerin gecikmeli değerleri üzerine tanımlanan çok boyutlu bir zaman serisi öngörü modelidir (Tarı, 2015: 451-452).

VAR yöntemi uygulamasında serilerin durağan halleri kullanılmaktadır. Ancak seviyelerinin aynı olması şart değildir. Tablo 4'e göre çalışmada kullanılan serilerin tamamı düzey seviyesinde durağan oldukları için, tüm değişkenler bu haliyle modele dahil edilmiş ve denklem 4.1, 4.2, 4.3'te grldğu gibi analizde kullanılacak modeller tahmin edilmiştir. Cari açık, ekonomik büyüme ve enerji ithalatı arasındaki ilişkiyi inceleyen bu çalışmada, ampirik analiz için VAR modeli şu şekilde formüle edilmiştir;

$$\Delta GSYH_t = \alpha_0 + \sum_{p=1}^k \beta_{1P} \Delta CA_{t-p} + \sum_{p=1}^k \gamma_{1P} \Delta EI_{t-p} + \sum_{p=1}^k \mu_{1P} \Delta GSYH_{t-p} + \epsilon_{1t} \quad (4.1)$$

$$\Delta CA_t = \alpha_0 + \sum_{p=1}^k \mu_{2P} \Delta GSYH_{t-p} + \sum_{p=1}^k \gamma_{2P} \Delta EI_{t-p} + \sum_{p=1}^k \beta_{2P} \Delta CA_{t-p} + \epsilon_{2t} \quad (4.2)$$

$$\Delta EI_t = \alpha_0 + \sum_{p=1}^k \mu_{3P} \Delta GSYH_{t-p} + \sum_{p=1}^k \beta_{3P} \Delta CA_{t-p} + \sum_{p=1}^k \gamma_{3P} \Delta EI_{t-p} + \epsilon_{3t} \quad (4.3)$$

k: Gecikme uzunluğunu

t: Zaman

Δ :Fark parametresi

μ : GSYH durağanlık katsayısı

β : CA durağanlık katsayısı

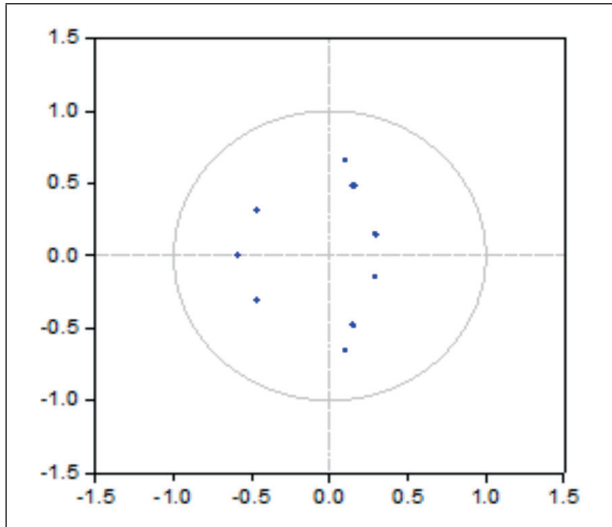
γ : Eİ durağanlık katsayısı

P : Gecikme sayısı

ϵ : Hata terimi

VAR modelini oluştururken en uygun gecikme uzunluğunun da belirlenmesi gerekmektedir (Tarı, 2015: 456). Gecikme uzunluğunun belirlenmesinde Akaike Bilgi Kriteri (AIC) veya Schwarz Bilgi Kriteri (SIC) gibi çeşitli bilgi kriterleri kullanılmaktadır (Gujarati, 2004: 849). Bu açıklamalar ışığında, bu çalışma için en uygun gecikme uzunluğunun 3 olduğu tespit edilmiş ve 3 gecikme uzunluğuna göre oluşturulan modelin istikrar koşulunu sağlayıp sağlamadığı incelenmiştir.

İstikrar koşulu gereği, AR polinom ters köklerinin birim çemberin içerisinde yer alması gerekmekte ve modelde belirlenen gecikme düzeyinde otokorelasyon ve değişen varyans sorunlarının olmaması gerekmektedir. Çalışma için belirlenen VAR (3) modeline ilişkin aşağıdaki AR polinom ters kökleri grafiği incelendiğinde, tüm köklerin çember içerisinde yer aldığı ve modelin istikrar koşulunu sağladığı görülmektedir.

Şekil 2: VAR(3) Modelinin AR Polinom Ters Kökleri

Bu model ile analize devam edildiğinde otokorelasyon ve değişen varyans sorununun da olmadığı belirlenmiştir. Otokorelasyon için yapılan LM testi ve değişen varyans için yapılan White testi sonuçları aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

Tablo 5: Otokorelasyon LM Testi

Gecikmeler	LM-İstatistiği	Olasılık
1	4,487581	0,8765
2	3,206669	0,9555
3	7,644499	0,5703
4	8,647182	0,4705
5	2,220057	0,9875
6	7,234086	0,6128

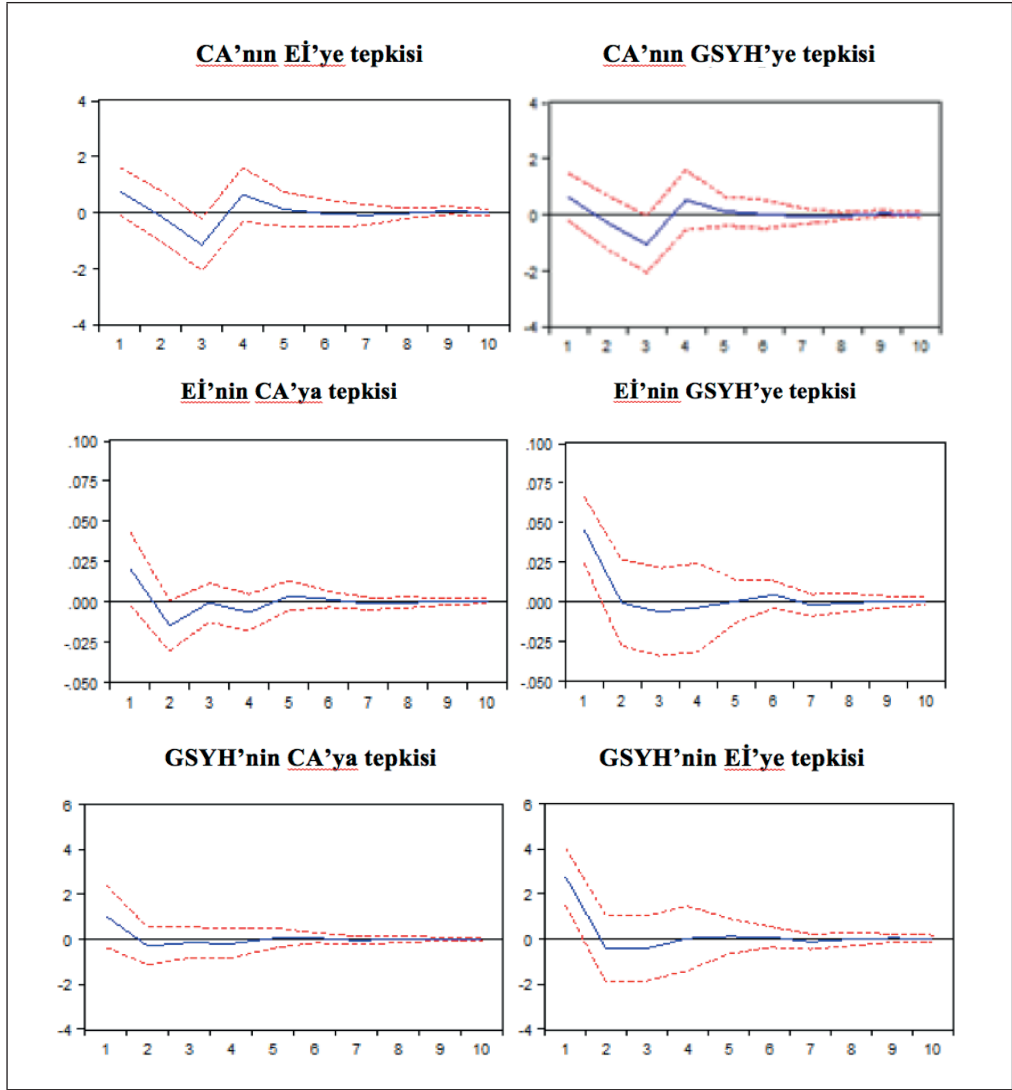
Çapraz terimlerin kullanılmadığı White testi sonuçlarına göre değişen varyans yoktur ve hata terimleri sabit varyanslıdır.

Tablo 6: White Değişen Varyans Testi

² İstatistiği	df	Olasılık
108,3108	108	0,4735

VAR modeli, içsellik sorununu yok ederek yeni araçlar sunan bir yöntemdir. Bunlardan birisi “etki-tepki analizi”, diğeri ise “varyans ayrıştırması”dır. Zaman serisi modellerinde, hata terimi genellikle şokları temsil etmek için kullanılmakta ve modeldeki her bir değişkenin kendi ve diğer değişkenlerin hatalarına karşı tepkimesi etki-tepki analizinin temelini oluşturmaktadır (Tarı, 2015: 453). Etki-tepki analizleri, değişkenlerde meydana gelen ‘bir standart hatalık’ şok karşısında diğer değişkenlerin tepkilerini analiz etmek amacıyla yapılmaktadır. Etki tepki fonksiyonlarının zamanla sıfıra yakınsaması tahmin edilen modelin istikrarlı olduğunu göstermektedir (Ünak, 2015: 58).

Çalışmada cari açık, büyüme hızı ve enerji ithalatı verileri kullanılarak oluşturulan VAR modeli kapsamında etki-tepki analizi yapılmıştır. Etki-tepki fonksiyonları elde edilirken, kullanılan yöntemlerden birisi Cholesky ayrıştırması yöntemidir. Buna göre elde edilen etki-tepki fonksiyonları, modeldeki değişkenlerin sıralamasına bağlı olarak değişebilir. Ancak VAR modeli, seçilen bütün değişkenleri birlikte ele alır ve bir sistem bütünlüğü içinde inceler. Dolayısıyla değişkenlerin içsel ya da dışsal şekilde ayrılmasına gerek duyulmadan analiz edilmesine imkan vermektedir (Özgen ve Güloğlu, 2004: 99). Bu nedenle Pesaran ve Shin (1998) tarafından geliştirilen ve modeldeki değişkenlerin sıralamasından etkilenmeyen Genelleştirilmiş Etkiler (Generalized Impulses) yöntemi kullanılmıştır. Yapılan analize ilişkin sonuçlar aşağıda sunulmuştur.

Şekil 3: Değişkenlerdeki Etki-Tepki Fonksiyonlarını Gösteren Grafikler

Değişkenlerde meydana gelecek bir şokun etkileri analiz edildiğinde, GSYH'de meydana gelen bir pozitif şokun EI üzerinde yaklaşık 1.5 dönem boyunca etkili olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Ayrıca sonuçlar, EI'de meydana gelen şokun da GSYH'ye olan etkisinin yaklaşık 1.5 dönem boyunca devam ettiğini, sonrasında ise giderek etkisini kaybettiğini göstermektedir.

VAR modelinden elde edilen diğer önemli araç olan varyans ayrıştırması, modelin hareketli ortalamalar bölümünden elde edilmektedir. Varyans ayrıştırması, değişkenlerin kendilerinde ve diğer değişkenlerde meydana gelen şokların kaynaklarını yüzdesel olarak ifade etmektedir. Kullanılan değişkenlerde meydana gelecek bir değişimin yüzde kaçının kendisinden, yüzde kaçının diğer değişkenlerden kaynaklandığını gösterir (Barışık ve Kesikoğlu, 2006: 69).

Çalışmada VAR (3) modeli kapsamında varyans ayrıştırması testleri uygulanmış, ampirik uygulamada kullanılan üç değişkene ait on dönemlik sonuçlar elde edilmiştir. Tüm değişkenlere ilişkin varyans ayrıştırması sonuçları ortalama değerle ifade edilmiş ve bu değerler aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 7: VAR Modelindeki Değişkenlerin Varyans Ayrıştırmaları

Dönem	CA'nın Varyans Ayrıştırması			Eİ'nin Varyans Ayrıştırması			GSYH'nin Varyans Ayrıştırması		
	CA	Eİ	GSYH	CA	Eİ	GSYH	CA	Eİ	GSYH
1	100,00	0,00	0,00	7,46	92,54	0,00	5,03	31,55	63,42
2	99,04	0,17	0,79	10,01	86,28	3,71	5,41	31,85	62,74
3	84,61	12,57	2,82	9,80	86,56	3,64	5,48	32,26	62,26
4	81,82	15,20	2,98	10,41	85,95	3,64	5,58	31,88	62,54
5	81,65	15,33	3,02	10,50	85,54	3,96	5,59	31,90	62,51
6	81,61	15,35	3,04	10,50	85,45	4,05	5,60	31,90	62,49
7	81,58	15,38	3,03	10,50	85,45	4,04	5,61	31,94	62,45
8	81,56	15,38	3,05	10,50	85,45	4,04	5,61	31,93	62,45
9	81,53	15,42	3,05	10,50	85,44	4,05	5,61	31,94	62,45
10	81,53	15,42	3,05	10,50	85,44	4,05	5,61	31,94	62,45

Değişkenlerin birbiri üzerindeki açıklama gücünü ölçen varyans ayrıştırması sonuçlarına göre, 1. dönemde CA değişkeninin öngörü hata varyansının %100'ü değişkenin kendisi tarafından açıklanmaktadır. Bu sonuç CA değişkeninin en dışsal değişken olduğunu da göstermektedir. Dönem arttıkça bu oranın düştüğü, 10. dönemde değişkeninin kendisini açıklama oranının % 81.53 olduğu görülmektedir. Ayrıca diğer değişkenlerin CA'yı açıklama gücüne bakıldığında % 15.42'lik payla Eİ'nin ilk sırada, % 3.05'lik payla GSYH'nin ikinci sırada olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla CA değişkeninde meydana gelen bir değişimin % 81.53'ü kendisinden, % 15.42'si Eİ değişkeninden, % 3.05'i ise GSYH değişkeninden kaynaklanmaktadır.

Bunun yanında Eİ ve GSYH ile ilgili varyans ayrıştırması sonuçları, Eİ ve GSYH değişkenlerinin öngörü hata varyansının açıklanmasında en büyük payın değişkenin kendisi olduğunu göstermektedir. Diğer değişkenlerin açıklama gücüne bakıldığında ise, Eİ'deki değişimlerin en fazla CA değişkeni ve daha sonra GSYH değişkeni tarafından açıklandığı, GSYH'deki değişimlerin en fazla Eİ değişkeni ve daha sonra CA değişkeni tarafından açıklandığı görülmektedir.

GSYH'deki değişimlerin %31.94'ünün Eİ tarafından açıklanması, büyüme hızındaki artış ya da azalış ile enerji ithalatı arasında güçlü bir ilişki olduğunu gösterir. Etki-tepki analizi sonuçları da Eİ'nin, GSYH'de meydana gelen bir şoktan etkilendiğini göstermiştir. Bu bağlamda, varyans ayrıştırması ile elde edilen sonuçlar ile etki-tepki analizi ile elde edilen sonuçlar birbirini tamamlamaktadır.

5.2. Granger Nedensellik Analizi

VAR analizi ve nedensellik analizlerinin her ikisinde zaman serileri analizinde kullanılmakla birlikte, birbirinden bağımsız ve farklı analizlerdir. Yapılan çalışma kapsamında nedensellik

analizin de uygulanması ile çalışmada kullanılan değişkenler arasındaki sebep-sonuç ilişkisinin de ortaya konulacağı düşünülmüştür. Bu amaçla Granger nedensellik analizi uygulanmıştır.

Granger (1969) tarafından geliştirilen Granger nedensellik analizinde, regresyon analizindeki gibi bağımlı ve bağımsız değişken ayrımı şeklinde bir ön koşul olmayıp, değişkenler arasındaki ilişkilerin yönü araştırılmaktadır (Tarı, 2015: 436). Örneğin, bir X değeri, Y değişkeninin şimdiki değerinden çok, geçmiş değerleri ile daha iyi tahmin edilebiliyorsa, Y değişkeninden X değişkenine doğru bir Granger nedenselliği söz konusu olduğu söylenebilir. Değişkenler arasında tespit edilen nedensellik ilişkisi, tek veya çift yönlü olabilir (Yılmaz ve Akıncı, 2011: 370).

İki durağan zaman serisine ilişkin nedensellik modeli şu şekilde ifade edilir (Granger, 1969: 431);

$$X_t = \sum_{j=1}^m a_j X_{t-j} + \sum_{j=1}^m b_j Y_{t-j} + \varepsilon_t \quad (5)$$

$$Y_t = \sum_{j=1}^m c_j X_{t-j} + \sum_{j=1}^m d_j Y_{t-j} + \eta_t \quad (6)$$

Modelde kullanılan serilerin durağan olmaları gerekmekte ancak aynı seviyeden durağan olma zorunluluğu bulunmamaktadır. Ayrıca modelde, gecikmeli değişkenlerde yer almaktadır. Bu nedenle optimal gecikme uzunluğunun belirlenmesi de önemlidir. (Tarı, 2015: 437). Buna göre durağan oldukları daha önceden tespit edilen değişkenlere ilişkin optimal olan 3 gecikmeli nedensellik modeli, eşitlik 5 ve 6 yardımıyla oluşturularak analiz gerçekleştirilmiştir. Uygulanan Granger nedensellik analizine ilişkin sonuçlar aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 8: Granger Nedensellik Analizi

H ₀ Hipotezleri	Gözlem Sayısı	F-İstatistiği	Olasılık
Eİ, CA'nın Granger nedeni değildir.	42	2,7650	0,0564***
CA, Eİ'nin Granger nedeni değildir.	42	3,2555	0,0331**
GSYH, CA'nın Granger nedeni değildir.	42	2,3089	0,0934***
CA, GSYH'nin Granger nedeni değildir.	42	0,7875	0,5091
GSYH, Eİ'nin Granger nedeni değildir.	42	0,5325	0,6630
Eİ, GSYH'nin Granger nedeni değildir.	42	0,3987	0,7548

** %5 anlamlılık düzeyini gösterir. *** %10 anlamlılık düzeyini gösterir.

Analiz sonuçları incelendiğinde, Eİ değişkeni ile CA değişkeni arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu görülmektedir. Buna göre Eİ değişkeni CA değişkeninin, CA değişkeni de Eİ değişkeninin Granger nedenidir. Dolayısıyla cari açığa bir değişim meydana gelmesi halinde, enerji ithalatı bu değişimin nedenidir. Enerji ithalatında bir değişim meydana gelmesi halinde de cari açığın bu değişimin nedeni olduğu kabul edilir. CA değişkeni ile ilgili bir diğer sonuç, GYSH'nin de CA'nın Granger nedeni olduğudur. GYSH değişkeni ile CA değişkeni arasında % 10 anlamlılık seviyesinde tek yönlü bir nedensellik ilişkisi vardır.

6. Sonuç

Cari açık, özellikle gelişmekte olan birçok ülkenin giderek önemi artan bir makroekonomik sorunu haline gelmiştir. Gelişmekte olan lkeler içerisinde yer alan Türkiye’de de cari açık yıllar itibariyle giderek artmış ve son yıllarda sürekli hale gelmiştir. Artan cari açığın en temel nedenlerinden birisi enerji ithalatıdır. Son dönemlerde, ihtiyaçlar doğrultusunda ithal edilen enerji kalemlerinin artmasından dolayı cari açıkta ciddi artışlar olduğu grlmektedir. Ayrıca ekonomik büyümenin gerçekleşmesi üretime bağlıdır ve üretim için gerekli olan üretim faktörlerinden birisi enerjidir. Bu nedenle üretim yapabilmek için dışarıya bağlı olan ülkelerde cari açık kaçınılmaz olmaktadır. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde üretimin gerçekleştirilebilmesi için gerekli olan petrol ve doğalgaz gibi enerji kaynaklarında dışa bağımlı olunması cari açığın artmasına neden olmaktadır. Bu çalışmanın amacı da Türkiye’de cari açık ile enerji ithalatı ve büyüme arasındaki ilişkinin incelenmesini, ekonometrik analiz yöntemlerinden faydalanarak enerji ithalatı ve büyümenin cari açığa neden olup olmadığının ortaya konulmasını sağlamaktır. Bu amaçla Türkiye’nin 1971-2015 yılları arası verileri kullanılarak VAR analizi ve Granger nedensellik testleri yardımıyla cari açık, enerji ithalatı ve büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu kapsamda öncelikle serilerin durağan olup olmadıkları ADF, PP ve KPSS birim kök testleri ile incelenmiş, serilerin tümünün seviyesinde durağan oldukları tespit edilmiştir.

Durağanlık şartı sağlandıktan sonra VAR analizi uygulanmış, elde edilen sonuçlara göre, büyümede meydana gelen pozitif bir şokun enerji ithalatını etkilediği, enerji ithalatında meydana gelen pozitif bir şokun da büyümeyi etkilediği tespit edilmiştir. Bu sonuç, ekonomik büyümede bir artış gerçekleşmesi halinde, bu artışın enerji ithalatında artışa neden olduğunu ya da enerji ithalatında bir artış olduğunda, bu artışın büyümede bir artışa neden olduğunu göstermektedir. Burada enerjinin ekonomik büyümede önemli rol oynadığı ve üretimdeki dolayısıyla da büyüme hızındaki bir artışın enerji talebini arttırarak enerji ithalatını da arttırdığı grlmektedir. VAR modelinden elde edilen bir diğer önemli bulguya değişkenlerin birbiri üzerindeki açıklama gücünü ölçen varyans ayırıtması testleri ile ulaşılmıştır. Buna göre, cari açıkta meydana gelen bir değişimin, % 15.42’si enerji ithalatından, % 3.05’si ekonomik büyüme tarafından açıklanmaktadır. Bunun yanında, ekonomik büyümedeki değişimin % 31.94’ enerji ithalatından kaynaklanmaktadır ki bu önemli bir orandır. Bu bulgular, Türkiye’de üretimde bir artış gerçekleştiğinde, bu artışın % 31.94’lk kısmının enerji ithalatından kaynaklandığını ve dolayısıyla büyümenin yaklaşık % 32’lik oranla ithalata bağlı olduğunu göstermektedir. Cari aıında % 15.42’lik kısmı enerji ithalatından kaynaklanmaktadır. Çalışmanın ampirik kısmında nedensellik analizi de yapılmış olup, cari açık ile enerji ithalatı arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, analiz sonuçları, hem enerji ithalatının hem de büyümenin, cari açığın Granger nedeni olduğu göstermiştir. Buna göre, enerji ithalatında ve büyümede meydana gelen artışlar, cari aıında artmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla nedensellik analizine göre elde edilen bu bulgular, çalışmanın diğer sonuçlarını da desteklemiştir. Çalışmada elde edilen sonuçlar ile Telatar ve Terzi (2009), Yılmaz ve Akıncı (2011), Yanar ve Kerimoğlu (2011), Demir (2013) tarafından Türkiye için yapılan çalışmaların sonuçları da doğrulanmıştır.

Yapılan alışma, Türkiye’de cari işlemler dengesine bakıldığında, enerji ithalatının cari açığa sebep olan önemli bir kalem olduğunu göstermiştir. Sürdürülebilir büyüme ve kalkınmayı hedefleyen Türkiye’nin, üretim yapabilmek için enerjiye ihtiyaı vardır. Ancak Türkiye, ürettiği enerji miktarı ile enerji tüketiminin olduğu az bir kısmını karşılayabilmektedir. Bu nedenle Türkiye’nin mevcut enerji kaynaklarını kullanılabilir hale dönüştürmek için yatırımlarını arttırması

gerekmektedir. Türkiye'nin en çok ihtiyaç duyduğu enerji kaynaklarının petrol ve doğalgaz olduğu düşünüldüğünde, devlet politikalarının ve enerji kurumlarının yeni petrol ve doğalgaz kuyuları açma çalışmalarına yönlendirilmesi gerekmektedir. Bunun yanında alternatif ve yenilenebilir enerji kaynakları olarak bilinen güneş, rüzgar, dalga ve biyokütle enerjisi gibi yeni alternatif enerji imkanlarından daha fazla oranda yararlanmanın yolları aranmalıdır. Böylelikle Türkiye'nin ekonomik büyümede ithalata olan bağımlılığının azaltılabileceği ve buna bağlı olarak cari açığının da azaltılabileceği düşünülmektedir.

Kaynaklar

- Barışık, S. ve Kesikoğlu, F. (2006) "Türkiye'de Bütçe Açıklarının Temel Makro Ekonomik Değişkenler Üzerine Etkisi (1987-2003 VAR, Etki-Tepki Analizi, Varyans Ayırıştırması." *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 61 (4), 59-82.
- Çiftci, N. (2014) "Türkiye'de Cari Açık, Reel Döviz Kuru ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkiler: Eş Bütünleşme Analizi", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (1), 129-142.
- Demir, M. (2013) "Enerji İthalatı Cari Açık İlişkisi, VAR Analizi ile Türkiye Üzerine Bir İnceleme", *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 5 (9), 2-27.
- Dickey, D.A. ve Fuller, W.A. (1979) "Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root" *Journal of the American Statistical Association*, 74 (366), 427-431.
- Dickey, D.A. ve Fuller, W.A. (1981) "Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root" *Econometrica*, 49 (4), 1057-1072.
- Dünya Enerji Konseyi Türk Milli Komitesi (World Energy Council/Turkey) (Erişim Tarihi: 04.11.2017) <http://www.dektmk.org.tr/incele.php?id=MTAw>
- Gujarati, D. N. (2004) *Basic Econometrics*, Fourth Edition, New York: The McGraw-Hill Companies.
- Kandil, M. ve Greene, J. (2002) "The Impact of Cyclical Factors on the U.S. Balance of Payments", *IMF Working Paper*, 45, 1-43.
- Kwiatkowski, D., Phillips, P.C., Schmidt, P., Shin, Y. (1992) "Testing the Null Hypothesis of Stationarity Against the Alternative of a Unit Root: How sure are we that economic time series have a unit root?" *Journal of Econometrics*, 54, 159-178.
- Madura, J. (2012) *International Financial Management*, 11th Edition, USA: South Western Cengage Learning.
- Özgen F. B. ve Güloğlu B. (2004) "Türkiye'de İç Borçların İktisadi Etkilerinin VAR Tekniği ile Analizi", *METU Studies in Development*, 3, 93-114.
- Pacheco-López, P. ve Thirlwall, A. P. (2005) "Trade liberalisation, the balance of payments and growth in Latin America", *Working paper*, 5 (5), Department of Economics, University of Kent, UK.
- Parikh, A. ve Stirbu, C. (2004) "Relationship Between Trade Liberalisation, Economic Growth and Trade Balance: An Econometric Investigation", *HWWA Discussion Paper*, 282, 1-50.
- Pata, U. K., Yurtkuran, S., Kalça, A. (2016) "Türkiye'de Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı", *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 38 (2), 255-271.
- Pesaran, H. H. ve Shin, Y. (1998) "Generalized Impulse Response Analysis in Linear Multivariate Models", *Economics Letters*, 58 (1), 17-29.
- Phillips, P. C. B. ve Perron, P. (1988) "Testing for a Unit Root in Time Series Regression", *Biometrika*, 75 (2), 335-346.
- Seyidoğlu, H. (2013) *Uluslararası Finans*, 5. Baskı, İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Shahbaz, M., Khan, S., Tahir, M. I. (2013) "The Dynamic Links Between Energy Consumption, Economic Growth, Financial Development and Trade in China: Fresh Evidence From Multivariate Framework Analysis", *Energy Economics*, 40, 8-21.

- Sims, C. A. (1980) "Macroeconomics and Reality", *Econometrica*, 48 (1), 1-48.
- Tarı, R. (2015) *Ekonometri*, 11. Baskı, Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Telatar, E. Türkmen, Ş., Teoman, Ö. (2002) "Pamuk Borsalarında Oluşan Fiyatların Etkinliği", *D.E.Ü. İİBF.Dergisi*, 17 (2), 55-74.
- Telatar, O. M. ve Terzi, H. (2009) "Türkiye'de Ekonomik Büyüme ve Cari İşlemler Dengesi İlişkisi" *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23 (2), 119-134.
- Tsani, S. Z. (2010) "Energy Consumption and Economic Growth: A Causality Analysis for Greece" *Energy Economics*, 32, 582-590.
- Uysal D., Yılmaz K. Ç., Taş Ç. (2015) "Enerji İthalatı ve Cari Açık İlişkisi: Türkiye Örneği", *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (1), 63-78.
- Ünak T. K., (2015) Etkin Piyasa Hipotezi Kapsamında Fiyat-Hacim İlişkisi: Doğrusal ve Doğrusal Olmayan Nedensellik Analizleri, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Yanar, R. ve Kerimoğlu, G. (2011) "Türkiye'de Enerji Tüketimi, Ekonomik Büyüme ve Cari Açık İlişkisi", *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 3 (2), 191-201.
- Yılmaz, Ö. ve Akıncı, M. (2011) "İktisadi Büyüme ile Cari İşlemler Bilançosu Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15 (2), 363-377.
- Yurdakul, F. (2000) "Yapısal Kırılmaların Varlığı Durumunda Geliştirilen Birim Kök Testleri," *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2 (2), 21-34.

PERAKENDE MAĞAZALARINDA SATIŞ TEMSİLCİLERİNİN PERFORMANSINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER

THE FACTORS AFFECTING PERFORMANCE OF SALES REPRESENTATIVES IN RETAIL STORES

Önder KETHÜDA

Düzce Üniversitesi, DÜZCE
(onderkethuda@duzce.edu.tr)

ÖZ

Bu araştırmanın amacı, perakende mağazalarında çalışan satış temsilcilerinin performansını etkileyen faktörleri ortaya koymak ve satış temsilcilerinin seçilmesi, eğitilmesi, ücretlendirilmesi ve satış sürecine ilişkin etik kontların oluşturulması konularında mağaza yöneticilerine önerilerde bulunmaktır. Düzce’de perakende mağazalarında çalışan satış temsilcileri araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında kolayda örneklem yöntemiyle mağaza ziyaretlerinde o anda mağazada bulunan satış temsilcilerinden anket tekniğiyle veriler toplanmıştır. Analiz sonucuna göre satış temsilcilerinin performansı satış yönlülük ve müşteri yönlülük değişkenlerinden etkilenmektedir. Ayrıca satış temsilcisinin performansı eğitim düzeyine, ücretlendirme şekline, satış eğitimine ve mağaza türüne göre farklılık göstermektedir. Ulaşılan sonuçlar doğrultusunda satış temsilcilerine, perakende mağaza yöneticilerine ve araştırmacılara yönelik önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Satış performansı, Satış yönlülük, Müşteri yönlülük, Satış eğitimi, Perakende mağazaları

ÖZ

The aim of this paper is to identify the factors that have influence on sales performance of sales representatives working in retail store and to make recommendations to store managers about hiring, training, and remunerating of sales representatives and generating of ethical codes for the sales process. Sales representatives working in retail stores in Duzce were included the population of this research. The data were collected from sales representative who is in the store when they are visited by face-to-face survey technique according to convenience sampling method. Results indicate that both sales orientation and customer orientation has a significant effect on sales performance. Furthermore, sales performance of sales representatives differs significantly according to education levels, sales training situations, salary types and store types. In this regards, some suggestions has been made for sales representatives, managers of retail stores, and researchers planning to focus on sales performance.

Anahtar Sözcükler: Sales performance, Selling orientation, Customer orientation, Sales training, Retail stores

1. Giriş

Kişisel satış, işletmeye doğrudan gelir sağlayan ve perakende işletmeleri tarafından en yaygın kullanılan tutundurma aracıdır. Satışın işletmeye doğrudan gelir sağlaması dolayısıyla, satış gerçekleştiren kişiler olarak satış temsilcilerinin performansı işletme performansını doğrudan etkilemektedir (Madran & Akdoğan, 2010). Bu nedenle, satış temsilcisinin performansı, işletmenin varlık nedeni olan karlılığa ulaşması için büyük önem taşımaktadır. Literatürde satış temsilcisinin performansını konu alan çok sayıda çalışma vardır (Brown & Peterson, 1994; VandeWalle vd., 1999; Eren, 2008; Yeniçeri & Yücel, 2009; Eren & Hayatoğlu, 2011; Hunter & Perreault, 2017). Bunun yanında literatürde, bu çalışmada bağımsız değişkenler olarak tanımlanan müşteri yönlülük ve satış yönlülük değişkenlerini konu alan çalışmalar da mevcuttur (Brown vd., 1991; Castleberry vd., 1999; Thomas vd., 2001; Gomez vd., 2004; Varinli vd., 2009b). Ayrıca, literatürde satış ve/veya müşteri yönlülüğün satış performansına etkisini test eden çalışmalar da bulunmaktadır (Boles vd., 2001; Varinli vd., 2009a; Jaramillo & Grisaffe, 2009). Boles ve arkadaşları (2001) tarafında gerçekleştirilen çalışma mobilya, hazır giyim ve elektronik mağaza zincirlerinde çalışan satış temsilcilerinden toplanan verilere gerçekleştirilmiştir. Jaramillo ve Grisaffe (2009) tarafından gerçekleştirilen çalışmada satış temsilcilerinin performansı satış hedefleri üzerinden ölçülmüştür. Varinli ve arkadaşları (2009) tarafından gerçekleştirilen çalışma ise, Türkiye’de faaliyet gösteren ilaç firmalarında çalışan satış temsilcilerinden toplanan verilerle gerçekleştirilmiştir. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye’de perakendecilik sektöründe satış temsilcilerinin satış yönlülüğünün veya müşteri yönlülüğünün satış performansına etkisini ortaya koyan çalışmanın olmadığı söylenebilir.

Literatürde, ayrıca, satış temsilcisinin performanslarını satış temsilcisinin genel özelliklerine (Hawes vd., 1993; Giacobbe vd., 2006; Başgöze & Yılmazel, 2013), kişilik özelliklerine (Littorin, 2003; Harris, 2005; Madran & Akdoğan, 2010), demografik özelliklerine ve satış eğitimine (Roman vd., 2002; Candemir vd., 2015) göre değerlendiren çalışmalar bulunmaktadır. Bununla birlikte, satış temsilcilerinin satış performanslarını işletme türüne ve ücret alma şekline göre karşılaştıran bir çalışmaya da rastlanmamıştır. Bu çerçevede, bu çalışmanın amacı, yukarıda belirtilen önemli boşlukları doldurmaktır. Diğer bir ifadeyle bu çalışmanın amacı perakendecilik sektöründe satış temsilcilerinin satış yönlülüklerinin ve müşteri yönlülüklerinin satış performansı üzerindeki etkisini zincir perakendecilerde ve bölgesel küçük işletmelerde çalışan satış temsilcilerinden toplanan verilerle ortaya koymaktır. Ayrıca, satış temsilcilerinin performanslarını işletme türüne, satış eğitimine ve ücret şekline göre değerlendirmek bu çalışmanın diğer amaçlarıdır.

2. Literatür Taraması

Kişisel satış, özellikle self servis yönteminin uygulanmadığı perakende mağazalarında en yaygın kullanılan tutundurma aracıdır (Varinli & Kurtoğlu, 2005). Kişisel satış diğer tutundurma faaliyetlerinden ayıran unsurların başında, doğrudan işletmeye gelir sağlaması gelmektedir. Ayrıca, kişisel satış temas başına maliyetin yüksek olduğu, tüketicinin dikkatini çekmeye yönelik durumsal düzenlemelerin yapılabildiği ve karşılıklı bilgi akışının yoğun olduğu bir tutundurma şeklidir (İslamoğlu & Altunışık, 2007: 27). Perakendecilik sektöründe kişisel satış, müşterilerle doğrudan iletişime geçme, müşteri ihtiyaçlarını tanımlama, işletmenin ürünlerinden birisiyle müşteri ihtiyacını eşleştirme, ürünün sunumun gerçekleştirme, itirazları karşılama ve satış kapama faaliyetlerinin toplamıdır (Bilginer vd., 2006). Bu görevleri icra eden kişi satış temsilcisi olarak isimlendirilmektedir. Bu çerçevede, perakendecilik sektöründe satış temsilcisi, müşteri ile

doğrudan iletişim kuran ve müşteri ihtiyaçları doğrultusunda uygun ürünü belirleyip müşteriye ürün sunumunu yapan, itirazları karşılayan ve satışı gerçekleştiren mağaza personelidir (Abratt vd., 1999).

Kişisel satış sürecinde satış temsilcisi satış yönlü veya müşteri yönlü tutum ve davranışlar gösterebilmektedir. Satış yönlülük, müşteri memnuniyetinden ziyade daha fazla satmaya odaklanma, müşteri ile uzun süreli ilişki kurmaktansa satabileceği ürünleri düşünerek ona göre tavsiyelerde bulunma, ürün özelliklerini abartarak veya süsleyerek olduğundan daha cazip göstermeye çalışma, müşteriye ikna edebildiği kadar fazla ürün satmaya çalışma davranışlarının tamamını temsil etmektedir. Müşteri yönlülük ise, müşteri ihtiyaçlarını ortaya çıkarmaya odaklanma, müşteri faydasını birinci öncelik olarak görme, müşteriye mal veya hizmet satma sürecinde bir problemi çözme yaklaşımı içinde olma, bu problemi çözmek için en uygun ürünü bulmaya odaklanma ve onu müşteriye önerme davranışlarının bileşimidir (Saxe & Weitz, 1982; Thomas vd., 2001; Periattd vd., 2004). Özetle, satış yönlülük satış temsilcisinin kısa dönemde azami miktarda ürün satışına odaklanması demek iken, müşteri yönlülük satış temsilcisinin müşteri ile ihtiyaçlarını tatmin edecek en uygun ürünün müşteriye sunmaya ve müşteri ile uzun süreli ilişki kurulmaya odaklanması anlamına gelmektedir(Varinli vd., 2009b).

Müşteri yönlülüğün satış performansını pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşan çalışma literatürde mevcuttur (Boles vd., 2001; Varinli vd., 2009a). Buna karşın, Jaramillo ve Grisaffe (2009) tarafından yapılan çalışmada, müşteri yönlülüğün satış hedefleri üzerinden belirlenen objektif satış performansını doğrudan pozitif yönde etkilemediğini, fakat uzun dönemli satış başarısını pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, Wachner ve arkadaşları (2009) tarafından yapılan çalışma, satış temsilcisinin belirli kişisel özelliklere sahip olması durumunda müşteri yönlülüğün satış performansını pozitif yönde etkilediğini; bu özelliklerin olmaması durumunda özellikle müşteri yönlü olarak davranmanın satış performansını etkilemediğini ortaya koymuştur. Franke ve Park (2006) tarafından yapılan meta analize dayalı bir araştırmada ise, müşteri yönlülüğün satış performansını satış temsilcisinin kendisi performansını değerlendirdiğinde pozitif yönde etkilediği, fakat performansının amiri tarafından değerlendirildiğinde ise, anlamlı bir etkinini olmadığı ifade edilmiştir. Bu durumun, yöneticilerinin satış temsilcilerinin performansını genellikle hedeflenen satışlar gibi çıktı bazlı olarak değerlendirmesinden ve müşteri ile geliştirdikleri ilişkiyi yeteri kadar önemsememesinden kaynaklandığı söylenebilir (Kohli vd., 1998). Müşteri yönlülüğün temeli, müşteri ile uzun süreli ilişki kurma ilkesine dayanmaktadır. Müşteri ile uzun süreli ilişki kurmanın yolu da müşteri memnuniyetini sağlama ve müşteri güvenini kazanma ile mümkündür(Hawes vd., 1993). Gomez ve arkadaşları (2004) tarafından perakendecilik sektöründe yapılan bir çalışmada müşteri memnuniyetinin işletmenin satış performansını pozitif yönde etkilediği belirtilmiştir. Başgöze ve Yılmazel (2013) tarafından sigorta sektöründe yapılan bir araştırmaya göre, satış temsilcisinin güvenilir olması, müşteri satın alma niyetini en çok etkileyen faktördür. Müşteri ile uzun süreli ilişki kurmanın olmazsa olmazı olan güven ve memnuniyet kazanmaya yönelik davranışların bütünü olan müşteri yönlülüğün satış temsilcilerinin performansını olumlu etkileyeceği söylenebilir. Bu doğrultuda geliştirilen hipotez aşağıdadır.

H1: Satış temsilcisinin müşteri yönlülüğü performansını istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde pozitif yönde etkilemektedir.

Satış temsilcilerinin performansları genellikle geliştirdikleri satış üzerinden değerlendirilmektedir ve bu durum satış temsilcilerini satış odaklı davranmaya itmektedir

(Kohli vd., 1998; Boles vd., 2001). Satış yönlülüğünde, satış temsilcisi için esas olan ürünü müşteriye satmaktır. Bu nedenle, satış temsilcisi müşteriyi satın almaya ikna etmek için baskı kurabildiği gibi, ürün özellikleri hakkında yanlış hatalı veya abartılı bilgiler verme yoluna da gidebilmektedir. Satış yönlülüğünün satış performansını negatif etkilediğinin belirten çalışmalar(Boles vd., 2001) literatürde mevcuttur. Wachner ve arkadaşları (2009) tarafından yapılan çalışmada ise, satış temsilcilerinin müşteri yönlü olmalarının belirli özellikleri barındırdıklarında satış performansını pozitif yönde etkilediği ve bu özelliklerin olmaması durumunda satış temsilcisinin satış yönlü davranmasının satış performansı açısından daha faydalı olabileceğini belirtilmiştir. Ayrıca, Kethüda (2012) tarafından İstanbul Kapalı Çarşı'dan alışveriş yapan turistler üzerine yapılan bir araştırmada satış temsilcisinin müşteriye satın alma için baskı uygulamasının satın alma davranışına olumsuz etkisi varken, ürünü süslü sözlerle güzel tanıtmalarının ve ürün özelliklerini abartarak anlatmasının müşteri satın alma davranışına pozitif etkisi olduğu ortaya konmuştur. Bununla birlikte, Başgöze ve Yılmazel (2013) tarafından sigortacılık sektöründe yapılan çalışmada, satış temsilcisinin bir an önce ürünü satmaya çalışması, müşteri üzerinde baskı kurması ve yanlış bilgi vermesi davranışları müşterinin satın alma niyetini olumsuz etkilediğini belirtilmiştir. Varinli ve arkadaşları (2009b) tarafından ilaç sektöründe çalışan satış temsilcileri üzerinde gerçekleştirilen çalışmada, satış yönlülüğünün satın alma davranışına olumsuz etkisi olduğu ifade edilmiştir. Güven, kişisel satış sürecinde müşteriyi satın almaya ikna etmedeki en önemli faktördür ve müşteri satın alma sürecinde kendisine baskı uygulandığını veya yanlış bilgilendirildiğini hissettiğinde güveni azalmakta ve satın alma davranışından vaz geçebilmektedir (Beckwith & Benkwith, 2009; Spini, 2010; Başgöze & Yılmazel, 2013). Bu bilgilerden hareketle, perakendecilik sektöründe satış yönlülüğünün satış performansını olumsuz etkileyeceği söylenebilir. Bu doğrultuda aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

H2: Satış temsilcisinin satış yönlülüğü performansını istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde negatif yönde etkilemektedir.

Kişisel satış sürecinde satış temsilcisinin başarısını etkileyen faktörler; ürün, firma, rakipler, müşteri, sektör ve satış teknikleri konularındaki bilgisidir (İslamoğlu & Altunışık, 2007). Firmalar, satış temsilcilerini işe başlatmadan önce genellikle bu konularda eğitmektedir. Böylelikle, firmalar satış temsilcisinin bilgi düzeyini ve satış becerilerini geliştirerek satış performanslarını artırmayı amaçlamaktadır (Kıral & Şar, 2004; Candemir vd., 2015). Satış eğitiminin satış performansı üzerindeki önemli etkisi dolayısıyla satış eğitiminin içeriği, kapsamı ve süresiyle ilgili literatürde çalışmalar vardır (Dubinsky, 1996; ALuption vd., 1999; Bush & Ingram, 2001; Krishnamoorthy vd., 2005; Attia vd., 2005). Ayrıca, Roman ve arkadaşları (2002) tarafından yapılan çalışmaya göre satış temsilcilerinin almış oldukları satış eğitimi satış performansını doğrudan pozitif yönde etkilemektedir. Candemir ve arkadaşları (2015) tarafında gerçekleştirilen çalışmada ise, satış eğitimi alan satış temsilcilerinin almayanlara göre satış sürecini daha başarılı yönetmektedirler. Başgöze ve Yılmazel (2013) tarafından yapılan çalışmaya göre ise, satış temsilcisinin eksik yanlış veya hatalı bilgiler vermesi müşterinin satın alma niyetini olumsuz etkilerken, doğru ve güvenilir bilgiler vermesi ise pozitif yönde etkilemektedir. Firmalar tarafından verilen satış eğitiminin amacı da satış temsilcilerine satış sürecinde gerekli olan bilgi ve beceriyi kazandırmaktır. Bu doğrultuda aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

H3: Satış temsilcilerinin performansı satış eğitimi alma ve almama durumuna göre istatistiksel olarak anlamlı şekilde farklılık göstermektedir.

Satış temsilcilerini daha fazla satış gerekleştirmeleri noktasında motive etmek için birçok işletme sabit ücretin yanında satış temsilcisine satış başına prim ödenmektedir (Wotruba, 1991). Satış temsilcisinin satış performansını geliştirmek için parasal teşvikler en çok kullanılan yöntemlerden birisidir (Walker vd., 1977). Baş (2014) tarafından satış temsilcilerinin motivasyon unsurlarını belirlemeye yönelik araştırmada, ücretin satış temsilcileri için önemli motivasyon unsurlarından birisi olduğu belirtilmiştir. Zincir olarak isimlendirilen perakende mağazalarında çalışan satış temsilcileri daha fazla ücret+prim ödeme şekliyle çalışmaktadır. Bunun yanında, özellikle sınırlı sayıda mağazaya ve satış temsilcisine sahip olan aile işletmelerinde çalışan satış temsilcileri sabit ücret üzerinden çalışabilmektedir(Kethüda & Bilgin, 2017). Ayrıca, kendi mağazasını işleten ve müşterilere ürün tanıtımını gerçekleştiren ve satış yapan küçük esnaf bulunmaktadır. Kendi iş yerini işleten esnaf da ücret+prim ile çalışan satış temsilcileri gibi gerçekleştirdiği her satışla birlikte elde ettiği gelir artmaktadır. Bu nedenle, hem ücret+prim çalışanların hem de kendi yerini işleten esnafın satış performanslarının sabit ücret ile çalışanlara göre daha yüksek olduğu öngörülmektedir. Bu doğrultuda geliştirilen hipotezler aşağıdadır.

H4: Satış temsilcilerinin performansı ücret şekillerine göre istatistiksel olarak anlamlı şekilde farklılık göstermektedir.

H5: Satış temsilcilerinin performansı mağaza türüne göre istatistiksel olarak anlamlı şekilde farklılık göstermektedir.

Satış temsilcilerinin eğitim düzeyinin satış performansını doğrudan etkilemediği; buna karşın, satış sürecindeki hal ve davranışlarını ve dolayısıyla da satış performansını etkilemektedir(Candemir vd., 2015). Satış, ürün bilgisi, sektör bilgisi ve müşteri bilgisi ve satış tekniklerini bilen bir kişi tarafından icra edilebilecek bir meslektir. Perakende mağazalarında satış temsilcisi olarak çalışan kişiler genellikle orta düzeyde öğrenim görmüş kişilerdir. Bununla birlikte, kişilerin eğitim düzeyiyle birlikte iletişim, empati ve kavrama yetenekleri gelişmektedir. Bu durum da satış performansını etkileyebilecek bir unsurdur. Bundan hareketle satış temsilcilerinin eğitim düzeyine göre satış performanslarının farklılık göstereceği öngörülebilir. Ayrıca, satış temsilcilerinin yaşları da satış performansında etkili olabilen bir faktördür. İş hayatında kişilerin yaşıyla birlikte bilgi birikimleri ve tecrübeleri de artmaktadır. Bunun yanında, perakende mağazalarında uzun süre ayakta durma ve sürekli gelen müşterilerle iletişime geçme enerjik olmayı gerektirmektedir. Bu noktada gençler daha avantajlıdır. Dolayısıyla nispeten genç veya yaşlı olan satış temsilcilerinin performanslarının farklılık gösterip göstermeyeceği merak konusudur. Ayrıca, perakendecilik sektöründe satış performansında cinsiyetin rolünün olup olmadığının test edilmesi önemlidir. Bu doğrultuda geliştirilen hipotez aşağıdadır.

H6: Satış temsilcilerinin performansı demografik özelliklere (eğitim, yaş cinsiyet) göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir.

3. Yöntem

Araştırmanın evrenini Düzce'de bulunan perakende işletmelerinde çalışan satış temsilcileri oluşturmaktadır. Satış temsilcisi tanımı, bu çalışmada, kendi işyerinde veya yerel veya zincir perakende mağazalarında müşterilere ürün tanıtımını gerçekleştirerek satış yapmaya çalışan kişiler olarak değerlendirilmiştir. Perakende mağazaları, Düzce'de yaygın olarak bulunan konfeksiyon, bijuteri, mobilya, beyaz eşya, iletişim merkezi ve elektronik perakende mağazalarında çalışan satış temsilcilerini kapsamaktadır. Perakende mağazalarında çalışan satış temsilcisi sayısı bilinmediğinden evrenin büyüklüğü belirsizdir. Bu nedenle, veriler kolayda örnekleme yöntemiyle

toplanmıştır. Perakende mağazaları ziyaret edilmiş, çalışma hakkında bilgi verilmiş ve çalışmaya katılmak isteyen satış temsilcilerinden veriler toplanmıştır. Veriler, yüz yüze anket tekniğiyle toplanmıştır. Anket forumunda, satış performansını ölçmeye yönelik dört, satış yönlülüğü ölçmeye yönelik on ve müşteri yönlülüğü ölçmeye yönelik on iki sorudan oluşan üç ölçeğin yanı sıra, cevaplayıcının ücret alma şekline, çalıştığı işletme türüne, satış eğitimi alıp almadığına ve demografik özelliklerine ilişkin sorular mevcuttur.

Satış performansını ölçmeye yönelik olan ölçek açık uçlu dört sorudan oluşmaktadır. Bu dört soruda satış temsilcisine, mağazaya gelen her 10 müşteriden; kaçına satış yapabildiği, kaçının kararında etkili olabildiği, kaçının itirazlarına kolaylıkla çözüm bulabildiği ve kaçının ikinci sefer tekrar bu mağazaya geldiğinde tekrar aynı satış temsilcisi ile doğrudan irtibata geçtiği sorulmuştur. Satış proforması ölçeği, perakende işletmelerinde satış temsilcisinin görevlerinden hareketle oluşturulan ifadeleri içermektedir. Çünkü performans amaç ve hedeflerin yerine getirilme derecesini ifade etmektedir (Çatı, Kethüda, & Faikoğlu, 2012). Performans, kıyaslama yöntemleriyle öznel olarak veya mutlak değerlerden hareketle nesnel olarak ölçülebilen bir kavramdır (Golden, 1992) ve bu iki performans ölçüm yöntemi arasında güçlü bir korelasyon vardır (Dawes, 1999). Perakendecilik sektöründe satış temsilcilerinin performansını ölçecek nesnel verilerin olmaması dolayısıyla kıyaslamaya dayalı öznel yöntem kullanılmıştır. Satış temsilcisinin satış ve müşteri yönlülüğünü ölçmeye yönelik ölçekler, cevaplayıcının ifadelerle katılım düzeyini (1: kesinlikle katılmıyorum ... 5: kesinlikle katılıyorum) belirlemeye yöneliktir. Müşteri yönlülüğü ölçmek için Varinli vd. (2009b) tarafından Brown ve arkadaşlarının (2002) ve Harris ve arkadaşlarının (2005) çalışmalarından hareketle oluşturduğu ölçek kullanılmıştır. Satış yönlülüğü ölçmek için ise, Kethüda'nın (2012); Levy ve Dubinsky (1983), Abratt ve arkadaşları (1999), Varinli ve Kurtoğlu (2005) ve Hansen ve Riggle (2009) tarafından gerçekleştirilen çalışmalardan yararlanarak oluşturduğu ölçek kullanılmıştır. Katılımcıya satış eğitimi alıp almadığı üç seçeneikli kapalı uçlu bir soru ile sorulmuş ve eğer katılımcı satış eğitimi almış ise, takip eden bir açık uçlu soru ile bu eğitimin kaç saat sürdüğü sorulmuştur. Katılımcının ücret alma şekli de dört seçeneikli bir kapalı uçlu soru ile sorulmuş, fakat veriler toplandığında "sadece prim" üzerinden çalışan katılımcı çıkmadığı için analizler diğer üç seçenek üzerinden gerçekleştirilmiştir. Katılımcılara iş yeri türü üç seçeneikli kapalı uçlu bir soru ile sorulmuştur. Katılımcının yaş, cinsiyet ve eğitim durumu bilgileri kapalı uçlu sorularla sorulmuştur.

Verilerin analizinde sosyal bilimler için paket programlar olan SPSS'ten ve AMOS'tan yararlanılmıştır. Bu programlardaki faktör ve güvenilirlik analizleriyle veriler özetlenmiş, verilerin yapı geçerliliği ve içsel tutarlılığı ortaya konmuştur. Ayrıca, yol analizi ile satış yönlülüğün ve müşteri yönlülüğün satış performansı üzerindeki etkisi ortaya konmuştur. Bunun yanında, ücret alma şekline, satış eğitimi durumuna, mağaza türüne veya demografik özelliklere göre satış temsilcisinin performansının farklılık gösterip göstermediğini test etmek için Bağımsız Örneklem t testi veya Tek Yönlü ANOVA analizi kullanılmıştır.

4. Bulgular

4.1. Katılımcıların Özellikleri

Araştırmaya 238 satış temsilcisi katılmıştır. Katılımcıların %58'i erkekler ve %40'ı ise kadınlardan oluşmaktadır. Bu bilgiden hareketle Düzce'de çalışan satış temsilcilerinin çoğunluğunun erkek olduğu söylenebilir. Katılımcıların %50'si 18 ila 26 yaş; %29'u, 27 ila 35 yaş ve %15'i ise, 36 ila 44 yaş aralığındadır. Bu bulgudan hareketle Düzce'de perakende mağazalarında satış temsilcisi

olarak çalışanların yaklaşık %80'inin 18 ila 35 yaş aralığında olduğu söylenebilir. Katılımcıların %61'i lise ve %20'si de ön lisans mezunudur. İlköğretim mezunu olan 23 kişi (%10) ve lisans mezunu olan ise 23 kişi (%10) bulunmaktadır.

Araştırmaya katılanlar iş yeri türüne göre değerlendirildiğinde, katılımcıların; kendi iş yerini işletenler, yerel bir perakende mağazasında satış sorumlusu olarak çalışanlar veya bir perakende mağaza zincirinde satış sorumlusu olarak çalışanlardan oluştuğu grlmektedir. Iř yeri türüne göre satış performansları arasında sağlıklı bir karşılaştırma yapabilmek adına, yerel işletmede satış sorumlusu olarak çalışanlar ile kendi yerini işletenler çalışmaya özellikle yakın oranlarda dhil edilmiştir. Katılımcıların iş yeri türüne göre her bir grupta yaklaşık aynı oranda bulunmaktadır. Katılımcıların cret şekline göre de üç gruba ayrılmaktadır. Bunlar; sabit ücret ile çalışanlar, kendi iş yerini işletenler ve ücret+prim ile çalışanlardır. Katılımcıların çoğunluğu ücret+prim sistemi ile çalışmaktadır. Iř yeri türü ve ücret şekli çapraz tablo ile karşılaştırıldığında, perakende mağaza zincirinin şubesinde çalışanların çoğunlukla ücret+prim; yerel işletmede çalışanların sabit ücret ile çalıştıkları grlmektedir. Katılımcıların yarısı satış eğitimi hiç almamış ve diğer yarısının ise büyük çoğunluğu çalıştığı işletme tarafından verilen satış eğitimine katılmış ve geri kalanlar ise, bağımsız bir eğitim kurumu tarafından satış eğitimine katılmıştır. Satış eğitimine ve iş yeri türüne göre çapraz tablo oluşturulduğunda, işletme tarafından verilen satış eğitimine katılanların çoğunlukla bir perakende mağaza zincirinde satış sorumlusu olarak çalışanlardan oluştuğu grlmektedir. Satış eğitimi alanların %75'i 10 veya daha fazla saat süreli satış eğitimine katılmıştır.

Tablo 1: Katılımcıların iş yeri türü, satış eğitimi ve cretlendirme bilgileri

Değişkenler	Cevap Seçenekleri	Frekans	Yüzde
Iř Yeri Türü	Kendi mağazası	64	26,9
	Yerel mağazada satış sorumlusu	84	35,3
	Zincir mağaza şubesinde satış sorumlusu	82	34,5
	Cevapsız	64	3,4
cret şekli	Sabit cret	74	31,1
	cret + Prim	106	44,4
	Kendi mağazası	53	22,3
	Cevapsız	5	2,1
Satış Eğitimi	Satış eğitimi almamış	118	59,6
	Mağazanın Verdiği eğitimine katılmış	90	38,1
	Farklı kuruluşta satış eğitimine katılmış	28	11,9
	Cevapsız	2	0,8
TOPLAM		238	100

4.2. Faktör ve Güvenilirlik Analizleri ile ilgili Bulgular

Satış performansı satış temsilcisinin müşterilerin ne kadarına satış yaptığı, ne kadarının kararında etkili olduğu, ne kadarının itirazına kolaylıkla üzüm bulduğu ve o satış temsilcisinden alişveriş yapan müşterilerin ne kadarının tekrar o mağazayı tercih ettiği ile ilgilidir. Satış performansına ilişkin verileri özetlemek için keşfedici faktör analizi ve ölçeğin içsel tutarlılıklarını

test etmek için güvenilirlik analizi uygulanmıştır. Bu analizler öncesinde her bir değişken için veri setinin normal dağılım gösterip göstermediği değerlendirilmiştir. Bir değişkene ilişkin veri setinin normal dağılım gösterdiğinin kabul edilebilmesi için bu veri setine ilişkin çarpıklık ve basıklık değerlerinin -2 ile +2 değerleri arasında olmalıdır (George & Mallery, 2010). Faktör analizine dâhil edilen her bir veri seti için çarpıklık ve basıklık değerleri -2 ile +2 değerleri arasındadır.

Her bir ifadeye ilişkin aritmetik ortalama ve faktör ve güvenilirlik analizleri sonuçları birleştirilerek aşağıdaki tabloda verilmiştir. Güvenilirlik katsayısından hareketle ölçeğin oldukça güvenilir olduğu söylenebilir. Ayrıca, KMO değerinin oldukça yüksek olmasından ve Barlet testi Ki-Kare değerinin anlamlı olmasından hareketle veri setinin keşfedici faktör analizi için uygun olduğu söylenebilir. Keşfedici faktör analizi sonucunda, dört gösterge tek faktör altında toplandığı görülmüştür (Tablo 2). Böylelikle, veri seti tek bir faktöre indirgenerek özetlenmiştir. Satış performansı içerisinde yer alan dört göstergenin ortalaması yaklaşık 7'dir. Bu rakamdan hareketle, genel olarak araştırmaya katılan satış temsilcilerinin her on müşteriden ortalama yedisinin kararlarında etkili olduğu ve itirazlarına kolaylıkla çözüm bulduğu; her on müşteriden yedisine satış yaptığı ve her on müşteriden yedisinin ikinci kez mağazayı tercih ettiği söylenebilir.

Tablo 2: Satış performansına ilişkin faktör ve güvenilirlik analizleri sonuçları

Satış Performansı	Faktör Yüğü	Ortalama
Müşteri kararlarında etkili olma oranı	,91	6,87
Alışveriş yapan müşterinin ikinci kez mağazayı tercih etme oranı	,91	7,23
Müşteri itirazlarına kolaylık çözüm bulma oranı	,85	6,92
Satış yapılan müşteri oranı	,85	7,11

Faktör çıkarma metodu: Temel bileşenler analizi; Döndürme metodu: Verimax; Açıklanan Varyans: 0,77; KMO Örnekleme Yeterliliği: %82; Bartlett's Küresellik Testi için Ki-Kare:607,089 p=0,000<0.001; Alfa Sayısı: 0,92

Satış temsilcisinin kişisel satış sürecindeki tutum ve davranışlarının bir an önce satışı kapama odaklı mı yoksa müşteriye yardımcı olma, rehberlik etme odaklı mı olduğunu ortaya koyan iki önemli değişken olan satış odaklılık ve müşteri odaklılık değişkenlerine keşfedici faktör analizi ve güvenilirlik analizi uygulanmıştır. Ölçeklerde yer alan ifadelerin ne düzeyde birbirinden ayrıştığını anlamak için iki farklı değişkene aynı anda keşfedici faktör analizi uygulanmıştır. Veri setine ilişkin KMO değeri (0,88) örneklem büyüklüğünün yeterli olduğunu ve Barlet Küresellik Testi için Ki-Kare (2166,621) değerinin anlamlı çıkması ($p=0,00$) veri setinin birim matris olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla, veri seti keşfedici faktör analizi için uygundur. Keşfedici faktör analizi uygulandığında, 22 adet göstergenin beklentiye uygun şekilde iki faktör altında toplandığı görülmüştür. Bu faktörlerden birincisinde faktör yükleri 0,77 ile 0,85 arasında olan sekiz gösterge toplanmıştır. Bu göstergelerin tamamı satış odaklılığa ilişkin göstergelerdir. Bu nedenle bu faktör Satış Odaklılık olarak isimlendirilmiştir. İkinci faktör altında faktör yükleri 0,52 ile 0,79 arasında değişen 10 adet gösterge bulunmaktadır. Bu göstergelerin tamamı müşteri yönlülük ile ilgili olmasından dolayı bu faktöre müşteri odaklılık ismi verilmiştir. Ölçek bir bütün olarak toplam varyansın, %30'u satış odaklılık ve %27'si müşteri odaklılık olmak üzere, %57'sini açıklamaktadır. Güvenilirlik katsayısı satış odaklılık için 0,87 ve müşteri odaklılık için 0,90'dır ve bu değerler ölçeğin oldukça güvenilir olduğu anlamına gelmektedir. Keşfedici faktör analizi sürecinde düşük faktör yükü dolayısıyla satış yönlülük ölçeğinden "Müşterileri yeterince dinlemeden satış yapmaya çalışırım" ve "Müşterilere rahatlıkla soru sorma olanağı tanımam" ifadeleri çıkarılmıştır. Ayrıca, yine düşük faktör yükü dolayısıyla müşteri yönlülük ölçeğinden "Müşteri problemlerine

karşı çözüm odaklı bir yaklaşımı benimserim” ve “Gelen itirazlara, müşteriye memnun edecek şekilde çözüm bulurum” ifadeleri çıkarılmıştır. Böylelikle keşfedici faktör analizi sonrası satış yönlülük ölçeğinde 8 ve müşteri yönlülük ölçeğinde 10 ifade kalmıştır. Satış odaklılık değişkeninin aritmetik ortalaması 2,24’tür ve müşteri yönlülük değişkeninin aritmetik ortalaması ise 4,06’dır. Bu değerlerden hareketle, katılımcıların müşteri odaklılıklarının yüksek ve satış odaklılıklarının düşük olduğu söylenebilir.

Keşfedici faktör analizi sonrasında, değişkenlere doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Doğrulayıcı faktör analizinde, müşteri yönlülük değişkenine ait olan “Müşterilerimin hislerini kolaylıkla algılayabilirim” ifadesi düşük faktör yükü dolayısıyla ölçekten çıkarılmıştır. Böylelikle doğrulayıcı faktör analizi sonrası satış yönlülük ölçeğindeki ifade sayısında bir değişiklik olmazken, müşteri yönlülük ölçeğindeki ifade sayısı bir azalarak dokuza inmiştir. Sonrasında, modifikasyon indeksleri doğrultusunda ifadeler arası kovaryanslar oluşturulmuş ve böylelikle model kabul edilebilir uyum indeksi değerlerine gelmiştir. Modelin genel uyumunu gösteren CMIN değeri istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu değer modelin teorik modeli desteklemediği anlamına gelmekle birlikte CMIN/DF değerinin beşten küçük olduğu durumlarda bu değer dikkate alınmamaktadır.

Tablo 3: Modelin uyum iyiliği değerleri

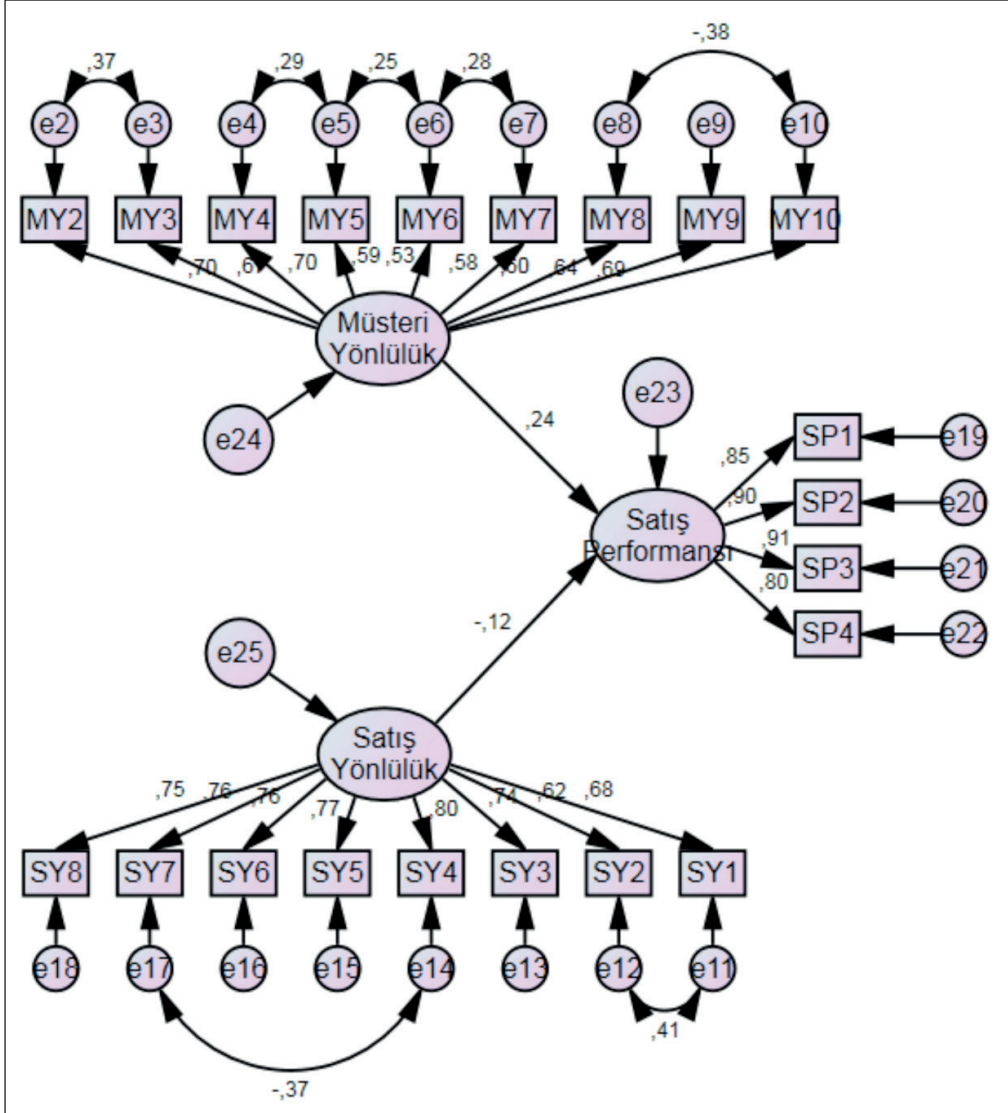
	Uyum iyiliği Kriteri	Uyum iyiliği Değeri	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum
Genel Model Uyumu	P	0,00	0,05-1,00	≤0,05
	CMIN/SD	1,99	≤3	≤4-5
Karşılaştırmalı Uyum İndeksleri	NFI	0,90	≥0,95	0,94-0,90
	IFI	0,94	≥0,95	0,94-0,90
	CFI	0,93	≥0,97	≥0,93
	RMSEA	0,07	≤0,50	0,06-0,08
Mutlak uyum İndeksleri	GFI	0,88	≥90	0,89-0,85
	AGFI	0,85	≥90	0,89-0,85

Modele ait CMIN/DF değeri üçten küçüktür. Bu da modelin genel uyumunun mükemmel olduğu anlamına gelmektedir. Modelin karşılaştırmalı uyum indeksleri olan NFI, IFI, CFI ve RMSEA değerleri, kabul edilebilir uyum değerlerinin üzerindedir. Ayrıca, modelin mutlak uyum indeksleri olan GFI ve AGFI değerleri de kabul edilebilir düzeydedir. Doğrulayıcı faktör analizine ilişkin faktör yükleri ve modifikasyon indeksleri doğrultusunda oluşturulan kovaryanslar yol analizine ilişkin modelde gösterilmiştir.

4.3. Satış ve Müşteri Yönlülüğün Satış Performansı Üzerindeki Etkisi

Satış ve müşteri yönlülüğün satış performansı üzerindeki etkisi yol analizi ile test edilmiştir. Yol analizinde doğrulayıcı faktör analizinde modifikasyon indeksleri doğrultusunda oluşturulan kovaryanslar tekrar oluşturulmuştur. Doğrulayıcı faktör analizinde oluşturulan kovaryanslarda bir değişiklik yapılmadan yol analizi gerçekleştirildiği için yol analizine ilişkin uyum indeksi değerleri ayrıca verilmemiştir. Yol analizi ile test edilen model Şekil 2’de gösterilmiştir. Analiz sonucuna göre, kişisel satış sürecinde satış temsilcisinin müşteri yönlülüğü satış performansını pozitif yönde istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde (p: 0,00) etkilemektedir. Bunun yanında, kişisel satış sürecinde satış temsilcisinin satış kapama odaklı olması anlamına gelen satış yönlülük ise, satış performansını sosyal bilimlerde genel kabul gören 0,05 anlamlılık düzeyinde olmasa da 0,08

düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde ($p: 0,076$) negatif yönlü olarak etkilemektedir. Bu sonuçlardan hareketle, perakende mağazalarında satış temsilcisinin müşteri odaklı olmasının satış performansına 0,01 anlamlılık düzeyinde pozitif yönlü yansısının olacağı, buna karşın satış yönlü olmasının ise 0,08 anlamlılık düzeyinde negatif yönlü yansımalarının olacağı söylenebilir.

Şekil 1: Bağımsız değişkenlerin satış performansına etkisini gösteren yol modeli

4.4. Satış Performansının Katılımcıların Demografik Özelliklerine ve İşletme Özelliklerine Göre Değerlendirilmesi

Araştırmaya katılanların satış performanslarının cinsiyete göre farklılık gösterip göstermediği Bağımsız Örneklem t Testi analizleri ile test edilmiştir. Analiz sonucuna göre, katılımcıların satış performansı cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermemektedir. Katılımcıların yaşlarına ve eğitim düzeylerine göre satış performanslarının farklılık gösterip göstermediği Tek Yönlü ANOVA analizi ile test edilmiştir. Tek Yönlü ANOVA analizi gruplar arası varyansın homojen dağıldığı varsayımına dayanmaktadır ve bunu test eden Levene testine ait t değeri istatistiksel olarak anlamlı değildir ($p>0,05$). Bu değer, gruplar arası varyansın homojen olduğu anlamına gelmektedir. Tek yönlü ANOVA analizi sonucuna göre yaş grupları arasında satış performansı açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yoktur. Yaşı ilişkin farklılık çıkmamasında, yaşı nispeten genç olanların enerjik olması ve buna karşın nispeten yaşlı olanların tecrübeli olması dolayısıyla iki tarafın da avantajlı ve dezavantajlı olduğu noktaların bulunması ile açıklanabilir. Ayrıca, bu sonucun katılımcıların yaşlarının birbirine yakın olmasından kaynaklanabileceği de düşünölmektedir. Eğitim düzeyine göre satış temsilcilerinin performansı istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir (Tablo 4). İlköğretim mezunu olan satış temsilcilerinin performansı diğerlerine göre daha düşöktür. Buna karşın, lise, ön lisans ve lisans mezunu olan satış temsilcilerinin performansları arasında anlamlı farklılık yoktur. Lise ön lisans ve lisans eğitim düzeylerine göre satış performansının farklılık göstermemesi, perakendecilik sektöründe satış mesleğinin lise eğitimini tamamlamış kişilerin firma tarafından veya bağımsız eğitim kurumları tarafından satış eğitimi verilmesi sonrasında rahatlıkla yürütölebilecek bir meslek olmasından kaynaklandığı düşünölmektedir. Eğitim düzeyine göre satış performansını çoklu karşılaştırmasına ilişkin Tukey testi sonuçları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 4: Eğitim düzeyine göre satış performansı

A	B	Ortalama Farkı (A-B)	Sig.
İlköğretim	Lise	-1,54	0,00
	Ön lisans	-1,42	0,01
	Lisans	-1,72	0,01
Lise	İlköğretim	1,54	0,00
	Ön lisans	0,12	0,98
	Lisans	-0,18	0,97
Ön lisans	İlköğretim	1,42	0,01
	Ön lisans	-0,12	0,98
	Lisans	-0,30	0,91
Lisans	İlköğretim	1,72	0,01
	Ön lisans	0,18	0,97
	Ön lisans	0,30	0,91

Araştırmaya katılanların satış performanslarının çalıştıkları işletme türüne göre farklılık gösterip göstermediği Tek Yönlü ANOVA Analizi ile test edilmiştir. Analiz sonucuna göre ulusal veya uluslararası bir mağaza zincirinin düzce şubesinde satış sorumlusu olarak çalışın kişilerin satış performansları yerel işletmede çalışın satış temsilcilerine göre 0,01 düzeyinde ve kendi iş

yerini işleten satış temsilcilerine göre ise, 0,08 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde daha yüksektir. Ayrıca, kendi iş yerini işleten satış temsilcilerinin satış performansı yerel bir işletmede çalışan satış temsilcilerinin performansına göre 0,09 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Analiz kapsamında elde edilen Tukey testi sonuçları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 5: İşletme türüne göre satış performansı

A	B	Ortalama Farkı (A-B)	Sig.
Kendi İş Yeri	Yerel işletmede satış sorumlusu	0,63	0,08
	Bir mağaza zincirinin düzce şubesinde satış sorumlusu	-0,65	0,07
Yerel İşletmede Satış Sorumlusu	Kendi iş yeri	-0,63	0,08
	Bir mağaza zincirinin düzce şubesinde satış sorumlusu	-1,27	0,00
Bir Mağaza Zincirinin Düzce Şubesinde Satış Sorumlusu	Kendi iş yeri	0,65	0,07
	Yerel işletmede satış sorumlusu	1,27	0,00

Araştırmaya katılanlar satış temsilcilerinin ücret alma şekillerine göre performansları Tek Yönlü ANOVA analizi ile test edilmiştir. Araştırmaya katılanlar ücret şekillerine göre, sabit ücret alanlar, ücret + prim alanlar ve kendi iş yerini işletenler olarak üçe ayrılmaktadır. Sabit ücret ile çalışan satış temsilcilerinin performansı hem kendi iş yerini işletenlere hem de ücret+prim ile çalışan satış temsilcilerine göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde daha düşüktür. Ayrıca, ücret+prim ile çalışan satış temsilcilerinin performansı kendi iş yerini işletenlere göre daha yüksektir. Ulaşılan bu bulgular, ücret+prim ödeme şeklinin satış temsilcilerinin performansını etkilemekte olduğunu desteklemektedir. Bunun yanında, kendi iş yerini işletenlerin sabit ücret ile çalışanlara nazaran daha yüksek performansa sahip olması, sabit ücret ile çalışmanın satış temsilcileri için uygun bir ödeme yöntemi olmadığı düşüncesini desteklemektedir. Aşağıdaki tabloda ücret alma şekline göre satış performansını karşılaştırılmasına ilişkin Tukey testi sonuçları verilmiştir.

Tablo 6: Ücret alma şekline göre satış performansı

A	B	Ortalama Farkı (A-B)	Sig.
Sabit Ücret	Ücret+Prim	-1,31	0,00
	Kendi İş yeri	-0,91	0,01
Ücret+Prim	Sabit Ücret	1,31	0,00
	Kendi İş yeri	0,40	0,37
Kendi iş yeri	Sabit Ücret	0,91	0,01
	Ücret+Prim	-0,40	0,37

Satış temsilcilerinin performansları daha önce satış eğitimi alıp almama durumuna göre Tek Yönlü ANOVA analizi ile karşılaştırılmıştır. Satış eğitimi alma durumuna göre satış temsilcileri; hiç satış eğitimi almayanlar, çalıştığı işletme tarafından verilen eğitime katılanlar ve işletmeden bağımsız eğitim kurumları tarafından verilen eğitime katılanlar olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır. Analiz sonucuna göre, hiç satış eğitimi almayanların satış performansı işletme tarafından veya bağımsız eğitim kurumundan satış eğitimi alanlara göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde daha düşüktür. Bunun yanında, bağımsız bir kuruluştan satış eğitimi alanların ile çalıştığı işletmeden satış eğitimi alanların satış performansları arasında istatistiksel

olarak anlamlı bir farklılık yoktur. Bu bulgular satış temsilciliğinde satış eğitiminin önemini ortaya koymaktadır. Analiz sonuçlarına ilişkin Tukey testi çıktıları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 7: Satış eğitimi alma durumuna göre satış performansı

A	B	Ortalama Farkı (A-B)	Sig.
Satış eğitimi almayan	Çalıştığı firmadan satış eğitimi alan	-1,34	0,00
	Bağımsız kuruluşlardan satış eğitimi alan	-1,56	0,00
Çalıştığı firmadan satış eğitimi alan	Satış eğitimi almayan	1,34	0,00
	Bağımsız kuruluşlardan satış eğitimi alan	-0,23	0,82
Bağımsız kuruluşlardan satış eğitimi alan	Satış eğitimi almayan	1,56	0,00
	Çalıştığı firmadan satış eğitimi alan	0,23	0,82

5. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada ulaşılan önemli sonuçlardan bir tanesi, perakende mağazalarında satış elemanlarının müşteri yönlülükleri satış performansını istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde pozitif yönde etkilemesidir. Bu sonuç literatürle yer alan çalışmalara sonuçlarıyla örtüşmektedir (Boles vd., 2001; Roman vd., 2002; Varinli vd., 2009a; Franke & Park 2006; Başgöze & Yılmazel, 2013). Müşteri yönlülüğün satış performansını doğrudan etkilemediğini savunan çalışmalar, satış performansını sadece yapılan satış miktarıyla ölçmektedir (Kohli vd., 1998). Oysa bu çalışmada, satış performansı gelen müşterilere ne oranda satış yapıldığının yanında, müşterilerin satış temsilcisinden ne oranda memnun olduğunu da kapsamaktadır. Bu nedenle, ulaşılan bu sonuç, müşteri yönlülüğün performansı doğrudan değil de dolaylı olarak etkilediğini savunan görüşe (Franke & Park, 2006) ters düşmemekte, fakat satış performansını tanımlama noktasında farklılaşmaktadır. Satış yönlülük ise, beklenildiği gibi performansı olumsuz yönde etkilemektedir. Bu sonuç da literatürdeki ilgili çalışmaların sonuçlarıyla örtüşmektedir (Boles vd., 2001; Başgöze & Yılmazel, 2013). Satış temsilcisinin müşteri kararları üzerindeki etkisini artıran en önemli faktör güvendir (Hawes vd., 1993). Müşteri güvenini kazanmanın yolu da müşteri yönlü bir tutum içinde olmaktır. Bu çerçevede, satış temsilcilerine müşterilerle güvene dayalı uzun süreli ilişkiler geliştirmeye odaklanmaları ve bu doğrultuda, müşterileri etkin bir şekilde dinlemeleri, satış yapamayacak olsa bile müşteri güvenini düşünerek ona en uygun alternatifi sunması tavsiye edilmektedir. Satış temsilcisine, ayrıca, bir an önce satışı kapatmak adına müşteriye hatalı, yanlış, eksik bilgi vermemesi ve müşteri üzerinde baskı kurmaması tavsiye edilmektedir. Satış temsilcisi, kişisel satış sürecinde satış tekniklerini kullanmakla birlikte, müşterinin güvenini kırarak, onu huzursuz edecek davranışlardan kaçınmalıdır.

Satış temsilcilerinin satış yönlü davranmalarında işletmenin tutumunun önemli etkisi vardır. Satış temsilcisinin performansının sadece satışlar üzerinden değerlendirilmesi de satış temsilcisini daha satış odaklı hale getirebilmektedir (Kohli vd., 1998; Boles vd., 2001). Bu nedenle, perakende mağaza yöneticilerinin satış temsilcilerinin müşteri yönlülüğünün satış performansına ve dolayısıyla işletme performansına etkisini göz önünde bulundurarak satış temsilcileri için müşteri yönlü davranış kalıpları geliştirmeleri ve bu davranış kalıplarına uyulması yönünde satış temsilcilerine eğitim verilmesi tavsiye edilmektedir. Ayrıca, perakende mağaza yöneticilerine, satış temsilcilerinin performansını sadece satışlar üzerinden değil, bununla birlikte iletişime geçilen müşterilerin ne kadarının satış temsilcisinden memnun olduğunu da göz önünde bulundurarak değerlendirmeleri tavsiye edilmektedir.

Araştırmaya katılan satış temsilcilerinin performansları cinsiyet ve yaşa göre farklılık göstermemektedir. Buna karşın, satış temsilcisinin eğitim düzeyine göre satış performansları arasında anlamlı farklılık bulunmaktadır. İlköğretim mezunu olanların performansı diğerlerine göre anlamlı bir şekilde daha azdır. Fakat lise, ön lisans ve lisans mezunu olan kişilerin performansları arasında anlamlı bir farklılık yoktur. Bu sonuç Candemir ve arkadaşları (2015) tarafından yapılan çalışmanın sonuçlarıyla kısmen örtüşmekte ve kısmen de ters düşmektedir. Ulaşılan bu sonuçlardan hareketle, perakende mağazalarında çalışacak kişilerin en az lise mezunu olmalarının performans açısından önemli olduğu söylenebilir. Buna karşın, performans açısından yaş ve cinsiyete göre farklılık çıkmadığı için, işe alımlarda bu değişkenlerin kriter olarak kullanılmaması önerilmektedir. Burada dikkat edilecek bir önemli nokta, araştırmaya katılanların genç ve orta yaş grubundan oluştuğudur. Yaşların birbirine yakın olması ve gençlerin nispeten enerjik; orta yaşlıların ise nispeten tecrübeli olmaları dolayısıyla performansları arasında farklılık çıkmadığı düşünülmektedir. Bundan hareketle, perakende mağazalarına bu yaş aralığında gençlerde enerjik olma ve orta yaşlılarda tecrübeli olma kriterinin aranması önerilebilir. Ayrıca, tecrübeli ve enerjik gençlerin çalıştırılması performans açısından daha da etkili olabilir.

Satış temsilcilerinin performansı mağaza türüne göre değerlendirildiğinde istatistiksel olarak anlamlı şekilde ulusal veya uluslararası mağaza zincirlerinin Düzce şubesinde çalışanların performansının en yüksek; kendi iş yerini işletenlerin ikinci ve yerel bir mağazada çalışan satış temsilcilerinin ise en düşük performansa sahip oldukları görülmektedir. Ayrıca, satış temsilcilerinin performansları ücret şekline göre değerlendirildiğinde, ücret+prim şeklinde çalışanların en yüksek; kendi iş yerini işletenlerin ikinci ve sabit ücret ile çalışanların ise en düşük performansa sahip oldukları görülmektedir. Satış temsilcilerinin işe başlamadan önce satış eğitimi alma durumlarına göre performansları değerlendirildiğinde, işe başlamadan önce satış eğitimi alan kişilerin performansı satış eğitimi almayan kişilere göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde daha yüksektir. Satış eğitimi çalıştığı işlemeden alanlar ile bağımsız eğitim kurumlarından alan kişiler arasında ise anlamlı bir farklılık yoktur. Bu sonuçlar değerlendirilirken göz önünde bulundurulması gereken birkaç önemli nokta bulunmaktadır. Bunlardan birincisi; ulusal veya uluslararası mağaza zincirlerinin Düzce şubesinde çalışan kişiler genellikle ücret + prim şeklinde ücretlendirilen ve işe başlamadan önce satış eğitimi alan kişiler olmasıdır. İkincisi, yerel bir işletmede çalışanlar genellikle sabit ücret ile çalışan ve genellikle satış eğitimi almayan kişilerdir. Ayrıca kendi yerini işletenler de genellikle satış eğitimi almayan kişilerdir.

Yukarıdaki paragrafta sıralanan sonuçlardan hareketle, özetle, büyük mağaza zincirlerinde ücret+prim şeklinde ücretlendirilen ve işe başlamadan satış eğitimi alan kişilerin performanslarının diğerlerine nispeten daha yüksek olduğu söylenebilir. Ayrıca, sabit bir ücret karşılığında yerel bir işletmede çalışan ve satış eğitimi almayan kişilerin performanslarının diğerlerine kıyasla daha düşük olduğu söylenebilir. Kendi yerini işleten kişiler de genellikle satış eğitimi almayan ve orta düzeyde satış performansına sahip olan kişilerdir. Bu sonuçlar, satış performansının satış eğitiminden ve ücretlendirme şekline kaynaklandığına işaret etmektedir. Bu bilgide hareketle, yerel perakende işletme yöneticilerine, zincir mağazaların yaptığı gibi, satış temsilcilerinin profesyoneller tarafından satış konusunda eğitim verilmesini sağlamaları ve satış temsilcilerini ücret+prim ile ücretlendirmeleri tavsiye edilmektedir. Ayrıca, kendi yerini işleten kişilere de profesyoneller tarafından verilen satış eğitimlerine katılmaları tavsiye edilmektedir. Yeni satış temsilcisi istihdam edecek olan yerel işletmelere, bağımsız eğitim kurumları veya ulusal/uluslararası perakende mağazaları tarafından verilen satış eğitimini alan ve/veya ulusal/uluslararası perakende mağazalarda satış tecrübesi olan kişilere öncelik tanınması tavsiye edilmektedir.

Bu araştırma s¼recinde, satış temsilcilerinin satış y¼nl¼l¼ğ¼n¼n veya m¼řteri y¼nl¼l¼ğ¼n¼n performansa etkisi değerlendirilirken, satış temsilcisine duyulan g¼ven değişkenin eksikliği hissedilmiştir. Bundan sonra bu değişkenler arası ilişkiyi ¼zerine araştırma geręekleřtireceklere g¼ven değişkenini ara değişken olarak ele almaları tavsiye edilmektedir. Ayrıca, bu çalışmada satış eğitimi ve ¼cretlendirme şekliini satış performansını ne oranda etkilediği tespit edilememiştir. Satış performansı ¼zerine çalışma yapacak araştırmacılara, satış eğitimini ve ¼cretlendirme şekliini performansı ne d¼zeyde etkilediğine dair araştırma geręekleřtirmeleri tavsiye edilmektedir.

Araştırma tasarlanırken bir takım kısıtlamalar yapılmıştır. Bunlardan birincisi, satış temsilcilerinin performansını etkileyen fakt¼rlerle ilgilidir. Satış temsilcisinin performansını etkileyen cok sayıda farklı fakt¼rler de olmakla birlikte, bu çalışmada sadece satış eğitimi, satış y¼nl¼l¼k, m¼řteri y¼nl¼l¼k, mağaza t¼r¼ ve satış temsilcisinin demografik ozellikleri araştırılmıştır. Araştırmadaki diğer bir kısıt, evrenle ilgilidir. Zaman ve maaliyet değişkenleri dolaysıyla araştırma sadece D¼zce’de bulunan perakende mağazaları ile sınırlandırılmış ve bir sekt¼re indirgenmemiştir. Daha geniş evrenle ve belirli sekt¼re indirgenerek yapılacak çalışmalarda farklı sonuclar elde edilebilir.

Kaynakça

- Abratt, R., Bendxen, M., & Drop, K. (1999). Ethical Perceptions of South African Retailers: Management and Sales Personnel. *International Journal of Retail & Distribution Management*, 27(2), 91-104.
- ALuption, R., Weiss, J. E., & Peterson, R. T. (1999). Sales Training Evaluation Model (STEM): A Conceptual Framework. *Industrial Marketing Management*, 28(1), 73-86.
- Attia, A. M., Honeycutt, E. D., & Leach, M. P. (2005). A Three-Stage Model for Assessing and Improving Sales Force Training and Development. *Journal of Personal Selling & Sales Management*, 25(3), 253-268.
- Bařg¼ze, P. & Yilmazel, S. E., (2013). Kişisel Satış Elemanına İlişkin T¼keticisi Satın Alma Davranışını Olumlu ve Olumsuz Y¼nde Etkileyen Ozellikler: Sigortacilik Sekt¼r¼nde Kalitatif Bir alışma, *Sigorta Araştırmaları Dergisi*, 10, 79-93.
- Beckwith, H. & Beckwith, C. (2009). *Ben A.ř. Kendini Satma Sanatı*, ¼mit şensoy (ev.). İstanbul: Optimist.
- Bilginer, N., G¼nen, S., & Kayabaşı, A. (2006). Kişisel satış s¼recinin performansı ve bu performansın satışa itirazlar, satışın kapatılması ve izlenmesi y¼n¼nden değerlendirilmesi. *Dokuz Eyl¼l ¼niversitesi Sosyal Bilimler Enstit¼s¼ Dergisi*, 8(3), 54-73.
- Boles, J. S., Babin, B. J., Brashear, T. G., & Brooks, C. (2001). An Examination of the Relationships between Retail Work Environments, Salesperson Selling Orientation-Customer Orientation and Job Performance. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 9(3), 1-13.
- Brown, G., Widing, R. E., & Coulter, R. L. (1991). Customer evaluation of retail salespeople utilizing the SOCO scale: A replication, extension, and application. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 19(4), 347-351.
- Brown, S. P., & Peterson, R. (1994). The effect of effort on sales performance and job satisfaction. *Journal of Marketing*, 58(2), 70-80.
- Brown, T. J., Mowen, J. C., Donavan, D. T., & Licata, J. W. (2002). The Customer Orientation of Service Workers: Personality Trait Effects on Self- and Supervisor Performance Ratings. *Journal of Marketing Research*, 39(1), 110-119.
- Bush, V. D., & Ingram, T. N. (2001). Building and Assessing Cultural Diversity Skills: Implications for Sales Training. *Industrial Marketing Management*, 30(1), 65-76.
- Candemir, A., Zalluhoğlu, A. E., & Y¼cel, E. (2015). Perakende Sekt¼r¼nde Satış Elemanlarının Eğitimlerinin Ve Kişisel Niteliklerinin Satış Başarısını ¼zerindeki Etkisi: İzmir Orneği. *AK¼ İİBF Dergisi*, 17(2), 49-65.

- Castleberry, S. B., Shepherd, C. D., & Ridnour, R. (1999). Effective Interpersonal Listening in the Personal Selling environment. Conceptualization, Measurement, and nomological Validity. *Journal of Marketing Theory & Practice*, 7(1), 30–38.
- Çatı, K., Kethüda, Ö., & Faikoğlu, S. (2012). Otel İşletmelerinin Pazarlama Birimi Yapılarına Göre Performanslarının Değerlendirilmesi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(Özel Sayı), 23–42.
- Dawes, J. (1999). The Relationship between Subjective and Objective Company Performance Measures in Market Orientation Research: Further Empirical Evidence. *Marketing Bulletin*, 10(3), 65–75.
- Dubinsky, A. J. (1996). Some Assumptions about the Effectiveness of Sales Training. *The Journal of Personal Selling and Sales Management*, 16(3), 67-76.
- Eren, S. S. (2008). Satış Yönetimi Kontrol Sistemlerinin Satış Elemanı Özelliklerine ve Performansına Etkileri Üzerine Bir Saha Araştırması. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 3 (2), 164-188.
- George, D., & Mallery, M. (2010). *SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference*. (10th ed.). Boston: Pearson.
- George R. F. & Jeong-Eun P., (2006) Salesperson Adaptive Selling Behavior and Customer Orientation: A Meta-Analysis. *Journal of Marketing Research: November*, 43(4), 693-702.
- Giacobbe, R. W., Jackson Jr, D. W., Crosby, L. A., & Bridges, C. M. (2006). A contingency approach to adaptive selling behavior and sales performance: Selling situations and salesperson characteristics. *Journal of Personal Selling & Sales Management*, 26(2), 115-142.
- Golden, B. R. (1992). SBU Strategy and Performance: The Moderating Effects of the Corporate-SBU Relationship. *Strategic Management Journal*, 13(2), 145–158.
- Gomez, M. I., McLaughlin, E. W., & Wittink, D. R. (2004). Customer satisfaction and retail sales performance: an empirical investigation. *Journal of retailing*, 80(4), 265-278.
- Gümüş, S., Toker, F. & Korkmaz, M. (2014). Sigorta Sektöründe Satış Temsilcilerinin Satış Performansına Etkisi ve İstanbul'da Bir Araştırma. *Pazarlama ve Pazar Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 1-21.
- Hansen, J. D., & Riggle, R. J. (2009). Ethical Salesperson Behavior In Sales Relationships. *Journal of Personal Selling & Sales Management*, 29(2), 151-166.
- Harris, E. G., Brown, T. J., & Mowen, J. C. (2005). The Customer Orientation of Service Workers: Personality Trait Effects on Self- and Supervisor Performance Ratings. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 33(1), 19–35.
- Hawes, J. M., Rao, C. P., & Baker, T. L. (1993). Retail salesperson attributes and the role of dependability in the selection of durable goods. *Journal of Personal Selling and Sales Management*, 13(4), 61–71.
- Hunter, G. K., & Perreault, W. D. (2017). Sales Technology Orientation, Information Effectiveness, and Sales Performance. *The Journal of Personal Selling and Sales Management*, 26(2), 95–113.
- İslamoğlu, A. H., & Altunışık, R. (2007). *Satış ve Satış Yönetimi*. Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Jaramillo, F., & Grisaffe, D. B. (2009). Does customer orientation impact objective sales performance? Insights from a longitudinal model in direct selling. *Journal of Personal Selling & Sales Management*, 29(2), 167-178.
- Kethüda, Ö. (2012). Baskilli Satışın Pozitif Ağızdan Ağıza Pazarlama İletişimine Etkisi: Kapalı Çarşıdan Alışveriş Yapan Turistler Üzerinde Bir Araştırma, 17. Ulusal Pazarlama Kongresi, 18-21 Ekim, Balıkesir.
- Kethüda, Ö., & Bilgin, Y. (2017). Satış elemanlarının satış ve müşteri yönlülüklerinin maaş şekline ve satış eğitimine göre değerlendirilmesi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13(ICMEB17 Özel Sayısı), 487–497.
- Kıral, D. Ö., & Şar, S. (2004). Satış Gücü Eğitiminin Türk İlaç Endüstrisindeki Önemi. *Ankara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Dergisi*, 33(3), 243-254.
- Kohli, A. K., Shervani, T. A. & Challagalla, G. N. (1998). Learning and Performance Orientation of Salespeople: The Role of Supervisors. *Journal of Marketing Research*, 35 (2), 263-274.

- Krishnamoorthy, A., Misra, S., & Prasad, A. (2005). Scheduling sales force training: Theory and evidence. *International Journal of Research in Marketing*, 22(4), 427-440.
- Levy, M., & Dubinsky, A. J. (1983). Identifying and Addressing Retail Salespeople's Ethical Problems: A Method and Application. *Journal of Retailing*, 59(1), 46-66.
- Madran, C., & Akdoğan, T. (2010). Satıcıların kişilikleri ile performanslarının ilişkisi; beş faktör modeline göre bir analiz. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(1), 366-381.
- Periatt, J. A., Le May, S. A., & Chakrabarty, S. (2004). The selling orientation–customer orientation (soco) scale: Cross-validation of the revised version. *Journal of Personal Selling and Sales Management*, 24(1), 49-54.
- Roman, S., Ruiz, S., & Munuera, J. L. (2002). The effects of sales training on sales force activity. *European Journal of Marketing*, 36(11/12), 1344-1366.
- Saxe, R., & Weitz, B. A. (1982). The SOCO Scale: A Measure of Customer Orientation of Salespeople. *Journal of Marketing Research*, 19(3), 343-351.
- Spini, D. (2010). *60 Saniyede Satış: Müşterilerinizi Etkilemenin ve Satışı Artırmanın en etkili Yolu*. Ozan Aydın (Çev.). İstanbul: Martı.
- Stewart, G. L. (1996). Reward structure as a moderator of the relationship between extraversion and sales performance. *Journal of Applied Psychology*, 81, 619-627.
- Thomas, R. W., Soutar, G. N., & Ryan, M. M. (2001). The Selling Orientation-Customer Orientation (S . O . C . O .) Scale : A Proposed Short Form The Selling Orientation-Customer Orientation (S . O . C . O .) Scale : A Proposed Short Form. *Journal of Personal Selling & Sales Management*, 21(1), 63-69.
- VandeWalle, D., Brown, S. P., Cron, W. L., & Slocum, J. W., Jr. (1999). The influence of goal orientation and self-regulation tactics on sales performance: A longitudinal field test. *Journal of Applied Psychology*, 84(2), 249-259.
- Varinli, İ. & Kurtoğlu, R. (2005). Satış Elemanlarının Etik Algılamaları: Perakende Sektöründe Bir Uygulama. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6 (2), 1-21.
- Varinli, İ., Yaraş, E., & Başalp, A. (2009a). Duygusal Zekânın Müşteri Odaklılık Ve Satış Performansı Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. *Ege Akademik Bakış*, 9(1), 113-130.
- Varinli, İ., Yaraş, E., & Başalp, A. (2009b). Satış Elemanlarının Duygusal Zekasının Bir Göstergesi Olarak Algılanan Performans, Satış ve Müşteri Odaklılık. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 10(1), 159-174. Retrieved from <http://eskidergi.cumhuriyet.edu.tr/makale/1918.pdf>
- Wachner, T., Plouffe, C. R., & Grégoire, Y. (2009). SOCO's impact on individual sales performance: The integration of selling skills as a missing link. *Industrial Marketing Management*, 38(1), 32-44.
- Walker, O. C., Churchill, G. A., & Ford, N. M. (1977). Motivation and performance in industrial selling: Present knowledge and needed research. *Journal of Marketing Research*, 14(2), 156-168.
- Wotruba, T. R. (1991). The evolution of personal selling. *Journal of Personal Selling and Sales Management*, 11(3), 1-12.
- Yeliz, B. (2014). Perakende giyim mağazalarında çalışan satış temsilcilerinin motivasyon etkileyicileri üzerine nitel bir çalışma. *Balkan Journal of Social Sciences*, 3(5), 69-93.

KAYNAK OLARAK YOUTUBER'A GÜVENİLİRLİĞİN VE MARKA GÜVENİNİN GENÇLERİN SATIN ALMA NİYETİNE ETKİSİ*

THE EFFECT OF YOUTUBERS' AS ENDORSERS' CREDIBILITY AND THE EFFECT OF THE BRAND TRUST ON YOUNG CONSUMERS' PURCHASE INTENTION

Oya ERU

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Gerede UBYO, BOLU
(oya.eru@gmail.com)

Işıl KARAPINAR ÇELİK

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Gerede UBYO, BOLU
(isilkarapinar@ibu.edu.tr)

Süleyman ÇELİK

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Gerede UBYO, BOLU
(suleymancelik@ibu.edu.tr)

Ruziye COP

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İİBF, BOLU
(ruziyecop@hotmail.com)

ÖZ

Son yıllarda YouTube özellikle gençler tarafından takip edilen en önemli sosyal medya mecralarından biri olmuştur. YouTube'un ünlüleri olan YouTuber'lar da gençlerin satın alma niyetlerinde önemli rol oynamaktadır. Çalışma kaynak (ünlü) güvenilirliği teorisinden hareket edilerek oluşturulmuştur. Çalışmada YouTuber'lar, ünlü olarak kabul edilip kaynak (ünlü) güvenilirliği ölçeğinde ifade edilen "kaynak (ünlü)" kavramı yerine kullanılmıştır. Bu çalışmada YouTuberların güvenilirliğinin ve marka güveninin gençlerin satın alma niyetine etkisi araştırılmıştır. Çalışmada ayrıca YouTuber'ın güvenilirliğinin, uzmanlığının ve ilgi çekiciliğinin YouTuber'ın tanıttığı markaya olan güvene etkisi ve YouTuber'ların tanıttığı markaya olan güvenin YouTuber'ların güvenilirliği ile satın alma niyeti arasında aracılık etkisinin olup olmadığı da incelenmiştir. Çalışmanın evreni 10-39 yaş aralığındaki sosyal medya kullanıcıları olarak belirlenmiştir. 459 kişilik örneklemeden elde edilen veriler faktör analizi ve yapısal eşitlik modeli ile analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda YouTuber'ın çekiciliğinin satın alma niyetini pozitif yönde etkilediği, YouTuber'ın güvenilirliğinin ve YouTuber'ın ilgi çekiciliğinin YouTuber'ın tanıttığı markaya olan güveni pozitif yönde etkilediği ve ayrıca YouTuber'ın tanıttığı markaya olan güvenin YouTuber'ın çekiciliği ile satın alma niyeti arasında kısmi aracılık rolü olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler: YouTube, YouTuber, Satın Alma Niyeti

* Bu çalışma 17. İşletmecilik Kongresinde Sunulan "TAKİPÇİLERİN YouTuber'LAR İLE İLGİLİ DÜŐENCELERİ ve YouTuber'LARIN GENÇLERİN SATIN ALMA NİYETİNE ETKİSİ" adlı bildirinin genişletilmiş halidir.

ABSTRACT

In recent years, YouTube has become one of the most important social media platforms, especially followed by young people. YouTubers who are YouTube's celebrities also play an important role in young people's purchase intentions. The study was created by using the Source (Endorse) credibility scale. In the study, YouTubers were used instead of the concept of "source (celebrity)", which is considered to be famous and expressed in the source (celebrity) credibility scale. In this study, it is aimed to investigate the YouTube Credibility and the effect of brand trust on the purchase intention of young people. And also it is investigated the mediator role of trust in the brand that YouTuber promotes between YouTuber's credibility and purchase intention. The main mass determined as social media users who are between 10-39 years old. Collected data from 459 individuals is analyzed with Factor Analysis and Structural Equational Model. As a result of the study, It is found that YouTuber's attractiveness has a positive effect on purchase intention, YouTuber's trustworthiness and YouTuber's attractiveness have positive effect on trust in the brand that YouTuber promotes. In addition, trust in the brand that YouTuber promotes has a partial mediating effect between YouTuber's attractiveness and purchase intention.

Keywords: YouTube, YouTubers, Purchase Intention

1. Giriş

İletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler ile birlikte internet günlük hayatın vazgeçilmez unsurlarından birisi haline gelmiştir. Kullanılan cep telefonlarının akıllı telefonlara dönüşmesi ve internetin mobil araçlarla birlikte her yerde ulaşılabilir hale gelmesi internet kullanımının giderek artmasının nedenleri olarak açıklanabilir. İnternetin tüketicilerin yaşamların bir parçası haline gelmesi ile birlikte yeni bir takım internet mecraları ortaya çıkmıştır. Genel olarak sosyal medya olarak nitelendirilebilen bu mecralar, insanların sanal ortamda birbirleri ile bir araya gelip çeşitli konular hakkında içerik oluşturduğu ve bu içerikleri paylaştığı ortamlar olarak tanımlanabilir (Blackshaw ve Nazzaro, 2006).

Tüketicilere her yoldan ulaşmayı hedefleyen işletmeler için internet, tüketicilere ulaşmada bir devrim niteliğinde olmuştur. İnternet sayesinde işletmeler 7/24 tüketicilere ulaşabilmektedir. İnternet ve sosyal medyanın en yoğun olarak gençler tarafından kullandığı bilinmektedir (Kırcova ve Enginkaya, 2015: 97). Dolayısıyla genç tüketicilere ulaşabilmek için internet ve sosyal medya mecralarından yararlanmak işletmeler açısından son derece önemli hale gelmiştir. Bu mecralar içinde YouTube ve YouTube'da üretip paylaştıkları içerikler sayesinde gündeme gelen YouTuberlar, işletmelerin en yeni pazarlama kanalları haline gelmiştir. Bu doğrultuda YouTube ve YouTuber'ların tüketicilerin satın alma niyetine etkisi, YouTuber'ların tanıttıkları markalara olan güvenin satın alma niyetine etkisi araştırılmıştır.

Kavramsal Çerçeve

Sosyal Medya ve YouTube

Sosyal medya; kullanıcıların fikir ve deneyimleri üzerine kurulu, ortak ilgileri yoluyla bir araya gelen insanların oluşturduğu, doğal ve samimi çevrimiçi platformlardır (Evans, 2008: 31). Sosyal medya, günün her saati içerik üretip bu içerikleri geliştiren kullanıcılarına, iletişim teknolojileri ve akıllı cihazlar sayesinde zaman ve mekân sınırlaması olmadan paylaşım yapabilme imkânı tanımaktadır (Kırcova ve Enginkaya, 2015: 9). Sosyal medyada paylaşılan ürünler/markalar hakkındaki içerikler, yorumlar, deneyimler hatta şikayetler potansiyel genç tüketicilerin satın

alma davranışı ve niyetlerini yönlendirmek açısından önem kazanmaktadır. Literatürde sosyal medya araçları (Kaplan ve Haenlein, 2009; Mangold ve Faulds, 2009; Zarrella, 2010; Akar, 2010; Kahraman, 2013): Bloglar, Mikrobloglar, Sosyal ağlar, İçerik paylaşım siteleri, Lokasyon bazlı siteler, Sosyal imleme siteleri, Wikiler, Sanal dünyalar şeklinde sınıflandırılmıştır. YouTube, Türkiye’de en fazla takip edilen sosyal medya platformları arasında 2018 ocak verileri itibari ile birinci sırada yer almaktadır (Kemp, 2018).

Sosyal medya mecralarından içerik paylaşım siteleri arasında yer alan YouTube, gençlerin en fazla ilgi gösterdiği sosyal medya mecralarından bir tanesidir. YouTube; insanlara videolar gönderme, görüntüleme, yorum yapma ve bağlantı kurma imkânı veren bir topluluktur (Dehghani vd. 2016:165). YouTube’da paylaşımlar ile ilgili yorumların görülebilmesi, istatistiksel olarak verilerin ölçülebilmesi, kullanıcıların kendi YouTube kanallarını oluşturabilmesi ve YouTube’ın kullanıcıların beğendikleri videoları diğer sosyal medya ağlarında paylaşabilmelerine olanak sağlaması gibi özellikler YouTube’u bireyler ve işletmeler için önemli hale getirmektedir (Kırcova ve Enginkaya, 2015: 75). Defy Media (2015:6) raporunda gençlerin haftada ortalama 11 saatini sosyal medya siteleri aracılığıyla online video izleyerek geçirdiği ifade edilmektedir.

Variety Magazine (2014)’ nin araştırmasına göre ise Z kuşağına her 10 gençten 6’sının YouTube kullanıcısı olduğu belirtilmiştir. YouTube Türkiye Kullanıcı Araştırması sonuçlarında da katılımcıların içerik paylaşmak, bilgi edinmek, müzik dinlemek gibi nedenlerin yanında alişveriş öncesi araştırma yapmak ve markaların yeni tekliflerinden haberdar olmak için de YouTube’u takip ettikleri belirtilmektedir. Araştırmaya katılan katılımcılar YouTube’da izledikleri videoların satın alma karar sürecinde faydalı olduğunu belirtmişlerdir (%63). Aynı araştırma katılımcıların, %45’inin ürün tanıtımları ile ilgili videoları seyrettikten sonra satın alımı geerleştirdiğini, %41’inin YouTube’da video seyrettikten sonra ürünün/markanın sitesini ziyaret ettiğini ve %28’inin YouTube’da ilintili içerikleri aradığını ortaya koymuştur (Ferah, 2015).

Kaynak (Ünlü) Güvenilirliği ve YouTuberlar

Pazarlama literatüründe ünlü kullanımı ile ilgili çalışmalar mevcut olup günümüzde sosyal medya fenomenliği “ünlü olma” kavramına yeni bir boyut kazandırmıştır. İnternet ve sosyal medya sayesinde insanlar bir anda ünlü haline gelebilmektedir. Bu konuda yapılan çalışmalar incelendiğinde, ünlülerin güvenilirlik ve çekiciliklerinin tüketicileri etkilediği ve işletmeler tarafından önemli bir pazarlama stratejsi olarak kullanıldığı görülmektedir (Ohanian, 1990; Agrawal ve Kamakura, 1995; şimşek ve Uğur, 2003; Choi, Lee ve Hee, 2005; Seno ve Lukas, 2007; Amos, Holmes ve Strutton, 2008; Korkut Altuna ve Arslan, 2014, Odabaşı ve Barış, 2014; Mikulas ve Svetlik, 2016). Malik ve Guptha (2014) da yaptıkları çalışmada ünlüler güvenilir olarak algılandığında, gençlerin markalar ile ilgili inançlarını etkilediklerini belirtmektedir. Bambauer-Sachse vd. (2013), de yaptıkları çalışmada online kaynakların güvenilir olmasının tüketicilerin satın alma riskini azaltacağını çünkü tüketicilerin markalar tarafından oluşturulan bilgilere şüphe ile yaklaştıklarını belirtmektedir.

Literatürde ünlülerin etkisi Ohanian (1990) tarafından “Kaynak Güvenilirliği Teorisi” (Source Credibility Theory) ile açıklanmaktadır. Kaynak güvenilirliği teorisi ilk olarak Howland vd. (1953) tarafından geliştirilmiş olup kaynağın uzman ve güvenilir olması mesajın muhataplarının inançlarını, fikirlerini, davranışlarını ve tutumlarını etkileyeceğine dayanmaktadır. Ohanian’a göre, iletişimi sağlayan kişinin karakteri, iletilen mesajın inandırıcılığında oldukça önemli bir etkiye sahiptir ve bu da gençlerin satın alma niyetini ve davranışını etkilemektedir. Sosyal psikoloji

alanında geliştirilen bir model de ise iletilen mesajın etkinliğinin kaynağın ilgi çekiciliğine bağlı olduğunu ifade etmektedir (McGuire, 1985). Ohanian (1990) ise yaptığı çalışmada bu iki teoriden yola çıkarak kaynak (ünlü) güvenilirlik ölçeğini geliştirmiştir. Kaynak (ünlü) güvenilirlik ölçeği; güven, uzmanlık ve ilgi çekicilik olmak üzere üç boyuttan oluşmaktadır. Teoriye göre, kaynağın güvenilir olması, alanında uzman olması ve ilgi çekici olması, gençlerin satın alma davranışını etkilemektedir. Çalışmada Kaynak (ünlü) güvenilirliği teorisinde geçen “ünlü” kavramı YouTuber’lar ile ilişkilendirilmiştir.

Günümüzde sosyal medyada ulaşılan takipçi sayıları sayesinde normal insanlar da ünlüler gibi hayran kitleleri edinmektedir. Bu durum ise pazarlama literatürüne yeni bir kavramı kazandırmıştır. Bu kavram sosyal medya fenomenliği olarak tanımlanabilir. Sosyal medya fenomenlerinin ortaya çıkması, kendilerini takip eden genç kuşakları peşinden koşturan ve onların satın alma kararlarında önemli bir etkiye sahip olan bir grup yaratmıştır (Newman, 2014). Solis (2012), sosyal medya fenomenlerinin gençler tarafından ünlü olarak sınıflandırıldığını belirtmektedir. Macke (2016) ise yaptığı çalışmada, artık sıradan gençlerin ünlü isimlerin önüne geçtiğini ifade etmektedir. Sosyal medya fenomenleri; oluşturdukları içerikleri YouTube’da paylaşarak özellikle gençleri etkileyen YouTuber’lardır. YouTube’da kendi yarattıkları içerikleri paylaşan ve büyük kitlelere ulaşan sosyal medya fenomenleri “YouTuber” olarak adlandırılmaktadır (Mutlu, 2017:80). YouTuberlar, video blogları hazırlayan girişimciler olarak nitelendirilebilir. Paylaştıkları videolar ile yüksek takipçi sayılarına ulaşan YouTuber’lar, oldukça geniş kitleleri, tavsiyeleri, düşünceleri, önerileri ile etkilemektedir (Friis-Jespersen, 2017:3). İnanç ve güvene göre online etkileşimde fenomen ile takipçiler arasındaki güven son derece önemlidir. Fenomene olan güven sayesinde, binlerce potansiyel müşteri, mal/hizmet hakkında bilgi sahibi olma imkanına kavuşmaktadır. Takipçiler YouTuber’ların konuşma tarzlarını, giyim tarzlarını, hareketlerini taklit etmektedirler (Westenberg, 2016: 10). İşletmeler YouTuber’lar sayesinde bu yeni fırsatları görüp kullanma imkânına sahip olmuştur (Gözegir, 2017: 22). Aynı zamanda işletmeler sponsorluk faaliyetleri ile YouTuber’larla anlaşarak ürünlerini/markalarını tanıtacak yeni bir pazarlama kanalına kavuşmuştur. YouTuber’lar, bazen de kendiliğinden ürün ya da markalar ile ilgili görüşlerini, deneyimlerini ve tavsiyelerini paylaşmaktadır. Gençler YouTuber’ların paylaştığı videoları izlediklerinde kendilerini iyi hissettiklerini, YouTuber’ların alışveriş, eğitim gibi konulardaki tavsiyelerini dinlediklerini ve verdikleri tavsiyelerde dürüst olduklarına inandıklarını belirtmektedirler. Aynı zamanda YouTuber’ların güvenilirlik etkilerinin pozitif olduğu, YouTuber’ların markaların tanıtımı için faydalı olduğu ve gençlerin satın alma isteğini arttırdığı görülmektedir (Westenberg, 2016: Friis-Jespersen, 2017:Gözegir, 2017).

Dolayısıyla çalışmanın birinci hipotezi ve ikinci hipotezleri;

H1: “YouTuberların uzman olması, ilgi çekici olması ve güvenilir olması gençlerin satın alma niyetini etkilemektedir” ve

H2: “YouTuberların uzman olması, ilgi çekici olması ve güvenilir olması, YouTuberın tanıttığı markaya olan güveni etkilemektedir” şeklinde düzenlenmiştir.

Marka Güveni

Rotter (1971) güven kavramını bir birey ya da grubun sözel veya yazılı bir ifadesine güvenilebileceği bir beklenti olarak tanımlamaktadır (Rotter, 1971: 444). Pazarlama literatüründe güven kavramı markaya olan güven olarak düşünüldüğünde, psikoloji ve sosyoloji

disiplinlerinden ilham alınarak, tüketicinin markayla olan etkileşiminde sahip olduğu güvenilirlik hissi olarak tanımlanmıştır (Delgado-Ballester vd, 2005: 15). Marka ne kadar güçlü ise, tüketicinin güven duyduğu markalar arasında yer alma olasılığının yüksek olacağı ifade edilmektedir (Çabuk ve Demirci Orel, 2008:104). Marka güveni ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde, markaya olan güvenin marka sadakatine olumlu yönde katkı sağladığı görülmüştür ((Lau ve Lee, 1999: Chaudhuri ve Holbrook, 2001: Delgado-Ballester ve Munuera-Alemán, 2005: Ha ve Perks, 2005)). Marka ne kadar güçlü olursa olsun, çok miktarda bilginin geleneksel reklam yoluyla yayılması, gençlerin iletilen marka mesajlarına daha az ilgi duymalarını sağlamaktadır (El Kahya 2017:56). Nielsen şirketinin 2011 yılında yaptığı çalışma ışığında, Avrupalı gençlerin % 89'unun başkalarından gelen önerilere güvendiğini ve % 64'ünün online olarak yayın yapan gençlerin görüşlerine güvendiği, fakat bu güvenin reklam veren dergilerde % 28 ve TV'de % 29'a indiği ifade edilmektedir. Delgado-Ballester vd. (2005) yaptıkları çalışmada, marka güveninin marka ile ilgili deneyimler sonucu ortaya çıktığını ve marka güveninin marka sadakati ile pozitif ilişkili olduğu belirtmişlerdir. Bu çalışmada marka güveni YouTuber'ın tanıttığı markaya güven olarak incelenmiştir. Bu doğrultuda çalışmanın üçüncü hipotezi;

H3: YouTuber'ın tanıttığı markaya olan güven, satın alma kararını etkilemektedir şeklinde düzenlenmiştir.

Satın Alma Niyeti

Niyet, kişinin bilincinde planladığı davranışları gerçekleştirmek için gösterdiği çabadır (Spears ve Singh, 2004: 56). Tüketicinin çok fazla ürün çeşidi, marka ismi ve kafa karıştırıcı mesajlarla karşı karşıya kalması satın alma kararını vermesini zorlaştırmaktadır. Jalalkamali ve Nikbin (2010)'e göre gençler, genellikle ürünün fiyatına, kalitesine, markasına, ürün hakkında yapılan reklamlara, arkadaş ve ailelerin tavsiyelerine ve önceki satın alma deneyimlerine dayanarak satın alma kararı vermektedir. Ohanian (1990) yaptığı çalışmada, kaynağın güvenilirliğini etkileyen faktörlerin (güvenilirlik, ilgi çekicilik ve uzmanlık) satın alma niyeti ile anlamlı bir korelasyona sahip olduğunu ifade etmektedir.

Günümüzde sosyal medyanın etkisi ile gençler, tüm etkenler ile birlikte Bloggerlar, YouTuber'lar gibi fenomen olan kişilerin deneyimlerine önem vermeye başlamışlardır. Daha önce yapılan araştırmalar ışığında gençlerin herhangi bir ürün hakkında bilgi sahibi olmak istediklerinde, online olarak yüklenmiş videolarda fikirlerini dile getiren diğer gençlerin görüşlerine başvurdukları ve elde ettikleri bilgilerin oldukça güvenilir olduğunu düşündükleri görülmektedir (Bae ve Lee, 2011). Bu sebeple YouTuber'ların izleyici kitlelerinin gelecekteki satın alma niyetlerini etkileyeceği varsayılmaktadır.

İlgili literatür incelendiğinde kavramsal çerçevede belirtildiği gibi, Kaynak güvenilirliğinin satın almayı ve marka güvenini etkilediği görülmektedir. Ayrıca markaya olan güven kavramının da satın almayı etkilediği görülmektedir ((Jalalkamali ve Nikbin 2010, Ohanian 1990, Lau ve Lee, 1999)). Buradan yola çıkılarak çalışmada ayrıca, YouTuber'ların tanıttığı markaya olan güvenin YouTuber'ların güvenilirliği, uzmanlığı ve ilgi çekiciliği ile satın alma niyeti arasındaki ilişkide aracılık rolü olup olmadığı araştırılmıştır. Dolayısıyla çalışmanın dördüncü hipotezi;

H4: YouTuber'ların tanıttığı markaya olan güvenin YouTuber'ların güvenilirliği, uzmanlığı ve ilgi çekiciliği ile satın alma niyeti arasındaki ilişkide aracılık rolü vardır. Şeklinde oluşturulmuştur.

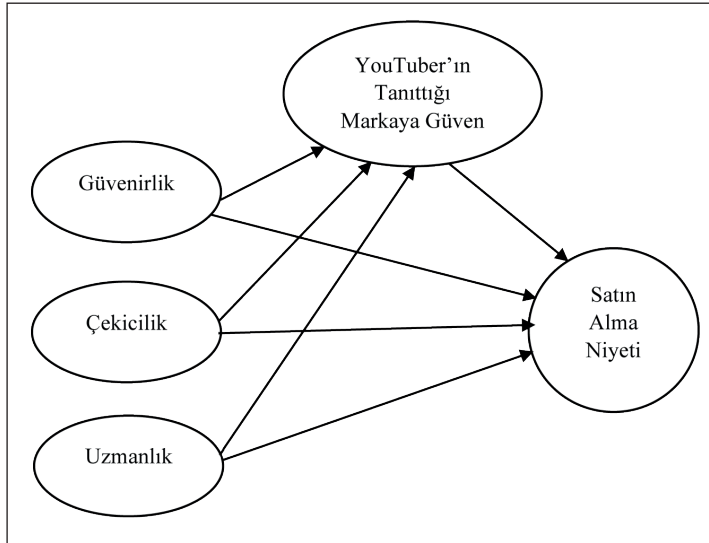
2. Tasarım ve Yöntem

Çalışmanın temel amacı, YouTuber'ların Güvenilirliğinin ve YouTuber'ların tanıttığı markaya olan güveninin gençlerin satın alma niyetine etkisini araştırmaktır.

YouTube'ın pazarlama aracı olarak kullanılması, YouTuber'ları ünlü bir kişi olarak varsayıp YouTuber'ların gençlerin satın alma niyetine etkilediği düşüncesi ile ilgili literatürde kısıtlı sayıda çalışma olması, çalışmanın önemini oluşturmaktadır.

Tuik verilerine göre internet kullanmaya başlama yaşı ortalama 9 olarak ifade edilmektedir (www.tuik.gov.tr, 2017). Karakuş vd. 2014, de yaptıkları çalışmada internet kullanmaya başlama yaşının 7-10 yaş civarında olduğu belirtilmiştir. Ayrıca interneti en yoğun kullanan yaş grupları incelendiğinde, Z ve Y kuşağına mensup bireylerin interneti ve sosyal medyayı en yoğun kullanan gruplar olduğu görülmektedir (www.tuik.gov.tr, 2017). Avrupa Çevrimiçi Çocuklar Projesi'nin Türkiye ile ilgili bulgularında ise araştırmaya katılan 9-16 yaş arasındaki çocukların interneti kullanmaya 10 yaş civarında başladıkları ve günde ortalama 1-1,5 saat internet kullandıkları görülmüştür. Katılımcıların %40'ı interneti eğlence ve video klip izlemek için kullandığını ifade etmiştir (Arslan vd., 2014). Ayrıca interneti en yoğun kullanan yaş grupları Y ve Z kuşağına mensup üyeler olduğu için (Kemp, 2018) çalışmanın örnekleme 10-39 yaş aralığındaki sosyal medya kullanıcıları olarak belirlenmiştir. Evreni oluşturan kişilerin sayısının yüksek olmasından ve tümüne ulaşmanın mümkün olmadığından dolayı bu çalışmada tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yoluna gidilmiştir. Kolayda örnekleme, örneğe seçilecek bireylerden sadece ulaşılabilir olanların örnek kapsamına dâhil edilmesini içermektedir (Gegez, 2005: 194). Çalışmada veri toplama aracı olarak anket yöntemi kullanılmıştır. Katılımcılardan "YouTube'da video izliyor musunuz?" öncül sorusuna "evet" yanıtı verenler çalışmaya dahil edilerek anket sorularına takip ettikleri YouTuberları düşünerek cevap vermeleri istenmiştir. Çalışma için hazırlanan anket, beş bölümden oluşmaktadır. Anketin birinci bölümü demografik sorulardan, ikinci bölümü YouTuber'ları takip etme ile ilgili sorulardan üçüncü bölümü YouTuber'ların Güvenilirliği ile ilgili sorulardan, dördüncü bölümü marka güveni ile ilgili sorulardan ve son bölümü ise satın almaya niyeti ile ilgili sorulardan oluşmaktadır. YouTuber'ın güvenilirliği ölçeği kendi içinde üç faktörden oluşmaktadır. Birinci faktör YouTuber'ın uzmanlığı altında 5 ifade, 2. faktör; YouTuber'ın güvenilirliği altında 4 ifade ve 3. faktör; YouTuber'ın çekiciliği altında 4 ifade olup toplam 13 ifade yer almaktadır. Diğer bir değişken ise YouTuber'ın tanıttığı markaya olan güven ölçeği olup, 6 ifadeden oluşmaktadır. Satın alma niyeti ölçeğinde ise 4 ifade yer almaktadır. Çalışmada kullanılan YouTuberları takip etme ile ilgili sorular, Westenberg (2016) ve Friis-Jespersen (2017) ölçeklerinden YouTuber'ların güvenilirliği ile ilgili sorular, Ohanian (1990), ölçeğinden uyarlanmış, satın alma niyeti ile ilgili ölçek, Wei ve Wu (2013) ve marka güveni ile ilgili sorular, Delgado-Ballester ve Munuera-Alemán (2005)'in ölçeklerinden uyarlanmıştır. Araştırmanın modeli şekil 1'de yer almaktadır.

Hazırlanan anket soruları öncelikle İngilizce'den Türkçe'ye çevrilmiş, her hangi bir anlam kaymasına yer vermemek adına tekrar İngilizce'ye çevrilerek gözden geçirilmiştir. Bu aşamada uzman görüşü alınmıştır. Daha sonra hazırlanan anket soruları dijital ortama aktararak, Facebook, Twitter ve LinkedIn üzerinden 17.05.2018-17.07.2018 tarihleri arasında toplam 500 kişiye ulaştırılmıştır. Cevaplayıcılardan sağlanan anketlerin kontrolü aşamasında 41 anketin eksik ve hatalı doldurulduğu belirlenmiş ve bu anketler analiz sürecine dahil edilmemiştir. Böylelikle analize uygun 459 anket değerlendirme sürecine dahil edilmiştir. Anket verileri istatistik programı ile analiz edilmiştir.

Şekil 1: Araştırma Modeli

2.1. Bulgular

Çalışmanın demografik verileri incelendiğinde katılımcıların %54'ünün kadın, %46'sının erkeklerden oluştuğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmaya katılanların %38'i 10-19, %60,6'sı 20-39 yaş aralığındadır. Katılımcıların %45,8'i gün içerisinde YouTube'da 1 ile 3 saat arasında vakit geçirdiklerini, %38,3'ü YouTube'da gün içerisinde 1 saatten az vakit geçirdiklerini, %12,6'sı gün içerisinde 4-6 saatlerini YouTube'da geçirdiklerini ve %3,3'ü ise gün içerisinde YouTube'da 6 saatten fazla zaman geçirdiklerini ifade etmiştir. Katılımcılara Takip ettikleri YouTuber olup olmadığı sorulduğunda katılımcıların %73,6'sı Takip ettikleri YouTuber/YouTuber'lar olduğunu ifade etmiştir. Katılımcılara takip ettikleri YouTuber'ları hangi sıklıkta izledikleri sorulduğunda katılımcıların çoğu iki üç günde bir YouTuber videoları izlediklerini ifade etmiştir. Katılımcılara takip ettikleri YouTuber'ların videolarında ürün/marka tanıtımı yapıp yapmadıkları sorulduğunda ise, katılımcıların %73,4'ü seyrettikleri videolarda YouTuber'ların ürün/marka tanıtımı yaptığını ifade etmiştir. Çalışmada YouTuberları takip etme ile ilgili sorulara verilen cevapların ortalama ve standart sapmaları Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1: YouTuber'ları Takip Etme

İfadeler	N	Ortalama	S.Sapma
s11 Takip ettiğim YouTuber'ı kendime yakın hissediyorum	459	3,57	1,188
s12 Takip ettiğim YouTuber benim hayat tarzımı yansıtıyor	459	3,34	1,253
s13 Takip ettiğim YouTuber benim gibi düşünüyor	459	3,19	1,225
s14 Takip ettiğim YouTuber benimle benzer özellikler taşıyor	459	3,89	,718
s15 Takip ettiğim YouTuber'la aynı statüdeyiz	459	3,31	1,045
N	459		

*Ölçek: 1-Kesinlikle Katılmıyorum, 5-Tamamen Katılıyorum

Tabloya bakıldığında, katılımcıların YouTuber'ları takip etme ile ilgili sorulan ifadelere verdikleri yanıtlar değerlendirildiğinde, katılımcıların takip ettikleri YouTuber'ların kendileri ile benzer özellikler taşıdıklarını düşündükleri ve YouTuber'ları kendilerine yakın hissettiklerini düşündükleri görülmektedir.

Katılımcılar 10-19 ve 20 yaş ve üzeri olmak üzere 2 ayrı grup olarak kodlanarak bağımsız iki örnek t testi yapılmıştır. Kaynak (ünlü) güvenilirliği ölçeği açısından Uzmanlık ve çekicilik faktörlerinde anlamlı fark çıkmamasına rağmen güvenilirlik faktöründe anlamlı fark bulunmuştur. Aynı şekilde yaş grupları ile markaya olan güven ve satın alma niyeti açısından da anlamlı farklılık çıkmıştır. Yapılan t testi sonuçlarında 10-19 yaş arasının ortalamasının daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Buna göre 10-19 yaş arası katılımcılar YouTuber'ları daha güvenilir bulmaktadır. Aynı şekilde bu yaş grubu YouTuber'ların tanıttığı markaya da daha fazla güvenmekte ve satın alma niyetleri daha fazladır.

Çalışmada YouTuber'ların güvenilir olmasının, uzman olmasının ve ilgi çekici olmasının katılımcıların satın alma niyetine etkisi, YouTuber'ın güvenilir, uzman ve ilgi çekici olmasının marka güvenine etkisi ile birlikte YouTuber'ın tanıttığı markaya olan güvenin YouTuber'ların güvenilirliği, uzmanlığı ve ilgi çekiciliği ile satın alma niyeti arasındaki ilişkide aracılık rolü araştırılmaktadır. Bu amaçla geliştirilen hipotezler test edilmiştir.

2.2. Keşfedici Faktör Analizi

Çalışmada ankette yer alan ifadeler bu örneklem üzerinde ilk defa uygulandığı için keşfedici faktör analizi uygulanmıştır. Faktör analizine başlamadan önce normallik varsayımını test etmek için çarpıklık ve basıklık değerlerine bakılmıştır. Verilerin normal dağılım gösterip göstermediğini incelemek için çarpıklık ve basıklık değerlerine bakılmıştır. Bu değerlerin -2 ile +2 arasında olması verilerin normal dağılımı için kabul edilebilir sınırlardır (Kalaycı 2014: 209; Garson 2008: 18-19). Bu çalışmada çarpıklık ve basıklık değerleri -1 ile +1 aralığında olduğundan verilerin normal dağılım gösterdiği görülmektedir. YouTuber'ların gençlerin satın alma niyetine etkisini test etmek amacıyla 3 ölçek kullanılmıştır. Bu ölçekler YouTuber'ların güvenilirliği ölçeği, YouTuber'ın tanıttığı markaya güven ölçeği ve Satın alma niyeti ölçeğidir.

Kullanılan ölçekler temel bileşenler yöntemi ile analiz edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda kaynak (YouTuber) güvenilirliği ölçeği orjinal ölçeğe uygun biçimde üç boyut altında, YouTuber'ın tanıttığı marka güven ve satın alma niyeti ise tek faktör altında toplanmıştır.

Değişkenlerin faktör analizine uygunluğu için KMO ve Barlett's testi uygulanmıştır. Ölçekler ve ilgili KMO ve Barlett's testi değerleri Tablo 2'de özetlenmiştir.

Tablo 2: Ölçeklere Ait KMO ve Barlett's Testi Değerleri

Ölçekler	KMO	Barlett's Testi p değeri
YouTuber'lara Güven	0,944	0,000
YouTuber'ın Tanıttığı Markaya Güven	0,941	0,000
Satın Alma Niyeti	0,936	0,000

Bu değerler kullanılan ifadelerin faktör analizi için uygun olduğunu açıklamaktadır. Analizde kullanılan ölçekleri açıklayan faktör yükleri ve güvenilirlik katsayıları Tablo 3'deki gibidir.

Tablo 3: Ölçeklerin Güvenilirlik Katsayısı ve Açıklanan Varyans Değerleri

Ölçekler	Güvenilirlik Katsayısı (Cronbach Alpha)	Açıklanan Varyans
YouTuber'lara Güven	0,957	%79
YouTuber'ın Tanıttığı Markaya Güven	0,952	%77
Satın Alma Niyeti	0,944	%75

Tablo 2'de yer alan güvenilirlik katsayıları değerlendirildiğinde, Cronbach Alpha katsayılarının 0,7'nin üzerinde olduğu dolayısıyla çalışmada kullanılan ölçeklerin güvenilirlik düzeyinin yüksek olduğu ifade edilebilir. Çalışmada kullanılan ölçeklerin satın almaya etkisi yapısal eşitlik modeli ile test edilmiştir.

2.3. Doğrulayıcı Faktör Analizi

Kullanılan ölçeklerin geçerliliklerini test etmek amacıyla SPSS AMOS programıyla doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda faktör yapısının geçerliliğinin doğrulanıp doğrulanmadığını görmek amacıyla analiz neticesinde üretilen uyum istatistiklerine bakılmıştır. Uyum istatistiklerinin kabul edilebilir sınırlar içinde olmadığı görülmüş ve programın önerdiği modifikasyonlar yapılmıştır. Modifikasyonlarda; YouTuber'ın uzmanlığı faktöründe s27-s28 ifadeleri arasında, YouTuber'ların tanıttığı markaya olan güven ölçeğinde s35-s36 ile s40-s41 ifadeleri arasında, satın alma niyeti ölçeğinde ise s48-s49 arasında hata kovaryansları tanımlanmıştır. Yapılan modifikasyonlar sonucunda ölçüm modellerinin uyum değerleri istenen sınırlar içerisinde olduğundan tüm ölçeklerin faktör yapıları doğrulanmıştır. Aşağıda Tablo 4'te ölçüm modeline ait uyum iyiliği istatistikleri, Tablo 5'te ise doğrulayıcı faktör analizine ait sonuçlar, t ve p değerleri ve standardize edilmiş yol katsayıları verilmiştir.

Tablo 4: Ölçüm Modeline İlişkin Uyum İyiliği İstatistikleri

	X2	df	X2/df	GFI	CFI	RMSEA
YouTuber'lara Güven -YouTuber'ın Uzmanlığı -YouTuber'ın Güvenirliliği -YouTuber'ın Çekiciliği	261,74	61	4,291	0,919	0,963	0,08
YouTuber'ın Tanıttığı Markaya Olan Güven	23,729	12	1,977	0,985	0,966	0,04
Satın Alma Niyeti	1,731	1	1,731	0,998	0,999	0,04
İyi Uyum Değerleri			≤3	≥0,90	≥0,97	≤0,05
Kabul Edilebilir Uyum Değerleri			≤4-5	0,89-0,85	≥0,95	0,06-0,08

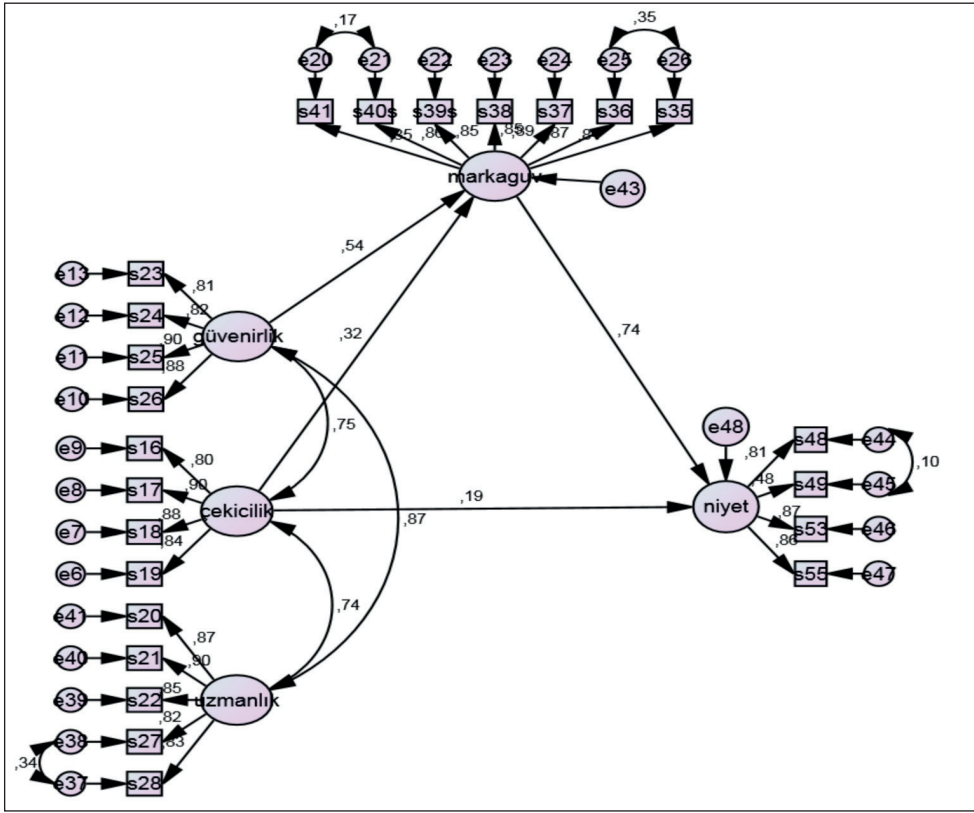
Tablo 5: Ölçüm Modeline İlişkin Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Faktör	Gösterge	SEYK	t değeri	p değeri
YouTuber'ın Uzmanlığı	S20	0,867	23,124	***
	S21	0,904	24,754	***
	S22	0,849	22,383	***
	S27	0,817	26,310	***
	S28	0,831	-	-
YouTuber'ın Güvenirliliği	S23	0,815	22,805	***
	S24	0,828	23,503	***
	S25	0,899	27,637	***
	S26	0,881	-	-
YouTuber'ın Çekiciliği	S16	0,802	20,409	***
	S17	0,901	24,487	***
	S18	0,881	23,649	***
	S19	0,835	-	-
YouTuber'ın Tanıttığı Markaya Olan Güven	S35	0,838	22,294	***
	S36	0,865	23,546	***
	S37	0,898	25,149	***
	S38	0,855	23,115	***
	S39	0,847	22,764	***
	S40	0,856	26,086	***
	S41	0,840	-	-
Satın Alma Niyeti	S55	0,873	19,951	***
	S53	0,875	19,978	***
	S49	0,457	10,057	***
	S48	0,798	-	-

***<0,01

2.4. Yapısal Modelin Test Edilmesi

Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen ölçüm modelinin kabul edilebilir uyum iyiliği istatistiklerini sağladığından bu aşamada araştırmanın hipotezlerini test etmek için yapısal eşitlik modeli oluşturulmuştur. Model test edilirken SPSS AMOS programı kullanılmıştır. Birinci aşamada YouTuber'ın güvenilirliğinin, YouTuber'ın uzmanlığının ve YouTuber'ın çekiciliğinin satın alma niyetine ve YouTuber'ın tanıttığı markaya olan güvenine olan etkisini ve YouTuber'ın tanıttığı markaya olan güvenin satın alma niyetine olan etkisini ölçmek amacıyla yapısal model oluşturulmuştur. Analiz sonucunda YouTuber'ın uzmanlığının YouTuber'ın tanıttığı markaya olan güven ve satın alma niyeti üzerinde anlamlı bir ilişkisi olmadığı, YouTuber'ın güvenilirliğinin de satın alma niyeti üzerinde anlamlı bir ilişkisi olmadığı sonuçlarına ulaşılmıştır. Bu doğrultuda bu ilişkiler analizden çıkartılarak model tekrar test edilmiştir. Araştırmanın hipotezlerini test etmek için oluşturulan yapısal eşitlik modelinin son hali Şekil 2'de gösterilmiştir.

şekil 2: Araştırma Modeline İlişkin Yapısal Eşitlik Modeli

şekil 2'de görülen Yapısal eşitlik modeline ait uyum değerleri ise Tablo 6'da gösterildiği gibidir.

Tablodaki değerler, oluşturulan modelin uyum değerlerinin kabul edilebilir sınırlar içinde olduğunu ve modelin yapısal olarak uygun olduğunu göstermektedir.

Tablo 6: Yapısal Eşitlik Modeli Uyum İyiliği İstatistikleri

	X2	df	X2/df	GFI	CFI	RMSEA
Modelin Uyum İyiliği İstatistikleri	654,34	241	2,715	0,893	0,961	0,06
İyi Uyum Değerleri			≤3	≥0,90	≥0,97	≤0,05
Kabul Edilebilir Uyum Değerleri			≤4-5	0,89-0,85	≥0,95	0,06-0,08

Modelin yapısal olarak uygun olduğunu belirledikten sonra modelde yer alan ilişkilerin ngrlen şekilde anlamlı olup olmadığını kontrol etmek amacıyla SPSS AMOS programında yapısal modelin testi sonucu üretilen p değerleri Tablo 7'de gösterilmektedir.

Tablo 7: Yapısal Modele İlişkin Değerler ve Hipotez Sonuçları

Yapısal İlişkiler	SEYK	t değeri	p değeri	Hipotez testi
H1a: Uzmanlık → Niyet	0,027	0,358	0,721	Red
H1b: Güvenirlilik → Niyet	0,007	0,085	0,932	Red
H1c: Çekicilik → Niyet	0,193	4,168	***	Kabul
H2a:Uzmanlık → Markaya Güven	0,065	0,779	0,436	Red
H2b: Güvenirlilik → Markaya Güven	0,537	9,422	***	Kabul
H2c: Çekicilik → Markaya Güven	0,317	5,734	***	Kabul
H3: Markaya Güven → Niyet	0,738	13,435	***	Kabul

***<0,01

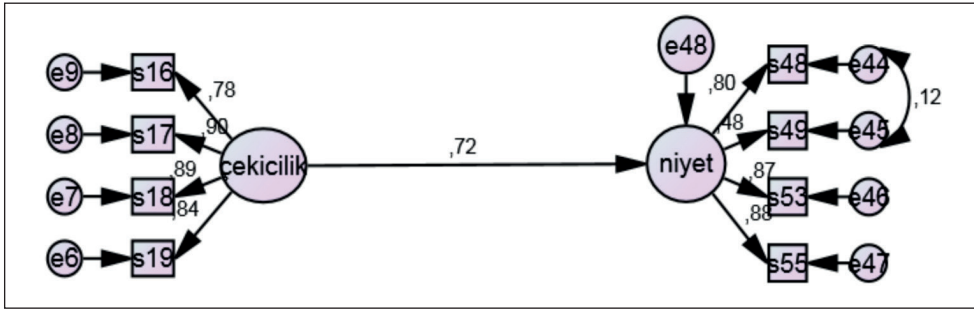
Tablo 7’de yapısal modele ait standardize edilmiş yol katsayıları, t değerleri, p değerleri ve hipotez testlerinin sonuçları yer almaktadır. Modelde yer alan ilişkilerin anlamlı olup olmadığını belirlemek için t değerleri ve p değerlerine bakmak gerekmektedir. İlişkilerin anlamlı olabilmesi için t değerlerinin ($p < 0,01$) anlamlılık düzeyinde kritik değer olan 2,56’yı aşması gerekmektedir. Tablo 7’ye bakıldığında H1c, H2b, H2c, H3 hipotezleri kabul edilmiştir. Buna göre, YouTuber’lar kaynak (ünlü) olarak kabul edildiğinde, YouTuber’ın çekici olarak algılanmasının, satın alma niyetini pozitif olarak etkilediği görülmektedir. YouTuber’ın tanıttığı markaya olan güven de satın alma niyetini pozitif yönde etkilemektedir. Ayrıca Tablo 7 incelendiğinde, YouTuber’ın güvenilir ve ilgi çekici olmasının, YouTuber’ın tanıttığı markaya olan güveni de pozitif olarak etkilediği görülmektedir.

2.5. Yapısal Eşitlik Modeliyle Aracılık Etkisi

Bu çalışmada, YouTuber’ın tanıttığı markaya olan güvenin, YouTuber’ın güvenilirliği, YouTuber’ın çekiciliği ve YouTuber’ın uzmanlığı ile satın alma niyeti arasındaki ilişkide aracılık rolünü araştırmak amacıyla da hipotezler oluşturulmuştur. Aracılık etkisi Baron ve Kenny’nin (1986) üç aşamalı yöntemiyle test edilmiştir. Bu yöntemin birinci aşamada bağımsız değişkenler (güvenirlilik, uzmanlık ve çekicilik) ile bağımlı değişken (satın alma niyeti) arasındaki ilişkinin anlamlı olması gerekmektedir. Yukarıda Şekil 2’deki yapısal eşitlik modeline ve Tablo 7’deki hipotez testi sonuçlarına bakıldığında YouTuber’ın uzmanlığı ile YouTuber’ın güvenilirliği ile satın alma niyeti arasında anlamlı bir ilişki olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla burada YouTuber’ın çekiciliği ile satın alma niyeti arasındaki ilişkide YouTuber’ın tanıttığı markaya olan güvenin aracılık etkisi araştırılacaktır. Buna göre H4 hipotezi ;

H4: “YouTuber’ın tanıttığı markaya olan güven “YouTuber’ın Çekiciliği” ile satın alma niyeti arasında aracılık rolü görmektedir” şeklinde tekrar düzenlenmiştir.

Birinci aşamada, YouTuber’ın çekiciliğinin satın alma niyeti arasındaki ilişkiye bakılması gerekmektedir. Bu aşamaya ait model ve uyum iyiliği istatistikleri Şekil 3 ve Tablo 7’de gösterilmektedir.

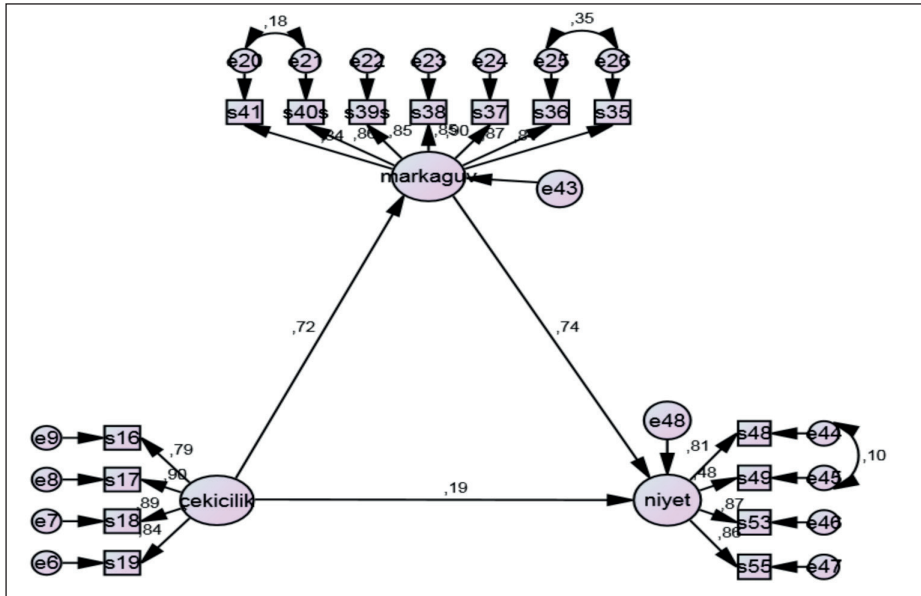

Şekil 3: Aracılık Testi İçin Oluşturulan Birinci Model

Tablo 8: Aracılık Testi İçin Oluşturulan Birinci Modelin Uyum İyiliği İstatistikleri

	X2	df	X2/df	GFI	CFI	RMSEA
Aracılık Testi İçin Oluşturulan Modelin Uyum İyiliği İstatistikleri	72,905	18	4,050	0,962	0,978	0,08
İyi Uyum Değerleri			≤ 3	$\geq 0,90$	$\geq 0,97$	$\leq 0,05$
Kabul Edilebilir Uyum Değerleri			$\leq 4-5$	0,89-0,85	$\geq 0,95$	0,06-0,08

Tablo 8'de görüldüğü üzere modelin uyum iyiliği istatistikleri iyi uyum iyiliği değerleri arasındadır. Şekil 3'deki modelin sonucuna göre, YouTuber'ın çekiciliğinin satın alma niyeti üzerinde anlamlı bir etkisinin ($p < 0,01$) olduğu, standardize edilmiş yol katsayısının 0,721 olduğu görülmektedir. Böylece birinci aşama test edilmiştir. Bundan sonra ikinci ve üçüncü aşama yer almaktadır. Bu aşamaları test etmek için oluşturulan yapısal eşitlik modeli Şekil 4'te gösterilmiştir.

Şekil 4: Aracılık Testi İçin Oluşturulan İkinci Model

Öncelikle Şekil 4’te görülen modelin uyum iyiliği istatistiklerinin incelenmesi gerekmektedir. Modelin uyum iyiliği istatistikleri Tablo 9’da gösterilmiştir.

Tablo 9: Aracılık Testi İçin Oluşturulan İkinci Modelin Uyum İyiliği İstatistikleri

	X2	df	X2/df	GFI	CFI	RMSEA
Aracılık Testi İçin Oluşturulan Modelin Uyum İyiliği İstatistikleri	246,526	84	2,935	0,936	0,973	0,06
İyi Uyum Değerleri			≤3	≥0,90	≥0,97	≤0,05
Kabul Edilebilir Uyum Değerleri			≤4-5	0,89-0,85	≥0,95	0,06-0,08

Modelin uyum iyiliği istatistiklerine bakıldığı zaman modelin iyi uyum değerleri arasında olduğu görülmektedir. Aracılık etkisinin ölçülmesinde Baron ve Kenny’nin (1986) öne sürdüğü ikinci aşamada ise bağımsız değişken (YouTuber’ın çekiciliği) ile Aracı değişken (YouTuber’ın tanıttığı markaya olan güven) arasında anlamlı bir ilişkinin olması gerekmektedir. Şekil 4’e bakıldığında ise bu değişkenler arasında anlamlı bir ilişkinin ($p<0,01$) olduğu görülmektedir. Böylelikle ikinci aşama da tamamlanmıştır.

Son aşama olan üçüncü aşamada ise, aracı değişken olan YouTuber’ın tanıttığı markaya olan güven ile bağımlı değişken olan satın alma niyeti arasındaki ilişkinin anlamlı olması gerekmektedir. Bu değişkenler arasındaki ilişkinin ($p<0,01$) anlamlı olduğu görülmektedir.

Bu üç aşama sağlandıktan sonra herhangi bir aracılık etkisinden söz edilebilmesi için, YouTuber’ın çekiciliği (bağımsız değişken) ile satın alma niyeti (bağımlı değişken) arasındaki ilişkinin ya anlamsız ya da bu ilişkide bir azalma meydana gelmelidir. Şekil 4’te yer alan modele göre, YouTuber’ın çekiciliğinin satın alma niyeti üzerindeki etkisinde standardize edilmiş yol katsayısının 0,191 olduğu görülmektedir. Şekil 3’de ise YouTuber’ın çekiciliğinin satın alma niyeti üzerindeki etkisinde standardize edilmiş yol katsayısının 0,721 olduğu görülmektedir. Dolayısıyla YouTuber’ın çekiciliği (bağımsız değişken) ile satın alma niyeti (bağımlı değişken) arasındaki ilişkide bir azalma meydana gelmiştir. Bu bağlamda bir kısmi bir aracılık etkisinden söz edilebilir. Bu sonuçlara göre, “H4: YouTuber’ın tanıttığı markaya olan güven “YouTuber’ın Çekiciliği” ile satın alma niyeti arasında aracılık rolü görmektedir” hipotezi kabul edilmiştir.

Sonuç ve Öneriler

YouTube hazırladıkları içerikleri yaratıp paylaşımlar için tanımlanan bir sosyal medya platformudur. Bu platform en çok genç sosyal medya kullanıcıları tarafından kullanılmaktadır. YouTube’ı ilgi çekiçi hale getiren durum YouTuber olarak tanımlanan ve hazırladıkları içerikleri paylaşan insanların milyonlarca takipçiye ulaşarak birer fenomen haline dönüşmesidir. Daha da ilginç olan ise gençlerin, YouTuber’ları klasik ünlü tanımına uymasa da “ünlü” kişiler gibi algılaması hatta kimi zaman YouTuber’lara ünlülerden daha çok ilgi göstermeleridir. Bu durumu fark eden pazarlamacılar YouTube’ı bir pazarlama aracı olarak kullanmaya başlamışlardır.

İşletmeler yarattıkları markalar ile tüketiciler arasında duygusal bağlar oluşturmaya çalışmaktadır. Bu aşamada markaya duyulan güven son derece önemli olmaktadır. Bu güvenin yaratılmasında doğru tutundurma faaliyetlerinin kullanılması gerekmektedir. Tüketicilerin günlerinin büyük bir bölümünü internete ve sosyal medyaya bağlı olarak geçirdikleri düşünüldüğünde, tüketicilere internet üzerinden ulaşmanın kaçınılmaz olduğu görülecektir. Yapılan araştırmalarda gençlerin en fazla takip ettiği sosyal medya platformunun YouTube

olduğu düşünöldüğünde YouTube'ın genç tüketicilere ulaşmak için de önemli bir tutundurma aracı olduğu söylenebilir. YouTuberlar ürettikleri video içeriklerinde ürün ve markalar hakkında edindikleri deneyimleri takipçileri ile paylaşmaktadır.

Yapılan çalışmada, YouTuber'ların YouTuber'ları aktif olarak takip eden gençlerin hayatında önemli bir yere sahip yere sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Katılımcılar her gün 1-3 saat arasında YouTube'da video izlediklerini belirtmişlerdir. Katılımcıların %73,6'sı YouTuber'ları takip ettiğini ifade etmiştir. Ayrıca katılımcılar takip ettikleri YouTuber'ların ürün ve markalar hakkında konuştuklarını ifade etmiştir. Katılımcılar, YouTuber'lar ile benzer özellikler taşıdıklarını düşünmekte ve YouTuber'ları kendilerine yakın hissettiklerini ifade etmektedirler. İlgili literatürde de Gençlerin YouTuber'ların paylaştığı videoları izlediklerinde kendilerini iyi hissettiklerini, YouTuber'ların alışveriş, eğitim gibi konulardaki tavsiyelerini dinlediklerini ve verdikleri tavsiyelerde dürüst olduklarına inandıklarını belirtmektedirler (Westenberg, 2016). Aynı zamanda YouTuber'ların güvenilirlik etkilerinin pozitif olduğu, YouTuber'ların markaların tanıtımı için faydalı olduğu ve satınalma isteğini arttırdığı görölmektedir (FriisJespersen, 2017; Gözegir, 2017). Çalışmada 10-19 yaş arası katılımcıların YouTuber'ları daha güvenilir bulduğu ve bu yaş grubu katılımcıların YouTuber'ların tanıttığı markaya da daha fazla güvendiği ve satın alma niyetlerinin daha fazla olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

Elde edilen sonuçlar literatürde elde edilen sonuçlara benzer niteliktedir. Çalışmada kaynak güvenilirliği ölççeğinde geçen kaynak (önlü) kavramı YouTuber'lar ile ilişkilendirerek yeniden uyarlanmıştır ve gençlerin satın alma niyetine etkisi araştırılmıştır. Çalışmada ayrıca YouTuberların tanıttığı markaya olan güvenin satın almaya etkisi, YouTuberların güvenilir olmasının, uzman olmasının ve ilgi çekici olmasının YouTuberın tanıttığı markaya olan etkisi ve YouTuber'ın tanıttığı markaya olan güvenin aracılık etkisi araştırılmıştır. Elde edilen veriler SPSS paket programı ile analiz edilmiştir. Yapısal modelin test edilmesi sonucunda YouTuber'ın çekiciliğinin satın alma niyetini ve YouTuber'ın tanıttığı markaya olan güveni pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. YouTuber'ın çekici olmasından etkilenen tüketicilerin YouTuber'ın tanıttığı markaya karşı güven duymasına ve satın alma niyeti oluşmasına neden olmaktadır. Ayrıca YouTuber'ları güvenilir bulan tüketicilerin, onların tanıttıkları ürünleri de güvenilir bulduğu sonucuna erişilmiştir. Dolayısıyla YouTuber'ın güvenilir olması, tanıttıkları markaların da güvenilir olduğu varsayımı yapılabilir. Bu çalışmanın bir diğer önemli bulgusu ise, YouTuber'ın tanıttığı markaya olan güvenin satın alma niyetini pozitif olarak etkilediğidir. Tüketicilerin takip ettikleri YouTuber'ların video içeriklerinde tanıtımını yaptığı markaya karşı güven duymaları halinde o ürönlere karşı satın alma niyeti oluştuğu söylenebilir. Çalışmada YouTuber'ın tanıttığı markaya olan güvenin YouTuber'ın çekiciliği ile satın alma niyeti arasındaki ilişkiadaki aracılık rolü de araştırılmıştır. Elde edilen çalışma bulgusuna göre, YouTuber'ın çekici olması ve satın alma niyeti arasında YouTuber'ın tanıttığı markaya olan güvenin kısmi aracılık rolü olduğu görölmüştür. Literatürde kaynak güvenilirliği ile ilgili çalışma bulgularına bakıldığında, önlülerin güvenilirlik ve çekiciliklerinin tüketicileri etkilediği ve işletmeler tarafından önemli bir pazarlama stratejisi olarak kullanıldığı görölmektedir. Kaynak kişinin karakteri, iletilen mesajın inandırıcılığında oldukça önemli bir etkiye sahiptir ve bu da gençlerin satın alma niyetini ve davranışını etkilemektedir (Ohanian, 1990; Agrawal ve Kamakura, 1995; şimşek ve Uğur, 2003; Choi, Lee ve Hee, 2005; Seno ve Lukas, 2007; Amos, Holmes ve Strutton, 2008; Korkut Altuna ve Arslan, 2014, Odabaşı ve Barış, 2014; Mikulas ve Svetlik, 2016). Ayrıca, Malik ve Guptha (2014) da yaptııkları çalışmada önlülerin güvenilir olarak algılandıklarında, gençlerin markalar ile ilgili inançlarını etkilediklerini belirtmektedir. YouTuberları kaynak olarak ele alarak gerçekleştirilen çalışmada da literatürde yer alan çalışma sonuçlarına paralel sonuçlar

elde edilmiştir. Bu durum gençlerin YouTuber'ları ünlü bireyler olarak algıladığı ve onlardan etkilendikleri olarak yorumlanabilir.

Dolayısıyla kendilerini YouTuber'lara yakın hisseden katılımcıların takip ettikleri YouTuber'lardan etkilenmeleri, önerilerinden ve deneyimlerinden yararlanmak istedikleri varsayılabilir. Çalışmada elde edilen sonuçlardan yola çıkılırsa, işletmelerin YouTuberlar ile birlikte çalıştıkları taktirde ürün ve markalarını tüketicilere daha kolay tanıtabilecekleri düşünülebilir.

İşletmeler YouTuber'lar ile anlaşarak üretilen video içeriklerinde YouTuberların kendi ürün ve markalarından bahsetmelerini sağlayabilir. Burada YouTuber ile markanın uyumu önemli hale gelmektedir. Dolayısıyla işletmeler kendi hedef kitlelerinin takip ettiği YouTuber'ları pazarlama faaliyetlerinde kullandığında YouTuberın markaya olumlu katkı yapacağı söylenebilir. Takipçiler tarafından ilgi ile takip edilen bir YouTuber'ın marka tanıtımında rol alması, Takipçilerin o markaya yönelmesini sağlayabilir. İşletmeler uzun yıllardır tanıtım faaliyetlerinde ünlü kullanma stratejisi uygulamaktadır günümüzde ise tüketicilerin online ortamlarda daha fazla yer almaya başlaması ile bu stratejiler online ortamlara adapte edilmeye başlamıştır. Çalışmada YouTuber'lar ünlü kullanma stratejisinde kullanılan ünlü kavramına adapte edilmiştir. İnsanlar beğendikleri ve sevdikleri ünlülere benzemek istemektedirler. Tüketiciler ünlülerin etkisi altında seçimlerini yapmaya eğilimlidirler. Bu doğrultuda marka yöneticileri, ünlü kişileri kullanarak marka farkındalığını artırmayı amaçlamaktadırlar. Tüketiciler sevdikleri ünlülere güven duymaktadır. Marka yöneticileri, güven duyulan ünlülerin reklamlarda rol almasını sağlayarak ünlüye duyulan güveni markaya yansıtmak istemektedirler (Rodriguez, 2008). Tüketiciler ünlülerin verdikleri mesajlara güvenerek reklamını yaptıkları ürün ve markayı tercih etmektedirler (Öztürk, 2017). Gençlerin YouTuber'ları klasik ünlü tanımına sahip olan ünlüler gibi ünlü bireyler olarak düşünmesi ve onlara daha fazla güvendikleri düşünüldüğünde, YouTuber'ları ünlü olarak tutundurma faaliyetlerinde kullanmanın markaya olan güveni artıracığı düşünülebilir. Çalışma sonuçlarına bakıldığında da, YouTuberları güvenilir ve çekici bulan katılımcıların YouTuber'ların tanıttığı markaya olan güvenlerini etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Literatürde kaynak (ünlü) güvenilirliği ile ilgili çalışma olmasına rağmen, YouTuberları kaynak (ünlü) olarak ele alan çalışmanın oldukça kısıtlı sayıda olması, çalışmanın önemini belirtmektedir. Elde edilen bulgular ışığında, işletme ve pazarlama yöneticilerine tutundurma faaliyetlerini dijital ortama da kaydırarak YouTube gibi önemli sosyal medya kanallarını kullanmaları tavsiye edilebilir. Ayrıca pazarlama yöneticileri YouTube gibi kanallarda takipçi sayısı çok olan ve takipçileri tarafından çekici bulunan YouTuber'ların tespit ederek, o YouTuber'ların video içerikli paylaşımlarında kendi ürün ve hizmetlerinin tanıtımlarını yaptırabilirler. İşletmeler gençlere ulaşmada YouTube'ı etkili bir pazarlama kanalı olarak kullanabilir. İşletmeler yeni nesil gençlerin teknoloji odaklı olması, günlerinin büyük bir bölümünü internet ve sosyal medyada geçirmesi nedeniyle bu mecralardaki hedef kitle hakkında bilgi edinebilir. YouTuber'ların sıkı birer takipçisi olarak, gerçek kullanıcılar tarafından yapılan ürün/marka tavsiyelerine, yorumlarına, deneyimlerine daha fazla güvenmesi YouTube'ı cazip bir pazarlama aracı halinde kullanılmasına neden olabilir.

YouTuberlar kendi ürettikleri içeriklerde herhangi bir sponsor olmadan da ürün ve marka tanıtımı yapabilirken, markalar ile anlaşma yaparak sponsorlu olarak da ürün tanıtımı yapabilmektedirler (Gözegir, 2017). Burada işletmeler için önemli olan, doğru hedef kitle için doğru YouTuber'ı seçerek hareket etmektir. Ayrıca üretilen içerik sponsorsuz olduğunda

tüketiciler için daha güvenilir olurken, üretilen içeriğin sponsorlu bir içerik olması, Youtuber'ları alanlarında daha uzman kabul ettiklerini belirtmektedirler. Takipçiler, ister sponsorlu olsun ister sponsorsuz olsun içerik üreten Youtuber'ları ilgi çekici bulmaktadır (Gözegir, 2017). YouTube videolarında üretilen marka içeriklerinde takipçiler üretilen içeriği reklam gibi algılamadıklarında marka ile ilgili üretilen içeriğin daha etkili olduğu belirtilmektedir (Wu, 2016). Dolayısıyla, ürün veya markalarını tanıtmak için YouTuber'ların üreteceği içerikleri kullanacak olan işletmelerin ürün ve markaları hakkında reklam gibi içeriklerden çok üretilen içeriğin doğal akışında ürün veya markalarının geçmesine dikkat etmeleri daha efektif sonuçlar almalarını sağlayabilir.

YouTube'da paylaşılan video içeriklerinin, hızlı bir şekilde yayılması, kolay ulaşılabilir olması, paylaşılan video içeriklerine yönelik istatistiklerin ölçülebilir olması ve geleneksel mecralarda yapacakları tutundurma faaliyetlerine göre görece daha düşük bütçeye sahip olması da YouTube'ı geniş tüketici kitlelerine ulaşmak için faydalı bir pazarlama aracı haline getirmektedir. Tüketiciler, satın alacakları ürün ve hizmetlerde karşılaşacakları riskleri azaltmak için güvenilir buldukları online kaynaklara inanmaktadırlar (Gözegir, 2017). Dolayısıyla YouTuber'lara güvenen takipçilerin satın alma kararlarında YouTuber'lardan etkilenecekleri ifade edilebilir.

Çalışma 17.05.2018-17.07.2018 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Bu süre çalışmanın zaman kısıtını oluşturmaktadır. Çalışmanın bulguları ankette sorulan sorular ve katılımcıların cevapları ile kısıtlıdır. Çalışmanın cevapları online ortamda toplanmış, yüzyüze anket uygulaması yapılmamıştır. Çalışmanın bir diğer kısıtı ise örneklem kısıtıdır. İleriki çalışmalarda daha geniş örneklemlemler ile gerçekleştirilebilir. Çalışma sonuçları örnekleme özgüdür. Çalışmada sadece Y ve Z kuşakları ele alınmıştır. İleriki çalışmalarda her kuşak ayrı ayrı ele alınabilir. Ayrıca X kuşağına mensup tüketiciler de çalışmaya dahil edilip üç kuşak arasındaki benzerlikler ve farklar ortaya çıkarılabilir. İleriki çalışmalarda YouTuber'ların gençlerin satın alma niyetine etkisi dışında farklı açılardan da ele alınabilir. Çalışmada katılımcılara takip ettikleri YouTuber'ları düşünerek soruları cevaplamaları istenmiştir. Benzer bir çalışma YouTuber'ların kısa bir videosu gösterilerek soruları cevaplamaları şeklinde gerçekleştirilebilir.

Kaynakça

- A Nielsen Report. (2012). "Global Trust in Advertising and Brand Messages". <https://retelur.files.wordpress.com/2007/10/global-trust-in-advertising-2012.pdf>
- Agrawal, J.& Kamakura, W. A. (1995). The Economic Worth of Celebrity Endorsers: An Event study Analysis. *The Journal of Marketing*, 56-62.
- Akar, E., 2010. *Sosyal Medya Pazarlaması: Sosyal Webde Pazarlama Stratejileri*, Efil Yayınevi, Ankara.
- Amos, C., Holmes, G., & Strutton, D. (2008). Exploring the Relationship between Celebrity Endorser Effects and Advertising Effectiveness: A Quantitative Synthesis of Effect Size. *International Journal of Advertising*, 27(2), 209-234.
- Arslan, E., Bütün, P., Doğan, M., Dağ, H., Serdarzade, C., & Arıca, V. (2014). *Çocukluk Çağında Bilgisayar ve İnternet Kullanımı*. İzmir Dr. Behçet Uz Çocuk Hastanesi Dergisi, 4(3), 195-201.
- Bae, S.,& Lee, T. (2011). Product Type and Consumers' Perception of Online Consumer Reviews. *Electronic Markets*, 21(4), 255-266.
- Blackshaw, P., Nazzaro, M. (2006). Consumer-generated media (CGM) 101: Word-of-Mouth In The Age of The Web-Fortified Consumer. New York: Nielsen Buzz Metrics.
- Bambauer-Sachse, S., & Mangold, S. (2013). Do Consumers Still Believe What is Said in Online Product Reviews? A Persuasion Knowledge Approach. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 20(4), 373-381.

- Baron, R.M. & Kenny, D.A. (1986). "The Moderator-Mediator Variable Distinction in Social Psychology Research: Conceptual, Strategic and Statistical Considerations". *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6): 1173-1182.
- Chaudhuri, A. And Holbrook, M.B. (2001), "The Chain of Effects from Brand Trust and Brand Affect to Brand Performance: The Role of Brand Loyalty", *Journal of Marketing*, 65, 81-93.
- Choi, S. M., Lee, W. N., & Kim, H. J. (2005). Lessons from the Rich and Famous: A Crosscultural Comparison of Celebrity Endorsement in Advertising. *Journal of Advertising*, 34(2), 85-98.
- Çabuk, S. & Demirci O. F. (2008). Marka Karakteristikleri ile Marka ve Üretici Firmaya Duyulan Güven Arasındaki İlişkilerin Belirlenmesi: Çukurova Üniversitesi Ölçeğinde Bir Araştırma. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(1). 103-116.
- Defy Media (2017). "Acumen Report Constant Content" <http://defymedia.com/wp-content/uploads/2017/11/Acumen-Handout-150212-12.pdf>, 18.02.2017
- Dehghani, M.Niaki, M. K. Ramezani, I. &Sali, R. (2016). Evaluating the Influence of YouTube Advertising for Attraction of Young Customers. *Computers in Human Behavior*, 59, 165-172.
- Delgado-Ballester, E.,Munuera-Alemán, J. L. (2005). Does Brand Trust Matter to Brand Equity?. *Journal of product & brand management*, 14(3), 187-196.
- El Kahya, A. (2017). *Luxury Brands and blogging: The Impact of Blogging on The Purchase Intention of Luxury Brands*, Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Evans, D. (2008). Social Media Marketing: An Hour A Day. Canada: Wiley Publishing Lawyer Should Know About Twitter, Facebook, YouTube, &Wikis", *Utah Bar Journal*, 23(3) 1-16.
- Ferah, A. B. (2015), (<https://webrazzi.com/2016/10/05/YouTubeun-turkiye-kullanici-profilini-arastirmasi/>). (11.02.2018 tarihinde erişildi).
- Friis-Jespersen, C. (2017). *Celebrity Endorser's Credibility: Effect on consumers' Attitude toward Advertisement: Factors Influencing Vloggers Credibility among Viewers and Their Relation with Attitude toward Advertisement*. Master's Thesis, Luleå Technology University.
- Garson, D.G., (2008), Testing Statistical Assumptions, North Carolina Stat University, Statistical Associates Publishing, Blue Book Series.
- Gegez, A. E. (2005). *Pazarlama Araştırmaları*. 1.Baskı. İstanbul: Beta Basım Yayın.
- Gözegir, Ö (2017). *YouTube Marketing: Examining Sponsorship Effect of YouTubers and Consumers' Willingness to Buy*, Yüksek Lisans Tezi, İzmir Ekonomi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Ha, H. Y., & Perks, H. (2005). Effects of Consumer Perceptions of Brand Experience on the Web: Brand Familiarity, Satisfaction and Brand trust. *Journal of Consumer Behaviour*, 4(6), 438-452.
- Hovland C. I, Lester I, Horald J. ve Kelley H. (1953). *Communication and Persuasion: Psychological Studies of Opinion Change*. Greenwood Press, 1953 - 315
- Ioanid, A., Militaru, G., & Mihai, P. (2015). Social Media Strategies for Organizations Using Influencers'Power. *European Scientific Journal*, 11(10).
- Jalalkamali, M. & Nikbin, D. (2010). Theeffects of Motivation on Purchase Decision. *Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business*, 2(8), 234-245.
- Kahraman, M (2013). *Sosyal Medya 101 2.0 Pazarlamacılar için Sosyal Medyaya Giriş*, Mediacat Yayıncılık, İstanbul.
- Kalaycı, Şeref (2014). SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri. Ankara: Asil Yayın Dağıtım 6. Baskı.
- Kaplan, A. M.,& Haenlein, M. (2009). The Fairy land of Second Life: Virtual Social Worlds and How to Use Them. *Business horizons*, 52(6), 563-572.
- Karakuş, T., Çağiltay, K., Kaşıkçı, D., Kurşun, E., & Ogan, C. (2014). *Türkiye ve Avrupa'daki çocukların internet alışkanlıkları ve güvenli internet kullanımı*. Eğitim ve Bilim, 39(171).

- Kemp, S. (2018). *Digital in 2018*. (<https://wearesocial.com/blog/2018/01/global-digital-report-2018>). (10.01.2018 tarihinde erişildi.).
- Kırcova, İ. & Enginkaya, E. (2015). *Sosyal Medya Pazarlama*. İstanbul: Beta Basım.
- Korkut Altuna, O., Arslan, F. (2015). Popüler Türk Dizilerindeki Başrol Erkek Oyuncuların Marka Denkliği Boyutlarının Karşılaştırılması ve Tüketicinin Satın Alma Niyetine Etkileri: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *M.U İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 36 (1), 187-213.
- Lau, G. T.& Lee, S. H. (1999). Consumers' Trust in a Brand and the Link to Brand Loyalty. *Journal of Market-Focused Management*, 4(4), 341-370.
- Macke, D., (2016). Tent-pole films buoy the industry in 2015 - 29th January 2016 [online]. UK: Mintel.
- Malik, G., & Guptha, A. (2014). Impact of Celebrity Endorsements and Brand Mascots on Consumer Buying Behavior. *Journal of Global Marketing*, 27(2), 128-143.
- Mangold, W. G. & Faulds, D.J. (2009). Social Media: The New Hybrid Element of thePromotionMix,*Business Horizons*, 52(4), 357-365.
- Mcguire, W. J. (1985), "Attitudes and Attitude Change," in Handbook of Social Psychology,s. 233-246, (Ed). Lindzey, G And Aronson, E., Random House, New York.
- Mikuláš, P., Světlík, J. (2016). Execution of Advertising and Celebrity Endorsement. *Communication Today*, 7(1), 92-102.
- Mutlu, B. (2017). *Sosyal Medya Pazarlamasının Yeni Yüzleri Youtube İçerik Üreticileri Ve Kanal Toplulukları: Youtuber-Marka İşbirliği Videoları Üzerine Bir Araştırma*. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Reklamcılık Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Newman, D., 2014. Why Brands Should Pay Influencers? [online]. US: Forbes. <http://www.forbes.com/sites/danielnewman/2014/11/19/why-brands-shouldpay-influencers/#63d851b445e6>
- Odabaşı, Y., & Barış, G. (2014). Tüketiciler Davranışı. İstanbul: MediaCat Yayıncılık..
- Ohanian, R. (1990). Construction and Validation of a Scale to Measure Celebrity Endorsers' Perceived Expertise, Trustworthiness, and Attractiveness. *Journal of Advertising*, 19(3), 39-52.
- Özdamar, K. (1999). Paket Programlar İle İstatistiksel Veri Analizi 1. Kaan Kitabevi, Eskişehir
- Öztürk, G. (2017). *Reklamlarda Ünlü Kullanımının Marka Güveni ve Marka İtibarına Etkisi Üzerine Bir Araştırma*. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Rodriguez, K. P. (2008). *Apparel Brand Endorsers and Their Effects on Purchase Intentions: A Study of Philippine Consumers*. Philippine Management Review, 15, 83-99.
- Rotter, J. B. (1971). Generalized Expectancies for Interpersonal Trust. *AmericanPsychologist*, 26(5), 443-452.
- Seno, D.& Lukas, B. A. (2007). The Equity Effect of Product Endorsement by Celebrities: A Conceptual Framework from a Co-branding Perspective. *European Journal of Marketing*, 41(1/2), 121-134.
- Solis, B., 2012. The Rise of Digital Influence: A "how-to" guide for businesses to spark desirable effects and outcomes through social media influence. Available from : <http://cdn2.hubspot.net/hub/36379/file-13837379-pdf/docs/theriseofdigitalinfluence.pdf>.
- Spears, N. & Singh, S. N. (2004). Measuring attitude toward the brand and purchase intentions. *Journal of Current Issues & Research in Advertising*, 26(2), 53-66.
- Şimşek, S., & Uğur, İ. (2003). Star Stratejisi ve Uygulamaları. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10, 349-358.
- Variety Magazine (2014). "Survey: YouTube Stars More Popular Than Mainstream Celebs Among U.S. Teens" <http://variety.com/2014/digital/news/survey-youtube-stars-more-popular-than-mainstream-celebs-among-u-s-teens-1201275245>, 19.02.2017

- Westenberg, W. (2016). *The Influence of YouTubers on Teenagers A descriptive Research about the Role YouTubers Play in the Life of Theirteen Age Viewers*, Yüksek Lisans Tezi, University of Twente. Wu, K. (2016). YouTube Marketing: Legality of Sponsorship and Endorsement in Advertising. *Journal of Law, Business, and Ethics* 59, 1-46.
- Wei, Kve. Wu, Y. L., (2013) *Measuring the Impact of Celebrity Endorsement on Consumer Behavioural Intentions: A Study of Malaysian Consumers*. *International Journal of Sports Marketing and Sponsorship*, Vol. 14 Issue: 3, pp.2-22
- Wu, K. (2016). YouTube Marketing: Legality of Sponsorship and Endorsement in Advertising
- Zarella, D. (2010). *The Social Media Marketing Book*. California: O'Reilly Media.
- <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24862>

TOPRAK MAHSULLERİ VERGİSİNİN ESASLARI VE SONUÇLARI: TOPRAK MAHSULLERİ VERGİSİ II. AŞAR MIYDI?

THE BASICS AND CONSEQUENCES OF THE TAX ON SOIL PRODUCTS: COULD THE TAX ON SOIL PRODUCTS BE CONSIDERED AS A REPLACEMENT FOR AŞAR?

Mehmet ERTAN

Düzce Üniversitesi Akçakoca Bey Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, DÜZCE
(mehmetertan@duzce.edu.tr)

ÖZ

Türkiye’de, İkinci Dünya Savaşı yıllarında uygulanan tarımsal politikaların temel amacı kentlerin ve ordunun işeşesi olmuş ve bu amaçla yapılan uygulamalar nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan köylülerin ekonomik yükünü arttırarak, yaşam standartlarını düşürmüştür. Bu makalede, 1943 ve 1946 yılları arasında uygulanan Toprak Mahsulleri Vergisi, II. Dünya Savaşı yıllarında uygulanan tarım politikalarının doruk noktası olarak değerlendirildi. Savaş yıllarında Toprak Mahsulleri Vergisinin öncesinde uygulanan tarımsal politikalara değinildikten sonra verginin hangi gerekçelerle gündeme geldiği, içeriği, somut uygulanaşı ve vergiye yönelik sosyal tepkiler ele alındı. Verginin ekonomik bölüşüm ilişkilerinde yarattığı değişiklikler ve siyasi sonuçları tartışmaya açıldı. Toprak Mahsulleri Vergisi, %10 oranında aynı olarak toplandığı için sıklıkla aşar vergisiyle karşılaştırılır ve II. Aşar olarak nitelendirilir. Bu makalede Toprak Mahsulleri Vergisi üzerine yapılacak değerlendirmede, söz konusu verginin, aşar vergisinden farklı olarak hiçbir aracıya gerek duymaksızın doğrudan toplanması ekseninde Toprak Mahsulleri Vergisinin özgülüğüne ve öngördüğü devlet-yurttaş ilişikisine de değinildi.

Anahtar Sözcükler: Toprak Mahsulleri Vergisi, Aşar Vergisi, II. Dünya Savaşı Dönemi İaşe Politikaları

ABSTRACT

The agricultural policy of Turkey during the Second World War, which was based on the feeding of the army and the cities, created serious economic strains for the peasants. This article, which assessed the Tax on Soil Products (1943-1946) as the zenith of the Turkish agricultural policy during the Second World War, aimed to scrutinize the tax’s content and implementation and social reactions against the taxation. Moreover, this article examined the roles of the Tax on Soil Products for economic redistribution policies and policy-making processes. Due to the fact that one-tenth of the agricultural product was collected as the Tax on Soil Products, it is generally compared with the aşar and denoted as “the second aşar.” However, this article asserts that the collection of the Tax on Soil Products by the state officials without resorting to intermediary agents like tax farmers suggests a new kind of relationship between state and citizens that is radically different from the system of aşar.

Keywords: Tax on Soil Products, Aşar, Subsistence Policies during the Second World War

Giriş

Türkiye tarih yazımında, 1946 yılında Demokrat Parti'nin (DP) kurulması ve 1950'de iktidara gelmesinin ardında yatan dinamikler incelenirken, köylülüğün her kesiminin DP'ye verdiği destek üzerinde hassasiyetle durulur. DP'nin kurulmasında ve iktidara gelmesinde bir toplumsal sınıf olarak köylülüğün büyük bir payı olduğu özellikle belirtilir.¹ Bu bağlamda, köylülük tek parti yönetiminden neden ve ne zaman uzaklaştı soruları da tarihçilerin gündemini işgal eden konu başlıklarıdır. Şevket Pamuk, tek parti yönetimiyle köylülüğün geniş kesimleri arasındaki bağın kopmasının nedenlerini İkinci Dünya Savaşı döneminde uygulanan ekonomi politikalarında arar. Bu dönemde kentlerin ve ordunun işesini sağlama amacı taşıyan ekonomi politikaları, ekonominin yükünü küçük ve orta köylülüğün omuzlarına yüklemiştir (Pamuk, 1991: 107). Savaş politikalarından duyulan hoşnutsuzluk, ilerleyen yıllarda DP'ye yönelik yaygın desteğin temel motivasyonlarından biri olmuştur.

Türkiye, İkinci Dünya Savaşına girmemiş, ama ülke güvenliğini koruyarak savaşın dışında kalma çabası Türkiye ekonomisine ağır bir yük bindirmiştir. Bu yükün ağırlık noktası silahaltına alınan askerlerdir. 18 milyonluk nüfusun 1 milyonu savaş yıllarında askere çağırılmıştır. Silahaltına nüfusun 750.000 kadarını ise köylüler teşkil etmektedir (Kafaoğlu, 2002: 74). Nüfusunun büyük çoğunluğunun kırsal alanlarda geleneksel emek gücüne dayalı tarımsal faaliyetler sürdürdüğünü düşünenecek olursak, kırsal iş gücünde yaşanan daralma, tarımsal kapasitenin azalmasını da beraberinde getirmiştir. Savaş yıllarına ilişkin istatistikler de bu varsayımı doğrular niteliktedir. Savaş yıllarında tarımsal üretim 1942 yılı hariç sürekli düşmüş ve dönem sonunda tarımsal hasılda %7.1 oranında küçülme yaşanmıştır (Boratav, 2002: 86). Ekilebilir araziler savaşın başladığı 1939'dan savaşın bittiği 1945'e kadar %12 oranında azalmıştır. Bu niceliksel azalışı niteliksel bir verimlilik düşüşüyle beraber ele almak gerekir. Yine savaşın başlangıcından bitişine kadar geçen sürede buğday üretiminde hektar başına verim %46 düşmüştür (Pamuk, 1988: 99).

Bu tablo içinde köylülüğün iki yönlü bir baskılanmaya maruz kaldığını iddia edebilmek mümkündür. Silahaltına alınmayan ve tarımsal üretimi devam ettiren köylüler ilk elde tarımsal kapasitede yaşanan daralmayı telafi etmekle yükümlüdürler. Bir sonraki adımda ise tarımsal üretim sürecinin dışında yer alan kentlerin ve üretim sürecinin tamamen dışında kalan ordunun işesini sağlamakla yükümlüdürler. Bu koşullar altında, İkinci Dünya Savaşı esnasında, köylülük ile tek parti yönetimi arasındaki bağların kopmasına neden olan süreci, CHP iktidarının, savaş yıllarında ordunun ve kentlerin işesini sağlamak için uyguladığı politikalarda aramak gerekir. Bu politikalarda köylülüğe biçilen misyon, orduyu ve kentleri beslemek olmuş; bu amaçla uygulanan işe politikaları, köylülüğün geniş kesiminin hayat standartlarını düşürerek savaş sonrası dönemde CHP ile köylülük arasındaki ilişkiyi temellerinden sarsmıştır. Bu sarsıntının doruk noktasıysa Toprak Mahsulleri Vergisi olmuştur (Keyder ve Birtek, 2009: 321). Bu çalışmada da, İkinci Dünya Savaşı yıllarında tek parti yönetimiyle köylülük arasındaki gerilimli ilişkinin izleri, Toprak Mahsulleri Vergisi ekseninde değerlendirilecektir.

Bu amaçla çalışmanın ilk bölümünde, Toprak Mahsulleri Vergisi'nin uygulanmaya başladığı 1943 yılına kadar alınan işe önlemlerine kısaca değinilecektir. Bu önlemlerin yetersiz kaldığı noktada Toprak Mahsulleri Vergisinin nasıl gündeme geldiği, nasıl tatbik edildiği ve sosyo-ekonomik sonuçlarının ne olduğu tartışılacaktır. Toprak Mahsulleri Vergisini inceleyen az sayıda

¹ Bu iddiayı içinde barındıran çalışmalara örnek olarak, bkz. Cem Eroğlu, *Demokrat Parti*, İmge Yayınları, Ankara, 1998; Eric Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev. Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001 ve Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, çev. Yavuz Alogan, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2007.

çalışma veya Vergiye değinen iktisat tarihi çalışmaları, aynı olarak ürün üzerinden %10 oranında toplanmasından hareketle, Toprak Mahsulleri Vergisi ile aşar vergisi arasında biçimsel bir benzerlik kural ve Toprak Mahsulleri Vergisini, II. Aşar olarak nitelendirilir (Başar, 1946; Pamuk, 1988; Kayra, 2004). Bu makalenin son kısmında ise Toprak Mahsulleri Vergisinin, aşardan farklı olarak, araya hiç bir aracı koymadan doğrudan devlet tarafından toplanmasından hareketle neden II. Aşar olarak nitelendirilemeyeceğine dair teorik bir tartışma yürütülecektir. Toprak Mahsulleri Vergisinin aşardan farklarından hareketle, öngördüğü devlet ve yurttaş ilişkilerini mercek altına alınacaktır. Bu anlamda makale Toprak Mahsulleri Vergisinin somut uygulanması ve siyasi sonuçlarına ek olarak, Verginin, Türkiye vergi tarihi içindeki özgül konumuna da işaret etmeye çalışacaktır.

II. Dünya Savaşı Esnasında İaşe Sorununa özüm Arayışları

İkinci Dünya Savaşı döneminde Türkiye’de uygulanan tarım politikalarının ana amacı, asker sayısı bir milyonu aşan ordunun iaşesini sağlamaktı. Savaş döneminde hükümetin uygulayacağı tarım politikalarına koordinasyonunu Toprak Mahsuller Ofisi (TMO) sağlayacaktı. TMO, 24 Haziran 1938’de buğday piyasasını desteklemek amacıyla kurulmuştur. Zamanla arpa, avdar, yulaf, mısır, patates, pirinç ve eltik gibi tarımsal ürünler; fasulye, nohut, mercimek gibi bakliyatlar ve yağlı tohumlar da kurumun faaliyet alanı içine alınmıştır. Sayılan bu ürünlerin alımı, alınan ürünlerin muhafazası için gerekli ambar ve depoların inşası ve alımı yapılan hububatların nakliyesi TMO’nun sorumluluğu altındadır. Ofis, bu geleneksel görevlerinin dışında, savaş yılları tarım politikalarının koordinasyonunda, zorunlu alımlarda ve Toprak Mahsulleri Vergisi’nin uygulanması esnasında da merkezi bir rol üstlenmiştir (Acun, 1947).

Savaş yıllarında köylülerin maddi sorumlulukları, ilk elde, ödemekle yükümlü oldukları vergilerden yola çıkarak tartışılabilir. Arazi Vergisi, Hayvan Vergisi ve Yol Vergisi köylülerin geleneksel olarak ödemekle yükümlü olduğu nakdi vergilerdi. Bu vergiler savaş yıllarından önce de toplanıyordu, ama miktarları savaş yıllarında yükseltilmişti. Nakdi vergilerin savaş yükümlülükleri içerisinde kırsal nüfusa getirdiği yük çok da ağır değildi (Önder, 1988: 126-127). İaşe politikaları açısından hükümetle köylülük arasındaki ilişkileri belirleyen temel unsur, hükümetin tatbik ettiği tarımsal ürüne el koyma uygulamaları olmuştu (şener, 2004: 79).

Toprak Mahsulleri Vergisinin uygulanacağı 1943 yılına kadar tek parti hükümetinin uyguladığı tarımsal ürüne el koyma araçları, zorunlu alım ve %25 kuralıdır. 1939–1941 yılları arasındaki dönem, stoklarda biriken hububatin tüketilmesiyle geiştirebilmişti. 1941 yılından itibaren stokların erimesiyle beraber hükümet yeni bir uygulama başlatmaya karar verdi. Buna göre köylüler, geçimlik, tohumluk ve hayvan yemi için gerekli pay ayrıldıktan sonra, elde kalan ürünlerinin tamamını, daha önce belirlenmiş fiyatlar doğrultusunda, Toprak Mahsulleri Ofisine satacaktı. Bu fiyatlar 1941 yılı koşullarında piyasa fiyatlarının biraz aşağısından ydı, ama 1942 yılında artan enflasyonun da etkisiyle piyasa fiyatları ile devletin belirlediği fiyatlar arasındaki makas giderek açıldı. 1942 yılının yaz aylarında piyasa fiyatları 50 kuruş civarında seyrederken, devlet buğday ürünlerinin kilosunu 20 kuruştan satın almayı planlamaktaydı. Devletin ürünlere düşük fiyatlarla el koymak istemesi hem köylülerin ürünlerini devlete teslim etmekten kaçınmasına hem de üretimden caymasına neden oldu (Pamuk, 1988: 102).

şükrü Saraçoğlu başbakanlığındaki hükümet, 1942 yılı Ağustos ayından itibaren, zorunlu alım politikasında bir değişikliğe giderek %25 uygulamasına geçti. Bu uygulamaya göre her üretici 50 tona kadar olan hububat üretiminin %25’ni, 50–100 ton arasında olan buğday üretiminin %35’ni, 100 tonun üzerindeki buğday üretimininse %50’sini saptanan sabit fiyatlar üzerinden

devlete teslim edecekti. Üretici, ürününün geri kalan kısmını ise piyasa fiyatları doğrultusunda satabilecekti. Devlet, bu uygulamayla üreticilerin, piyasa fiyatlarından yararlanmasını sağlayarak üretimi teşvik etmeyi amaçlamıştı, ama %25 uygulamasının iktisadi ve sosyal sonuçları, amaçlanandan farklı oldu. Sosyal açıdan %25 uygulaması köylülük içinde sınıfsal ayrışmayı daha da derinleştirdi. Bu uygulamayla beraber, köylüye geçimlik, tohumluk ve hayvan yemi için gerekli payın ayrılmasından vazgeçildi. Dolayısıyla mevcut üründen bu payların da ayrılmasından sonra, küçük köylünün elinde kalan ürününün neredeyse tamamı %25'lik zorunlu alıma gidiyor; bir başka ifadeyle küçük köylü elinde kalan ürünle piyasa fiyatlarından yararlanamıyordu. Piyasanın serbestleşmesiyle artan ürün fiyatlarının getirdiği karlılıktan yararlananlar, geçimlik ve tohumluk payını ayırıp, devlete zorunlu satımını da yaptıktan sonra hala elinde tarımsal ürünü kalan büyük çiftçiler oldu. %25 uygulaması sosyal açıdan köylülük arasındaki sınıfsal uçurumları daha da derinleştirdi (Pamuk, 1988: 104-106). Ekonomik anlamda %25 uygulaması fiyatların artmasına neden oldu. 1943'te serbest piyasada 100 kuruş olan buğday TMO tarafından 19.5 kuruştan satın alınmak isteniyordu ve bu fiyat uçurumu da karaborsayı tetikliyordu (Şener, 2004: 84). Sonuç olarak, Saraçoğlu'nun tabiriyle, %25 uygulamasıyla toplanan hububat ordunun ve kentlerin iaşesini sağlamaktan uzak kaldı (Resmi Gazete, 16.06.1943).

Zorunlu alımlar ve %25 uygulaması ordunun ve kentlerin iaşesi sorununa çözüm bulamamıştı. Bu durumda hükümetin attığı adım, %25 uygulamasıyla beraber belli başlı tüm ürünlere konulacak olan yeni bir aynı vergi uygulamasına gitmek oldu: Toprak Mahsulleri Vergisi.

Toprak Mahsulleri Vergisi: Kapsamı, Uygulanışı ve Sosyal Tepkiler

4 Haziran 1943'te kabul edilerek yasalaşan Toprak Mahsulleri Vergisi, devletin uygulamakta olduğu zorunlu alım uygulamalarının en kurumsal halkası olarak değerlendirilebilir. Vergi bir boyutuyla 1942 yılında çıkarılan Varlık Vergisinin bir uzantısı niteliğindedir. Savaş ekonomisinin yükünü kırsal bölgelere doğru genişletme amacı taşıyordu. Dönemin başbakanı Şükrü Saraçoğlu da savaş zamanında alınan tedbirlerin bütçeye 400 milyonluk bir yük getirdiğini belirtiyor ve Varlık Vergisinden elde edilen gelirle 250 milyonluk açığın kapatıldığını belirtiyordu. Saraçoğlu, Toprak Mahsulleri Vergisinin amacınınsa hem 150 milyonluk bütçe açığını kapatmak, hem de düşük gelirli vatandaşlara yapılacak sosyal yardım harcamaları için fon sağlamak olduğunu belirtmekteydi (TBMM Zabıt Ceridesi, 1943: 14). Saraçoğlu, savaş yükünü ağırlıklı olarak kentli sınıfların sırtlandığını ima ediyor ve Toprak Mahsulleri Vergisiyle köylülerin de fedakarlık yapması gerektiğini belirtiyordu. Zorunlu alımların ekonomik sonuçlarını hesaplamak somut bir vergi uygulamasına göre daha zor olduğu için, Saraçoğlu %25 uygulamasının köylülüğe yüklediği külfeti azımsamaktaydı. Ama Saraçoğlu'nun ifadesinden çıkarılabilecek bir diğer sonuç da Toprak Mahsulleri Vergisiyle köylülüğün üzerindeki ekonomik yükün artacağı gerçeğiydi.

Vergi kanununun kabul edildiği meclis toplantısında yapılan tartışmalarda, Toprak Mahsulleri Vergisinin gerekliliğine ilişkin bir uzlaşma olduğunu görebilmek mümkündür. Sadece İzmir milletvekili olan Halil Menteşe yeni bir vergiyle masrafları karşılamaya gitmek yerine, harcamaların temel nedeni olan ordunun asker sayısının azaltılmasını teklif edecek, ama önerisi tartışmaya bile açılmayacaktır. İlerleyen yıllarda DP'yi kuracak muhalefetin başını çekecek isimlerden olan Emin Sazak ve Refik Koraltan gibi milletvekilleri de vergiyi savunan konuşmalar yapmış, ancak bunun geçici bir uygulama olması gerektiğinin altını ısrarla çizmişlerdir. Sonuç olarak kanun tasarısı muhalif oylara rağmen TBMM Genel Kurulunda kabul edilerek yasalaşmıştır. (TBMM Zabıt Ceridesi, 1943: 16-19).

Toprak Mahsulleri Vergisi'nin pratikte nasıl toplanacağı ise Resmi Gazetede yayınlanan Vergi Kanunu ile düzenlenmiştir. Vergi, mahsulün elde edildiği kazanın gelir dairesince tarh edilmekteydi. Verginin matrahını, şehir ve kasabalarda belediyeler, köylerde ise ihtiyar heyeti tutmakta; yetkililer, Maliye Bakanlığınca belirtilen mıntıkalarda mükelleflerin beyanına dayanarak mahsul miktarı hakkındaki bilgiyi matbu hazırlık cetvellerine kaydetmekteydiler. Belediyeler veya ihtiyar heyeti kayıt işlemini belirtilen sürede tamamladıktan sonra, hazırlık cetvellerini bir hafta içinde bağlı buldukları gelir dairesine teslim etmekteydi.

Vergiye tabi olacak mahsul miktarları, mısır ve çeltik için, daha sonrasında kontrole tabi tutulmak şartıyla, beyan ile belirlenmekte, diğer hububatlar için ölçümle yapılmaktaydı. Tespitin ölçümle yapıldığı durumlarda, ölçme kolları mahsulleri harman yerinde ölçerek tespit ederlerdi. Ölçme kolları vilayetlerde vali, kazalarda ise kaymakam tarafından tayin edilen bir ölçme memuru ile şehir ve kasabalarda belediyelerin mahalle işlerine tevzi edilen memurlarından oluşurdu. Köylerdeyse muhtarlar veya ihtiyar heyetinin bir üyesinden meydana gelirdi. Miktarları beyan ile tespit edilenlerde ise, tahmin kolları mahsulün miktarını tahmin etmek suretiyle mükellefin beyanını kontrol ederdi. Tahmin kolları, şehir ve kasabalarda yine vali veya kaymakam tarafından atanan bir memur ve belediyelerin mahalle işlerine tevzi edilen memurlarından oluşurdu. Ölçme kollarına ek olarak, tahmin kollarında ziraat odaları veya yoksa belediye encümeni tarafından atanan bir ziraat erbabı da bulunmaktaydı. Köylerdeyse tahmin kolları, aynen ölçme kollarında olduğu gibi, muhtarlar veya ihtiyar heyetinin bir üyesinden meydana gelirdi. Ölçme ve tahmin neticeleri sonucunda tespit edilen rakam bir ihbarname ile mükellefe tebliğ edilirdi.

Verginin oranı ise tespit edilen mahsul miktarı üzerinden, Milli Koruma Kanuna tabi olan mallarda %8, diğer ürünlerde ise %12 idi. Bu bağlamda vergisi aynı olarak toplanan ve %8 oranında vergiye tabii olan ürünler: hububat grubundan arpa, buğday, çavdar, akdarı, mısır, yulaf, çeltik; baklagiller grubundan bakla, bezelye, börülce, mercimek, fasulye, nohut ve diğer mahsuller grubuna giren antepfıstığı, fındık, kuru üzüm, kuru incir, pamuk ve zeytindi. Vergi ölçüm usulüyle yapıldığı yerlerde ölçümün ertesi günü, tahminle yapıldığı yerlerde ise önceden belirtilen tarihte tahsil olurdu. Tahsil edilecek vergiyi harman yerlerinde toplamak ise mükellefin yükümlüğüydü. Vergi Kanununda olası usulsüzlüklere ilişkin yaptırımlar da düzenlenmişti. Buna göre, malumatı eksik beyan edenlere %20, ürün kaçırana %50, zamanında teslim etmeyenlereyse %25 oranlarında ceza öngörülmekteydi (4429 Sayılı Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu, 1943: 5241-5244).

Vergi TMO'nun yapmış olduğu zorunlu alımların içinden tahsil ediliyordu (Tan, 10 Haziran 1943: 2). Köylü ürününün %25'ni devletin belirlemiş olduğu fiyatlar üzerinden Ofise veriyor, Ofis ise gerekli vergiyi düşükten sonra köylüye ödeme yapıyordu. Halil AYTEKİN'in bir Ege köyünden aktardıkları, Toprak Mahsulleri Vergisinin yasal uygulanışını daha da somut bir biçimde ortaya koyuyordu. Köyde 300 kile mahsul alan bir çiftçi, %25 uygulaması doğrultusunda bu mahsulün 75 kilesini Ofise teslim ediyordu. Ofis mahsulün 25 kilesini Toprak Mahsulleri Vergisi olarak alıyor ve geri kalan 50 kilesine de, kile başı 6,5 liradan 325 lira veriyordu (AYTEKİN, 1943: 354). Bu vergilerin ödenebilmesini sağlayabilmek için, vergisi tahsil edilmemiş kişilerin piyasaya ürün satması da yasaklanmıştı (Tan, 9 Senteşrin 1943: 3).

Bu verginin toplanmasından sorumlu devlet kurumu TMO idi. Osmanlı döneminde, aşarın emaneten toplandığı yıllarda, emanet usulünün gerektirdiği daimi olmayan idari bir teşkilatlanma oluşturma yoluna gidilmişti (ÖZBEK, 2015: 60-61). Ancak Osmanlı vergi pratiğinde, genel anlamıyla, verginin toplanmasından zaptiyelerin sorumlu olduğunu ve bu anlamda sivil,

mali bir kurumun tam anlamıyla oluşturulmadığını göz önünde bulundurduğumuzda, vergi toplanması sürecinde Ofis memurlarının sorumlu olması, Osmanlı-Türkiye vergi pratiğinde önemli bir adım olarak görülebilir. Ancak bu ilerlemeye rağmen, Ofis bünyesinde çalışacak memurların yeterli teknik bilgiye sahip olmadıklarını belirtmek gerekir. Memurlar bu iş için özel olarak eğitilmiş kişiler olmaktan ziyade öğretmenler veya muhtelif devlet memurları arasından seçiliyor, hatta kimi zaman lise mezunu olmak bile ofis memuru olmak için yeterli olabiliyordu (Tan, 11 Haziran 1943: 2). Bu yönüyle de Ofisin varlığı hukuken önemli bir adım olsa bile, yetişmiş personel eksikliği nedeniyle Osmanlı döneminde tarımsal vergilerin toplanmasında fiilen yaşanan sıkıntılar Cumhuriyet dönemine de miras kalmıştır denilebilir.

Tan gazetesi yazarlarından Ali Rauf, Ege'de geçirdiği 2 ay sonrasında izlenimlerini kaleme alırken, Ofis memurlarının acele ve rasgele seçildiklerinden şikâyet ediyor ve çiftçinin geliriyle oynamamak için mahsulü olabileceğinden az tahmin ettiklerini iddia ediyordu. Üstelik verginin toplanmasına ilişkin sıkıntılar tahsilât sonrasında da devam etmekteydi, çünkü tahsilât sonrasında ortaya çıkan karmaşık hesapları yürütebilecek yetkinlikte bir maliye kadrosu da bulunmamaktaydı (Rauf, 1944: 3).

Memurlardan, ölçme ve tahmin memurlarının ve ambar görevlilerinin aylıkları 80 lira, bölge amirlerinin maaşları ise 100 liraydı. Bu memurlardan ambar memurlarının maaşı TMO tarafından ödenirken, diğer memurların maaşları ise Maliye Bakanlığı tarafından karşılanıyordu (Tan, 11 Haziran 1943: 2). Ofis çalışanlarının maaşlarının düşüklüğü, onları ellerindeki yetkiyi kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaya teşvik ediyordu. Ofis memurları köylülerle ortak hareket edebiliyor ve maddi çıkar karşılığında köylülerin mallarını devletten kaçırmalarına göz yumabiliyorlardı. Köylülerden rüşvet almak, bilerek ürünü noksan tartmak suretiyle ürün kaçırmak ve bunları piyasada satmak memurların uyguladığı yasadışı yöntemlerden sadece bir kaçıydı (Metinsoy, 2007: 167-172).

Ürün kaybının tek nedeni personelin niteliksel ve niceliksel eksikliği değildi. Ofisin elindeki ürünleri saklayacak, depolayacak ve muhafaza edecek yeterli teknik donanımı da mevcut değildi. Toprak Mahsulleri Vergisi uygulaması esnasında Maliye Bakanlığında denetmen olarak görevli alan Cahit Kayra, yeni kurulan Ofisin toplanan hububatı muhafaza etmede yetersiz kaldığını, çünkü arpa ve buğdayı koyacak deposunun olmadığından bahsediyordu. Bu nedenle, toprağın üstüne serilen hububat yığınları çamurlanıyor, buğday çimleniyor, ürünler zayı oluyordu (Kayra, 2002: 110-111). Kimi zaman ise ambar eksikliğinden dolayı mahsuller okul ve camilerde depo ediliyor, bu uygulama da halkın tepkisini çekiyordu (Kafaoğlu, 2002: 34).

Ofisin hem bünyesinde yeterli sayıda ve nitelikte memur bulunmaması, hem de ürünleri toplayacak veya muhafaza edecek imkânlardan yoksun olması nedeniyle ilk elde Toprak Mahsulleri Vergisinden istenen sonuçlar elde edilememiştir. 1943 yılında hububat rekoltesi 3 milyon tonken, vergi mahiyetinde devletçe el konulan ürünün miktarı ise 240 bin ton olmuştur (Kesler, 1943: 3). Verginin hazineye sağladığı gelirin parasal ifadesi ise 59.6 milyon olmuş ve 1943 yılı toplam vergi gelirleri içindeki oranı %7.9'da kalmıştı. Hükümetin 1943 yılı için, bu vergiden 120 milyon TL gelir elde etmeyi amaçladığı düşünüldüğünde, Toprak Mahsulleri Vergisinin ilk yıl uygulamasından elde edilen sonucun bir hayal kırıklığı olduğunu iddia edebilmek mümkündür (Başar, 1946: 100). Bu durum karşısında hükümet mevcut kanunda birçok eksiklik bulunduğu gerekçesiyle Mart 1944'de yeni Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu Tasarısını meclise devretmiş ve bu tasarı 16 Nisan 1944'de mecliste kabul edilerek yasalaşmıştır (Tan, 17 Nisan 1944: 3).

Yeni Toprak Mahsulleri Vergisi Kanununda, vergi matrahının tayini ve tarhı açısından bir değişiklik yapılmamış ve yukarıda öngörölen usuller devam etmiştir. Mükellefler, ekim yerlerinin mevkiini, ektikleri tohum miktarlarını ve kullandıkları ziraat vasıtalarını, şehir ve kasabalarda belediyeler, köylerdeyse muhtar ve ihtiyar heyetlerinden oluşan komisyonlara belirtiyorlardı. Bu doğrultuda komisyonlarca hazırlanan beyan cetveli ilan edildikten sonra kaza gelirler idaresine sunuluyordu. 1943 tarihli kanundan farklı olan iki temel unsur vardı. İlk olarak bütün ürünlerden alınacak vergi %10'a sabitlenmiş, Toprak Mahsulleri Vergisi biçimsel anlamda tamamen aşarı andırır hale gelmişti. İlk vergi kanunda tarımsal ürünlerin önemli kısmının %8'lik vergi dilimi kapsamı içinde olduğu ve %12'lik vergi diliminde olan ürünlerin azlığı göz önünde bulundurulursa, yeni vergi kanunuyla Toprak Mahsulleri Vergisinin oranının fiilen yükseltildiğini iddia edebilmek mümkündür. İkinci olarak ise verginin tespitinde ölçüm usulü terkedilmiş ve tespit tamamen tahmin usulüne dayandırılmıştı. Bu doğrultuda da tahmin komisyonlarının kurulmasına karar verilmişti. İlk uygulama yılında toplanan vergi gelirinin neredeyse üçte biri tarh ve tahsil masraflarına gitmişti. Yeni düzenlemede ölçüm usulünün terkiyle beraber verginin toplanması esnasında yapılan harcamaların azaltılması amaçlanmıştı (İnci, 2009: 117).

Kanuna göre, her vilayet veya kaza merkezinde bir tahmin komisyonu bulunuyordu. Bu komisyona illerde vali, kazalarda ise kaymakam başkanlık ediyordu. Komisyonun diğer üyeleri ise mahallen en büyük mal memuru, ziraat müdürü (şayet ziraat müdürü yoksa ziraat memuru veya ziraat muallimi), en büyük mülki amir tarafından seçilecek bir memur, vilayet umumi meclisinden bir üye, belediye encümeni tarafından seçilecek bir belediye azası, şayet varsa ziraat odası temsilcisi, yoksa ticaret odası temsilcisi, o da yoksa belediye encümenince ziraat erbabı arasından seçilen iki kişiydi. Tahmin komisyonun görevi mükellefin ödeyeceği vergi miktarını belirleme ve bu amaçla vukuf heyetlerini tayin etmektir.

Mahsul beyannameleri tahmin komisyonuna ulaştıktan sonra her kazada üçer kişiden oluşan vukuf heyetleri oluşturuluyordu. Bu üç kişiden biri memur, diğer ikisi ise en büyük mülki idare amiri tarafından atanan iki ziraat erbabıydı. Vukuf heyetleri tahmin komisyonunca kendilerine belirtilen mıntıkaları belirtilen zaman dilimlerinde gezerek her birimden alınabilecek ürün miktarlarını tahmin ederlerdi. Tahmin komisyonları verginin tespiti esnasında, mükellefler tarafından yapılan beyanları, Maliye tarafından bölgede yapılmış olan tetkik ve kontrolleri ve vukuf heyetinin yapmış olduğu tahminleri göz önünde bulundurur ve vergiye konu olacak ürün miktarını bu bilgiler ışığında tahmin ederdi. Bu tahminlere ilişkin olarak mükelleflerin itiraz süresi 5 gün ile sınırlıydı. Sürenin kısa olması bir yana, itiraz durumunda oluşturulacak hakem heyeti de tahmin komisyonu tarafından belirleniyordu (4553 Sayılı Toprak Mahsulleri Vergisi, 1944: 6810-6813).

Sıtkı Yırcalı, Toprak Mahsulleri Vergisini değerlendirdiği yazısında, mültezimlerin olmaması bakımından Toprak Mahsulleri Vergisinin aşardan daha hakkaniyetli olduğunu belirtiyor, ama vergiyi toplamakla yükümlü memurların yeterli sayıda ve kalitede olmaması bakımından sıkıntıların yaşandığından bahsediyordu (Yırcalı, 1944: 3-4). Özellikle verginin en hassas noktasının vergi miktarının tahmini olduğu göz önünde bulundurulduğunda, vergi memurlarının yeterliliği çok daha önemli hale gelmekteydi. Vergi memurlarının yetersizliğini kapatmak için yeni Toprak Mahsulleri Vergisi kanununda daha kompleks bir vergilendirme bürokrasisi oluşturulmaya çalışılmıştı, ama bu da verginin toplanması sırasında aksaklıkları gideremeyecek, şikayetlerin önünü alamayacaktı.

Toprak Mahsulleri Vergisinin uygulanışı esnasında köylülerin şikâyet ettiği hususların başında vergi tahmininde yapılan yanlışlıklar geliyordu. Vergi miktarının, hububat daha ekindeyken tahminen tespiti nedeniyle köylü üretiminden çok daha fazla miktarlarda vergi ödemek zorunda

kalabiliyordu. Bu yanlışlıklardan dolayı kimi zaman köylülerin ödemek zorunda olduğu vergi oranı %20'lere çıkabiliyordu. Bu durumda da köylüler vergilerini ödeyebilmek için öküzlerini veya tarlalarını satılığa çıkarıyorlar, karınlarını doyurmak için buğdaylar daha olgunlaşmadan başaklarını ateşte pişirip yemeye başlıyorlardı (Özer, 2011: 229). Şikâyet konusu bir diğer hususta özellikle köylük arazilerde verginin tespiti konusunda muhtarlara tanınan geniş yetkilereydi. Bu geniş yetkiler muhtarlara, kendilerine ve tanıdıklarına iltimas yapma fırsatı veriyor ve verginin adaletine ilişkin halkın inancını sarsıyordu. Bir diğer şikâyet kalemiyse verginin tahsili esnasında memurların, özellikle de jandarmanın baskısı ve kötü muamelesiydi (Metinsoy, 2012: 110-111).

Verginin adaletine ilişkin inancı zedeleyen bir diğer olaysa verginin herkesten eşit oranda, %10 oranında, toplanmasıydı. Toprak Mahsulleri Vergisinin, vergiye tabi nüfusun gelir farklılığı gözlemlenmeden, herkesten eşit oranda toplanması verginin adaletine ilişkin ciddi soru işaretleri doğuruyordu. Verginin aynı zamanda küçük köylüye kendi ihtiyaçlarını, tohumluklarını ve hayvanlarının besinlerini ayırma fırsatı tanımadan tüm ürüne uygulanması neredeyse köylünün ihtiyaçları dışındaki bütün ürünü devlete vergi olarak vermesine neden oluyordu. Hâlbuki büyük toprak sahipleri vergiyi ödedikten sonra ellerinde piyasaya sürebilecek çok miktarda ürün de kalıyordu. Bu sayede büyük toprak sahipleri, piyasa fiyatları ile devletin zorunlu alımları arasındaki fiyat farklılıklarından yararlanabilecek politikalar yürütebilme aralığına sahip oluyordu (Yırcalı, 1944: 4). Bu anlamda Toprak Mahsulleri Vergisinin uygulanması esnasında ortaya çıkabilecek somut sonuçlar son derece açıktı: köylülük içindeki sınıfsal farklılaşmaların daha da derinleşmesi.

Verginin adaletine ilişkin inancın sarsılması, köylünün, Toprak Mahsulleri Vergisini ödemekten kaçınmak için çeşitli yöntemler geliştirmesini beraberinde getirmişti. Uygulandığı dönemde vergiye karşı kitlesel direnişler ve büyük çaplı ayaklanmalar patlak vermemiştir. Ancak bu, köylülüğün Toprak Mahsulleri Vergisine karşı bir direniş sergilemediği anlamına gelmez. James Scott, doğrudan devrimci bir eylemselliğe dökülmeyen pasif direniş biçimlerinin de hem siyasal sistemin işleyişini aşındırdığını hem de alt sınıfların gündelik mücadele alanlarını genişlettiğini belirtir (Scott, 1985). Bu bağlamda, siyasetin dışına itilmiş geniş kesimlerin devletin uyguladığı pratikleri ihlal eden, "devleti idare etmeyi" amaçlayan çalma, yanlış beyan verme veya saklama gibi eylemlerini de bir direniş formunda değerlendirmek, vergiye karşı halkın gösterdiği tepkiseliliği daha net anlama fırsatı sunabilir (Erdoğan, 1999/2000: 10-12).

Bu anlamda halkın Toprak Mahsulleri Vergisine karşı gösterdiği gündelik/pasif direnişin farklı boyutları olduğunu görebilmek mümkündür. Ürünlerin belirtilen ambarlara teslim edilmeyerek evlerde saklanması ve tüccarlara piyasa fiyatlarından satılması, Ofise verilmesi gereken hisselerin tahakkukunun yapılmaması ve vergiye verecekleri ürünlerin içine çürükleri katarak veya içine yabancı maddeler ekleyerek vergi oranını pratikte düşürmek karşılaşılan en yaygın gündelik direniş örnekleri arasında gösterilebilir. Bunlar dışında köylüler, Ofis memurlarının acemiliklerini kendi lehlerine dönüştürmeye çalışmışlar ve memurlara rüşvet vererek veya akrabalık ilişkilerini devreye sokarak vergi miktarını düşük göstermişlerdir. Köylüler vergi uygulamasına karşı tepkilerini sadece "devleti idare etme teknikleriyle" ortaya koymaya gitmemişlerdir. Kendilerine tanınan yasal haklardan da yararlanma yoluna gitmiş, tahmin komisyonlarına, mülki idare amirlerine veya TBMM'ye dilekçeler yazarak şikâyetlerini yetkili mercilere iletmeye çalışmışlardır (Metinsoy, 2012: 117-119; Metinsoy, 2007: 181-189).

Toprak Mahsulleri Vergisinin Sosyo-Ekonomik Sonuçları

Verginin uygulanmasına karşı gösterilen tepki, vergiden istenen sonucun elde edilmesini engelleyen unsurlardan birisi oldu. Devlet, Toprak Mahsulleri Vergisi ile 1943 mahsul yılı için 120

milyon TL, 1944 mahsul yılı için 124 milyon TL, 1945 mahsul yılı için 75 milyon TL olmak üzere toplamda 319 milyon TL gelir elde etmeyi amaçlıyordu. Buna karşılık hükümetin tahsil edebildiği miktar, 1943 mali yılı için 59.6 milyon TL, 1944 mali yılı için 47.2 ve 1945 mahsul yılı için 66.7 milyon TL olmak üzere toplamda 173.5 milyon TL olmuştu. Bir başka ifadeyle hükümet Toprak Mahsulleri Vergisi ile elde etmeyi umduğu gelirin neredeyse yarısı kadar tahsilât yapabilişti. Üstelik Vergiyi toplamak için 1943 yılında 44.200 ölçme memuru, 9.800 tahmin memuru, 49.500 harman memuru istihdam edilmiş ve 20.7 milyon TL harcanmıştı. Tahmin usulüne geçilmesiyle verginin toplanma masrafları 1944 yılında 11.2 milyon TL ve 1945 yılında 7 milyon TL'ye düşmüştü. Bu haliyle vergiden elde edilen gelirin 1/6'sının verginin toplanmasına harcandığı dikkate alındığında Toprak Mahsulleri Vergisi tahsilatta tasarruf ilkesinin de ihlal edildiği pahalı bir vergi haline gelmekteydi. (Başar, 1946: 100-103). Bu rakamları daha büyük bir resmin içine yerleştirmek olursak, Toprak Mahsulleri Vergisinin, toplam vergi gelirleri içerisinde aldığı pay 1943'te %7.9, 1944'te %5.7 ve 1945'te %12.8 düzeyinde kalmıştır (Önder, 1988: 120).

Verginin mali anlamda uğradığı başarısızlık beraberinde siyasi ve sosyal sonuçlar da doğuracaktı. Öncelikle savaş yıllarında bütün can yakıcılığıyla beliren iāēe sorunu, kentler ve kırsal alanlar arasındaki yaşamsal uçurumu ve gerilimi daha da derinleştirmişti. Bu dönemde uygulanan savaş politikaları nedeniyle yaşam standartları düşen kentlilere göre savaşın doğurduğu ekonomik sıkıntılar sadece kentlerde yaşanıyordu. Kentlilere göre köylüler kırsal alanlarda iāēe ve geçim sorunu çekmeden sefahat içerisinde yaşıyorlardı ve kentlerin içinde bulunduğu geçim sıkıntısının sorumlusu da köylülerin lüks yaşamıydı (Aytekin, 1943: 486).

Savaş döneminde köylerdeki yaşantı ise, kentlilerin tahayyül ettiğinden epey farklıydı. Zekeriya Sertel'e Çorlu ve Ege'den ulaşan okur mektupları, hububat ve nakliyat fiyatlarındaki yükselmeden ve ziraat seferberliği kapsamında uygulanan mısır dağıtımından sadece köylülüğün zengin kesimlerinin yararlandığını; ama köylülüğün geniş katmanlarının hayat standartlarının daha da düştüğünü ortaya koyuyordu (Sertel, 1943: 1-2). Mediha Berkes'in, Ege'de yaptığı bir araştırma, köylülerin vergiler ve zorunlu alımlar sonrasında elinde sadece geçimlik ürünün kaldığını, borç batağı içinde yüzdüğünü ve ekmeğini daha ucuza getirmek için buğday yerine arpadan yaptığını, hayvanlarını ise ancak gevenle besleyebildiğini ortaya koyuyordu (Berkes, 1943: 190-194). Bir köylünün, tam da Toprak Mahsulleri Vergisinin çıkarıldığı senede, mevcut köylü algısına ilişkin fevranı, köylünün savaş yıllarında içinde bulunduğu sıkıntılı durumu özetler nitelikteydi:

Bu dünyanın içinden bir şey anlamadım gitti. Kentlisinin, şehirlisinin, tüccarının, esnafının gözüne batan şimdi biz olduk. Herkes gözünü dört açmış yılanın kurbağaya baktığı gibi bize bakıyor. Ellerine fırsat geçse canımızı alacaklar. Sanki her türlü dalavereyi çeviren, bugünkü pahalılığa darlığa sebebiyet veren bizmişiz. şehre, pazara inemez olduk. Neredeyse kuyruğumuza teneke takıp bizi mandır mandır oynatacaklar... Anamdan doğalı rençberlik yaparım. Çalışmaktan belimin kamburu çıktı. Ömrümde bu seneki kadar sıkıntı çektiğimi bilmiyorum... Elin uşağının bunları gördüğu yok. O, sadece bulguru yüz elliden yağı beş yüzden yediğine bakıyor... Ala keçiyi gören içi dolu yağ sanırmış. Dinim hakkı için söylüyorum bu sene 150 kile buğday sattım yine de 600 lira borcum var. Hâlbuki köyün sayılı rençberlerindim. Geçen sene subaşların yanlış tahminleri yüzünden elimdekini olduğu gibi ofise yatırdım. Ödeşemediğimi de bu sene ödedim. Bu yüzden geçen sene tohum zamanı dikildik kaldık. Ne yaparsın aç durulmaz ya, kapıda davar sığır koymadık buğdaya değiştik. Üç günlük yerden hayvan sırtında buğday taşıyı taşıyı imanımız gevredi (Aytekin, 1943: 487-488).

Bu ifadeler savaş sırasında köylülüğün yaşantısına ilişkin yaygın inanışa karşı, köylülüğün tepkisini ortaya koymakla kalmamakta; memurun yaptığı yanlış tahmin üzerinden Toprak Mahsulleri Vergisinin yanlış uygulandığının köylülüğünün içinde bulunduğu sıkıntılı durumu nasıl daha ağırlaştırdığına işaret etmektedir. Toprak Mahsulleri Vergisiyle tarımın vergilendirilmesi, savaş ekonomisi içinde tarım kesiminden tarım dışı kesime bir kaynak aktarımı anlamına da gelmektedir. Ekonomik veriler de bu kaynak aktarma mekanizmasını en net şekilde ortaya koymaktadır.

Hükümet II. Dünya Savaşı yıllarında artan bütçe ihtiyaçlarını karşılamak için doğrudan vergilerden gelir vergisinin oranını yükseltmiş ve 1932–1935 yılları arasında toplam bütçenin %19’nu karşılayan gelir vergisinin, bütçeye oranı savaş döneminde %33’e çıkmıştı. Gelir vergisi içinde ücret ve maaşların oranı 1932–1938 döneminde %79 ile %85 arasında seyretmişti. Ücret ve maaşların gelir vergisi içindeki oranı savaşın ilk dönemlerinde, 1939–1942 arasında, %62 ile %79 seviyesine gerilemişti. 1943’ten sonra daha da trajik bir düşüşle %36 ile %46 seviyesine inmişti. Gelir vergisi içinde ücret ve maaşların oranındaki düşüşün altında yatansa Toprak Mahsulleri Vergisinin kabulüyle köylülüğün vergilendirilmesi ve savaşın mali finansman yükünün köylülüğün sırtına yüklenmesi olmuştur (Tezel, 2002: 437).

İç ticaret hadleri, tarımsal mallar fiyatları endeksi ile endüstriyel mallar fiyatları endeksinin birbirine oranlanmasıyla bulunur ve sektörler arasındaki kaynak transferinin ortaya konulmasında kullanılır. İç ticaret hadlerinde tarım aleyhine seyretmesiyle kastedilense tarımdan sanayiye kaynak aktarımının yapılmasıdır. İç ticaret hadlerinin oranını değiştiren farklı nedenler vardır, bunlardan bir tanesi de tarımın siyasal otoriteler tarafından vergilendirilmesidir. Tarım sektörünün vergilendirilmesi, tarım üreticilerinin gelirlerini azaltacağından iç ticaret haddinin tarım aleyhine gelişmesine neden olur (Kazgan, 1983: 502-504). Bu anlamda Toprak Mahsulleri Vergisinin iç ticaret hadlerini tarım aleyhine çevirerek, köylülüğün yaşam standartlarındaki düşüşü daha da hızlandırdığına öne sürebilmek mümkündür.

1929 ekonomik krizinin hemen öncesinde, 1927–1928 ortalaması veri alınacak olursa (1 olarak kabul edilirse), Türkiye’de iç ticaret hadleri 1930’larda tarımın aleyhine seyretmiştir. Bu oran 1930’ların başında 0.45’ler seviyesine düşmekle beraber 1935’den sonra toparlanarak 0.70’ler seviyesine kadar çıkmıştır. 1932 yılından itibaren Ziraat Bankası eliyle uygulanan buğday alım politikası, 1930’ların ilk yarısında köylülerin lehine işlemiştir, çünkü Ziraat Bankası fiyatları, buğdayın yerli piyasa fiyatlarının üzerindedir. Ancak 1934’ten itibaren buğday fiyatlarında yaşanan toparlanmaya rağmen Ziraat Bankasının buğdayı sabit fiyatlarla satın almaya devam etmesi nedeniyle Banka tarafından önerilen fiyatlar buğdayın piyasa fiyatlarının altında kalmıştır. Bu nedenle 1930’larda Ziraat Bankası eliyle yürütülen alım politikası köylülüğe yönelik bir kaynak transferi değildir, ama buğdayın piyasa fiyatlarının düşmesine engel olduğu ölçüde de köylünün lehine işleyen bir uygulamadır (Özbek, 2003: 236-237). Bu nedenle devlet, 1930’ların iktisadi kriz ortamı içinde, ihtiyaç duyulan temel tüketim maddeleri içeride üretebilmesi ve sanayiye hammadde yaratabilmesi için orta köylülüğü zımni bir müttefik olarak benimsemiştir (Keyder ve Birtek, 2009: 314-318).

İç ticaret hadlerinin tarım lehine seyrettiği yıllar ise %25 uygulamasının etkisiyle tarım ürünlerinin fiyatlarının yükseldiği 1942 ve 1943 yılları olmuş, bu yıllarda tarımın iç ticaret hadleri sırasıyla 1.32 ve 1.23 olmuştur. 1943’te Toprak Mahsulleri Vergisi’nin uygulanmasıyla beraber iç ticaret hadleri tekrar tarım aleyhine seyretmeye başlamış ve 0.86 seviyesine düşmüştür (Tezel, 2003: 426). Dolayısıyla Toprak Mahsulleri Vergisi’nin uygulanmasıyla beraber makro dengeler de

tekrar tarım aleyhine gelişmeye başlamıştır ki, bunun gündelik hayattaki karşılığı köylünün içinde bulunduğu maddi sıkıntının giderek daha da derinleşmesidir. Bu anlamda, makroekonomik veriler, Toprak Mahsulleri Vergisinin, kırsal hayatta yaşam koşullarını ağırlaştırdığına işaret etmektedir. Bu anlamda verginin, tek parti yönetimiyle köylülük arasında kurulan ilişkide siyasi bir kırılma noktası olduğunu iddia edebilmek mümkün hale gelmektedir.

Savaş ortamında kır ile kent arasında ortaya çıkan gerilim, iktisadi verilerin ve gündelik yaşamışlıkların da ortaya koyduğu üzere, Toprak Mahsulleri vergisi uygulamasıyla daha da pekişmiştir. Savaş döneminde ordunun ve kentlerin işçisi ile uygulanacak sosyal politika önlemlerinin finansmanında Toprak Mahsulleri Vergisinden elde edilecek gelirin kullanılması planlanıyordu. Vergiden beklenen gelirin elde edilememesi üzerine doğan mali boşluk para basarak kapatılmaya çalışıldı. Türkiye’de para arzı 1938’den 1944’e kadar geçen sürede 219 Milyondan, 995 Milyona çıktı (Timur, 2003: 24). Bu artışın sonucu da artan enflasyon ve düşen yaşam standartları oldu. Hem verginin toplanmaya çalışılması sırasında köylülerin maruz kaldığı sıkıntılar hem de toplanamaması karşısında uygulanan alternatif gelir elde etme yöntemleri Toprak Mahsulleri Vergisi pratiği üzerinden CHP hükümetine karşı yoğun bir muhalefetin doğmasına neden oldu. Böylece 1930’larda devletin kendisini zımni bir müttefik seçmesiyle gözleri açılan küçük ve orta ölçekli köylüler, savaş sonrası büyük çiftçilerle aynı safta yer alarak muhalefete geçeceklerdi. (Keyder ve Birtek, 2009: 321). Bu muhalefetin akacağı mecra ise 7 Ocak 1946’da kurulan DP olacaktı.

Toprak Mahsulleri Vergisi, savaş ekonomisini yürütebilmek için çıkarılmış bir olağanüstü dönem vergisiydi. 1945’te İkinci Dünya Savaşının bitmesiyle beraber verginin uygulanmasına sebebiyet veren olağanüstü koşullar da ortadan kalkmış durumdaydı. Bu koşullar altında, vergiden istenen başarının elde edilememesinin de etkisiyle, Toprak Mahsulleri Vergisinin kaldırılmasına ilişkin tartışmalar kamuoyu önünde yürütülmeye başladı. 17 Ocak 1946’da Toprak Mahsulleri Vergisinin kaldırılmasına ilişkin yasa önerisi meclis gündemine alındı (Vakit, 17 Ocak 1946: 2). 23 Ocak 1946’da ise Toprak Mahsulleri Vergisi, “olağanüstü vergiler birer birer kaldırılıyor” nidaları eşliğinde oylamaya katılan 344 milletvekilinin tamamının oyuyla kaldırıldı (Resmi Gazete, 26 Ocak 1946: 10021-10022; TBMM Tutanak Dergisi, 23 Ocak 1946 : 2-4).

1943’te Toprak Mahsulleri Vergisi’nin uygulanmasını geçici bir vergi olması şartıyla destekleyen Emin Sazak, verginin kaldırıldığı Ocak 1946’da DP milletvekiliydi. Verginin kaldırılmasını ise “zaten geçici olarak yürürlüğe konan bu kanunun kaldırılması meclisimizin bu yıl köylüye sunduğu bir armağandır” diyerek yorumlayacaktı (TBMM Tutanak Dergisi, 18 Ocak 1946). Toprak Mahsulleri Vergisinin, DP kurulduktan sadece iki hafta sonra kaldırılması; bu vergi uygulamasının kaldırılmansın altında bir siyasi baskının olduğuna işaret etmesi ve vergi uygulamasından beslenen muhalefetin nereye yöneleceğini göstermesi bakımından anlamlıydı.

Toprak Mahsulleri Vergisi İkinci Aşar mı?

Türkiye iktisat tarihi yazınında Toprak Mahsulleri Vergisi, aynı bir vergilendirme yöntemi olması ve gelirene bakılmaksızın bütün mükelleflerden eşit oranda -%10 oranında- toplanması nedenleriyle aşar vergisi ile ilişkilendirilir ve II. Aşar olarak nitelendirilir. Kökenleri İslam hukukuna dayanan aşar vergisi, köylünün elindeki toplam ürünün belli bir oranını devlet hazinesine bırakması anlamına geliyordu. Aşarın kelime anlamının ‘onda bir’ olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bu oran esas olarak %10 idi, ama kimi yerlerde %40’lara çıktığı da oluyordu. Aşarın tahsili iltizam usulüyle yapılırdı. Bu sistemde vergi mükellefleriyle devlet arasında mültezim adı verilen ve bu işten para kazanan aracılar bulunmaktaydı (Okçuoğlu ve Önder, 1985: 2813).

Tanzimat Fermanıyla aşar vergisinde iltizam usulü kaldırılmış, ancak vergi gelirlerindeki düşüşün ardından iki sene sonra tekrar iltizam uygulamasına geri dönmüştür. Tanzimat döneminden aşarın kaldırıldığı erken Cumhuriyet dönemine kadar geçen süre içinde verginin toplanması esasında sürekli değişiklikler yaşanmıştır. Vergi kimi dönemlerde iltizam usulüyle, kimi dönemlerde emaneten, kimi dönemlerdeyse aşar ihalelerinin doğrudan köylüye verilmesi usulüyle toplanmıştır. Aşar vergisi ürün üzerinden uygulanan aynı bir vergi olmakla beraber, istisnai olsa bile, verginin bir kısmının pazarlanabilir ürünler üzerinden nakdi olarak tahsil edildiği de olmuştur (Özbek, 2015: 87-91). Bu açıdan bakıldığında aşar çok farklı yöntem ve tekniklerle tahsil edilen bir vergiydi. 1924 yılına gelindiğinde ise aşarın bütçe içindeki payı %22 olarak hesaplanmıştı (Özbek, 1998: 46).

Aşar vergisi 17 Şubat 1925'te çağ dışı bir vergi olduğu gerekçesiyle kaldırıldı, ancak kaldırılmasının ardında çok daha farklı ekonomik dürtülerin yattığını öne sürebilmek mümkündür. Vergi fiili üretime bağlı olarak gerçekleştiğinden kimi zaman vergi yükünden kaçınma çabaları çiftçileri üretimden alıkoyabiliyordu. Daha da önemlisi, "aşarın matrahının gayri safi ürün olması ve tarh ve tahsil aşamalarında iltizam usulünün uygulanması, bir yandan tarım kesimine yapılabilecek yatırımları olumsuz yönde etkilerken, diğer yandan araya mültezim karını sokarak pazara çıkacak nihai ürün içindeki maliyetlerin artmasına neden oluyordu" (Önder, 1988: 118). Dolayısıyla aşarın kaldırılması, köylünün ekonomik verimliliğini arttırmayı amaçlıyordu. Şevket Pamuk da aşarın kaldırılmasının, erken Cumhuriyet döneminde köylü lehine alınan en önemli siyasi karar olduğunu belirtmekte ve aşarın kaldırılmasıyla beraber köylülerin ekonomik verimliliğinin artmasını, 1930'lu yıllarda iktisadi kriz ortamına rağmen tarımsal alanda yaşanan ekonomik büyümenin nedenleri arasında saymaktadır (Pamuk, 2014: 195).

Aşarın kaldırılması Cumhuriyet yönetiminin köylüye verdiği en büyük hediye olarak lanse edilirken, 18 sene sonrasında Toprak Mahsulleri Vergisi çıkarılırken bile bir propaganda malzemesi olarak kullanıldı. Aşar vergisinin kaldırılmasını, 10 seneyi aşkın bir zaman savaşlarla harp olan köylülüğün hareket alanını genişleterek rejime karşı duyduğu hissiyatı arttırmayı amaçlayan bir çaba olarak değerlendirmek daha isabetli olacaktır. Üstelik aşar kaldırılrsa bile tek parti hükümetinin tarım kesimini vergi kapsamı dışında tutmaya da pek niyeti yoktu. Aşarın kaldırılmasının ardından tarım kesiminde var olan arazi ve hayvan vergilerinin hâsılatı artırıldı ve her iki verginin toplam bütçe gelirleri içindeki oranı %3'den %8'e yükseldi (Tezel, 2002: 438). Ancak buradan elde edilecek gelirin, aşarın bıraktığı boşluğu dolduramayacağı ortadaydı. Aşardan doğan boşluk büyük oranda dolaylı vergilerle kapatılmaya çalışıldı, yani bir anlamda tarımsal vergiden boşalan vergi yükü kentlerin üstüne yıkıldı. Tarımsal üretimin vergilendirilmesi bundan sonraki süreçte, 1943-1946 tarihleri arasında Toprak Mahsulleri Vergisi ile sağlanacak, bu verginin kaldırılmasından sonra tarım sektörüne ilişkin doğrudan vergilendirme ancak 1961'de tarımsal kazançların da gelir vergisi kapsamına dâhil edilmesiyle sağlanabilecekti (Önder, 1999: 70).

Toprak Mahsulleri Vergisi yukarıda dile getirilen benzerliklerden dolayı aşar vergisinin geçici bir süreliğine yeniden diriltilmesi veya ikinci aşar vergisi olarak nitelendirilir. Aşar vergisi ile Toprak Mahsulleri Vergisinin hem çoğunlukla aynı olarak toplanması hem de oranlarının %10 olması bu iki verginin biçimsel anlamda benzeşmesine neden olmuştur. Toprak Mahsulleri Vergisinin kanunlaştırılması esnasında mecliste yürütülen tartışmalar, milletvekillerinin de böylesi bir benzerliğin farkında olduğunu ortaya koyuyordu. Toprak Mahsulleri Vergisinin kanunlaşması sırasında milletvekilleri, bu vergiyi, 1925 yılında kaldırılan aşar vergisinden ayrı tutmaya çaba göstermişlerdi. Hem başbakan Şükrü Saraçoğlu, hem de milletvekilleri Refik Koraltan ve Emin

Sazak bu verginin geçici bir vergi olduğunu ve halk yararına çıkarıldığını belirtmişler; lüks ve saltanat içinde yaşayanları besleyen ve sürekliliği olan aşar vergisi ile Toprak Mahsulleri Vergisi arasında kategorik bir ayırım gözetmeye çalışmışlardır (TBMM Zabıt Ceridesi, 1943: 16-18). 1944 yılında Toprak Mahsulleri Vergisi revize edildiğinde, verginin toplanmasına ilişkin yeni düzenlemelerin nasıl olacağına dair meclis tartışmaları yürütülmüş ve iltizam sistemi bu tartışmalar esnasında bir seçenek olarak zikredilmiş ama değerlendirmeye alınmamıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, 1944, 79). Toprak Mahsulleri Vergisinin iltizam yoluyla toplanmak istenmemesinin en önemli nedeni, Vergiyi aşardan ayırıştırmak olduğunu iddia edebiliriz.

Maliye müfettişi Suad Başar ise Toprak Mahsulleri Vergisinin kaldırılmasının üzerinden aylar geçtikten sonra kaleme aldığı makalesinde Toprak Mahsulleri Vergisinin daraltılmış bir aşar vergisi olduğunu öne sürecekti. Her iki vergiye de tabii tutulan ürünlerin aynı olduğunu, her iki vergi miktarının da vezin ve tekyil ya da tahmin usulleriyle tespit edildiğini, her iki vergi oranının da %10 düzeyinde belirlendiğini ve aynı olarak tahsil edildiğini belirten Başar, bu nedenle Toprak Mahsulleri Vergisini daraltılmış bir aşar olarak nitelendirecekti. Toprak Mahsulleri Vergisi ve aşar arasındaki temel farklılıklar ise aşarın daimiliğine karşı Toprak Mahsulleri Vergisinin savaş koşullarında kanunlaşmış olağanüstü bir vergi olması ve iltizam usulüyle toplanmamasıydı. Türkiye İktisat Tarihi literatürüne hakim olan temel eğilim de Toprak Mahsulleri Vergisinin, II. Aşar vergisi olarak değerlendirilmesi doğrultusundadır. İktisat tarihi literatürü içinde sayılmasa bile, Toprak Mahsulleri Vergisine zgelenmiş çalışmalar da bu eğilimi paylaşabilmektedir.²

Bu makalede yukarıda sayılan bütün benzerliklerin biçimsel olduğu iddia edilecek ve Toprak Mahsulleri Vergisinin iltizam usulüyle toplanmamasının, onu aşar vergisinden ayıran özel bir farklılık olduğu iddia edilecektir. Toprak Mahsulleri Vergisinin aynı olarak ürünün %10'u üzerinden toplanması onu sadece biçimsel olarak aşara yaklaştırır. Vergi, bütün aracı kurumları ortadan kaldırarak doğrudan devlet eliyle toplanan bir vergi olduğu için aşar vergisinden farklı olarak 'modern bir vergidir.'

Modern devleti karakterize eden çok sayıda unsur vardır. Modern devlet her şeyden önce ülkesi olan bir devlettir. Sınırlarını kontrol ettiği topraklarda tek egemendir ve bu egemenliğini yasalara dayandırır (Pierson, 2004). Modern devlet, yönettiği sınırları içinde yaşayanları bir takım haklarla donatarak onları yurttaşlaştırır; ancak yurttaşlık kategorisi bireye kazandırdığı hakların yanı sıra sorumluluklar da yükler. Modern devlet yurttaşlarından eğitim almalarını, (erkek olanlardan) askere gitmelerini ve vergi vermelerini talep eder. Bir diğer ifadeyle modern devletin tebaasını yurttaşlaştırması, onları hem siyasi haklarla donatması hem de onları zorunlu eğitime tabi tutması, askere alması ve onlardan vergi toplaması anlamına gelir. Devlet bu pratikleri yerine getirirken yurttaşlarıyla arasına hiçbir aracının girmemesine zen gösterir. Modern devlet, kendi sınırları içinde hiçbir aracı kurumun varlığına ihtiyaç duymadan vatandaşlarını yönetebilen ve temel fonksiyonlarını (zorunlu askerlik, vergi ve eğitim) yerine getirebilen devlettir (Morris, 1998: 38).

Modern devlet pratiklerinin belirleyici özelliklerinden birisinin temel fonksiyonlarını yerine getirirken devlet ile vatandaşlar arasında nc kişilerin bulunmaması olduğunu düşündüğümüz anda, aşar vergisi modern olmayan bir vergilendirme pratiği olarak karşımıza

2 Bu konudaki çalışmalara örnek sunması bakımından, Suad Başar, "Toprak Mahsulleri Vergisi Kalkınca," İktisat Fakültesi Mecmuası, c.7, no:1-4, 1946; ř. Ertan omaklı, Fatih Koç ve Kürşad Emrah Yıldırım, "Türk Vergi Hukuku Tarihinde Tartışılan Bir Vergi: Toprak Mahsulleri Vergisi," Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, c.4, no:2, 2012; şevket Pamuk, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Devlet, Tarımsal Yapılar ve Bölüşüm" Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000)'in içinde, (der.) şevket Pamuk ve Zafer Toprak, Yurt Yayınları, İstanbul 1988 ve Yahya S. Tezel, Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002.

dikilir, çünkü iltizam usulüyle toplanır. İltizam sisteminde vergilerin tahsili belli bir bedel karşılığında devlet tarafından mültezim adı verilen üçüncü kişilere bırakılır. Aşar vergisinin tahsili de, iltizam sistemine uygun olarak, devlet tarafından belli bir bedel karşılığında vergi toplama yetkisiyle donatılmış mültezimler tarafından gerçekleştiriliyordu. Mültezimin varlığı, devletin egemenlik yetkisine sahip olduğu topraklar üzerinde temel fonksiyonlarından birini, bir aracı vasıtasıyla yerine getirebildiğini gösteriyor ve bu bağlamda da aşarı modern bir vergilendirme pratiği olmaktan çıkarıyordu.

Osmanlı'da, Tanzimat döneminden itibaren, aşar vergisini merkezi idari aygıtla toplayabilme çabası olmuş, ama Osmanlı idari mekanizmalarının merkezileşme düzeyi ve kapsayıcılığı bu çabaların pratiğe aktarılmasını engellemiştir. Yukarıda da belirtildiği üzere aşar vergisi 19. yüzyılın ikinci yarısında farklı yöntem ve tekniklerle tahsil edilmiş ama verginin toplanması esnasında aracı kurumları elemine edebilme çabası başarıya ulaşamamıştır. Toprak Mahsulleri Vergisi ise aşardan farklı olarak doğrudan devlet tarafından görevlendirilmiş memurlar ve yetkilendirilmiş komisyonlar eliyle tespit ve tahsil ediliyordu. Vergi ilişkisinin, hiçbir aracı kuruma yer vermeden, devlet ile vatandaşlar arasında gerçekleşmesi, Toprak Mahsulleri Vergisini modern bir vergilendirme pratiği kılıyordu.

Yanni Katsonis, Rusya örneği üzerinden bireyin oluşumu ile devlet arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında, vergide kolektif sorumluluktan (*apportioned taxes*) bireysel sorumluluğa geçilmesine (*assessed taxes*), modern vatandaşın oluşum sürecinde ayrıcalıklı bir rol biçer. Yurttaşlık bireysel haklar ve sorumluluklar üstüne kurulu bir statü olduğuna göre bütün araçların ortadan kalktığı bir vergilendirme sistemi de devletle vergi mükellefini doğrudan karşı karşıya getirmekle kalmaz, mükellefin aynı zamanda yurttaşlaşmasına hizmet eder (Katsonis, 2004a: 222-224). Devletin mültezimi muhatap aldığı aşar vergisinde köylüler kimliksiz bir anonimliğin parçasıyken, Toprak Mahsulleri Vergisinin bireyselleşmiş vergi mükelleflerine dönüşürler. Mültezimlerin aradan çıkarılmasıyla beraber köylü bir mıntıkaya veya toprağa bağlı olmaktan çıkar, doğrudan ilişkilendiği devlet aygıtının bir yurttaş haline gelir (Katsonis, 2004b: 535).

Bu noktada Toprak Mahsulleri Vergisinin bireysel sorumluluğu temel alan bir vergilendirme pratiği olmaktan çok bireysel ve kolektif vergilendirme pratikleri arasında bir yerde durduğunu belirtmek gerekir. 1943 yılında çıkarılan 4429 Nolu Toprak Mahsulleri Vergisi Kanununda, vergi mükelleflerinin vergi borçları ölçme usulüyle belirlenmekte ve vergi borcu kişisel ölçekte hesaplanmaktaydı. Bu bağlamda Toprak Mahsulleri Vergisi, Katsonis'in sınıflandırması içinde, bireysel sorumluluk esaslı bir vergiydi. Ancak, yukarıda da belirtildiği üzere, 1944 yılında 4553 Nolu Kanunla Toprak Mahsulleri Vergisinin toplanma esnasında önemli değişikliklere gidilmişti. 1944 yılında yapılan düzenlemeyle Toprak Mahsulleri Vergisine esas olan mahsul miktarının tahmin yoluyla tespitine karar verilmişti. Tahminler ise birlik esasına göre yapılacaktı. Birlik, köy, kasaba veya şehir gibi şahsiyeti olmayan bir mükellefler toplamıdır. Tahmin, mükellefler için ayrı ayrı değil, birlik için toptan yapılacak ve birliğin parçası olan her mükellef elde edeceği umulan mahsul miktarı doğrultusunda vergi borcunu ödeyecekti (Başar, 1946: 95-97).

4429 Nolu ve 4553 Nolu Kanunlar devlet-birey ilişkileri bağlamında karşılaştırmalı bir şekilde değerlendirildiğinde iki ayrı Toprak Mahsulleri Vergisinin olduğu bile iddia edilebilir. 1943 tarihli 4429 Nolu Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu bireysel sorumluluğu temel alan kişiselleştirilmiş bir vergidir. 1944 tarihli 4553 Nolu Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu ise hem vergi toplama masraflarını azaltmak hem de daha yüksek oranda vergi toplayabilmek için tahmin usulüne tekrar işlerlik kazandıran ve vergi sorumluluğunu bireysel düzeyde değil şahsiyeti olmayan mükellefler

toplamı olarak birlik düzeyinde ele alan bir vergilendirmedir. Bu geri dönüşe rağmen Toprak Mahsulleri Vergisinin II. Aşar olarak değerlendirilmesi doğru olmaz, çünkü Toprak Mahsulleri Vergisi mültezimleri elemine ederek devlet ile vergi mükellefleri arasındaki ara kurumları ortadan kaldıran modern bir vergidir. Toprak Mahsulleri Vergisinde 1944 yılında yapılan değişiklik vergi mükelleflliğini bireysel düzeyde tanımlamaktan vazgeçerek Toprak Mahsulleri Vergisinin Türkiye’de tarımın vergilendirilmesi pratiklerinden radikal bir kopuş olmasını engellemiştir, ama aşardan farklı modern bir vergi niteliği taşımasına halel getirmemiştir.

Toprak Mahsulleri Vergisinin uygulanması esnasında gerek altyapı eksiklikleri gerekse de yetmiş eleman eksikliğinden dolayı vergilendirme pratiklerinde arzu edilen sonuçların elde edilemediğinden bahsedilmiştir. İltizam sisteminin tasfiye edilmesiyle mültezimlerin kırsal alanlardaki güçlerinin bir anda sönümlendiğini iddia edemeyiz. Eski mültezimlerin tüccar, tefeci veya büyük toprak sahibi olarak yine kırsal alanlardaki hâkimiyetlerini sürdürdükleri iddia edilebilir (Özbek, 1998: 46). Toprak Mahsulleri Vergisini, istediği düzeyde tahsil edemeyen devletin, istediği oranlarda vergi toplayamadıkça yerel güç odaklarıyla dirsek teması kurarak vergi tahsil oranlarını yükseltmeye çalışacağı da tahmin edilebilir. Ancak bu fiili geri dönüşlere rağmen, formel düzeyde Toprak Mahsulleri Vergisinin vergi mükellefleriyle devlet arasındaki doğrudan ilişkiye dayanmasını basit bir hukuksal görünümünden ibaret saymamak gerekir. Bütün aksaklıklarına rağmen, Toprak Mahsulleri Vergisinin, aşardan farklı olarak devlet ile mükellefler arasında hiçbir aracı olmaksızın gerçekleşmesi, Toprak Mahsullerini, aşar vergisinden ayırır; onu II. Aşar vergisi olmaktan kurtarır. Schumpeter’e referansla vergilerin sadece devletin yaratılmasına değil, şekillenmesine de etki ettiğini düşünecek olursak (Backhaus,1995), Toprak Mahsulleri Vergisini toplayan devlet, aşar vergisini toplayandan farklı olarak, yurttaşlarıyla hiçbir aracı kuruma ihtiyaç duymaksızın doğrudan doğruya ilişki kurabilen bir ‘vergi devletidir.’

Sonuç

II. Dünya Savaşı yıllarında sayısı bir milyonu aşan ordunun ve kentlerin işesi sorunu Türkiye ekonomisinin ana meselesi olmuştur. Hükümetin ordunun ve kentlerin işesini sağlamak için uygulamaya koyduğu tarımsal politikaların doruk noktasını ise Toprak Mahsulleri Vergisi oluşturur. Toprak Mahsulleri Vergisi, savaş yıllarında sıkışan devlet ekonomisine vergi geliri sağlamak için, köylünün toplam ürününün %10’luk kısmı üzerine uygulanan bir aynı vergidir. Vergi savaş yılları için geçerli olan bir olağanüstü dönem vergisi olmuş ve 1943–1946 yılları arasında uygulanmıştır.

Toprak Mahsulleri Vergisi, verginin aynı yöntemlerle %10 esası üzerinden toplanması nedeniyle sıklıkla aşar vergisi ile karşılaştırılmış ve II. Aşar olarak nitelendirilmiştir. Oysaki yukarıda da detaylarıyla belirtildiği gibi Toprak Mahsulleri Vergisi, bu konuda özel olarak yetkilendirilmiş komisyonlar eliyle, bu vergileri toplamaya özgelenmiş devlet memurları aracılığıyla toplanması bakımından aşar vergisinden ayrılır. Aşar vergisi iltizam usulüyle toplanan, yani devlet ile vergi mükellefleri arasında bir üçüncü kurumun, mültezimliğinin, varlığı üzerine bina edilen bir vergidir. Toprak Mahsulleri Vergisi ise devletin hiçbir aracı kuruma ihtiyaç duymaksızın kendi yurttaşlarıyla doğrudan doğruya ilişkiye geçmesini öngören modern bir vergilendirme pratikliğidir. Bu bağlamda, aşar vergisi ile Toprak Mahsulleri Vergisi arasındaki biçimsel benzerliklere rağmen Toprak Mahsulleri Vergisi devlet ve yurttaş arasında doğrudan ilişkiye imkan tanımakta, yani arka planına farklı bir devlet-yurttaş ilişkisi yerleştirmektedir.

Uygulamadaysa Toprak Mahsulleri Vergisinden beklenen sonuçların elde edildiğini söylemek güçtür. Vergi toplama işlemlerini yürütebilecek kalitede ve sayıda yetmiş memurun olmaması

ve vergilendirmeyi yürütebilecek teknik olanakların eksikliği, istenen sonuçlara ulaşamamanın başlıca nedenleri arasında gösterilebilir. Verginin üç yıllık ekonomik muhasebesine bakıldığında arzulanan gelir 319 milyon TL olmasına rağmen, tahsil edilebilen miktarı onun yarısından biraz fazla olabilmiş ve 173.5 milyon TL düzeyinde kalmıştır.

Verginin ekonomik başarısızlığı bir yana, sosyo-politik açıdan da hükümet için sonuçları pek de iç açıcı olmamıştır. Toprak Mahsulleri Vergisinin uygulanmasından bir sene önce, 1942'de, daha çok tarım dışı kesimlere uygulanan ve büyük tepki çeken Varlık Vergisi deneyiminin ardından, hükümet Toprak Mahsulleri Vergisiyle savaşın maliyetini tarım kesimlerine de yükleyerek bir denge oluşturmayı amaçlamıştır. Çıkarılan Toprak Mahsulleri Vergisi ise tarım ve tarım dışı kesimler arasındaki gerilimi dindirmek bir yana daha da arttırmıştır.

Toprak Mahsulleri Vergisi uygulaması, zaten savaş koşulları altında ezilmekte olan köylülüğün ekonomik sıkıntılarını daha da arttırmış ve köylülüğün her katmanının, özellikle de orta köylülüğün, devlete yabancılaşmasına neden olmuştur. Savaştan sonra kaldırılacağı ilan edilen Toprak Mahsulleri Vergisinin, hükümet tarafından DP kurulduktan sadece iki hafta sonra kaldırılması tesadüften daha fazla anlam taşımaktadır. Hükümet bu adımıyla Toprak Mahsulleri Vergisi uygulamasından kaynaklanan yaygın huzursuzluğun DP muhalefetine kanalize olmasını engellemeye çalışmış, ancak 1950 seçimlerinin gösterdiği üzere başarılı olamamıştır. Toprak Mahsulleri Vergisinin somut uygulanması ve vergiye yönelik halk tepkisi, Türkiye'de 1950'de yaşanan siyasi değişimin ana besleyenlerinden birinin, hükümetin savaş yıllarında uyguladığı işe pratikleri ve gerçekleştirdiği tarımsal politikalar olduğunu göstermektedir.

Kaynakça

- "4429 Sayılı Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu", *Resmi Gazete*, 7 Haziran 1943.
- "4553 Sayılı Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu", *Resmi Gazete*, 28 Nisan 1944.
- Acun, N. (1947) *Toprak Mahsulleri Ofisi ve Kuruluş Gayeleri*. İstanbul: Sinan Matbaası,
- Aytekin, H. (1943) "Köyde Geçim", *Yurt ve Dünya*, 4 (33), Eylül, 352-355.
- Aytekin, H. (1943) "Köylerin Bugünkü İşe Durumu", *Yurt ve Dünya*, 4 (36), İlkkanun, 486-490
- Backhaus, J. (1995) "The Concept of Tax State in Modern Public Finance Analysis", *Schumpeter in the History of Ideas* içinde. Der. Shionaya Y. ve Perlman, M. Ann Harbor: The University of Michigan Press, 65-94.
- Başar, S. (1946) "Toprak Mahsulleri Vergisi Kalkınca", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 7, (1-4), 88-107.
- Berkes, M. (1943) "Köyde Yaşayış", *Yurt ve Dünya*, 4 (30), Haziran, 189-195.
- Boratav, K. (2002) *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Çomaklı, Ş.E. , Koç, F. ve Yıldırım, K. E. (2012) "Türk Vergi Hukuku Tarihinde Tartışılan Bir Vergi : Toprak Mahsulleri Vergisi", *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 4 (2), 61-70
- Erdoğan, N. (1999/2000) "Devleti İdare Etmek: Maduniyet ve Düzenbazlık", *Toplum ve Bilim*, 83, 8-31.
- İnci, İ. (2009) "1923-1960 Döneminde Türkiye'de Tarım Faaliyetleri Üzerinden Alınan Vergiler", *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 11(1), 109-130.
- Kafaoğlu, A. B. (2002) *Varlık Vergisi Gerçeği*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Kayra, C. (2002) *38 Kuşakçı*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kayra, C. (2011) *Savaş, Türkiye ve Varlık Vergisi*. İstanbul: Tarihiç Kitabevi.
- Kazgan, G. (1983) *Tarım ve Gelişme*. İstanbul: Der Yayınları.
- Kesler, S. (1943) "Bu Yıl Toprak Mahsulleri Vergisi Geçen Yıla Nispetle %25 Fazla," *Tan*, 3 Eylül.

- Keyder, Ç ve Birtek, F. (2009) "Türkiye'de Devlet Tarım İlişkileri, 1923-1950" *Toplumsal Tarih Çalışmaları*. İstanbul: İletişim Yayınları, 301-325.
- Kotsonis, Y. (2004a) "Face-to-Face": The State, the Individual, and the Citizen in Russian Taxation." *Slavic Review*, 63 (2), 221-246
- Kotsonis, Y. (2004b) "No Place to Go": Taxation and State Transformation in Late-Imperial and Early-Soviet Russia", *Journal of Modern History*, 76 (3), 531-577
- Metinsoy, M. (2007) *İkinci Dünya Savaşında Türkiye: Savaş ve Gündelik Yaşam*. İstanbul: Homer.
- Metinsoy, M. (2012) "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Devlet ve Köylüler: Hububat Alımları, Toprak Mahsulleri Vergisi ve Köylü Direnişi", *Tarih ve Toplum*, 15, 85-125
- Morris, C. W. (1998) *An Essay on the Modern State*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Okçuoğlu, G ve Önder, İ. (1985) "Aşarın Kaldırılması", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi 10*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Önder, İ. (1988) "Cumhuriyet Döneminde Tarım Kesimine Uygulanan Vergi Politikası," *Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000)* içinde. Der. Pamuk Ş ve Toprak Z. İstanbul: Yurt Yayınları, 113-133.
- Önder, İ. (1999) "Aşarın Kaldırılması ve Tarım Kesimine Uygulanan Vergiler", *75 Yılda Köylerden Şehirlere* içinde. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 67-74.
- Özbek, N. (2015) *İmparatorluğun Bedeli: Osmanlı'da Vergi, Siyaset ve Toplumsal Adalet (1839-1908)*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları,
- Özbek, N. (2003) "Kemalist Rejim ve Popülizmin Sınırları: Büyük Buhran ve Buğday Alım Politikaları, 1932-1937", *Toplum ve Bilim*, 96, 219-238.
- Özbek, N. (1998), "Köylü Aşar Yükünden Kurtuldu," *Cumhuriyetin 75 Yılı 1: 1923-1953*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 46.
- Özer, S. (2011) "II. Dünya Savaşı Yıllarında Uygulamaya Konan Toprak Mahsulleri Vergisi ve Köylü Üzerindeki Etkisi", *Tarihin Peşinde*, 5, 215-234.
- Pamuk, Ş. (1988) "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Devlet, Tarımsal Yapılar ve Bölüşüm", *Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000)* içinde. Der. Pamuk Ş ve Toprak Z. İstanbul: Yurt Yayınları 91-108.
- Pamuk, Ş. (1998) "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında İaşe Politikaları ve Köylülük", *75 Yılda Köylerden Şehirlere* içinde. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 57-66.
- Pamuk, Ş. (1991) "War, State, Economic Policies and Resistance by Economic Producers in Turkey (1939-1945)", *Peasants & Politics in the Middle East* içinde. Der. Kazemi F ve Waterbury J. Florida: International University Press, 125-142.
- Pamuk, Ş. (2014) *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Pierson, C. (2004) *Modern State*. Londra: Routledge.
- Rauf, A. (1944) "Toprak Mahsulleri Vergisi Nasıl Tahsil Ediliyor," *Tan*, 22 Şubat.
- Scott, J. C. (1985) *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance*. New Heaven: Yale University Press.
- Sertel, Z. (1943) "Köylü Hakikaten Zengin Oldu mu?", *Tan*, 8 Haziran.
- Şener, S. (2004) "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Tarım Politikası Arayışları", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 73-92.
- TBMM Zabıt Ceridesi (1943) Devre 7, Cilt. 3, Haziran
- TBMM Zabıt Ceridesi (1944) Devre 9, Cilt. 7, Nisan
- TBMM Tutanak Dergisi (1946) Dönem:7, cilt:21
- Tezel, Y. S. (2002) *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları,
- Timur, T. (2003) *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Yırcalı, S. (1944) "Yeni Toprak Mahsulleri Vergisi," *Tan*, 30 Mayıs

TÜRKİYE'DE POLİTİKA BELGELERİNDE YAŞLILARA YAKLAŞIMIN DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF AGEING IN TURKISH POLICY DOCUMENTS

Mehtap ÇAKMAK BARSBAY

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, KARAMAN
(mehtapcakmak@gmail.com)

ÖZ

Devlet Planlama Teşkilatının kurulduğu tarihten Kalkınma Bakanlığına ve bugünkü T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığına bağlı Plan ve Programlar Genel Müdürlüğü adı altındaki dönüşümüne kadar on farklı Beş Yıllık Kalkınma Planı uygulamaya konulmuştur. 1960'lı yılların planları ile 2000'li yılların planları arasında genel olarak ideolojik ve devletin yönetim aygıtlarının planlara yansımaları bakımından temel farklılıklar bulunmaktadır. Bu çalışmanın amacı yaşlılığı, önem ve öncelik göstergeleri olan sosyo-demografik durum, gelir durumu, işgücüne katılma durumu, eğitilmiş nüfus, medeni durum, yoksulluk ve mortalite açılarından ele alarak 1963 yılından günümüze kadar yayınlanan kalkınma planlarında ve eş zamanlı hükümet programları ile yaşlılarla ilgili strateji belgesi, eylem planı ve raporlar gibi politika belgelerinde yer verilen hedefler bağlamında değerlendirmektir.

Anahtar Sözcükler: Politika analizi, Yaşlılık politikaları, Sağlık ekonomisi, Türkiye

ABSTRACT

Beginning from the establishing of the State Planning Organization to the transformation to Ministry of Development and very recently to General Directorate of Planning and Program affiliated to Turkish Presidency Department of Strategy and Budget, ten national development plans have been put into force. In terms of reflecting the ideological and managerial devices of the state there are fundamental differences between the plans prepared in 60's and in millenium. This study aims to report the elderly in Turkey on the basis of socio-demographic and economic statistics, besides illiteracy, mortality and labor and to evaluate the elderly policies in policy documents such as national development plans, government programs, strategy papers, national action plans on ageing and reports for caring of elderly.

Keywords: Elderly policies, Policy analysis, Health economics, Turkey

1. Giriş

Yaşlılık kavramı, biyolojik olarak çok çeşitli moleküler ve hücrel hasarın tedricen birikimi ile ilişkilidir ve zamanla bu hasar, fizyolojik rezervlerde kademeli bir azalmaya, birçok hastalığa karşı risk artışına ve bireyin kapasitesinde genel bir azalmaya yol açmaktadır (DSÖ, 2015). Biyolojik kayıpların yanında yaşlılar, sosyal rol ve pozisyonlarındaki değişiklikler ile baş etmek durumunda kalmaktadırlar. Duyu organlarındaki ve hareket sistemindeki kapasite azalması, solunum, dolaşım ve nörolojik kökenli bulaşıcı olmayan hastalıkların daha fazla görülmesi ve bunların kişilere getirdiği yük, yaşlıları sosyal ortamlarından peyderpey uzaklaştırmakta ve yalnızlaştırmaktadır. Hal böyle iken yaşam tarzı, kişilerin kendi sorumluluğunda olarak görülse de özellikle gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki çevresel koşullar nedeniyle yaşlıların, sosyal içerme sorunu yanında artan yüklerle baş etmelerine yönelik kamusal politikaların belirlenmesi önem arz etmektedir.

Bu çalışmada, Türkiye’de planlı dönemden bu yana yaşlılara yönelik politikalara ilişkin değerlendirmeler yapılabilmesi için hükümet programları, kalkınma planları, strateji belgeleri ve raporlar incelenecek Türkiye’de yaşlılara yönelik politikaların yönelimlerinin neler olduğu sorusuna cevap aranacaktır.

2. Demografik Durum

Dünya Sağlık Örgütü, 65 yaş ve üzerini yaşlı olarak kabul etmekte ve yaşlılığı genç yaşlılık, ileri yaşlılık ve çok ileri yaşlılık olmak üzere gruplara ayırmaktadır. Yaşlılar, 2017 yılında dünya nüfusunun %8,9’unu oluşturmaktadır. En yüksek yaşlı nüfus oranına sahip ilk üç ülke sırasıyla %32,2 ile Monako, %27,9 ile Japonya ve %22,1 ile Almanya’dır. Türkiye bu sıralamada 167 ülke arasında 66. sırada yer almaktadır. Türkiye’de tüm dünyada olduğu gibi yaşlı nüfus oranı hızla artmaktadır (Tablo 1). Nitekim nüfus artış hızları, hem dünya genelinde hem de özellikle AB ülkelerinde dünya ortalamasının üstünde bir şekilde düşmekte ve toplam nüfus içinde yaşlı nüfusun oranı artmaktadır. Bu durum sağlık harcamaları üzerinde gittikçe artan baskıyı ortaya çıkarmaktadır (Erol, 2011).

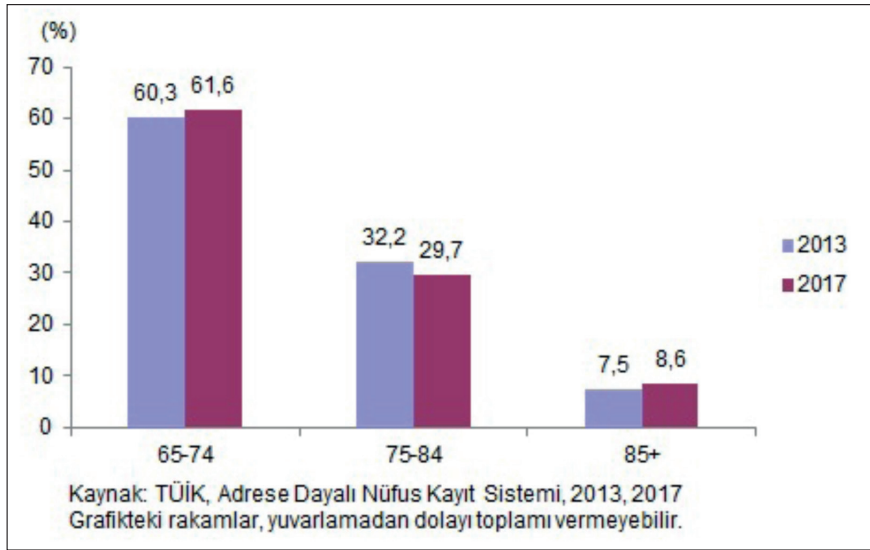
Türkiye’de yaş düzeyi ile cinsiyet bazında nüfusla ilgili temel verilere, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)’nin yayınlarından ulaşılabilmektedir. Tablo 1’de TÜİK tarafından yayınlanan nüfus ve yaşlara göre nüfus istatistiklerinin kullanılması ve yeniden düzenlenmesiyle oluşturulan yaşlı nüfusun, toplam nüfus içindeki oranları gösterilmektedir.

Tablo 1’de 1927 ile 1970 yılları arasında yaşlı nüfus oranının değişken düzeylerde olduğu, 1970 sonrası düzenli bir şekilde artmaya devam ettiği görülmektedir. Yapılan trend analizi ile bu oranın 2026 yılında %10’unun üzerinde çıkacağı öngörülmektedir. Yaşlı nüfus, 2013 yılında 5 milyon 891 bin 694 kişi iken son beş yılda %17 artarak 2017 yılında 6 milyon 895 bin 385 kişi olmuştur. Yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki oranı ise 2013 yılında %7,68 iken, 2017 yılında %8,53’e yükselmiştir. Yaşlı nüfusun %44’ünü erkek nüfus, %56’sını kadın nüfus oluşturmaktadır.

Tablo 1: Yıllar bazında 65 yaş ¼st¼ nüfus oranı

Yıl	Nüfus	65 yaş ¼st¼ nüfus oranı	Yıl	Nüfus	65 yaş ¼st¼ nüfus oranı
1927	13 648 987	–	2000	67 803 927	5,69
1935	16 158 567	3,90	2007	70 586 256	7,08
1945	18 790 987	3,30	2008	71 517 100	6,84
1950	20 947 188	3,30	2009	72 561 312	7,01
1955	24 064 763	3,42	2010	73 722 988	7,23
1960	27 754 820	3,53	2011	74 724 269	7,35
1965	31 391 421	3,96	2012	75 627 384	7,51
1970	35 605 176	4,40	2013	76 667 864	7,68
1975	40 347 719	4,59	2014	77 695 904	7,97
1980	44 736 957	4,72	2015	78 741 053	8,25
1985	50 664 458	4,20	2016	79 814 871	8,33
1990	56 473 035	4,28	2017	80 810 525	8,53

Kaynak: TÜİK, Genel Nüfus Sayımları, 1950-2000; TÜİK, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS), 2007-2017.

şekil 1. Yaşlı Nüfusun Yaşa G¼re Dağılımı

Yaşlı nüfusun yaş grubuna g¼re dağılımının g¼sterildiđi grafik (şekil 1) incelendiğinde, 2013 yılında yaşlı nüfusun %60,3'¼ 65-74 yaş grubunda, %32,2'si 75-84 yaş grubunda ve %7,5'i 85 ve daha yukarı yaş grubunda iken, 2017 yılında %61,6'sı 65-74 yaş grubunda, %29,7'si 75-84 yaş grubunda ve %8,6'sı 85 ve daha yukarı yaş grubunda yer aldığı, yaşlı nüfusun %0,1'ini oluşturan 100 yaş ve ¼zerindeki yaşlı kişi sayısının, 2017 yılında 5 bin 416 olduğu g¼r¼lmektedir.

Tablo 2: Cinsiyete ve yaşa göre beklenen yaşam süresi (2014-2016)

Yaş	Toplam (yıl)	Erkek	Kadın
0	78,0	75,3	80,7
15	64,2	61,5	66,8
30	49,6	47,1	52,1
50	30,5	28,2	32,7
65	17,8	16,1	19,3

Kaynak: TÜİK, Hayat Tabloları, 27.09.2017.

Türkiye İstatistik Kurumu hayat tablolarını, Türkiye ve iller düzeyinde 2014 yılında yayınlamıştır. Tablo 2 incelendiğinde, Türkiye genelinde, 50 yaşında olan bir kişinin kalan yaşam süresi ortalama 30,5 yıldır. Erkekler için bu süre 28,2 yıl iken, kadınlarda 32,7 yıldır. 65 yaşında olan bir kişinin kalan yaşam süresi ise ortalama 17,8 yıldır. Erkekler için bu süre 16,1 yıl iken, kadınlarda 19,3 yıldır. Diğer bir ifade ile 65 yaşındaki kadınların erkeklerden ortalama 3,2 yıl daha fazla yaşaması beklenmektedir.

Avrupa ülkelerinde cinsiyete göre doğuştan beklenen yaşam süresi ve yaşlıların toplam nüfus içindeki oranlarını gösteren Tablo 3 incelendiğinde, Türkiye ve Avrupa Birliğine üye olan 28 ülkenin insani gelişme indeksi olarak kabul edilen doğuştan beklenen yaşam süresinin, 73,5 yıl ile Avrupa Birliği üye ülkelerinde en düşük olarak Litvanya'da olduğu görülmektedir. Bu oranın en yüksek olduğu ülke ise 83,3 yıl ile İtalya'dır. Türkiye'de doğuştan beklenen yaşam süresi 75,5 yıldır.

Tablo 3: Avrupa lkelerinde cinsiyete göre doğuşta beklenen yaşam süresi ve nüfus yaş kompozisyonu, 2015

lke Adı	İnsani Gelişme Endeksi: Doğuşta Beklenen Yaşam Süresi (yıl)	Nüfus Dinamikleri: Nüfus Yaş Kompozisyonu, 65+ (%)
Almanya	81,1	21,1
Avusturya	81,6	18,8
Belçika	81	18,1
Bulgaristan	74,3	20,1
ek Cumhuriyeti	78,8	18
Danimarka	80,4	19
Estonya	77	18,8
Finlandiya	81	20,3
Fransa	82,4	18,9
Güney Kıbrıs Rum Yönetimi	80,3	12,8
Hırvatistan	77,5	18,9
Hollanda	81,7	17,9
İngiltere	80,8	18,1
İrlanda	81,1	13,2
İspanya	82,8	18,9
İsveç	82,3	19,6
İtalya	83,3	22,4
Letonya	74,3	19,3
Litvanya	73,5	18,7
Lüksemburg	81,9	14
Macaristan	75,3	17,5
Malta	80,7	18,4
Polonya	77,6	15,6
Portekiz	81,2	20,7
Romanya	74,8	17
Slovak Cumhuriyeti	76,4	14,1
Slovenya	80,6	18
Türkiye	75,5	8,1
Yunanistan	81,1	19,9

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, Uluslararası Seçilmiş Göstergeler, 2015.

3. Demografik Değişimlerin Sağlık Durumuna Etkileri

Türkiye’de 2016 yılında TÜİK tarafından yürütülen sağlık araştırması sonuçları incelendiğinde, nüfusun %6,9’u görme sorunu, %4,5’i işitme sorunu yaşamaktadır. 65 yaş üstü bireylerin %18,5’i ve 75 yaş üstü bireylerin %31,9’u görme sorunu yaşamaktadır. Herhangi bir yardım almadan ya

da yardımcı araç olmadan yürüyemeyenler, nüfusun %6,5'ini, merdiven inip çıkamayanlar ise %8,7'sini oluşturmaktadır. Yürüyemeyenlerin %60,3'ü ve merdiven inip çıkamayanların %67,3'ü yaşlıdır. Yaşlıların %18,3'ü yaşlılarına göre öğrenmekte zorluk çekmektedir. Benzer şekilde yaşlıların %21,6'sı hatırlamakta güçlük çekmektedir. 2016 verilerine göre nüfusun %26,5'i her gün tütün mamulü kullanmakta olup bunların %18,3'ü yaşlıdır. Yaşlıların %26,2'si obezdir. Son 12 ay içinde hastanede en az 1 gece yataklı tedavi hizmeti alan yaşlıların tüm yaş grupları içindeki oranı 2014 yılında %48,8 iken, 2016 yılında %47 olduğu görülmektedir.

TÜİK tarafından yayınlanan 2017 ölüm nedenleri istatistiklerine göre 65 yaş üstü kişilerin ölüm nedenleri incelendiğinde, %45'inin dolaşım sistemi hastalıkları, %16'sının tümörler, %14'ünün solunum sistemi hastalıkları, %5'inin endokrin, beslenme ve metabolizmayla ilgili hastalıklar, %5'inin sinir sistemi ve duyu organlarıyla ilgili hastalıklar, %4'ünün dışsal yaralanma ve zehirlenmeler ve %11'inin diğer kategorisinde değerlendirilen nedenlerden kaynaklandığı görülmektedir. Alzheimer hastalığından hayatını kaybeden yaşlıların sayısı, 2012 yılında 7 bin 524 iken 2016 yılında 12 bin 900'e yükselmiştir. Alzheimer hastalığından ölen yaşlıların oranı 2012 yılında %3,4 iken bu oran 2016 yılında %4,5'e yükselmiştir.

TÜİK verilerine göre Türkiye'de sağlık harcamaları, 2016 yılında %14,5 oranında artarak, 119 milyar 756 milyon TL'ye, cari sağlık harcamasının toplam sağlık harcaması içindeki payı ise, 2015 yılında %92,6 iken, 2016 yılında %94'e yükselmiştir. Toplam sağlık harcamasının GSYH'ye oranı, 2016 yılında %4,6 düzeyindedir. Hane halkları tarafından tedavi, ilaç vb. amaçlı yapılan cepten sağlık harcaması, 2016 yılında %13 artarak 19 milyar 562 milyon TL olmuş ve toplam sağlık harcaması içindeki payı, 2016 yılında %16,3'ya ulaşmıştır. Kişi başı sağlık harcaması, 2015 yılında 1 345 TL iken, 2016 yılında %13,3 artarak, 1 524 TL'ye yükselmiştir.

4. Yaşlıların Gelir Durumu ve Yoksulluk Göstergeleri

Yaşlıların ekonomik gelirlerine bakıldığında %56'sının gelire sahip olduğu ancak cinsiyetler arasında gelire sahip olma konusunda eşitsizlikler olduğu görülmektedir. Buna göre erkeklerin %75'i herhangi bir gelire sahipken, kadınların %38'i bir gelire sahiptir. Yaşlıların gelirlerinin kaynağının ne olduğuna bakıldığında, erkeklerin %46'sı gelir olarak, emekli maaşını ve bundan başka gelir kaynağı olarak da yaşlı aylığı ve kira/faiz gelirlerini göstermektedir. Ek olarak, erkeklerin %10'u çalışmaktadır. Yaşlı kadınların durumuna bakıldığında ise, %6'sı gelir olarak, kendine ait emekli maaşına, %16'sı da dolaylı emekli maaşına sahip olduğunu ifade etmektedir. Kadınların %10'u yaşlılık aylığı almakta ve sadece %1'i çalışmaya devam etmektedir (DPT, 2007).

Gelir ve yaşam koşulları araştırması sonuçlarına göre, eşdeğer hane halkı kullanılabilir fert medyan gelirinin %60'ına göre hesaplanan yoksulluk oranı, 2012 yılında Türkiye geneli için %22,6 iken, 2016 yılında %21,2 olmuştur. Bu oran, yaşlı nüfus için 2012 yılında %18,7 iken 2016 yılında %16'ya gerilemiştir. Yaşlı nüfusun yoksulluğu cinsiyete göre incelendiğinde ise, yoksul yaşlı erkek nüfus oranının 2012 yılında %17,7 iken 2016 yılında %14,7 olduğu, yoksul yaşlı kadın nüfus oranının ise 2012 yılında %19,4 iken 2016 yılında %17'ye gerilediği görülmektedir.

5. Yaşlıların İşgücüne Katılma Durumu

Hane halkı işgücü araştırması sonuçlarına göre, 2016 yılında 15-64 yaş grubunda işgücüne katılma oranı, %57 iken yaşlı nüfusun işgücüne katılma oranı %11,8'dir. Yaşlı erkek nüfusun işgücüne katılma oranı %19,9 iken yaşlı kadın nüfus için bu oran, %5,5 düzeyindedir. Yaşlı nüfustaki işsizlik oranının ise %2,6 olduğu görülmektedir. Yine hane halkı işgücü araştırması sonuçlarına

göre, istihdam edilen yaşlı nüfusun sektörel dağılımı incelendiğinde, 2016 yılında yaşlı nüfusun %70,2'sinin tarım sektöründe, %22,8'inin ise hizmetler sektöründe yer aldığı görölmektedir.

Çalışma çağındaki yüz kişiye düşen yaşlı sayısını ifade eden yaşlı bağımlılık oranı, 2013 yılında %11,3 iken bu oran, 2017 yılında %12,6'ya yükselmiştir. Nüfusun yaşlanması işgücü oranında azalmaya neden olmakta buna bağılı olarak vergi gelirleri azalmaktadır. Yapılan çalışmalar, emeklilik yaşının kişinin çalışma düzeyini etkilediğı ve ilgili yaştan sonra bireylerin genellikle çalışma eğiliminde olmadığını göstermektedir (Güran ve Oğuz, 2010).

6. Yaşlıların Eğitim ve Medeni Durum Göstergeleri

TÜİK verilerine göre okuma yazma bilmeyen yaşlı nüfus oranı, 2012 yılında %25,4 iken 2016 yılında %20,8'e gerilemiştir. Okuma yazma bilmeyen yaşlı kadınların oranının, yaşlı erkeklerin oranından 4 kat fazla olduğı, okuma yazma bilmeyen yaşlı kadınların oranının, 2016 yılında %31,1 iken yaşlı erkeklerin oranının %7,5 olduğı görölmektedir.

Eğitim durumuna göre yaşlı nüfus incelendiğinde, 2012 yılında yaşlı nüfusun %40,4'ü ilkokul mezunu, %4,4'ü ortaokul veya dengi okul/ilköğretim mezunu, %4,7'si lise veya dengi okul mezunu, %4,4'ü yükseköğretim mezunu iken 2016 yılında ilkokul mezunu olanların oranı %43,7'ye, ortaokul veya dengi okul/ilköğretim mezunu olanların oranı %5,6'ya, lise veya dengi okul mezunu olanların oranı %5,9'a, yükseköğretim mezunu olanların oranı ise %5,8'e yükselmiştir. Yaşlı nüfusun eğitim durumu cinsiyete göre incelendiğinde, cinsiyetler arasında önemli farklar olduğı, tüm eğitim düzeylerinde yaşlı erkek nüfus oranının, yaşlı kadın nüfus oranından daha yüksek olduğı görölmektedir.

Yaşlı nüfus, medeni duruma göre incelendiğinde, cinsiyetler arasında önemli farklılıklar olduğı; yaşlı erkek nüfusun 2017 yılında %1,2'sinin hiç evlenmemiş, %83,4'ünün resmi nikahla evli, %3'ünün boşanmış, %12,5'inin eşi ölmüş olduğı görülürken yaşlı kadın nüfusun %2,5'inin hiç evlenmemiş, %44,3'ünün resmi nikahla evli, %3,4'ünün boşanmış, %49,8'inin ise eşinin ölmüş olduğı görölmektedir.

7. Araştırmanın Amacı

Çalışmada, Türkiye'de planlı dönemden bu yana yaşlılara yönelik politikalara ilişkin değerlendirmeler yapılabilmesi için yaşlılara yönelik politikaların yönelimlerinin neler olduğı sorusuna cevap aranmıştır. Bu amaç doğrultusunda Türkiye'nin yaşlılık politikalarını belirleyen resmî belgeler olan hükümet programları, kalkınma planları, strateji belgeleri ve raporlar incelenmiş olup belirli bir yöntem temelinde kodlanarak analiz edilmiştir.

8. Araştırmanın Yöntemi ve Analiz

Kamu politikası analizinde literatürde belirlenmiş standardize edilmiş yöntemler bulunmamakla beraber politika araştırması, program değerlendirme araştırması, maliyet-fayda analizi, örnek durum çalışması, içerik (söylem, belge) analizi, zaman serisi analizi, politika süreci analizi, PEST analizi gibi yöntemler kullanılabilir (Gül, 2015).

Yöntemin belirlenmesinde araştırmanın amacına ve sorusuna uygun olarak nitel veri analizi yöntemlerinden doküman analizi (Snape ve Spencer, 2003) kullanılmıştır. Doküman analizi, bir materyalin araştırma konusu veriyi içermesinden dolayı, söz konusu materyalin çözömlenmesi işlemidir (Gürbüz ve Şahin, 2014: 182). Nitel verilerin analiz edilme yöntemlerine ilişkin literatürde

(Dey, 1993; Özdemir, 2000; Strauss ve Corbin, 2000; Walcott, 1994; Yıldırım ve Şimşek, 2008) farklılıklar bulunmaktadır. Walcott (1994), nitel verilerin öncelikle rapora yansıtılarak ardından anahtar kavramların ortaya çıkarılması ve varsa bunlar arasındaki ilişkilerin ortaya konulmasını önermektedir. Strauss ve Corbin (1990), araştırmanın herhangi bir kurama dayandığı ya da kavramsal çerçevenin belli olduğu durumlarda daha önceden belirlenmiş kavramlara göre, herhangi bir kuramsal temele dayanmayan araştırmalarda verilerden elde edilen kavramlara göre kodlama yapılabileceğini veya her ikisinin entegrasyonu ile genel bir kodlama yapılabileceğini belirtmektedir.

Bu araştırmada, yaşlılıkla ilgili planlı kalkınma döneminden günümüze var olan temel politika belgeleri, Nvivo programı aracılığıyla analiz edilmiştir. Nvivo yazılımı ile elde edilen sonuçlardan başlangıç, edatlar, rakam ve herhangi bir anlam ifade etmeyen kelimeler çıkarılmış ve birbirleriyle ilişkili kavramlar, her bir doküman kendi içerisinde ve sonra topluca analiz edilip, gruplandırılarak kategoriler (temalar) oluşturulmuştur. Bu çalışma, herhangi bir kuramsal temele dayandırılmadan yürütüldüğünden Nvivo yazılımı ile elde edilen anahtar kelimelerden elde edilen kavramlara göre kodlama yapılmıştır ve kategoriler oluşturulmuştur.

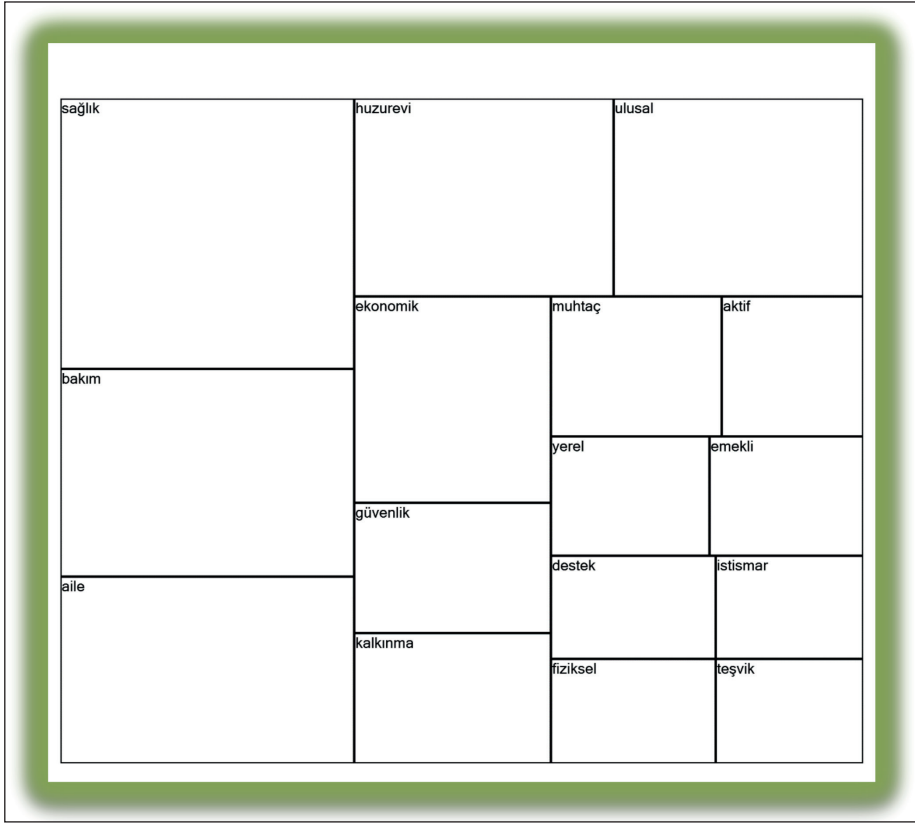
9. Bulgular

Kamu politikalarına yaşlılar açısından bakıldığında, ilk akla gelen emeklilik sistemleri olduğu söylenebilir. Türkiye’de yaşlılara yönelik kamu politikalarına çeşitli politika belgelerinde rastlanmıştır (Şekil 4). Hükümet programlarında, kalkınma planlarında, eylem planlarında, raporlarda ve strateji belgelerinde yer alan yaşlılara yönelik hedeflere ilişkin bulgular verilmiştir. Analiz edilen politika belgelerindeki anahtar kelimelerin incelenmesiyle elde edilen şekil 2 aşağıda yer almaktadır. Anahtar kelimelerin boyutları, analiz edilen dokümanlar içindeki tekrar edilme sayısı ile doğru orantılıdır.

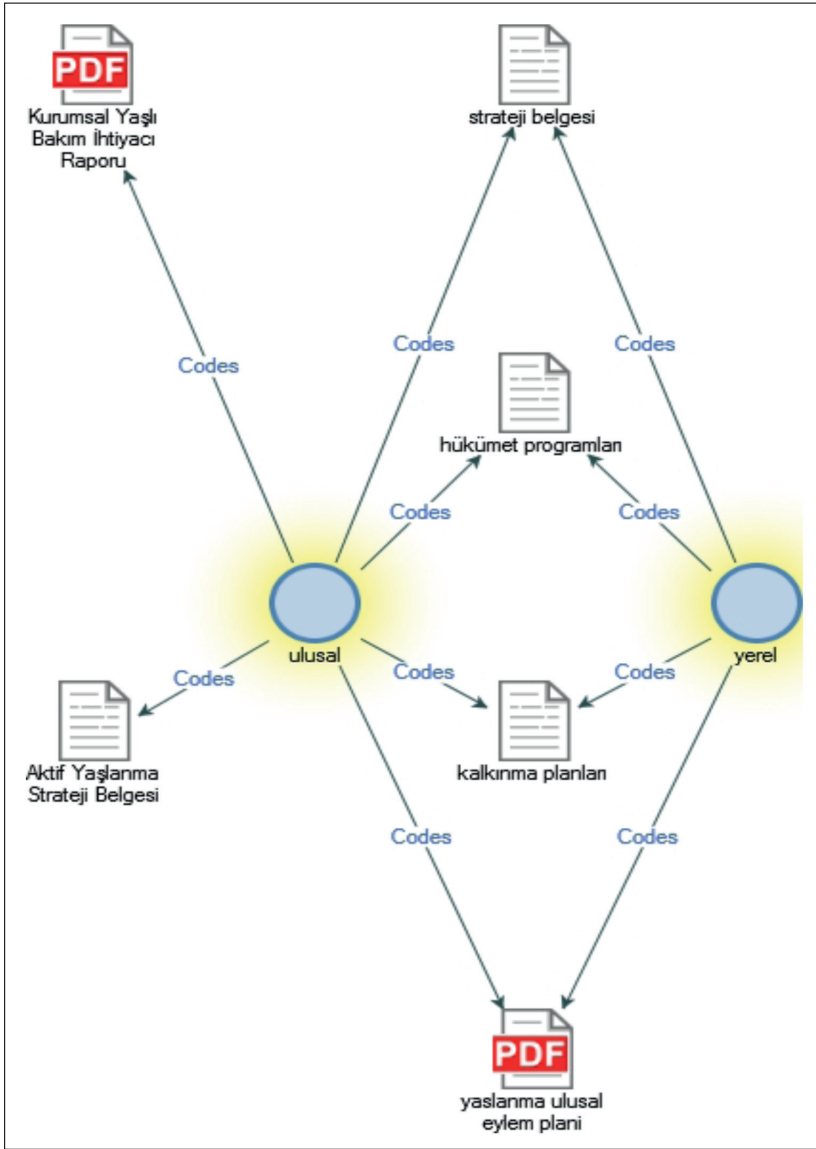
Şekil 2. Politika Belgelerinde Yaşlılık Sorununa Yaklaşımda Kullanılan Anahtar Kelimeler

Hükümet programlarında yaşılığa, muhtaçlık, sosyal güvenlik, sosyal hizmet, aile, sağlık ve emeklilik anahtar kavramları kullanılarak yaklaşıldığı görülmektedir. Kalkınma planlarında yaşılılık sıklıkla, sosyal hizmet, aile, bakım ve huzurevi kavramları etrafında ele alınmıştır. Ulusal eylem planında ise sağlık ve bakım ihtiyaçları temelinde içerikler yer almaktadır. Strateji belgesinde yaşılılara yönelik aktif yaşlanma, sağlıklı yaşam ve dayanışma kavramları üzerinden tanımlamaların yapıldığı görülmektedir.

Şekil 3. Politika Belgelerinde Yaşılılık Sorununa Yaklaşımda Kullanılan Anahtar Kelimeler Hiyerarşisi

Tüm politika dokümanlarında yaşılılara yönelik kamusal sorunların genel olarak, ulusal ölçekte sağlık ve bakım olarak adlandırıldığı, yaşılıların sosyal ihtiyaçlarının karşılanma aracı olarak aile ve huzurevi kavramlarına eşit olarak yaklaşıldığı, bunun yanında yoksulluk, muhtaçlık, güvenlik ve aktif yaşlanma boyutlarına ise görece daha az yer verildiği görülmektedir (Şekil 3).

Şekil 4. Politika Belgelerinde Yaşlılığa Ulusal ve Yerel Düzeyde Yaklaşım

9.1. Hükümet Programlarında Yaşlılara Yönelik Bulgular

Hükümet programları, iktidara gelen siyasi partilerce ortaya konan birtakım vaatleri içeren metinlerdir. Yapılanları değil yapılması gerekenleri, taahhütleri, planları ve programları ifade etmektedir. Devletlerin yapmakla yükümlü olduğu temel görevleri bulunmaktadır. Devlet bu görevlerini, yürürlükte olan yasal düzenlemeler çerçevesinde yerine getirmektedir. Yapılan hükümet seçimlerini takiben göreve gelen siyasi partiler, çeşitli konulardaki görevlerini, hükümet

programları şeklinde açıklamakta ve uygulamaya koymaktadırlar. Hükümet programları siyasi partilerin bir nevi yapmayı planladıkları taahhütlerin yazılı olarak yer aldığı belgelerdir. Bugüne kadar kurulmuş olan 65 Türkiye Cumhuriyeti hükümetinden planlı döneme geçilen 1963 yılından bu yana kurulan hükümetlerin (27-65. Hükümetler) programları içerisinde doğrudan yaşlılar konusuna yönelik hususlar incelenmiştir. 25.08.2015-24.11.2015 döneminde görevde bulunan Ahmet Davutoğlu başkanlığındaki 63. Hükümetin programına ulaşılamamıştır.

25.06.1962-25.12.1963 yılları arasında kurulan IX. İnönü, 12.1963-20.02.1965 yılları arasında kurulan X. İnönü, 20.02.1965-27.10.1965 yılları arasında kurulan Ürgüplü, 27.10.1965-03.11.1969 yılları arasında kurulan I. Demirel, 06.03.1970-26.03.1971 yılları arasında kurulan III. Demirel, 11.12.1971-22.05.1972 yılları arasında kurulan II. Erim, 22.05.1972-15.04.1973 yılları arasında kurulan Melen, 15.04.1973-26.01.1974 yılları arasında kurulan Talu, 17.11.1974-31.03.1975 yılları arasında kurulan İrmak, 05.10.1995-30.10.1995 yılları arasında kurulan II. Çiller hükümetlerinin programlarında doğrudan ya da dolaylı olarak yaşlılara yönelik herhangi bir hedefe rastlanılmamıştır.

03.11.1969-06.03.1970 yılları arasında kurulan II. Demirel Hükümetine ait programda, “Yoksul ve güçsüz vatandaşlarımızın yaşlılık çağlarını huzur içinde geçirmek için ihtiyarlık bakım yurtları ve çalışan annelerin çocuklarının bakımı için kreş ve gündüz bakımevlerinin sayıları süratle arttırılacaktır. Esnaf ve sanatkâr vatandaşlarımızın bir an önce sosyal güvenliğe kavuşturulması, 1964 yılında yıllık program hükmü haline gelmiş olan bir hükümdür. Ama 1964 yılından bu yana bu mevzuda elle tutulur bir adım atılmamıştır. Kaza, hastalık, ihtiyarlık sigortasına esnaf ve sanatkârı biran evvel kavuşturmak. Hükümet programında esnaf ve sanatkârın güvenliğe kavuşturulacağı ifade edildikten hemen sonra münhasıran sağlık sigortasından bahsedilmiş olduğunu görmek içimizde ufak bir endişe uyandırmıştır. Acaba esnaf ve sanatkârın yaşlılık halinde de yaşlılık ve ihtiyarlık riskine karşı da kaza riskine karşı da güvenliğe kavuşturulması düşünülüyor mu? Yoksa sağlık konusunda bir güvenlik mi düşünülüyor? Cümleden tam olarak bir netice çıkaramadığımız için bu noktanın tasrihinde fayda görüyoruz.Vatandaşlara yaşlılıklarında aylık bağlanacak.” şeklinde ifade edilen ve doğrudan yaşlılara yönelik hedefler yer almaktadır.

26.03.1971-11.12.1971 yılları arasında kurulan I. Erim Hükümetine ait programda, “Sosyal güvenlik müesseselerinin yaygınlaştırılması arasında işsizlik sigortasının uygulanmasını tabii çok isabetli bulurduk. Ama bu zaman alacaksa, hiç olmazsa yaşlılık sigortasının çıkarılması reform Hükümetine nasip olmalıdır. Esnaf, küçük sanat erbabı ve küçük sanayici ve serbest mesleklerde çalışanlar için hastalık, yaşlılık, kaza ve ölüm dallarında en elverişli sigorta olanaklarını sağlamaya çalışmayı da Hükümetimiz kendisi için bir görev saymaktadır.” şeklinde ifade edilen ve yaşlılara yönelik sigortacılık açısından yaklaşan hedefler yer almaktadır.

26.01.1974-17.11.1974 yılları arasında kurulan I. Ecevit Hükümetine ait programda, “Bütün sosyal güvenlik kurumlarının tek bir çatı altında toplanması sağlanacaktır. Kurulmuş ve kurulacak güvenlik sistemlerinin dışında kalan muhtaç durumdaki yurttaşlar için, sosyal yardımlar bir düzene bağlanacaktır. O arada gelirsiz kalan yaşlılara, kimsesiz çocuklara ve sakatlara özel ilgi gösterilecektir.” şeklinde ifade edilen ve yaşlılara yönelik sosyal yardımlar açısından yaklaşan hedefler yer almaktadır.

31.03.1975-21.06.1977 yılları arasında kurulan IV. Demirel Hükümetine ait programda, “Sosyal adaleti ve sosyal güvenliği yaygın hale getirmek için gerekli çalışmalar hızla yürütülecek, bu alanda Türk Cemiyetini ileriye götüren önemli değişiklikler, gerçek hamleler yapılacaktır. Genel

Sağlık Sigortası konusu önemle ele alınacak, köylü yurttaşlarımızın afetlere karşı korunması için Tarım Sigortası geliştirilip yaygınlaştırılacak; emekli işçilerin durumu süratle düzeltilecek, muhtaç duruma düşen yaşlı yurttaşların, kimsesiz çocukların, sakatların ıstıraplarını dindirecek tedbirler alınacak, dar gelirli aile çocuklarının yetişme imkânlarını arttıracak şekilde burs ve yatılılık imkânları geliştirilecektir. Vatandaşlarımızın yaşlılık çağlarını huzur içinde geçirmek için ihtiyarlık bakım ve dinlenme yurtları ve çalışan anaların çocuklarının bakımı için gündüz bakım evlerinin sayıları süratle arttırılacaktır. Köylü yurttaşlarımızın afetlere karşı korunması için tarım sigortasını geliştirip yaygınlaştıracacağız; dar gelirli aile çocuklarının okuma ve yetişme imkânlarını arttıracacağız; muhtaç duruma düşen yaşlı yurttaşların, kimsesiz çocukların, sakatların ıstıraplarını dindirecek tedbirler alacağız. Çaresizlik; yoksulun, kimsesizin, yaşlının, işsiz kendi kaderine terk edilmesidir. Devlet, bu kişilerin elinden tutmalıdır. Sosyal adalet ve sosyal güvenlik budur. Bu, Marksistlerin yaratmaya çalıştığı ideolojik kavgalar, üretim araçlarının devletin eline geçmesi çabalarıyla çözümlenemez; ancak, kalkınmış, sanayileşmiş, tarımı gelişmiş bir Türkiye bu sorunu çözebilir. Adalet Partisi, iştirak edeceği bir iktidar ortaklığının programında, bu ana meselelerle birlikte, vatandaşı yarın endişesi ve korkusundan kurtarmak için, Genel Sağlık Sigortası, Yaşlılık Sigortası, Ziraî Sigorta, İşsizlik Sigortası kanunlarının gerçekleştirileceği vaadini görmek ister. Hastalanan vatandaşın perişanlığı; kimsesizin, yaşlının sefaleti; tabiatın hışımına uğrayan çiftçinin felâketi, işsiz geçim sıkıntısı ancak böylece önlenebilir. Muhtaç durumdaki yaşlı yurttaşların, kimsesiz çocukların, sakatların, Devlet himayesine alınması bugüne kadar gecikmiş sosyal bir politikanın tatbiki olacaktır. Yaşlı ve muhtaç vatandaşlara ihtiyarlık ve bakım yurtları sağlanacaktır.” ifadelerine yer verilerek yaşlılara sosyal sigortacılık ve sosyal güvenlik boyutundan yaklaşılarak buna yönelik hedeflere yer verilmiştir.

21.06.1977-21.07.1977 yılları arasında kurulan II. Ecevit Hükümetine ait programda, “Kooperatifçilik hareketiyle bağlantılı olarak bütün köylüler toplumsal sigortalara ve tarım sigortasına kavuşturulurken, sigorta kapsamı dışında kalıp da yeterli özel gelirden yoksun bulunan bütün yaşlılarla çalışmayacak durumdaki engelli kişilere Devletçe yeterli düzeyde aylık sağlanacaktır.” ifadelerine yer verilerek yaşlılık aylığı ve gelir sağlama açısından hedeflere yer verilmiştir.

21.07.1977-05.01.1978 yılları arasında kurulan V. Demirel Hükümetine ait programda, “Manevi ve maddi kalkınmanın bütün nimetleri, artan milli gelir ve yükselen refah, Milletimizin bütün fertleri arasında yayılacak, dengesizlikler giderilecek, sosyal adalet sağlanacak, her vatandaş sosyal güvenliğe kavuşturacağız. Bilhassa yaşlıları, sakatları, iktisaden güçsüz olanları, dul ve yetimleri, kimsesizleri, dar gelirli ve işsizleri özel tedbirlerle ve öncelikle himaye etmeyi, milli ve insani bir görev saymaktayız.” ifadelerine yer verilerek doğrudan yaşlılara yönelik olmamakla birlikte dezavantajlı konumda bulunanlara yönelik sosyal güvenlik açısından hedeflere yer verilmiştir.

05.01.1978-12.11.1979 yılları arasında kurulan III. Ecevit Hükümetine ait programda, “Sosyal sigorta sisteminin dışında kalıp da çalışmayacak durumda olan ve yeterli bir gelirden yoksun bulunan yaşlılara, sakatlara, korunmaya muhtaç başka gruplara yeterli sosyal yardımlar yapılacak, yaşlılar için huzur evleri, sakatlar için rehabilitasyon merkezleri, çocuklar için çocuk yuvaları ve kreşler yaygınlaştırılacaktır.” ifadelerine yer verilerek doğrudan yaşlıların barınma sorununa çözüm bulmaya yönelik hedeflere yer verilmiştir.

12.11.1979-12.09.1980 yılları arasında kurulan VI. Demirel Hükümetine ait programda, “65 yaşını dolduran ve Devletten yardım talep eden bütün yaşlılara ve çalışmayacak halde bulunan

vatandaşlarımıza maaş bağlanacaktır. Anayasamızın 35 inci maddesine uygun olarak ve Birleşmiş Miletler Çocuk Hakları Bildirisinin ışığı altında gerekli tedbirler, örgütlenmeler ve düzenlemeler gerçekleştirilecek ve korunmaya muhtaç çocuklarla yaşlı ve sakat vatandaşların Devletçe korunmasını sağlayacak olan Sosyal Hizmetler Kanununun bir an önce çıkarılmasına çalışılacaktır.” ifadesine yer verilerek yaşlılara yönelik sosyal hizmet kapsamında değerlendirilebilecek hedeflere yer verilmiştir.

20.09.1980-13.12.1983 yılları arasında kurulan Ulusu Hükümetine ait programda, “Korunmaya muhtaç gruplara (sakat, yaşlı, çocuk vb.) götürülecek sosyal hizmetlere önem verilecektir.” ifadesine yer verilerek dezavantajlı konumdaki grupların korunmasına yönelik genel hedeflere yer verilmiştir.

13.12.1983-21.12.1987 yılları arasında kurulan I. zal Hükümetine ait programda, “Korunmaya muhtaç çocuklar ve yaşlılar ile çalışamayacak derecede malul ve sakatların yeterli seviyede sosyal yardıma kavuşturulmaları sosyal güvenlik anlayışımızın esaslarını meydana getirir. Sosyal güvenlik ve sosyal yardım politikamız, çalışmamayı teşvik edici değil, muhtaçların korunmalarına, gelişmelerine, yararlı hale gelmelerine yönelik olacaktır. Sosyal güvenlikle ilgili sağlık, hayat, yaşlılık gibi sigorta sistemlerinin geliştirilmesi için sigorta primlerine vergi muafiyeti getirilecektir. Sayın milletvekilleri; ifti, kk esnaf ve sanatkr, işçi, memur, emekli, dul ve yetimler ile kimsesizlerin sosyal güvenliğe sahip olmaları; korunmaya muhtaç çocuklar ve yaşlılar ile çalışamayacak derecede malul ve sakatların yeterli seviyede sosyal yardıma kavuşturulmaları; eğitim ve öğretimde fırsat ve imkn eşitliğinin sağlanması, bütün vatandaşlarımızın sağlık hizmetlerinden yararlanmaları sosyal güvenlik anlayışımızın esaslarını meydana getirir. Sosyal güvenlik ve sosyal yardım politikamız, çalışmamayı teşvik edici değil, muhtaçların korunmalarına, gelişmelerine, yararlı hale gelmelerine yönelik olacaktır. Çeşitli sosyal güvenlik kuruluşları arasındaki farklılıklar, nimet ve klter dengesi dikkate alınarak giderilecek, alınan primler ile yapılan yardımlar arasında uyum sağlanacaktır. Gönüllü sosyal dayanışmayı, bilhassa geleneksel sosyal dayanışma esaslarını ve kuruluşlarını, toplumumuzun temelini teşkil eden aile sistemi içindeki sevgi, şefkat ve saygıdan kaynaklanan tabii sosyal dayanışmayı idame ve teşvik edecek tedbirlerin alınmasını faydalı görmekteyiz. Sosyal adalet, sosyal güvenlik ve sosyal yardımın düzenlenmesi ve sağlanması; sosyal hizmet ve faaliyetlerin tanzim, teşvik ve yönlendirilmesi ve gereğinde doğrudan yapılması devletin başlıca görevleri arasındadır.” ifadelerine yer verilerek sosyal yardım ile sosyal güvenlik konularında hedeflere yer verilmiştir.

21.12.1987-09.11.1989 yılları arasında kurulan II. zal Hükümetine ait programda, “ifti, kk esnaf ve sanatkr, işçi, memur, emekli, dul ve yetimler ile kimsesizlerin sosyal güvenliğe sahip olmaları; korunmaya muhtaç çocuklar ve yaşlılar ile çalışamayacak derecede malul ve sakatların yeterli seviyede sosyal yardıma kavuşturulmaları; eğitim ve öğretimde fırsat ve imkn eşitliğinin sağlanması, bütün vatandaşlarımızın sağlık hizmetlerinden yararlanmaları sosyal güvenlik anlayışımızın esaslarını meydana getirir. Gönüllü sosyal dayanışmayı, bilhassa geleneksel sosyal dayanışma esaslarını ve kuruluşlarını, toplumumuzun temelini teşkil eden aile sistemi içindeki sevgi, şefkat ve saygıdan kaynaklanan tabii sosyal dayanışmayı idame ve teşvik edecek tedbirlerini alınmasını faydalı görüyoruz. “Süper Emeklilik” ile çalışanların daha yüksek emekli maaşı almaları mümkün hale getirilmiştir. Uygulamada ortaya çıkan sorunlar için gerekli tedbirler alınacaktır. Ailede huzur ve mutluluğun ilk şartı sıcak bir yuvadır. Refahın yaygınlaşmasında, sosyal adalet ve sosyal güvenliğin temininde en önemli unsurların başında konut gelir.” şeklideki ifadelere yer verilerek doğrudan yaşlılara yönelik olmamakla birlikte korunmaya muhtaç grupların sosyal güvenlik ve barınma ihtiyaına yönelik hedeflere yer verilmiştir.

09.11.1989-23.06.1991 yılları arasında kurulan Akbulut Hükümetine ait programda, "Toplum hayatının ahenkli ve sağlam bir şekilde devam ettirilmesinde, gençlerimizin yetiştirilmesinde, ahlakın, milli ve manevi değerlerin korunmasında; aile yapımızın tabii ve tarihi vasıfları olan, örf ve ananelerimiz ile perçinleşmiş bulunan, sevgi, feragat ve fedakârlığın rolü her şeyin üzerindedir. Fert ve toplum seviyesinde sosyal güvenliğin ilk ve önemli teminatı ailedir." ifadelerine yer verilerek doğrudan yaşlılara yönelik olmamakla birlikte ailenin korunmasına ve sosyal güvenliğe yönelik hedeflere yer verilmiştir.

23.06.1991-20.11.1991 yılları arasında kurulan I. Yılmaz Hükümetine ait programda, "Sosyal güvenlik ve sosyal yardım politikamız içinde yaşlıların, gazilerin korunması, korunmaya muhtaç çocuklar ile sakatların topluma kazandırılmaları, eğitim öğrenimlerine öncelik verilerek bunlara istihdam imkânları temini başlıca çalışmalarımız arasındadır." ifadelerine yer verilerek sosyal içermenin sağlanmasına yönelik hedeflere yer verilmiştir.

21.11.1991-25.06.1993 yılları arasında kurulan VII. Demirel Hükümetine ait programda, "Hükümetimiz bünyesinde "Kadın, Aile ve Çocuk Sorunları Bakanlığı" kurularak anlamlı bir adım atılmaktadır." ifadelerine yer verilerek doğrudan yaşlılara yönelik olmamakla birlikte korunmaya muhtaç gruplara yönelik kurumsal kapasitenin geliştirilmesine yönelik hedeflere yer verilmiştir.

25.06.1993-05.10.1995 yılları arasında kurulan I. Çiller Hükümetine ait programda, "Aile korunacak, desteklenecektir. Toplumun en küçük ünitesi ve demokrasinin en küçük birimi olan aile, değişen ve gelişen bir dünyada, bu değişikliklerden en çok etkilenen bir kurum olarak, devletin özenle koruması gereken bir konumdur. Bu amaçla, aile yapımızın gösterdiği değişimi, bu değişimden doğan sorunları, bunlara getirilecek çözüm yollarını saptamaya yönelik gerekli araştırmalar en kısa sürede sonuçlandırılacaktır." ifadelerine yer verilerek doğrudan yaşlılara yönelik olmamakla birlikte ailenin korunmasına yönelik hedeflere yer verilmiştir.

30.10.1995-06.03.1996 yılları arasında kurulan III. Çiller Hükümetine ait programda," Korunmaya, bakıma muhtaç çocuk, genç ve yaşlılarımızın ihtiyaçlarının karşılanması Hükümetimizin öncelikli hedeflerindedir. Özellikle kimsesiz çocuklarla çalışan çocukların her türlü sorunlarının çözümlenmesi için çaba gösterilecektir. Sağlık sigortası ile emeklilik sigortasının birbirinden ayrılması ile tüm yurttaşlarımızın sağlık sigortasına kavuşturulması ile işsizlik sigortasının bir program dâhilinde gerçekleştirilmesine bu bağlamda çaba gösterilecektir. Bu çerçevede ekonomik ve sosyal politikaların uygulanmasında yoksulluğun azaltılmasına, sabit gelirlilerin, emekli, dul, yetim, küçük esnaf ve çiftçilerin fakirleşmesinin önlenmesine, işsizimize iş bulmaya önem verilecektir. Ayrıca enflasyon karşısında alım güçleri azalan kesimlere, çalışanlara, üreticilere, emeklilere, muhtaç yaşlılara, dul ve yetimlere sahip çıkmak, Hükümetimizin bir diğer temel politikasını oluşturacaktır." ifadelerine yer verilerek yaşlılara sosyal yardım yönünden yaklaşılarak bu yönde hedeflere yer verilmiştir.

06.03.1996-28.06.1996 yılları arasında kurulan II. Yılmaz Hükümetine ait programda, "Huzur ve güvenin sağlam ve kalıcı temellere oturtulması siyasi, ekonomik ve sosyal politikaların bir bütünlük içerisinde uygulanmasına ve birbirleriyle ahenkli ve dengeli yürütülmesine bağlıdır. Sosyal politikalarımızın hedefi de kaynağı da insandır; onun mutluluğu ve refahıdır. Bu hedefe ulaşmada en temel kurum ise ailedir. Ailenin güçlendirilmesi, neticede toplumun ve devletin güçlendirilmesidir. Bunun için, hükümet olarak, yalnızca merkezi plan ve programlara değil, yerel yönetimlerle ve sivil kurumlarla işbirliğine zaruret vardır. Özellikle yaşlılara, kimsesizlere, korunmaya muhtaç çocuklara, sakat ve özürlülere, aile dışına itilmiş kadın ve çocuklara yönelik

sosyal hizmet politikalarımızda bu yeni yaklaşım esas olacaktır." ifadelerine yer verilerek yaşlıların ve ailenin korunmasında yerel düzeyde iş birliği sağlanmasına yönelik hedeflere yer verilmiştir.

28.06.1996-30.06.1997 yılları arasında kurulan Erbakan Hükümetine ait programda, "Terör, göç, işsizlik, geçim sıkıntısı, köylü, işçi, memur, esnaf, emekli ve muhtaç vatandaşlarımızın refah seviyesinin yükseltilecektir. Köylü, İşçi, memur, esnaf, işsiz, tüccar, sanayici ihracatçı velhasıl bütün üreticilerimize işsiz, emekli yoksullarımıza sahip çıkılacaktır. İşsizliğin azalması, aile, kadın ve gençlik sorunlarına gereken ilginin gösterilmesi, ana çocuk sağlığına önem verilmesi, orta direğin güçlendirilmesi, gelir dağılımının iyileştirilmesi, esnaf ve sanatkârlarımızın, emekli ve yoksulların meselelerinin çözümü vazgeçilmez hedeflerimizdir. Bu cümleden olarak kadınlarımıza kendi uğraş alanlarında iş ve istihdam sağlayıcı projeleri uygulamaya koyacak bir teşkilatın kurulması temin edilecektir." ifadelerine yer verilerek yaşlıların ekonomik açıdan güçlendirilmesine yönelik hedeflere yer verilmiştir.

30.06.1997-11.01.1999 yılları arasında kurulan III. Yılmaz Hükümetine ait programda, "Korunmaya, bakıma muhtaç çocuk, genç ve yaşlılarımızın ihtiyaçlarının karşılanması Hükümetimizin öncelikli hedeflerindedir. Özellikle kimsesiz çocuklarla çalışan çocukların her türlü sorunlarının çözömlenmesi için çaba gösterilecektir." ifadelerine yer verilerek yaşlıların korunmasına yönelik genel hedeflere yer verilmiştir.

11.01.1999-28.05.1999 yılları arasında kurulan IV. Ecevit Hükümetine ait programda, "Kimsesiz çocuklar ile kadınların ve bakıma muhtaç özürlüler ile yaşlıların sağlıklı ve güvenli bir yaşama kavuşmaları için devletin tüm olanakları seferber edilecektir. Özürlülerle ilgili yasal düzenlemeler hızla uygulamaya geçirilecektir." ifadelerine yer verilerek yaşlıların yaşam koşullarının iyileştirilmesine yönelik genel hedeflere yer verilmiştir.

28.05.1999-18.11.2002 yılları arasında kurulan V. Ecevit Hükümetine ait programda, "Engellilerin, yaşlıların ve muhtaç durumdakilerin yaşama uyum sağlayabilmeleri için her çaba gösterilecektir. Yaşlı yurttaşlarımızın toplumsal etkinliklerden kopmamaları için gereken her türlü önlem alınacaktır. Barınma, sığınma ve bakılma gereksinimi duyan yurttaşlarımızın bu gereksinimi, yerel yönetimlerle de iş birliği içerisinde düzenlenecek çağdaş barınma evleriyle karşılanacaktır. Yoksulları üretken kılarak ve adaletli bir gelir düzeyine kavuşturarak yoksulluktan kurtarmak temel amacımızdır. Çalışamayacak durumda olanlar için, onurları zedelemeyecek yardım programları uygulanacaktır. Sosyal güvenlik reformu ile sosyal güvenlik sisteminin açıkları ekonomiye yük olmaktan çıkarılacak, emeklinin yaşam düzeyi iyileştirilecek, emekli yaşı ve en az çalışma süreleri, ülke ekonomisinin taşıyabileceği gerçeği düzeylere yükseltilecektir." ifadelerine yer verilerek yaşlılara yönelik sosyal içermeye sağlanmasına ve sosyal güvenlik hizmetlerine yönelik genel hedeflere yer verilmiştir.

18.11.2002-14.03.2003 yılları arasında kurulan Gül Hükümetine ait programda, "Yaşanan derin ekonomik sıkıntılara rağmen, toplum olarak ayakta kalmamızı büyük ölçüde sağlam aile yapımıza borçluyuz. Aynı zamanda güçlü bir sosyal güvenlik kurumu olan aile yapımızın sürdürülebilmesi, içinde yaşadığımız değişim sürecinde daha da önemli hale gelmiştir. Hükümetimiz, toplumun temeli olan ailenin korunmasına yönelik çabaları destekleyecektir." ifadesine yer vererek doğrudan yaşlılara yönelik olmamakla birlikte aile dayanışmasının geliştirilmesine ve ailenin korunmasının yönelik genel hedeflere yer verilmiştir.

14.03.2003-29.08.2007 yılları arasında kurulan Erdoğan Hükümetine ait programda, "Devleti halka hizmet etme aracı olarak gören Hükümetimiz, bir sınıf ve kesimin değil bütün vatandaşlarımızın refah ve mutluluğunu sağlayacak sosyal politikalar yürütecektir. Bu bağlamda yoksullar, bakıma muhtaç yaşlılar, çocuklar ve işsizler için özel programlar oluşturulacak, zor durumdaki vatandaşlarımıza, terkedilmiş ve kimsesizlik duygusu yaşatılmayacaktır. Hükümetimiz, işsizleri, fakirleri, düşkünleri, hastaları, özürlüleri gözeten, onların insan onuruna yakışacak şekilde yaşamalarını sağlayacak bir sosyal devlet anlayışını uygulamaya koyacaktır." ifadesine yer vererek yaşlılara yönelik sosyal temelli genel hedeflere yer verilmiştir.

29.08.2007-06.07.2011 yılları arasında kurulan II. Erdoğan Hükümetine ait programda, "Kadın huzurevleri yaygınlaştırılacaktır. Çocuk, genç, yaşlı ve özürlülerimize verilen hizmetler katlanarak artmıştır. Hükümetimiz döneminde bu hizmetlerden yararlanan kişi sayısında 2,5 kat, sağlanan aynı nakdî yardımlarda 9 kat artış sağlanmıştır. Önümüzdeki dönemde de aile statüsünü geliştirmeye, aile kurumunu güçlendirmeye ve aile üyelerinin bir bütün olarak yaşam standartlarını yükseltmeye yönelik çalışmalar sürdürülecektir." ifadelerine yer verilerek geçmiş dönem faaliyetlerinin geliştirilmesi ve yaşlılara yönelik sosyal yardımların artırılması hedeflerine yer verilmiştir.

06.07.2011-29.08.2014 yılları arasında kurulan III. Erdoğan Hükümetine ait programda, "Toplumun bütün kesimlerini kucaklayan, özellikle kadın, çocuk, engelli ve yaşlı vatandaşlarımızın güvenlik hizmetlerine erişimini kolaylaştıran politikalarımızı uygulamaya devam edeceğiz. Sağlık ve sosyal güvenlik alanında bugüne kadar getirdiğimiz devasa gelişmeleri yeni uygulamalarla güçlendireceğiz. Sosyal hizmet ve yardımlarda yeni kurduğumuz Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı uhdesinde daha etkili yeni programlarla insanımıza ulaşacağız. Aile bütünlüğü içinde yaşlımıza, engellimize, öğrencilerimize, dul ve yetimlere, yoksulumuza sahip çıkacağız. AK Parti iktidarları olarak engellilerimize, yaşlılarımıza, korunmaya muhtaç çocuklarımıza, şehit ailelerimize, gazi ve malullerimize, muhtaçlarımıza sıcak bir gönül ve yaygın imkânlar sunduk. Bu kesimlerimizi anayasal ve yasal güvenceye kavuşturarak her türlü sağlık, rehabilitasyon, eğitim ve bakım hizmetlerini sağladık; insanca yaşayabilmeleri için gelir ve öncelikli olarak iş ve meslek sahibi olmaları ve kendilerini asla kimsesiz ve hamisiz hissetmemelerini temin ettik. Bundan sonra da desteğimizi artırarak sürdüreceğiz. Özel ilgi bekleyen kesimleri toplumun saygın, aktif ve üretken unsurları yapmak Hükümetimizin başlıca hedefidir. Önümüzdeki dönemde Türkiye'yi sosyal hizmet alanında evrensel yaklaşımlarla model ülke haline getireceğiz. Bakım hizmetlerinin profesyonelleştirilmesi, sosyal hizmetlere tüm vatandaşların kolay erişimini sağlayacak interaktif sosyal hizmet sunumu, evsizlere yönelik hizmetlerin geliştirilmesi gibi alanlarda kamu hizmetlerini güçlendireceğiz. Tüm yaşlılarımıza, evlerinden ve sosyal çevrelerinden ayrılmadan yaşamlarını sürdürebilecekleri sosyal ve ekonomik şartları oluşturmak temel hedefimizdir. İktidarımız yaşlılarımıza yönelik olarak hayat şartlarını iyileştirici önlemler almış, bu kapsamda sağlık, sosyal ve kültür alanında önemli hizmetlere imza atmıştır. Giderek yaşlanan nüfusumuza yönelik yapılan bütün bu çalışmalarını tek çatı altında daha etkin bir şekilde yürüteceğiz. Engelli, yaşlı, hareket kısıtlılığı olanlar gibi özel ilgi bekleyen kesimlerin kentsel hizmetlere erişimini kolaylaştıracağız." ifadelerine yer verilerek yaşlıların sosyal ve ekonomik olarak güçlendirilmesine yönelik hedefler ortaya konmuştur.

29.08.2014-28.08.2015 yılları arasında kurulan Hükümetin programında, "Yaşlı vatandaşlarımızın güvenlik hizmetlerine erişimini kolaylaştıran politikalarımızı uygulamaya devam edeceğiz. Bu kesimlerimizi anayasal ve yasal güvenceye kavuşturarak her türlü sağlık, rehabilitasyon, eğitim ve bakım hizmetlerini sağladık; insanca yaşayabilmeleri için

gelir ve öncelikli olarak iş ve meslek sahibi olmaları ve kendilerini asla kimsesiz ve desteksiz hissetmemelerini temin ettik. Bundan sonra da desteğimizi artırarak sürdüreceğiz. Özel ilgi bekleyen kesimleri toplumun saygın, aktif ve üretken unsurları haline getirmek Hükümetimizin başlıca hedefidir. Önümüzdeki dönemde Türkiye'yi sosyal hizmet alanında evrensel yaklaşımlarla model ülke haline getireceğiz. Kurumsal bakımda yüzlerce çocuğumuza ve yaşlımıza aynı anda hizmet veren büyük, hantal, soğuk ve koğuş tipindeki huzurevlerini ve çocuk yuvalarını önemli ölçüde ev sıcaklığında küçük hizmet birimlerine dönüştürdük. Tüm yaşlılarımıza evlerinden ve sosyal çevrelerinden ayrılmadan yaşamlarını sürdürebilecekleri sosyal ve ekonomik şartları oluşturmak temel hedefimizdir. İktidarımız yaşlılarımıza yönelik olarak hayat şartlarını iyileştirici önlemler almış, bu kapsamda sağlık, sosyal ve kültür alanında önemli hizmetlere imza atmıştır. Giderek yaşanan nüfusumuza yönelik yapılan çalışmalarını tek çatı altında daha etkin bir şekilde yürütmeye devam edeceğiz. Yaşlılar, engelliler için çok daha fazla yatırım yapacağız. Kentsel tasarım ilkelerini ve uygulamalarını; engelli, yaşlı, hareket kısıtlılığı olanlar gibi özel ilgi bekleyen kesimlerin hizmetlere erişimini kolaylaştırmak üzere geliştireceğiz." ifadelerine yer verilerek yaşlılara yönelik yaşam alanları oluşturulmasına ve sunulacak hizmetleri sunacak kurumlara yönelik kurumsal kapasitenin artırılmasına yönelik hedefler yer almaktadır.

25.11.2015-24.05.2016 yılları arasında kurulan Hükümetin programında, "Yaşlılarımızın ekonomik ve sosyal hayata daha aktif olarak katılmaları için Yaşlanma Ulusal Uygulama Programımızın daha etkin bir şekilde hayata geçirilmesini sağlayacağız. 65 yaş aylığı alan yaşlılarımızın kimin yanında yaşarsa yaşasın kesinti olmadan maaşını almasını sağlayacağız. Kentsel tasarım ilkelerini ve uygulamalarını; engelli, yaşlı, hareket kısıtlılığı olanlar gibi özel ilgi bekleyen kesimlerin hizmetlere erişimini kolaylaştırmak üzere geliştireceğiz." ifadelerine yer verilerek yaşlılara yönelik yaşam alanlarının geliştirilmesine ve gelir düzeylerinin artırılmasına yönelik hedefler yer almaktadır.

24.05.2016 yılında kurulan ve halen görevde olan Hükümetin programında, "Yaşlılarımızın ekonomik ve sosyal hayata daha aktif olarak katılmaları için Yaşlanma Ulusal Uygulama Programımızın daha etkin bir şekilde hayata geçirilmesini sağlayacağız." ifadesine yer verilerek yaşlılara yönelik sosyal içermenin sağlanmasına yönelik hedeflere yer verilmiştir.

9.2. Kalkınma Planlarında Yaşlılara Yönelik Bulgular

Kalkınma planları, değıişim ve dönüşümün çok boyutlu gerçekleştiğı, kalkınma yolunda hızlı gidilen ancak, yine de belirsizliklerin bulunduğu dönemler de dahil son yarım yüzyılda, kamusal hizmetler açısından doğrudan ve sınırları net olarak belirlenmiş sorunlara odaklanmadan; ekonomik, sosyal, kültürel ve sağlık alanlarında belli konularla ilgili, dönemsel olarak değıişmekle birlikte bütüncül ya da kısmi, politikaları içeren temel politika belgeleridir. Planlı kalkınmaya geçildiğı dönemden bu yana, on kalkınma planı yayınlanmış olup yaşlılıkla ilgili konulara, hangi boyutları açısından yaklaşıldığı planların analiz edilmesiyle ortaya konmaya çalışılmaktadır. Bununla beraber planlar, yaşlılığın olgusal olarak değıerlendirilmesine yönelik bazı ipuçları sunmaktadır.

Birinci beş yıllık (1963-1967) kalkınma planında yaşlılık, sosyal hizmetler kategorisinde ele alınmış olup daha ziyade, yaşlılara hizmet verecek binaların tesis edilmesi ile buralarda ihtiyaç duyulacak fiziksel donanım kapasitesinin artırılması, bu amaçla finansman kaynaklarının ortaya konulması açılarından yer bulmuştur. Gönüllü kuruluşlar ile kamu otoritelerinin iş birliğı sağlamaları amacıyla il düzeyinde koordinasyon kurullarının ve kamuda bu işi üstlenecek Sosyal Hizmetler Kurumunun kurulması gündeme getirilmiştir.

1968-1972 yıllarını kapsayan ikinci beş yıllık kalkınma planında, sosyal sigortaları tamamlayıcı nitelikte olduğu değerlendirilerek yaşlılığa ve bu kapsamda sunulacak hizmetlere, sosyal refah başlığı altında yer verilmiştir. Merkezi ve yerel yönetimler ile sivil toplum kuruluşlarının iş birliği içinde yaşlılara yönelik hizmetleri sunacakları; sosyal refah hizmetlerinin nakdi yardımlarla gerçekleştirileceği ifade edilmiştir. Genel ve tüm dönemler için ortak bir saptama olarak, sektörel dağınıklık içinde ve çoğunlukla muhatapı bulunamayan sosyal refah hizmetlerinin, belirli bir standart içinde, tek elden Sosyal Hizmetler Kurumu tarafından sunulması ve ayrıca bu konuda faaliyet gösteren kuruluşlar arasında iş birliği sağlayacak Koordinasyon Kurullarının görev alması esasları benimsenmiştir.

1973-1977 yıllarını kapsayan üçüncü beş yıllık kalkınma planında yaşlılara, sosyal sigorta, sosyal yardım ve refah hizmetleri adı altında iş birliği halinde olmayan farklı kuruluşlarca hizmet sunulduğu belirtilmiştir. Sosyal Hizmetler Kurumunun kurulmadığı, hizmet sunmada boşluklar ve dublikasyonlar olduğu vurgulanarak yaşlı bakımına yönelik, belediyelerce sunulan hizmetlere atıf yapılmıştır. Bu durumun bertarafı için merkezi, mahalli ve gönüllü kuruluşların faaliyetlerinin, tek bir sistem içinde örgütleneceği ve ayrıca doğrudan transfer nitelikli yardımlar yerine istihdama katılmanın destekleneceği ifade edilmiştir.

1979-1983 yıllarını kapsayan dördüncü beş yıllık kalkınma planında yaşlılara sunulacak hizmetler, toplumsal güvenlik kapsamında ele alınmıştır. Koordine edilmemiş, nitelik ve nicelik açısından yetersiz hizmetlerin yerine, modern yaklaşımların esas alınarak yaşlılara bakım hizmetinin sunulmasının gerektiği ana fikri ortaya konmuştur. Önceki plan dönemlerinde gerçekleştirilememiş olmakla birlikte, hizmetleri tek elde toplayacak bir Sosyal Hizmetler Kurumu'nun kurulması fikri, tekraren bu dönemin planında yer bulmuştur. 1977 yılında yürürlüğe giren 65 yaşını doldurmuş yaşlılara maaş bağlanmasını öngören yasanın uygulanmasına yönelik aksaklıkların düzeltilmesi hedeflenmiştir. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığının, huzurevleri yatırımlarını sürdürmesi, devam eden ve programa alınacak yatırımların hızla bitirilmesi ve hizmete girmesi için gereken önlemlerin alınacağı ve ayrıca özel sektörün, huzurevi ve benzeri sosyal tesisler açmalarının özendirileceği vurgulanmıştır.

1985-1989 yıllarını kapsayan beşinci beş yıllık kalkınma planında, yaşlıların ve özellikle korunmaya, bakıma ve yardıma muhtaç yaşlıların ihtiyaçlarına cevap verecek ölçüde sosyal hizmet programlarının oluşturulacağı ifade edilmiştir. Diğer plan dönemlerinden farklı olarak bu plan döneminde, hizmetlerden yararlanmada ve öncelik belirlemede muhtaçlık esas alınmıştır. Ayrıca vakıf uygulamaları gibi geleneksel yardımlaşma örgütlenmelerinden yararlanılması tekraren planda yer bulmuştur. Sosyal hizmetler alanında faaliyet gösteren kamu kurum ve kuruluşları ile gönüllü kuruluşlar arasında koordinasyonun sağlanması gerektiği; bu sayede, kaynakların verimli kullanımının sağlanabileceği ifade edilmiştir.

1990-1994 yıllarını kapsayan altıncı beş yıllık kalkınma planında, yaşlılara sunulacak hizmetlerde aile biriminin esas alınacağı vurgulanarak yaşlıların aylıklarında iyileştirmeler yapılacağı, mahalli idarelerin, gönüllü kuruluşların ve özel kesimin iş birliğiyle, korunmaya muhtaç olan yaşlılara öncelik tanınacağı belirtilmiştir.

1996-2000 yıllarını kapsayan yedinci beş yıllık kalkınma planında yaşlılara yönelik, ailenin işlevlerinin replasmanını sağlayacak kurumsal yapılara ihtiyaç bulunduğu ve bakımda rol alacak ailelere eğitim vermek suretiyle destek sağlanacağı belirtilmektedir. İlk defa bu dönemde yaşlılara verilen hizmetler konusunda yerel kuruluşlara yetki devri yapılması gündeme getirilmiştir.

Kamunun üstlendiği her türlü sosyal yardım ve hizmetin yönetiminden sorumlu olacak Sosyal Yardım ve Hizmet Kurumunun kurulması planlanmış ancak gerçekleştirilememiştir.

2001-2005 yıllarını kapsayan döneme ait sekizinci beş yıllık kalkınma planında, yaşlıların yaşamsal faaliyetlerini yardıma muhtaç olmadan sürdürmelerinin ve topluma katkılarının devamının sağlanacağı; serbest zamanlarını üretken geçirmeleri için yerel yönetimlerin, özel sektörün ve üniversitelerin destekleneceği; yerel yönetimlerin, hizmet sunumunda artan oranda rol alacağı; huzurevi ve yaşlı dayanışma merkezlerinin açılacağı; yaşlı bakımında rol alacak ailelerin eğitileceği, yaşlılara verilecek hizmetlerin yürütülmesinde dağınık kurumsal ve finansal yapılanmanın ortadan kaldırılması amacıyla kamuya ait her türlü sosyal hizmet ve yardım programının yönetiminden sorumlu yeni bir kurumsal yapılanma oluşturulacağı ifade edilmektedir. Tam olarak adlandırılmasa da ilk kez bu planda, aktif yaşlanmaya ve önemine zımnı bir atf yapılmıştır.

2007-2013 yıllarını kapsayan döneme ait kalkınma planında, yaşlılara yönelik hizmetlerin artırılması ihtiyacının devam ettiği, yaşlılara yönelik olarak evde bakım hizmetinin destekleneceği, kurumsal bakım konusunda ise huzurevlerinin sayısı ve kalitesinin artırılacağı belirtilmektedir.

2014-2018 yıllarını kapsayan onuncu beş yıllık kalkınma planında, artan yaşlı nüfusa yönelik hizmetlerin çeşitlendirilmesi ve yaygınlaştırılması ile yaşlıların ihtiyaçlarına uygun konut ve çevrelerin tasarlanması gerektiği; artan yaşlı nüfusun aktif bir hayat sürmesi için sağlıklı ve güvenli yaşam şartlarına erişiminin sağlanacağı; toplumda kuşaklar arası dayanışmanın güçlendirileceği; yaşlılar için fırsat eşitliğini ve hakkaniyeti gözeten mekânsal planlama ve kentsel tasarım uygulamalarının hayata geçirileceği; yaşlıların kendi çevrelerinden uzaklaşmadan evlerinde bakımlarını sağlamaya yönelik hizmetlerin çeşitlendirilerek yaygınlaştırılacağı ve yaşlılara yönelik kurumsal bakım hizmetlerinin nitelik ve niceliğinin artırılacağı; yerel düzeyde kamunun hizmet sunum kapasitesinin güçlendirilerek yenilikçi modeller geliştirileceği ifade edilmektedir.

9.3. Ulusal Eylem Planlarında Yaşlılara Yönelik Bulgular

Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), Türkiye’de Yaşlılık ve Yaşlanma Ulusal Eylem Planı adıyla 2007’de bir rapor yayınlamıştır. Bu raporda gerçekleştirilmesi öngörülen on dört adet hedef, bunlara ilişkin mevcut durum ve gerçekleştirilecek faaliyetler sıralanmıştır. Gerçekleştirilmesi öngörülen hedefler;

- yaşlıların sosyal, kültürel, ekonomik ve politik katılımlarının sağlanması,
- yaşlıların karar verme sürecinin bütün aşamalarına katılımının sağlanması,
- çalışmak isteyen bütün yaşlılar için istihdam olanaklarının oluşturulması,
- kırsal kesimde yaşam koşullarının ve alt yapının iyileştirilmesi,
- yaşlıların, kırsal kesimde toplum tarafından dışlanmasının engellenmesi,
- yaşlı göçmenlerin yeni toplumlara katılımı,
- öğrenim, eğitim ve eğitimin yenilenmesi olanaklarından olduğu kadar mesleki rehberlik ve yerleştirme hizmetleri ile ilgili yaşam boyu fırsat eşitliği sağlanması,

- bütün yaş gruplarındaki bireylerin, yaşla kazanılmış, deneyimlerin yararları göz önüne alınarak, kapasite ve danışmanlığından yararlanma,
- kuşaklar arasında eşitlik ve dayanışmanın güçlendirilmesi,
- yaşlılarda yoksulluğun azaltılması,
- bütün çalışanlara yönelik emekli maaşları, özür lülük yardımları ve sağlık güvencesi dahil olmak üzere, temel sosyal koruma/sosyal güvenlik sağlanabilmesi için programlar geliştirilmesi,
- bütün yaşlılara, özellikle, sosyal ve ekonomik olarak dezavantajlı olanlara yeterli asgari gelir sağlanması,
- doğal afetler ile diğer acil durumlar sırasında ve sonrasında yaşlıların beslenme, barınma, tıbbi bakım ve diğer hizmetlerden eşit olarak yararlanması ve
- acil durumlardan sonra toplumların tekrar kurulması, yeniden yapılanması ve sosyal dokunun düzenlenmesi yönünde yaşlıların katkılarının artırılması olarak sıralanmıştır.

9.4. Strateji Belgelerinde Yaşlılara Yönelik Bulgular

Yaşlılara yönelik olarak Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı tarafından 2016-2020 yılları arasında kapsayan bir strateji belgesi hazırlanmış ve yayınlanmıştır. 2016-2020 Aktif Yaşlanma Strateji Belgesinde yer alan eylem önerilerine başlıklar halinde yer verilmiş olup bunlar;

- işgücü piyasasına aktif katılım,
- sürekli eğitim ve öğretim,
- yaşlılar için istihdam hizmeti,
- sağlıklı çalışma koşulları,
- yaş ayrımcılığı ve dışlama,
- emeklilik sonrası çalışan dostu vergi sistemleri,
- tecrübe aktarımı,
- topluma katılım,
- gelir güvenliği ve yoksulluk,
- sosyal dışlanma,
- yaşlı gönüllülüğü,
- resmi olmayan kariyerin desteklenmesi,
- dijital yetkinlik,
- yaşlı yetişkin eğitimi,

- siyasal yaşama katılım,
- bağımsız yaşam,
- istismardan koruma,
- zihinsel, ruhsal ve fiziksel iyilik hali,
- yaşlı bakım hizmetleri,
- yaşlı dostu yaşam alanları,
- yaşam sonu bakımı ve
- demans ve alzheimer dostu toplum ve hizmetler olarak sıralanmıştır.

Strateji belgesinde belirtilen yaşlılık sorunlarına yönelik detaylı hedef, faaliyet ve göstergeler ile hangi kurum ve kuruluşlarca bunların yürütüleceğine dair bilgilere yer verilmemiştir.

9.5. Raporlarda Yaşlılara Yönelik Bulgular

Yaşlılara yönelik yayınlanan raporlara bakıldığında, 2015 yılında Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığınca Kurumsal Yaşlı Bakım İhtiyacı Tespit ve Öneriler Raporunun yayınlandığı görülmektedir. Buna göre, Türkiye’de yaşlı nüfusun ne kadarının bakım hizmetine ihtiyaç duyduğu ve ne kadar yaşlı bakım kurumuna ihtiyaç duyulduğu kesin rakamlarla bilinmemektedir. Ayrıca yaşlı bakım ihtiyacına ilişkin sayısal olarak net bilimsel veriler bulunmaması nedeniyle konuyla ilgili hizmet planlamasında demografik veriler ile sosyo-ekonomik ve kültürel özellikler doğrultusunda tahminler yapıldığı, konuyla ilgili çalışmalar ve ileriye yönelik planlamalarda kısıtlılık bulunduğu belirtilmektedir. Raporda, Türkiye’de yaşlıların bakımına yönelik evde bakım, gündüzlü bakım, yatılı kurum bakımı, yaşlı evi, yaşlı apartmanı, yaşlı siteleri gibi farklı isimler altında yapılandırılmış bulunan yaşlı bakımına ilişkin hizmet modellerinin yaygınlaştırılmadığı görülmektedir.

10. Tartışma ve Sonuç

Kamu politikası, en çok kullanılan tanımla, bir kamusal soruna yönelik olarak politika yapıcıların yapmayı ya da yapmamayı tercih ettikleri yollar olarak ifade edilebileceği gibi belli bir konuya müdahale etmeme ya da yasal düzenlemeler yapmama olarak özetlenebilir. Yaşlılık ile geliştirilecek politikalarda başlangıç noktası, sorunun ne olduğuna ilişkin doğru soruların sorularak çözüm araçlarının geliştirilmesi olmalıdır. Kamu politikalarının geliştirilmesi sürecinde, sorun olarak görülen alanlara yönelik yanlış sorularla işe başlandığında ve sorunlar yanlış tanımlandığında, çözümler gerçek anlamda çözüm olmaktan uzaklaşıp sorun, Türkiye’de yaşlılık konusunda olduğu gibi kronik bir hal almaktadır. Nitekim Peters (2005) sosyal nitelikli sorunlara yönelik geliştirilecek kamu politikalarının ilk aşamasının, sorunun bir etiket olarak tanımlanması olduğunu, etiket olarak tanımlanmadıkça gerçek bir konu olarak ele alınmayacağını ifade etmektedir. Kısacası sorunun doğru tanımlanması, politik gündemde yer almasını ve daha sağlam bir çözüm zeminine oturtulmasını sağlayacaktır.

Bir sorunun politik gündemde yer alması noktasında gündem belirleme konusu, bir kamusal sorunun, iktidarın ya da bir politik kurumun gündemine nasıl ulaştığına odaklanır. Schon ve Rein (1994), politika sürecinin en önemli aşamasının, bir soruna yönelik katılımçıların, kazananların ve

kaybedenlerin kimler olacağına yönelik politik çerçeveleme yapılması olduğunu ileri sürmektedir. Gündem belirleme ve çerçeveleme ile ilgili konular, kamu politikalarında sıkça yer bulsalar da bir kamusal sorunun nasıl ele alınıp çözüme kavuşturulacağı konusuna cevap aramamaktadırlar.

Bir kamusal soruna ilişkin politika süreci hakkında düşünmenin, sorunun kendisini düşünmeyi tanımlayacak birkaç farklı yolu bulunmaktadır. Bir zamanlar eski bir Hint hikayesini anlatan İngiliz memurun dediği gibi; bir fili gördüğünüzde onu kolayca tanırınız ama iş onu tanımlamaya geldiğinde bunu kolayca yapamazsınız. Bir kamusal sorunun çözümüne yönelik geliştirilecek politikalar, file benzer ve körlerin fili tanımlaması gibi bazıları kulağından, bazıları kuyruğundan bazıları ise bacağından tutarak işe koyulurlar (Barker, 1998).

Bir kamusal sorunun parçalanarak ve belli bileşenlerine odaklanarak çözüm araçları bakımından nispeten daha kolay ulaşılabilenlerin tercih edilerek çözülmesi şeklindeki müdahalelere, farklı dönemdeki politika yapıcılarının sıklıkla yer verdiği görülmektedir. Bu müdahale şekli, Türkiye’de yaşlılık konusunda geçerlidir.

Türkiye’de, neredeyse tüm dönemlerde yaşlılığa, farklı yönlerden yaklaşılarak politika belgelerinde yer verildiği görülmektedir. Hükümet programlarında yaşlılığa, muhtaçlık, sosyal güvenlik, sosyal hizmet, aile, sağlık ve emeklilik anahtar kavramları aracılığıyla yaklaşıldığı görülmektedir. Kalkınma planlarında yaşlılığa sıklıkla, sosyal hizmet, aile, bakım ve huzurevi kavramları etrafında yaklaşılmaktadır. Ulusal eylem planında ise sağlık ve bakım ihtiyaçları temelinde içerikler yer almaktadır. Strateji belgesinde yaşlılara yönelik aktif yaşlanma, sağlıklı yaşam ve dayanışma kavramları üzerinden tanımlamaların yapıldığı görülmektedir. Yaşlılığın makro düzeyde sosyal hizmet, bakım ve sosyal güvenlik olarak ele alındığı, bu yönde politika hedeflerinin belirlendiği ve uygulamaların ortaya konduğu ifade edilebilir. Tüm kalkınma planlarında yaşlılara yönelik yalnızca sosyal sigortalar ya da sosyal güvenlikle ilgili sorunlar mevcutmuş mantığı ile hareket edildiği, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı 2011 yılında kurulmadan önce belli dönemlerde yaşlılara yönelik tüm yetkilerin “bırakınız geçsinler bırakınız yapınlar” anlayışıyla yerel yönetimlere bırakıldığı görülmektedir. Peters (2005), bir kamusal sorunu bölerek geçici nitelikte belli uygulamalar tesis eden hükümetlerin, sorunun çözümü için doğrudan fayda ortaya çıkmaması ile karşılaşmalarının kaçınılmaz olduğunu ifade etmektedir.

Kamu politikasının problemlerinden biri olarak literatürde zorluk derecesi (Peters, 2005) kavramı, sıklıkla kronikleşmiş sosyal nitelikli sorunlar için kullanılmaktadır. Bu kavram, bir kamusal sorunun neden her zaman çözüm bulamayacağını ortaya koymakla birlikte, zorluk derecesi yüksek olan sorunların çözümünün, her zaman politik başarısızlık olarak görülmemesi gerektiği vurgusunu da içinde barındırmaktadır. Peters (2005), zorluk kavramının politik ve sistematik (programmatic) zorluk olarak iki farklı formda incelenmesi gerektiğini; politik zorluğun, problemde yer alan siyasi çıkarların ve aktörlerin sayısı ve dolayısıyla taraflar arasındaki anlaşmaları müzakere etmede ortaya çıkan zorluk olduğunu ifade etmektedir.

Çalışma kapsamında incelenen dokümanların analizinden, yaşlılık gibi çok boyutlu nitelik taşıyan bir konuda hükümetlerin, sorunun belli başlı boyutlarına yönelerek soruna bütüncül yaklaşmadıkları, bu nedenle yaşlılık politikalarının, geçici nitelikte çözüm önerileri sunmak şeklinde uygulandığı söylenebilir. Farklı bileşenleri ortaya konan yaşlılığın, koşullara bağlı olarak tüm boyutlarına ya da boyutlarından belli kısmına odaklanarak çözüm için aktörler, diğer bir ifadeyle hangi kurum ve kuruluşların görev alabileceği belirlenmelidir. Ayrıca eylemsiz kalma alternatifi de dahil olmak üzere hangi çözüm araçlarının, sosyal nitelikleri baskın olan yaşlılık sorunun çözümünde tercih edileceği ele alınmalıdır.

Peters (2005), bazı konularda hükümetlerin para harcayarak çözülmemesi gereken sosyal sorunların çözümünde finansal araçları kullandıklarını, bu sayede müdahaleleri, vatandaşlar açısından daha görünür ve kendileri açısından daha kolay hale getirdiklerini belirtmekle birlikte insan hakları ihlalleri ve cinsiyet eşitliği gibi problemlerin çözümlerinin, finansal araçlarla sağlanamayacağını bunun yanında, emeklilikten sonra yoksulluk, düşük gelirli evlerdeki su tesisatı kalitesine bağlı olarak meydana gelen sağlık riskleri gibi problemlerin çözümlerinin, finansal araçlar kullanılarak gerçekleştirilebileceğini ortaya koymaktadır.

Karar vericiler, uygulanacak politika ile ilgili sınırlı bilgiye sahip olduklarından, politikanın uygulanmasından ortaya çıkacak etkiyi tam olarak öngörememektedirler. Ayrıca, diğer politika alternatifleri ile ilgili tüm seçenekler dikkate alınmayabilmektedir. Herbert Simon, bunu sınırlı rasyonalite kavramı ile açıklamaktadır. Sosyal konularla ilgili bir kamu politikasında sadece maddi kaynakların artırılması yeterli olmayabilmektedir. Gerekli olan şey çoğunlukla, sürecin girdilerine yönelik sosyal değerlerdeki maddi olmayan değişimlerdir.

Türkiye’de, yaşlıların, toplumsal yaşamdan zaman zaman dışlandıkları ve sadece beklenen yaşam süresi ve ortalama ömür gibi göstergelerin artışı ile dikkat çeken bu grubun, harcamaların yoğunlaştığı ve maliyet artırıcı unsur olarak ele alındığı söylenebilir. Kronik hastalıkların, sıklıkla yaşlılık döneminde ortaya çıkması; bu hastalıkların yüksek tedavi maliyetlerinin, sağlık ekonomisinin sürdürülebilirliği açısından risk oluşturması nedeniyle, yaşlılığa bütüncül bir bakış açısıyla yaklaşılmalı ve aktif yaşlanma politikaları gündeme alınmalıdır. Yaşlılara, bakım hizmetleri ile sınırlı olmak üzere sosyal hizmetler kapsamında değerlendirilebilecek çeşitli politikalarda nesne olarak yer verilmesi ve fakat kendileriyle ilgili karar alma süreçlerinde yer verilmemesi de ayrı bir saptama ve araştırma konusudur. Özellikle sosyal dışlanmanın önlenmesi için korunmasız grupların (kadın, çocuk, genç, işsiz, yoksul, yaşlı ve özürlüler) durumlarında iyileştirme yapılması gerekmektedir. Sosyal içerme konusunda Türkiye’de yaşlılara yönelik yapılacak çalışmalara ihtiyaç bulunmaktadır.

Kaynakça

- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (2015) Türkiye’de Yaşlılara Yönelik Kurumsal Bakım İhtiyacı Raporu. Ankara. Akparti, www.akparti.org.tr/upload/documents/62nciHukumetProgrami.pdf, 16.02.2018 itibariyle.
- Akparti, www.akparti.org.tr/site/haberler/64.-hukumet-programi/80720#1, 16.02.2018 itibariyle.
- Akparti, www.akparti.org.tr/site/haberler/65.-hukumet-programi/84149#1, 16.02.2018 itibariyle.
- Barker, C. (1998) *The Health Care Policy Process*. CA: Sage Publications Ltd.
- Dey, I. (1993) *Qualitative Data Analysis: A User-Friendly Guide for Social Scientists*. London: Routledge.
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (1963) 1. Kalkınma Planı. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (1968) 2. Kalkınma Planı. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (1973) 3. Kalkınma Planı. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (1979) 4. Kalkınma Planı. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (1985) 5. Kalkınma Planı. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (1990) 6. Kalkınma Planı. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (1996) 7. Kalkınma Planı. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (2001) 8. Kalkınma Planı. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (2007) 9. Kalkınma Planı. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.

- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (2007) Türkiye’de Yaşlıların Durumu ve Yaşlanma Ulusal Eylem Planı. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (2013) 10. Kalkınma Planı. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü (2017) Yaşlılık Eylem Planı. eyh.aile.gov.tr/uygulamalar/yasli-hizmetleri/yaslilik-eylem-planı, 16.02.2018 itibariyle.
- Erol, MT. (2011) “Avrupa Birliği’nde Nüfusun Yaşlanması ve Sağlık Harcamalarına Etkisi”, *Sosyal Güvence Dergisi*, 1 (1), 54-81.
- Gül, H. (2015) “Kamu Politikası Analizi, Yöntemleri ve Teknikleri”, *Yasama Dergisi*, Sayı 29, 5-31.
- Güran MC, Oğuz S. (2010) “Kamu Ekonomisi Alanında Geçmişten Günümüze Yaşanan Gelişmeler ve Geleceğe İlişkin Beklentiler”, *Maliye Dergisi*, Sayı:158.
- Gürbüz, S, Şahin, F. (2014) Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Özdemir, M. (2010) “Nitel Veri Analizi: Sosyal Bilimlerde Yöntembilim Sorunsalı Üzerine Bir Çalışma”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (1), 323-343.
- Peters, BG. (2005) “The Problem of Policy Problems”. *Journal of Comparative Policy Analysis: Research and Practice*, 7(4): 349-370.
- Schon, DA, Rein, M. (1994) Frame Reflection: Solving Intractable Policy Controversies. New York: Basic Books.
- Snape, D, Spencer, L. (2003) The Foundations of Qualitative Research. in Ritchie, J, Lewis, J. (ed.). Qualitative Research Practice A Guide for Social Science Students and Researchers. SAGE Publications.
- Strauss, A, Corbin, J. (1990) Basics of Qualitative Research: Grounded Theory Procedures and Techniques. New Delhi: SAGE Publications.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), www.tbmm.gov.tr/kutuphane/e_kaynaklar_kutuphane_hukümetler.html, 16.02.2018 itibariyle.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), www.tuik.gov.tr, 10.05.2018 itibariyle.
- Walcott, HF. (1994) Transforming Qualitative Data: Description, Analysis and Interpretation. London: SAGE Publications.
- World Health Organization (2015) World Report on Ageing and Health. Luxemburg: WHO Library Cataloguing-in-Publication Data.
- Yıldırım, A, Şimşek, H. (2003) Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayınları.

OSMANLI'DA KALKINMA TARTIşMALARINI: İBRET GAZETESİNDEKİ EKONOMİ YAZILARI

DEVELOPMENT DISCUSSIONS IN OTTOMAN EMPIRE: ARTICLES ON THE ECONOMY IN THE İBRET NEWSPAPER

Kenan DEMİR

İstanbul Medipol Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, İSTANBUL
(kdemir@medipol.edu.tr)

ÖZ

Osmanlı devletinde basının ortaya çıkmasıyla birlikte devletten bağımsız bir kamuoyu oluşmuş, devletten ayrı özel girişimciler tarafından ülkenin gerçek sorunları dillendirilmeye başlanmıştır. Kamuoyunun oluşması sonucu devlet politikaları halka anlatılmış, halkta basın aracılığıyla ülkenin gerçek sorunlarının neler olduğunu öğrenmiştir. Dönemin yayın organlarında ülkenin bilgi birikimi artırılmaya çalışılmış, devletin kalkınması için atılması gereken politikalar dile getirilmiş ve devletin faaliyetlerini denetim altına almış, devleti sorgulamışlardır. Basının kamuoyu oluşumunu yönlendirildiği görüldüğünden devlet basına sansür uygulamıştır. Dönemin aydınlarını İstanbul'dan sürmüş, bu nedenle özel kamuoyunun devam ettirilmesi için dönemin aydınları yurt dışına kaçmışlar ve orada gazetecilik faaliyetleri sürdürmüşlerdir. Yurt dışından gerçekleştirdiği sert muhalefeti susturmak için ülkeye dönemlerine izin verilen aydınlar faaliyetlerini sürdürmek için ülkeye dönmüşlerdir. Namık Kemal ve arkadaşlarının öncülüğünde 1872 senesinde çıkarılan İbret gazetesi çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. İbret, dönemin önemli bir yayın organı olmuş, ülkede kamuoyunu şekillendirmiş, devletin politikalarını tenkit etmiş, sayfa sütunlarında ülkenin siyasi, ekonomi ve toplumsal sorunları hakkında yazılar görülmüştür. Bu çalışmada öncelikle İbret'in künyesi verilmiş, genel yayın politikası anlatılmış, sonra gazetede görülen ekonomi yazıları incelenmiştir. Gazetenin nüshaları incelendikten sonra elde edilen bulgulara göre İbret'in yayın politikası, dönemin Babialı bürokratlarını zor durumda bırakmış ve bu nedenle İbret iki defa geçici olmak üzere üç defa kapatılmıştır. İbret, muhalif bir yayım politikası gütmüş, sütunlarında haberlerden ziyade ülkenin sorunlarının tartışıldığı düşünce ve fikir yazılar yer almıştır. Çalışmanın konusu olan ekonomi konusunda da daha sert tenkitlerde bulunmuş, borçlanma, vergide adaletsizlik, demiryolu politikası, ülkenin servet kaynaklarından yeterli bir şekilde verim alınmaması gibi konular genişçe ele alınmıştır.

Anahtar Sözcükler: Gazete, Kamuoyu, İbret, Ekonomi, Kalkınma

ABSTRACT

With the introduction of journalism in the Ottoman State, public opinion emerged independent of the government and private entrepreneurs started to enunciate true problems of the country. As a result of the emergence of public opinion, state policies were explained to the populace, who, in turn, learnt true problems of the country via newspapers. Publications of that period tried to increase knowledge level of the country and uttered the policies to be pursued in order for the country to develop, and questioned and checked the operations of the state. The state, which saw that the public opinion was shaped by the newspapers, censored it, and banished the intellectuals of that period from Istanbul. In turn, the intellectuals fled the country in order to continue their journalism activities. In order to silence the harsh opposition exercised by these intellectuals from abroad, the state let them to return to the country. İbret newspaper, which was published by Namık Kemal and his friends in 1872 forms the subject of this study. İbret became a prominent newspaper in that period and shaped public opinion, criticized state policies and published articles regarding political, economic and sociological problems of the country. This study, first gives information regarding İbret, and then explains publishing policy of it and analyzes economic articles published in this newspaper. According to the findings obtained, since Babiali bureaucrats were troubled by publishing policy of İbret, the newspaper was closed down three times. İbret pursued a critical publishing policy, and gave place mostly not to news, but opinion articles in which problems of the country were discussed. İbret's criticisms were even harsher regarding economy, which is the subject of this study. Economic subjects such as borrowing, inequality in taxation, railway policy and inefficient use of wealth resources of the country were covered by the newspaper extensively.

Keywords: Newspaper, Public Opinion, İbret, Economy, Development

1. Giriş

Osmanlı devleti, 19. yüzyılda ülkenin içerisinde bulunduğu ekonomi, siyasi ve askeri geriliğini ortadan kaldırmak için ülkede modernleşme hareketlerine başlamıştır. II. Mahmud, öncelikle ülkenin kalkınması için Avrupalıların medeniyetini örnek almış, sosyal, askeri, siyasi, eğitim ve ekonomi alanında birçok değişim yapmıştır. II. Mahmud'un yürüttüğü modernleşme hareketlerini halkın benimsenmesi ve devletin politikalarından haberdar olmasını istemesi sonucu ülkede modern gazeteler görülmüştür. Bu doğrultuda devletin ilk resmi yayın organı olan Takvim-i Vekayi 1831 senesinde yayımlanmıştır. Takvim-i Vekayi gazetesinin ana amacı modernleşme hareketlerini halka bildirmek ve devletin arzuladığı bir şekilde kamuoyunu oluşturmaktır. Ama gazetenin çıkarılışında amaçlanan hedefe ulaşamamış, gazete hem düzensiz aralıklar yayımlanmış, hem de gazete kamuoyu oluşturma görevini yerine getirmede başarılı olamamıştır. Ülkede Takvim-i Vekayi'nin çıkışından sekiz sene sonra ikinci gazete Ceride-i Havadis yayımlanmıştır. Ceride-i Havadis, ülkede bulunan İngiliz tüccar Churchill yönetiminde çıkmıştır. Devlet bu gazetenin yayımlanmasını desteklemiş, sonraki süreçte para desteğinde bulunmuştur. Ceride-i Havadis özel bir girişimci tarafından çıkarılmasına karşın hükümet tarafından desteklendiği için basın tarihçileri tarafından özel gazete olarak adlandırılmaz. Halk, Ceride-i Havadis'e pek rağbet etmemiş, gazete belirli aralıklarla yayımlanmış ve yayım politikasını daha çok yabancıların ticari politikaları doğrultusunda şekillendirmiştir.

Ülkede gerçek anlamda basın 1860 senesinde gerçekleşmiştir. Ağâh Efendi ve Şinasi yönetiminde çıkan Tercüman-ı Ahval, izlediği yayın politikası sonucu devletten bağımsız bir kamuoyu oluşmuş, ülkede gazetelerin sayısı artmaya başlamıştır. Tercüman-ı Ahval'den sonra Tasvir-i Efkâr, Mecmua-ı Fünun, Ruzname-i Ceride-i Havadis, Mir'at ve Muhbir gazeteleri çıkmıştır.

Gazetelerin çoğalmasıyla birlikte ÷lkede gazetecilik mesleğiyle uğraşan ve ÷lkenin sorunları hakkında yazılar kaleme alan bir aydınlar grubu oluşmuştur. Çıkan gazetelerde dönemin siyasi, ekonomi, askeri ve sosyal sorunları hakkında yazılar gör÷lmüş, bu yazılarda sorunlar dile getirilmiş, gerekli çözümler öne sür÷lmüş ve devletin politikaları tenkit edilmiştir. Gazeteler, ayrıca halkın bilgi seviyesinin ve okuryazar oranının düşük olması nedeniyle bir okul gibi halka yönelik öğretici ve eğitici yazılar da yayımlamıştır.

1860-1870'li yıllar ÷lkenin ekonomi olarak sıkıntılı olduğu dönemdir. 1838 ticaret antlaşması sonucu ÷lkenin ticaret ve sanayisi daha da gerilemiş, ziraatı da pek gelişmemiş olduğundan devletin mali durumu iflas etmiştir. Devlet de bu durumdan kurtulmak için dış borçlanma gerçekleştirmiştir. Dönemin basın organlarında devletin ekonomi politikalarına değinilmiş ve genişçe tartışılmıştır. Dönemin önemli yayın organlarından Tasvir-i Efkâr ve Muhbir gazeteleri Babiali'nin politikalarını tenkit etmiş ve gazetelerde halkı bu noktada aydınlatıcı yazılar yazmışlardır. Tasvir-i Efkâr'de Namık Kemal, Muhbir'de Ali Suavi ve Ziya Paşa başta olmak üzere dönemin diğer aydınların eleştirilerine dayanamayan devlet bürokratları basını sansürlemiş ve dönemin aydınlarını Anadolu'ya sürgüne göndermişlerdir. Sürgünden Avrupa'ya kaçan gazeteciler Avrupa'da Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ni teşkil etmişler burada da gazetecilik faaliyetleri sürdürmüşler önce Muhbir sonra da Hürriyet'te Babiali'nin politikalarını ve özellikle borçlanma politikasına yönelik tenkitlerde bulunmuşlardır. Avrupa'da mücadelesini sürdüren gazeteciler arasında anlaşmazlıklar yaşanmış, devlet de bunların ÷lkeye dönmesine izin vermiş, sırasıyla ÷lkeye dönmeye başlamışlardır.

Dönemin önemli aydınlarından Namık Kemal de Hürriyet gazetesini çıkarırken Ziya Paşa ile yaşanan anlaşmazlıktan sonra gazeteden ayrılmış, sonra da devletin izin vermesiyle ÷lkeye dönmüştür. ÷lkeye dönen Namık Kemal, Ali Paşa'nın ölümünden sonra ÷lkede nispi bir siyasi özgürlüğün gör÷lmesiyle gazetecilik mesleğine geri dönmüş, 1872 senesinde İbret gazetesinin yönetimine geçerek ÷lkenin sorunları hakkında görüşlerini dile getirmiştir. Bu çalışma da Namık Kemal'in yönetimi sürdürdüğu İbret'te çıkmış olan ekonomi yazıların neler olduğu tespit edilmiş, sonra bu yazıların içeriği açıklanmaya çalışılmıştır.

2. İbret Gazetesinin Künyesi ve Genel Yayın Politikası

Namık Kemal, Avrupa'dan döndükten sonra gazetecilik faaliyetlerine İbret'in yönetiminde tekrar başlamıştır (Lewis 2004:157). 1872'de gazete, Ahmet Mithat Efendi tarafından 15 liraya (Kabacalı 2000: 88) iki yıl için kiralandı. İbret, Namık Kemal ve arkadaşları tarafından yeniden bir günlük gazete haline dönüşüp çıkarıldı (Baykal 1990: 77) İbret, dönemin Avrupa gazeteleri görünümünde gayet tertipli, dört sütun üzerine düzenlenmiş olarak 35x47,5 cm ebatında (Yazıcı 2000:369) cuma ve pazar hariç her gün çıkmaktaydı. Gazete, bir kuruşa satılmıştır (Ebuzziya, 1972: 13) Gazetenin başyazılarını Namık Kemal yazmaktaydı (İnuğur 1999: 228-229). İbret, havadis gazetesi olmaktan ziyade, siyasi, içtimai ve milli konuları ele alan bir fikir gazetesi idi (Akün 1971: 61) Gazetede, daima iki üç makale ve Kemal'in bazen üç sayfa süren makaleleri çıkmaktaydı (Özon 1938: 16). İbret'in diğer yazarları ise Reşat, Ebuzziya Tevfik, Mahir Bey ve Nuri Bey'lerdir (Parmaksızoğlu 1959: 21) Gazeteyi yayımlanmak amacıyla Tasvir-i Efkâr matbaasını satın alınmış, fakat alınan el tezgâhının İbret'in yüksek tirajı nedeniyle yeterli olmaması nedeniyle Ahmet Mithat Efendi'nin Kırkanbar Matbaası'nda gazete çıkarılmaya devam edilmiştir (Kabacalı 2000: 88) Rus yazarı V. A. Gordlevsky'nin Ebuzziya Tevfik'le yaptığı sohbetlere dayanarak aktardığına göre, İbret'in ilk sayısı çıktığı zaman İstanbul sokakların olağandış bir canlılık gözlemlenmiş ve gazeteyi çıkararak kişilerin Yeni Osmanlı olmaları nedeniyle gazete halk tarafından büyük rağbet

görmüştür (Matbaacılığın 1979: 89). İbret'in ilk sayısı iki baskı gerçekleştirmiş, 25 bin kadar satmıştır. Bu sayı o tarihe kadar görülmemiş bir satıştı (Koloğlu 2006: 53). Gazetenin ilk sayıları ortalama 5 bin basılmış ve 19. sayısında ise günlük tirajı 12 bine yükselmiştir (İnuğur 1999: 230).

Gazetenin ilk sayısında gazeteyi ve yazarlarını tanıtmak amacıyla bir yazı yayınlamıştır. Yazıda İbret'in çıkarılış amacı şöyle ifade edilmiştir. *"İtkadımızca burada gazetelerin en büyük vazifesi, halkımıza kaide-i siyasiye ve terakkیات-ı medeniyeye müteallik malumat vermektir. Binaenaleyh elimizde olan iktidar-ı acizaneyi esasen bu hizmete sarf edeceğiz. Mamafih havadis itasında dahi kusur etmeyeceğiz. En mukaddes bildiğimiz bir vazife dahi matbuat nizamnamesinin müsait olduğu derecede doğru söylemektir."* (Oral, 1968: 114) İbret yazarları senelerden beri gerek ülke içerisinde gerekse ülke dışında çıkardıkları gazete ve dergilerde mevcut düzenin yanlışlıklarını ve eksikliklerini dillendirerek düzenin değişmesi gerektiğini savunmuşlar, bu doğrultuda meşruti anayasanın hakim olması için çaba içerisinde olmuşlardır. İbret'in yayım politikası da meşruti düzene geçmenin bir parçası olmaktan başka bir anlam ifade etmemiş ve İbret'i sadece hedeflerine ulaşmaları için bir araç gözüyle çıkartmışlardır. (Akbulut, 2013: 52). İbret, Osmanlı'da gazeteciliğin gelişmesinde önemli bir rol oynamış, bir gazeteden beklenen haber, yorum, öğretme, bilgi verme, ikaz etme ve kamuoyu oluşturma gibi görevleri tam olarak yerine getirmiş ve bir fikir gazetesi olarak yayım politikasını sürdürmüştür (Arslan 2010: 16). İbret, Sadrazam Mahmud Nedim Paşa'ya ve onun icraatlarına hücum eden yazılarla işe başlamıştır (Nüzhet 1931: 158). Gazete, kısa süre içinde hürriyetin savunuculuğunu yaparak sadrazam ve hükümet görevlilerinden çok devletin istibdat yönetimini eleştirmeye devam etmiştir. (İnuğur, 1999: 229-230) İbret, kısa zamanda halk üzerinde büyük bir etki yaratmış ve halkın uyuşukluğuna son vererek uyumakta olan halkı şiddetli sesi ile uyandırmıştır. Halk, gazetede yayımlanan yazılarla hürriyet, adalet, eşitlik ve vatan kelimelerini öğrenmekteydi. İbret, halkı eğitime görevini yerine getirmek için uğraşmaktaydı (Şapolyo 1969: 133). Kemal'in İbret'te yayımlanan iktisadi ve sosyal makalelerinde ülkenin kalkınması için sanayinin önemini belirtmesiyle birlikte ülkenin gelişmesi için tarıma daha çok önem verilmesi gerektiğini dile getirmekteydi (Kurdakul 2000: 74).

İbret, Tanzimat politikalarının başarısızlığının nedeni olarak Avrupa'nın Osmanlı içişlerine karışmasını sürekli olarak yazmış, gazete sütunlarında bunu eleştiren yazılar görülmüştür. Gazete, Osmanlı devletinin devam edebilmesi için Türk-İslam sentezi ile tüm azınlıkları da kapsayan bir meşveret sisteminin tesis edilmesi gerektiğini dillendirerek Osmanlı'daki keyfi yönetimin bir an önce ortadan kaldırılması gerektiğini ifade etmiştir. (Koloğlu, 1985: 83-84) İbret yazarlarına göre gazete sütunlarında yer alması gereken ve hükümetin bir an önce çözmesi gereken konulardan birinin toplumdaki gelir adaletsizliğinin büyümesini sağlayan sorunların en başlıcasının çeşitli grup ve kişilerin ödedikleri yüksek vergilerdir. İbret'e göre vergilerin adaletli bir şekilde toplanması hükümetin çözmesi gerektiği en önemli mali sorunların başında gelmelidir. (Kızılca, 2012: 342) İbret, her sayısında farklı konuları işlemekteydi. Ancak Avrupa basınında görülebilen düşünceler İbret'te ayrıntılı bir şekilde incelenmekteydi. İbret, yayınlarında artık sadece Osmanlı düşüncesi içerisinde bir dayanışmanın yeterli olmayacağını söylemekteydi. Müslümanların aralarında bir İslam düşüncesi ile dayanışması gerekliliğini dile getirmekte ve tüm Müslümanları Osmanlı öncülüğünde İslam birliği çatısını önermekteydi. (Koloğlu, 2006: 53). Gazetenin ilk sayılarından itibaren eğitim, bilim ve teknoloji önem vermekte, makalelerinde Avrupa'nın bu alanda ilerlemesinin Avrupalıları Osmanlılara karşı üstün kıldığını yazmaktaydı. İbret, İslami literatüre atf yaparak Osmanlıların "İlim Çin'de olsa bile gidip alın" Hadisi Şerif'i unuttuklarını bundan dolayı Osmanlıların geri kaldığını belirtmekteydi. Gazete, 1870 senesinde Fransa-Almanya arasındaki savaşta Almanya'nın teknikte üstün oldukları için savaşta galip

ayrıldıklarını belirtmekte ve hükümetin eğitimin geliştirilmesi için gerekli tedbirlerin alınmasını ısrarla yazmaktaydı. (Matbaacılığın, 1979: 89). İbret, dış haberlere de değinmiştir. Dönemin dış politikasını etkileyen olaylar gazete sütunlarında yer bulmuştur. Gazetenin 5. sayısında 1870 Fransa-Almanya savaşının sebepleri incelenmiş ve Fransa'nın 1867 yılından beri iç durumu derli toplu anlatılmıştır. (Özon, 1938: 20) Gazetelerin çok kolay ve sık sık tatil edilmesinden dolayı Kemal, hükümetin keyfi hareketini önlemek amacıyla bir basın yönetmeliği çıkartmasını teklif etmiş, basın yönetmeliğinde suç teşkil eden davranışların tespit edilmesiyle gazetecilerin buna göre hareket edeceklerini dile getirmiştir. Ayrıca yazılarında hükümetin gazete kapatma yetkisinin kaldırılması gerektiğini söylemiştir. (Öztürk, 2010: 815).

Mısır Hıdivi İsmail Paşa İstanbul'da etkili olabilmek için dönemin yayın organlarını kendi çıkarı doğrultusunda yayın yapmaları için bol para vererek onları kullanma politikasını yürütmekteydi. İbret'in dönemin önemli bir yayın organı olması nedeniyle Hıdiv İsmail Paşa kendi adamı Hurşit Paşa'yı İbret bürosuna göndermiş, Namık Kemal ve gazetenin diğer yazarlarına verilmek üzere bin banknot vermişti. Ebuzziya'dan öğrenildiğine göre Namık Kemal bu teklifi reddetmiştir. (Kuntay, 2010: 110-111). Namık Kemal, İbret'in vatani bir konuşma meclisi haline getirdiğini ama bu konuşma meclisini bozan gazetelerin olduğunu hayıflanarak dile getirmiştir. Kemal, Ali Efendi'nin çıkardığı Basiret, Filip Efendi'nin sahibi olduğu ve Kemalpaşazade Said Bey'in yazdığı Hakayiku'l Vekayi gazetelerinin devletin zor durumu dikkate almadıklarını, sadece hükümete dalkavuk ederek yayın politikalarını sürdürdüklerini ve bol miktarda para karşılığında Mısır Hıdivi İsmail Paşayı desteklediklerini belirtmiştir. İbret, Hadika ve Diyojen gazetelerinin ise gazetecilik mesleğini layıkıyla yaptıklarını ifade etmiştir. (Tanpınar, 1976: 354-355). İbret, dönemin yayın organları ile birçok konuda tartışma içerisinde olmuştur. İbret, Beyoğlu'nda çıkan "*Phare de Bosphore*" gazetesinin İbret'in Paris komünü destekleyici yazılarından dolayı bu gazetenin İbret'in komünizmi savunduğu görüşüne 3. sayıda Namık Kemal ve Reşad Bey "*Reddiye*" başlıklı yazı ile katılmadıklarını ifade etmişlerdir. (Kurdakul, 1998: 335) İbret, Hıdiv İsmail Paşa'nın arzularına hizmet eden Hakayikül Vekayi ile Mısır meselesi yüzünden sütunlarında birçok kez tartışmaya girmiştir. (Akün, 2006: 367) İbret, aleyhine hükümet tarafından birçok dava açılmıştır. Açılan davalardan en önemlisi dönemin sadrazamı Midhat Paşa'nın emriyle açılan davadır. Davanın nedeni Namık Kemal'in 30. Sayıda "*Reji*" başlıklı makalede Reji idaresini tenkit etmesidir. (Ebuzziya, 1972: 14)

1872 senesinde yayınlanan İbret'in 19. sayısında Namık Kemal'in "*Garaz Marazdır*" başlıklı yazısından dolayı Mahmud Nedim Paşa'nın sadrazamlığı zamanında 10 Temmuz 1872 tarihinde 27 günlük gazete iken 4 ay süre ile kapatılmıştır. (Öztürk, 1999: 59) Kapatılma nedeni her ne kadar bu yazı olmasına karşın İbret'in toplumsal ve siyasal sorunlara ilişkin konularda gösterdiği başarı, kapatılmasına neden olmuştur. (Namık Kemal, 1998: 1801) Kemal ve arkadaşlarının taşraya atanma emirleri çıkartılıp İstanbul'dan uzaklaştırılmışlardır. Reşad Bey, Bilecik Kaymakamlığına, Nuri Bey, Ankara mektupçuluğuna, Ebuzziya Tefik Bey de İzmir'e Mahkeme-i Kebire-i Merkeziye'ye başkatip olarak tayin edilmiştir. (İbret, 1981: 334). Kemal, sürgün edildiği Gelibolu'da B.M. rumuzuyla yazılar göndermiştir. (Uçman, 1999: 346) Gelibolu'ya gittiğinde İbret'in kapatılma emri kaldırılmıştı. Kısa süre sonra da 11 Ocak 1873'te İstanbul'a dönerek editörlüğü yeniden üstlenmiştir. (Yamaç, 2010: 1155). İbret, Esad Paşa sadrazamlığı sırasında da dönemin kitap sansürü uygulamasını eleştiren yazılardan dolayı gazete tekrar bir aylığına yeniden kapatılmıştır. (Davison, 2005: 309). Namık Kemal, Türk-Rus savaşında Osmanlı ordusunun Silistre'de Ruslara karşı yaptığı savunmadan ilham alarak Vatan Yahut Silistre adlı bir tiyatro eseri yazdı. Bu eserle ilgili bir yazıyı da İbret'in 127. sayılı nüshasında kaleme alır. Oyun 1 Nisan 1873 tarihinde Güllü Agop Osmanlı

Tiyatrosu'nda gösterime girer, dönemin vatansız Fransız oyunlarını örnek alan ve Avrupa'da modası geçen romantizmle renklendirilen bu oyunu halk çok beğenir ve seyirci bu oyundan etkilenir, yaşanan coşku sonucu halk Namık Kemal lehine sevgi gösterileri düzenler.(Mardin, 2006: 79). Halk gece sokaklara dökülerek Kemal'in evi önünde toplanmış ve gazetede yayınlamak üzere bir teşekkür mektubu bırakmışlardır. Ertesi gün mektubu Kemal gazetede yayımlamıştır. Hükümet halkın aşırı gösterisinden endişe duyduğundan oyunun sahnelenmesinden dört gün sonra İbret, 132. sayıda bir daha çıkmamak üzere kapatılmıştır. (İnuğur, 1999: 232-233). Birkaç gün sonra yazarlardan Sıraç gazetesi sahibi Ebüzziya Tevfik ile Dağarcık yazarı Ahmet Mithat Efendi Rodos Adası'na, İbret yazarı Nuri Bey ile Bereketzade İsmail Hakkı Efendi Akka'ya, İbret başyazarı Namık Kemal'de Kıbrıs'taki Magosa kalesine sürgün edilmişlerdir.(Girgin, 2001: 50). İbret'in kapatılma tebliğinden sonra son sayıda "Umuma Veda" başlıklı bir ek çıkartarak gazetenin kapatılması eleştirilmiştir. Yayımlanan metinde kapatma cezası sorgulanmış, bunun ağır bir ceza olduğu dillendirilmiş, gazetenin izlediği yayın politikasının sorumlusunun hükümetin baskıcı yönetiminden kaynaklandığı belirtilmiştir. Gazetenin bir suç işlememesine karşın verilen cezasının çok ağır olmasından şikayet etmişlerdir. Gazetelerin izledikleri yayın politikaları ile ilgili kararın kamuoyu tarafından verilmesi gerektiğini dile getirmişlerdir.(Güz ve diğerleri, 2016: 11-12). İbret'in kapatılarak yazarların İstanbul'dan Anadolu'ya sürülmesinden sonra İstanbul basınının artık iç siyasal ve ekonomik politikalarla ilgilenmeyip, gazete sütunlarında daha çok Avrupa'da yaşanan askeri ve siyasi olaylara yer vermeye başlamışlardır. (Kurdakul, 1997: 111).

3. İbret Gazetesinin Ekonomi Yazılarının İncelenmesi

3.1. Ekonomi Bilimi

1776 senesinde Adam Smith'in Milletlerin Zenginliği adlı eserle ortaya çıkan ve sonra İngiltere'de David Ricardo ve Malthus; Fransa'da Say ve Bastiat'ın eserleriyle zenginleştiren modern iktisat düşüncesi 19. yüzyılın ortalarında itibaren Osmanlı'da etkili olmaya başlamıştır. Modern iktisat düşüncesinin ilkeleri birçok düşünür tarafından benimsenmiş ve bu ilmin Osmanlı'da yayılması için aydınlar çaba içerisine girmiştir. Modern iktisat düşüncesinin ülkede yayıldığı dönemde kitle iletişim araçlarında da önemli gelişmeler yaşanmış ve Osmanlı'da basın ortaya çıkmıştır. Basının gelişmesi 1860 senelerinden sonra olmuş, bu tarihten sonra ülkede birçok gazete ve dergi çıkmıştır. Yayımlanan süreli yayınlarda dönemin ekonomi sorunlarına değinilmiş ve sütunlarda birçok iktisat yazıları yer almıştır. Osmanlı düşünürleri gazeteyi halkı bilinçlendirmek ve onlara modern bilgiyi aktarmak amacıyla kullanmışlar, gazete sütunlarında birçok konu hakkında öğretici yazılar yayımlanmışlardır. Çalışmanın içeriğini oluşturan İbret'te ise bu tarz öğretici yazılar bulunmakta, bu yazılarla okurun bilgi seviyesi artırılmaya çalışılmıştır. İbret'te modern iktisad hakkında bilgi veren yazı Reşad Bey'in 10. sayıda yayımlanan "Fenni Servet" başlıklı yazısıdır.

Modern iktisadın Osmanlı'da girişinden sonra düşünürler iktisadın kavramlaştırılmasında birçok farklı kavram kullanmışlardır. Reşad Bey, modern iktisat ilmi için fenni servet terimini kullanmıştır. Makalede iktisat ilmini okurlara öğretici bir üslupla anlatan Reşad, öncelikle iktisat ilminin tanımını yapar. Reşad'e göre, insanoğlu maddi ve manevi bir takım ihtiyacı karşılamak için çaba harcamakta, fenni servet ise bu ihtiyaçları ve ihtiyaçlar için yapılan çalışmayı inceleyip araştırmaktadır. İnsanoğlu, gereksinimlerini ihtiyaç, aile, muhabbet ve çalışma dâhilinde karşılar. İnsan, bazen emeğiyle bazen de fikriyle çabalar. Bazen de hem emeğiyle hem de fikriyle çalışmasını sürdürür. Ayrıca insanoğlunun bir kısmı üretim yapar ve bir kısmı da üretimin nakli ve değişimiyle meşgul olur. Bir kısmı ise asayiş ve emniyeti muhafaza eder ve birçoğu da toplum

ahlakının düzeltilmesi için uğraşır. Bunların her biri, insanoğlunun ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlar. Bunca çalışmayı belli bir ahenk içinde toplumun bir arada yaşamasını ve onların birbirine bağlı olmasını sağlayan muhabbettir. Her şahıs ailesinin menfaatini arar iken diğerlerinin de faydasını tedarik eylemeğe sebep olur. Bir çiftçi toprağı sürerken kendi ihtiyacını karşıladıktan sonra artan ürünü araçlar ile değiştirerek başkalarının da ihtiyaçlarını karşılamış olur. Onlarda kendi çalışmalarıyla çiftçinin diğer ihtiyaçlarını karşırlar. İnsanoğlu, ihtiyaçlarını karşılamak için bir ahenkle birbirine bağlı olup birbirine muhtaçtır.(Reşad, 1288-a: 1). Reşad, fenni servetin insanoğlunun çalışmalarını üç kısma ayırdığını söyler. Bunlar; ziraat, ticaret ve sanayidir. İnsanoğlunun çalışma gayreti ve meşguliyetlerinin tabiatta tesadüfle değil insanoğlunun kudret ve seçimi ile kanun ve nizam altında elde edildiğini söyler. Bu kanun ve nizami keşfedebilmek ve bunların sonuçlarının iyiliğini ya da kötülüğünü ispat etmek fenni servet'in öncelikle araştırıp geliştirilmesi gereken özelliği olduğunu söyler. Fenni servet'in ilgilendiği meselelerin ehemmiyeti ve önemi düşünülünce bu mesleğin her yerde bilinmesi ve öğretilmesi gerektiğini belirtir. Bu ilmin çok geç bir tarihte, ilk olarak da Paris Hukuk Mekteb'inde 1765 senesinde okutulduğunu bildirir. (Reşad, 1288-a: 1). Reşad, bu ilmin, fenni servet ismi ile isimlendirilmesinin anlam karşıklılığına sebep verdiğini belirtir. Reşad'a göre, insan bu fenle ilk defa karşılaştığı zaman hazine buldum edasına kapılmaktadır. Ama defineye ulaşmak için çalışmak gerekir. Bir de halk tarafından fenni servet kelimesi yalnız para olarak düşünölmekte ise de fenni servet, buğday vs. gibi eşyaları da servet saydığından asıl maksat altın ve gümüş olmayıp ahalinin ihtiyaçlarını sağlamak için çalışıp saadet haline ulaşmaktır. İnsanoğlunun, vapur ve elektrik gibi teknolojiyi keşfinden başka insanın emeğiyle vücut bulan mahsulün de insanoğluna fayda vermektedir. Herkesin gayreti ve çalışması başkalarına yaramaktadır. Elde edilecek mahsul ihtiyaca göre dağıtılmalıdır. Bu dağıtım fenni servete dayanıp ahlak kaidelerine göre yapılırsa ele geçirilen ürün çoğalır ve artar.(Reşad, 1288-a: 1). Reşad, sonra mübadele konusuna değinir. Reşad'e göre, eşyanın iki hissiyatı vardır ki biri menfaat ve diğeri kıymettir. Eşya, menfaat hissiyle ihtiyacı doğrudan karşılar. Kıymet özelliği ise değişime gerek duyduğundan akçeye gereklilik hisseder. İnsanoğlunun bir arada yaşamasıyla mübadeleye gereksinim duyduğunu belirten Reşad, ilk mübadelelerde zorlukların yaşandığını söyler. Bir örnekle vererek mübadelenin gerekliliğini şöyle anlatır. Örneğin; bir atı olan adam bir çizme alsa kunduracıya atı verecek olsa ilk önce kunduracı ata ihtiyaç duymaz. Kunduracı ata ihtiyaç duysa bile karşılığında vereceği yüz ya da iki yüz çizmedir. Bir çizmeye ihtiyaç olan adam bu kadar fazla çizmeye ihtiyaç hissetmeyeceğinden paranın gerekliliğine sebebiyet veren güç bir durumdur. Altın ve gümüş olan iki kıymetli maden insanoğlunu bu güç durumdan kurtarıp insanoğlunun ihtiyaçlarını menfaat ve değere göre taksim eder.(Reşad, 1288-a: 1)

3.2. Ziraat Politikaları

Ziraat Osmanlı ekonomisinin en önemli iktisadi sektörüdür. 19 yüzyıl başlarında Osmanlı devletine Avrupa'dan ucuz sanayi ürünleri gelmesiyle yerli sanayinin çökmesi sonucu devletin önemli gelir kaynağı ve devlet ekonomisinin temel dayanağı ziraat sektörü olmaya başlamıştır. Osmanlı'nın bir ziraat memleketi olmasına karşın ziraat modern anlamda gelişmemiş, Osmanlı ancak kendi kendine yeten bir ölkede konumunda olmuştur. Hükümet, ziraatı geliştirmek amacıyla birçok girişimde bulunmasına karşın ziraattaki gelir bir türlü artıramamıştır. Kemal, gazetenin 61. sayısında "*Ziraatımız*" adlı makalede ziraatın önemine değinmiştir. Kemal'e göre, ziraat iktisadi zenginliğinin oluşturulmasında ticaret ve sanayiden daha fazla katkı sağlar. Tüccarın onda bir kazandığını, zanaatçının bir gün çalışıp karşılığını aldığını söyleyen Kemal, ama ziraatçının birkaç misli kazandığını ifade eder. Ziraatçının bir afete uğramadığı sürece kazancından mahrum olamayacağını belirten Kemal, ziraatın sermayenin artırılmasında sanat ve ticarete nispetle daha

kazançlı olduğunu söyler.(Kemal, 1288-m: 1) Servetin artırılması ve iktisadi kalkınma için öncelikle ülkede ziraatın ıslah edilmesi gerektiğini vurgular. Ülkede ziraatın halen eski usul ve yöntemlere göre yapıldığından hiçbir ilerlemenin sağlanmadığını söyler. Ziraatın modern fenni ziraat yöntemleriyle icra edilmesi için gayretli bir çalışma yapılması gerektiğini söyler ve Avrupa'daki fenni çiftçilik usulünün benimsenmesini ister. Bu ilerlemeyi geliştirmek için her vilayet dâhilinde ziraat komisyonu ve numune çiftliklerin oluşturulmasını da ister. İstenilen verimin sağlanması için fenni ziraatın uygulanmasını ve kullanılacak makinelerden anlayan çiftçilerin bulunması gerektiğini de dile getirir. Fenni servet usulünü anlayacak kişilerin ancak mektepler tesis edilerek elde edileceğini ve bu nedenle ülkede ziraat mekteplerinin açılması gerektiğini vurgular. (Kemal, 1288-m: 1). Ziraatın geliştirilmesi için çiftçiyi engelleyen sebeplerin iyileştirilmesinin bir zorunluluk olduğunu dile getirdikten sonra çiftçinin başına bela olan selem ve murabahadan kurtarılması gerektiğini ifade eder. Çiftçilerin her türlü sermaye ihtiyacını karşılayabilecek bir desteğin oluşturulması gerekliliğini vurgular. Osmanlı çiftçisinin sermaye sıkıntısından dolayı tefeciden yüksek faizlerle borç aldığını ama çiftçinin bu yüksek faizleri ödeyemediğinden tefecilerin, çiftçilerin arazi, ev ve mülklerine el koyduklarını, bu gibi durumların Anadolu'nun her bölgesinde sıklıkla yaşandığını anlatır.(Kemal, 1288-m: 1). Hükümetin bu sorunu çözmek için her vilayette bir menafi-i umumiye sandıkları açtığını belirtir. Bu sandıklarının layıkıyla uygulandığı, sermayesi yeterli olan ve yapılan borçlarda bir suüstimalin görülmediği yerlerde faydasının görüldüğünü dile getirdikten sonra bu girişimle Anadolu'da tefecileri tamamen ortadan kaldıramadığını belirtir. Bunun nedenini ise menafi sandıklarının sermayesinin az olmasına karşın tefecilerin sermayenin ise fazla olması olarak açıklar. Menafi sandıklarının çiftçilere sadece çift ve tarla almak için para vermesine karşın çiftçinin ise vergisini ödemek veya kış mevsimi ihtiyaçlarını karşılamak için borca sürekli gereksinim duyması nedeniyle çiftçilerin tefecilere muhtaç olduğunu tekrarlar (Kemal 1288-m: 1). Menafi sandıklarının kalıcı bir şekilde çözüm bulmaları ve faaliyetlerini sürdürülebilmeleri için şu öneriyi getirir. Avrupa'nın ziraat bankalarından bir borçlanmanın kolaylıkla yapılabileceğini ve alınan sermayeyi uygun bir şekilde çiftçilere dağıtılmasıyla hem çiftçilerin borç belasından kurtulacağını hem de ziraatın kalkınacağını vurgular. (Kemal, 1288-m: 2) Ziraat konusunda en diğer bir sorunun çiftçilerden alınan verginin alım sürecinden kaynaklandığını belirtir. Çiftçilerde vergi alırken çiftçiyi zor durumda bırakmayacak bir yöntemin oluşturulmasını ister. Kemal'e göre, çiftçiden alınan vergiler bölgelerin özelliğine göre alınmalıdır. Her bölgenin üretim zamanı farklıdır. Buna dikkat edilmelidir. Kemal, çiftçinin daha ürününü elde edememesine karşın tahsilât için memurların çiftçinin başına üşüşüklerini, zaten verimli olmayan gelirin de heba olduğunu söyler. Bunun için her bölgede, halkın istifadesine mani olmamak için, tahsilâtın ne suretle ve ne zamanlarda tahsil olunabileceğinin önceden duyurulmasının ve çiftçilerin de bundan haberdar olmasının gerekliliğini vurgular.(Kemal, 1288-m: 2)

3.3. Sanayi ve Ticaret Politikaları

1838 Ticaret Anlaşması sonucu Osmanlı'da gümrük oranları düşürerek Avrupa'daki ürünlerin Osmanlı'ya girişi hızlanmış ve zamanla Osmanlı devletinde sanayi gerilemeye başlamıştır. Osmanlı sanayisinin gerilemesi sonucu ülkede sermaye birikimi azalmış ve ticaretle uğraşan yerli tüccarların sayısı da azalmıştır. Batı'dan yapılan ticaretin artmasıyla ülkede gayrimüslim tüccarlar önem kazanmaya başlamış, bunlarda devletin çıkarlarını gözetmekten ziyade Batı sermayedar sınıfının acenteliğini yürütmüşlerdir. 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra ülkede yerli sanayi ve tüccar sınıfı az miktarda olup bunlarda git gide ortadan kalkmaya başlamıştır. Bu nedenle dönemin gazeteleri ülkenin kalkınması için sanayi ve ticaretle ne gibi girişimlerde bulunacağını tartışmışlardır. İbret'te "Sanayi ve Ticaretimiz" adlı makalede ülkenin sanayi ve ticareti için ne gibi

adımların atılması gerektiği ifade edilmiştir. Kemal, Osmanlı'nın üç kıta ve dört denizin merkezinde yer almasına karşılık Osmanlı halkında ikişer bin sermayeye sahip 300 tüccarın bulunmadığını dile getirir. 300 sene evvel Avrupa'nın Osmanlı kumaşlarını giydiğini, Osmanlı silahlarını kullandığını ve Osmanlı tüccarının Buhara, Kaşgar, Cezayir, Fas ve Hint sahillerinde ticaret yaptığını da dile getirir. Avrupa'nın pusulayı icat ettikten sonra denizlerde üstünlüğü sağlayarak Hint'te el attığını, Amerika'yı bulduğunu ve ticaret yollarının değiştirdiğini, büyük bir sıçrama ile ticarete ilerlediğini; Osmanlı'nın ise gündün güne gerilediğini anlatır. Reşit Paşa'nın Avrupalılara ticarete serbestlik iznini verdiğini ve Avrupa'nın bundan karlı çıktığını söyler. Serbestliğin kötü durumda olan yerli Osmanlı ticaretini ve sanayisini tamamen harap ettiğini, Osmanlı esnafı ve tüccarını uşaklığa, kolculuğa düşürdüğünü belirtir. (Kemal 1288-i: 1). Bu durumdan kurtulmak için Osmanlı'nın korumacılık sistemini uygulayarak bir netice alamayacağını söyler. Bunun sebebini ise Osmanlı'nın iç tüketimi sağlayacak üretimi gerçekteştirmemesinde görür. İçe kapanmanın mümkün olmadığını, Avrupalıların dünyanın diğer ucu olan Çin'de bile serbest ticareti uygularken Osmanlı'yı yalnız bırakmayacaklarını söyler. Yaşanan bu durumun düzeltilmesi için mazideki yanlışlıkların ve miskinliğin bir tarafa bırakılması gerektiğini, Osmanlı'nın bundan sonra ilerlemesini sağlayacak tedbirlerin düşünümesi gerektiğini vurgular. Bunun tek çözümlünün gerek ticarete gerekse sanayide mekteple olacağını yani eğitim ile bu için çözüleceğini söyler. (Kemal, 1288-i: 1). Ticaretin geri kalmasının en büyük nedeni olarak Osmanlı'nın uyguladığı iç gümrükleri görür. Osmanlı'da bir ürünün farklı noktalarda birkaç defa iç gümrük ödenerek İstanbul'a geldiğini oysa Avrupa'dan gelen ürünlerin bir gümrük vergisi ile Osmanlı'ya girdiğini belirtir. Bunun sonucu olarak ülkede sanatın ayakta kalamadığını dile getiren Kemal, iç gümrüklerin uygulanmasını eleştirir. Hangi ülkede görölmektedir ki ülkenin bir beldesinden diğer beldesine ticaret kara yolu ile serbest bırakılırken deniz yolu ile yasak edilsin. Hangi memlekette görülür ki kendi tezgâhlarından üreten bir ürüne birkaç defa resim alınsın diyerek eleştirisine devam eder. Bunu uygulayan bürokratlara seslenen Kemal, eğer iç gümrükler kaldırılır ise hem sanat ve ticaretin gelişeceğini hem de hazine gelirlerinin artacağını ifade eder. Önceleri ihracattan %12 resim alınırken %8'e sonra %1'e indirilmesine rağmen gelirlerin fazla verdiğini söyler. Fenni servet ilminden delil getirerek de görüşlerini destekler. Fenni servete göre ülkede bir resmin miktarı ne kadar azalır ise o eşyaya olan talebin arttığını vurgular. (Kemal, 1288-i: 2) Sanayi ve ticarete yardım edecek bir iki bankanın vücuda getirilmesiyle Osmanlı'da sanayinin görölmedik bir şekilde ticaretle beraber artacağını söyler. Sanayi ve ticaretin en büyük ihtiyaçlarında birinin de yollar olduğunun altını çizer. (Kemal, 1288-i: 2) İstanbul'un demirci dükkânında işe yarar bir keser yapılamadığını hâlbuki tersanede, tophanede çelik, havanlı ve zırlı gemilerin üretebilecek durumda olduğunu söyler. Bu durumu eğitim eksikliğine bağlayan Kemal, İstanbul'da bir sanayi mektebinin bulunduğunu ve birkaç tane ıslahhanenin olduğunu ama bunların memleketin ihtiyaçını karşılayamadığını ifade eder. Kemal'e göre, millet çocuklarını memur olması için divan kalemine vermekten ziyade sanat ve ticaret okullarına gönderseydi sanayi ve ticaret mektepleri kendiliğinden zuhur eder ve bu doğrultuda Londra ve Paris çarşılarında bir hayli Türk malları bulunurdu. Hint ve Amerika sahillerinde Osmanlı şirketlerinin ticari faaliyetlerde bulunma imkânı doğardı. (Kemal, 1288-i: 1)

Gazetede görölen diğer bir yazı da "Ticaret" başlıklı makaledir. Makalede, Osmanlı'nın ticarete pek fazla rağbet etmediği anlatılmış, sonra ecnebilerin bu işi yürütmesi eleştirilmiştir. Yazar, ticaret sayesinde kişilerin zenginleştiğini, ticaret sayesinde devletlerin zenginleştiğini ve kalkındığını söyler. Osmanlı'da halkın ticarete olan ilgisizliğini eleştirir. Halkın ticari teşebbüslere ilgisiz olduğunu ticaretle uğraşan yerli tüccarların ise uluslararası ticaretten ziyade iç ticaretle ilgilendiklerini ifade eder. Tüccarların diş ticaretle ilgilenmemesi nedeniyle ticaretten elde

edilecek kazancın yetersiz olduğunu ve devletin bundan istifade edemediğini belirtir. Yabancı tüccarların dış ticaret sayesinde büyük kazançlar elde ettiğini ve bu nedenle milli servetin dışarıya aktığını bildirir. Yabancı tüccarların Osmanlı'dan ithal ettikleri malları tekrar Osmanlı'ya birkaç misli fiyatla sattıklarını ve halkın bu mallara pek fazla rağbet ettiğini ve ülkede yabancı malların tüketildiğini belirtir.(İmzasız, 1288:1). Ülkede yağ kapanı, mısır çarşısı gibi ticari yerlerde ticaretle uğraşan birçok yerli tüccarın bulunduğunu ama bu tüccarların dış ticarete karşı ilgisiz olduklarını belirtir. Tüccarların neden ithalat ve ihracat dengesini değiştirecek boyutta ecnebilerle ticaret yapmadıklarını sorgulamakta dış ticaretle uğraşacak sermayesi yeterli birçok tüccarın bulunduğunu bildirmektedir. Bu tüccarların bir araya gelerek şirketler teşkil ederek güçlü bir şekilde piyasada rol oynayabileceklerini belirtir ve tüccarlara bu gibi girişimlerde bulunması tavsiyesinde bulunur. Yabancı tüccarların ülke ürünlerini dış pazarlara ihraç ettiğini sonra ihraç edilen ham ürünleri üreterek elde edilen ürünleri ülkeye ithal ettiklerini ve yabancı devletlerin bu ticari alışveriş sonucu hem ülkede yabancı mal bolluğu yarattıklarını hem de bundan büyük kazançlar elde ettiklerini dile getirir. Devletin üzerine düşen görevi yerine getirdiğini, gerekli destekleri sağladığını dış ülkelerde birçok noktaya konsolosların tayin edildiğini ifade eder. Yabancı limanlarda bulunan konsolosların ticareti geliştirmek ve ticari işleri kolaylaştırmak için çalışmalarına karşın yerli tüccarların dış ticarete olan ilgisinin bir türlü artmadığını belirtir. Eğer yerli tüccar dış ticarete girişimlerde bulursa bundan hem kendilerinin hem ülke ekonomisinin kazanacağını vurgular. (İmzasız, 1288: 1)

Kemal, "İbret" başlıklı makalede bu sırada ticaretin çok itibar bulduğunu ve ticarete şirketlerin teşkil edilmesiyle büyük servetlerin biriktiğini ve bundan istifade edildiğini belirtir. Ülkede bir fabrikanın bile olmadığını, sanayi ilerlemediğini, şirketlerin teşkil edilmediğini, ticaretin terakki edemediğini, Müslüman bankanın olmadığını ve bu nedenle servetin meydana gelemediğini belirtir. Fabrika, banka ve şirketlerin teşkil edilememesini sermaye eksikliğine bağlayanları eleştirir. Sermayenin bu gibi kurumların oluşmasıyla elde edileceğini, ülkede servetin olmadığı için şirketlerin, sanayinin, ticaretin geri kaldığını belirtir. Ticaretin, sanayinin ve şirketin olmaması nedeniyle de servetsiz mi kalalım diye mevcut durumu eleştirir.(Kemal, 1288-b: 1) Ülkede bir fabrika olmazsa bile ufak bir tezgâhın kurulabileceğini bundan sağlanan gelir ile bir şirketin ve onun karı ile de ufak bir bankanın kurulabileceğini ve sonra ülkenin zenginleşeceğini belirtir. (Kemal, 1288b: 1-2). "Ayette, hikmetle icma' ile rivayetle tecrübe ile ibretle müsbettir ki insan için her ne nasıl olursa sa'y ile olur. İnsan her neye vasil olursa sa'y ile olur" der ve zenginleşmenin tek şartının çalışmak olduğunu vurgular. (Kemal 1288-b: 2)

Kemal, "Terakki" adlı makalede okurlarına ülkenin sanayi ve ticaretle kalkınması sonucu ülkede ne gibi değişikliklerin olacağını göstermek için Avrupa'nın en gelişmiş ülkesi İngiltere'nin sosyo-ekonomik gelişmesini anlatır. Ülkede tüm binaların ve yapıların düzenli ve görkemli olduğunu ve pazarlarda her türlü malın bulunduğunu, bankalardaki sermayenin çok olduğunu ifade eder. Ülkede şirketlerin ve ticaret evlerin milyonlarca sermayesi olduğunu ve ticaret sayesinde paranın dolaşım hızının fazla olduğunu söyler. Şehir içi ulaşımın gelişmiş olduğunu, birçok farklı aracın bulunduğunu, tramvay sisteminin gelişmiş bir ağı olduğunu ve birçok köprü'nün teşkil edildiğini belirtir. Şehirdeki Times nehrinin dünyanın ticaret merkezi durumunda olduğunu ve dünyanın tüm ihracat ve ithalat gemilerin vızır vızır geçtiğini dile getirir.(Kemal 1288-f: 1-2) Şehirdeki fabrikalardaki makinelerin fazla ve büyük olduklarını ve bir fabrikada elli bin işçinin bir arada çalıştığını ve ağır sanayinin gelişmiş olduğunu belirtir. Ülkede birçok madenin üretildiğini zengin kömür ve demir yataklarının ülkenin gelişmişliğinde büyük rol sahibi olduğunu modern bilim teknikleri kullanarak her ürünün en kalitesini ve büyüğünü yapmakta olduklarını, bilim

ve tekniği çok işlevli kullandıklarını söyler.(Kemal 1288-f: 2). Halkın çalışkan olduğunu seksen yaşında birinin bile her gün mağazasına giderek akşama kadar çalıştığını ve tüm halkın say ile iştigel olduklarını belirtir. Osmanlı'nın da İngiltere ve Fransa gibi kalkınmış bir memleket haline getirmenin zor olduğunu ama onların iki asırda ulaştığı terakki yollarını takip ederek onlar gibi kalkınmış memleket haline gelebileceğini söyler. İngiltere'nin bu terakki seviyesine gelmesinin çalışmanın sonucu olduğunu vurgular. (Kemal 1288-f: 3).

Kemal, "*Dostane Bir Vesat*" başlıklı makalede ise ülkede her şahsın en önemli hevesinin devlette memur olmak arzusunda olduğunu, bu heves sonucu ülkede elbetteki devletin iaşe sorununu yaşayacağını ve ticaret ve sanayinin azalacağını belirtir (Kemal 1288-ç: 1). "*Mekteb-i Sanayi*" başlıklı makalede ülkede sanayi mektebinin açılmasının memlekete yarar getireceği belirtilmiştir. Mektebin açılmasıyla çocukların göstereceği gayret sonucu ülke gelecekte büyük faydalar elde edecektir (İbret 1289: 1). Kemal, "*İstikbal*" başlıklı makalede ise ülkenin geleceğinden ümitli olduğunu, Osmanlı toprağın verimli olduğunu, coğrafi olarak üç büyük denizin merkezinde yer aldığından deniz ticareti için ülkenin elverişli olduğunu, Osmanlı ziraatının Avrupa devletlerini besleyecek potansiyelde olduğunu dile getirir (Kemal 1288-a: 1)

3.4. Mali Politikalar

Osmanlı maliyesi 19. yüzyıldan itibaren ülke kaynaklarının verimin arttırılmaması sonucu büyük açıklar vermiş, yerli kaynaklarla devletin giderleri karşılanamamaya başlamıştır. Bürokratlar, bu durumdan kurtulmak ve mali dengeyi sağlamak için Osmanlı halkına yeni vergiler ihdas etmiş, bundan da gerekli faydanın sağlanamaması sonucu dış borçlanma girişimlerinde bulunulmuştur. İlk borç anlaşması Kırım harbi esnasında yapılmış, anlaşmalar devletin acil paraya ihtiyacından dolayı yüksek faizlerle yapılmış, devletin önemli kaynakları ipotek altına alınmıştır. Borçlanmalardan elde edilen para ülke yatırımı için kullanılmadığından borç anlaşmalarından ülke ekonomisi istifade edememesiyle birlikte borçlanmalar sonucu önemli gelir kaynaklarından devlet istifade edememeye başlamıştır. İşte bundan dolayı dönemin basını ve çalışmanın konusu olan İbret gazetesinde borçlanma ve devletin mali durumu hakkında birçok yazı görölmüştür. 19. sayıda yayımlanan "*İstikraz*" başlıklı yazıda devletin borç politikasına ilişkin şu değerlendirmeler yapılmıştır. Reşad, bir ülkenin borçlanmayı ancak zor şartlar altında iken yapabileceğini, lüzumsuz ve sık sık yapılan borçlanmalardan ülkenin zarar göreceğini yazar. Bir devletin maliyesi bütçe açığı veriyorsa veya maliyenin intizamı bozulmuşsa devletin öncelikle maliyesini islah etmesi ve giderlerini azaltması gerektiğini belirtir. Bu şartları yerine getirilmediği sürece devletin borçlanma politikasına gitmesinin devletin kurtarılmasından çok zarar görmesini sağlar. (Reşad 1288-b: 1) Devletin borçları çoğaldıkça verginin miktarı da artacağından toplumda hukuksuzluğun doğacağını belirtir. Nesilden nesle aktarılan borca karşı çıkar, bunun Kur'an'da yeri olmadığını söyler. Borcun babadan oğula kalan mirasa benzetilemeyeceğini burada hem borca hem de alacağa miras olduğunu belirtir, burada ise sadece sonraki nesle keyfi bir borç bırakıldığını söyler. (Reşad 1288-b: 1). Bürokratları eleştirerek makalesine devam eder. Fuat Paşa'nın "*Bu devlet istikrarsız yaşayamaz.*" sözüne karşı çıkar. Devletin kurulduğundan bu yana hiçbir borçlanma içerisinde olmadan beş asırdan beri yaşadığını belirtir. Devletin bu hale gelişini son yirmi-otuz yıldır yapılan mali politikalara bağlar. Osmanlı bürokratlarının borçlanmalardan istifade ettiğini bundan dolayı borçlanmayı savunduklarını belirtir. Devlet maliyesinin düzgün halde olmasına karşı bir çeyrek asırda bu hale getirenlerin devlet bürokratları olduğunu dile getirir. Bugün devletin borçlanmaya ihtiyacı olduğunu, çünkü devleti istikrarsız yaşayamaz durumuna getirdiklerini belirtir. Devlet bu kötü durumdan bir kaç ay içinde kurtulamayacağından

devlete istikraz almasından başka çare bırakılmamıştır. (Reşad 1288-b: 1) Reşad'e göre, Osmanlı'da büyük bir servet kaynağı bulunmaktadır. Devletin borçlarını ödemek için bulunmaz bir hazine değerinde olan bu kaynakları işletip değerlendirmek için devlet ve halkın çalışması gerekir. Bu hazine işlendikçe istikrazsız yaşayamaz denilen devlet hem istikrazsız yaşayacak hem de aldığı istikrazları ödedikten sonra başka ülkelere borç verecek derecesine gelecektir. (Reşad 1288-b: 1) Kemal, İbret'in devletin istikraz yaşayamaz kaidesinin temelsiz olduğunu belirttiğini, devletin borçlanma politikasının yanlış olduğunu, bu politikalar sonucu devletin aldığı borçların gereksiz ve aşırı olduğunu, borçların faizinin çok yüksek olduğunu ve yapılan borçlanmaların heba edildiğini söyler. (Kemal 1288-d: 1)

"*Tekâlif*" adlı makalede Osmanlı'nın gelir ve gider kalemlerine değinilmiştir. Kemal, medeni milletlerde hükümetlerin gelir kaynakların beş kısımdan oluştuğunu söyler. Bunun birincisi; vergi ve rüsumat, ikincisi; bakanlıklar tarafından alınan harçlar, üçüncüsü; devlet arazileri, orman ve madenlerden gelen kazanç, dördüncüsü; yapılan borçlanmalar ve beşincisi ise; ganimettir. Her devletin genel ihtiyaçlarının vergilerle karşılandığını belirtir. (Kemal 1288-n: 1) Fenni servette vergilerin dağıtımı, bölüşümü ve tahsilinde bir takım kurallara uyulmasının gerektiğini, onlara mümkün mertebe riayet olunmadıkça hükümetin küçük faydaları için halkın büyük zararlara uğrayacağını tecrübe ile sabit olduğunu söyler. Bir devletin vergi alırken uyması gereken kuralların sıra ile şunlar olması gerektiğini belirtir. 1. Vergiler ihtiyaç hissedildiği zaman toplanmalıdır. 2. Halk, vergisini düzenli bir şekilde vermelidir. 3. Verginin mutedil olması lazım gelir. 4. Vergi herkesten alınmalı ve kimse bundan istisna edilmemelidir. 5. Verginin esas meşruyetinin olabilmesi için, herkes hükümetten aldığı hizmete göre vergisini vermelidir. 6. Herkes kazancına göre vergisini vermelidir. 7. Vergi bir sebebe dayandırılmalıdır. 8. Doğrudan doğruya istenilen vergi talep olunan rüsumat tercih edilmelidir. 9. Verginin tahsilinde halka yük olunmamalı ve vergiler toplanırken hazineye fazla yük getirmemelidir. 10. Toplanan vergiler memurların elinde fazla tutulmamalı ve kaçırma olaylarına meydan verilmemelidir. (Kemal 1288-n: 1-2; 1288-p: 1-2).

Vergi alırken devletin adaletsiz bir şekilde davrandığını söyleyen Kemal, İstanbul halkının vergiden muaf olmasını eleştirir ve devletin önemli bir gelir deposu olan İstanbul'dan vergi alınmasını ister. "*Acaba İstanbul'dan Niçin Vergi ve Asker Alınmaz*" adlı makalede İstanbul'un vergiden muaf tutulmasına değinilmiş ve bu durumun yanlışlığı dile getirilmiştir. Kemal, İstanbul'un başkent olmakla vatandaşlık vazifesinden mahrum olamayacağını ve taşrada güç şartlarla buğday üreten çiftçinin devlete vergi verdiğini belirttikten sonra İstanbul'da büyük paralar kazanan bankerlerin de hazineye vergi vermesi gerektiğini ifade eder. İstanbul'dan vergi alınsa yalnız temettüden 80-100 bin kese toplanacağını ve bunun ise hazineye büyük katkı sağlayacağını söyler. (Kemal 1288-l: 1). İstanbul'da vergi alınmasının nedeni olarak şehirde fazla yangının görülmesi, binaların ve arazilerin çoğunun vakıf olması ve şehirde ecnebilerin fazla miktarda yaşaması gibi gösterilen nedenlerin gereksiz olduğunu; diğer şehirlerde de birçok vakıf malların olduğunu, yangınların görüldüğünü ve ecnebilerin yaşadığını belirtir. Ecnebilerin de yerliler gibi vergiye tabi tutulmaları gerektiğini söyler. İstanbul'un vergiye tabi tutulursa 150 bin kese vergiyi rahatlıkla verecek durumda olduğunu ve 150 bin keselik gelirin hazineye çok büyük fayda sağlayacağını dile getirir. (Kemal 1288-l: 2)

'*Reji*' başlıklı makalede tütün vergilerinin Reji Şirketi tarafından tekel olarak alınması eleştirilmiştir. Kemal, Reji'nin ülkede tütün ekme ve üretme hakkını elde etmesine karşın ürünün kalitesinin düşük olduğunu belirtir. Reji'nin tütün alış-verişine müdahil olduğu ve kendisinin üretmediği kaliteli tütünlerin alım-satımını engellediğini bildirir. Reji'nin icra ettiği politikadan

amacının kar elde etmek ise bunun yanlış bir girişim olduğunu söyler. Reji'nin ürettiği tütünlerin Türklerin tütün zevkine uygun olmadığını ifade eder. (Kemal, 1288-e: 1) İstanbul'daki Reji memurların tütün içenlerin kontrol etmesine karşı çıkmakta bu kontrol durumunu alaycı ifadelerle eleştirmektedir. Halkın Reji'nin ucuz ve adi tütünlerini içmekten ziyade tüccarların sattığı tütünlere rağbet ettiğini anlatır. (Kemal 1288-e: 2) Tütün ekim ve satımını tekele verilmesini de eleştirir. Tütün ekimi ile uğraşan çiftçilerin ve İstanbul'da tütün ticareti ile uğraşan tüccarların Reji'ye bağımlı kılınmasını eleştirir, bunun iktisat ilmine aykırı olduğunu belirtir. Osmanlı çiftçisinin tütün üretimiyle ilgili aşamaların zorluklarını emekleriyle görmelerine karşın bunun mükâfatını alamadığını ifade eder. Zarifi ve Hıristaki gibi kişilerin hiçbir emek harcamadan birçok kazanç elde ettiklerini, buna neden olan sebebin ise Reji'ye verilen tekellerin olduğunu belirtir. (Kemal 1288-e: 2). Bir memleketin kalkınmasının tekellerin ihdas edilmesiyle olacağını savunanları eleştirir. Yüzbinlerce kişi say ve gayret çalışıp karın tokluğuyla yaşayıp, tüm kazancı birkaç zengin sermayedarın elinde birikmesini savunduklarını ve ülkede bu vaziyetin sürmesi halinde her sene yirmi bin kişinin açlıktan öleceğini ifade eder. (Kemal 1288-e: 2). 36. sayıdaki "Reji Hakkında Bazı Mütalaat" başlıklı yazıda tütün tekeli alan Reji şirketinin lağvedildiği haberlerinin alındığını bunun sevindirici bir haber olduğunu belirtir. Reji yöneticilerin devlete verdikleri paranın kendilerine iade edilmesine karşın gerekli zararların devletçe karşılanmasını eleştirir. (İmzasız 1288-b: 1)

"Masraf ve İradımız" başlıklı makalede Kemal, devletin gelir ve giderlerini incelemiştir. Öncelikle devletin masraflarına değinir. 1872 senesi mali müvazene defterine göre devletin 4.280.000 kese giderleri olduğunu bunun 3.794.000 kesenin devletin zorunlu masrafları olduğunu belirtir. Devletin masraflarının %90'nın zorunlu harcamalardan oluştuğunu ve devletin ancak 500 bin kese miktarda tasarruf yapabileceğini bunun ise devlet aygıtının işlemesi için gerekli olan para olduğundan masrafların azaltılmasının mümkün olmadığını vurgular. Devletin yaptığı harcamalardan herhangi bir kesintide bulunmasının imkânsız olduğunu belirtir. Harcamalar tablosunun inceledikten sonra harcamaların en önemli kalemin önceki dönemlerde yapılan borçların faizlerin ödenmesi olduğunu vurgular, devletin borçlanmasını sorgular, mali çöküşün en önemli nedenin borçlanma olduğunu belirtir. Borçlanmalar yapılmıyaydı devletin mali kaynakların elverişli yollarda kullanmasının mümkün olacağını belirtir. (Kemal 1288-r: 1). Sonraki sayıda devlet gelirleri hakkında görüşlerini dile getirir. Devlet gelirlerini artırmanın üç yolu olduğunu söyler. Bir servet kaynaklarını terakki ettirmek, iki yeni vergiler çıkarmak ve üç mevcut vergi kaynaklarını daha da verimli hale getirmek. Servet kaynaklarının artırılmasının kısa sürede hal olunamayacağını belirttikten sonra diğer gelir artırma yollarına değinir. Devletin gelir kaynaklarını sırasıyla anlatmaya başlar. Tuz inhisarı devletin aldığı ve halka en çok zarar veren vergilerden olduğunu, tuz vergisinin adaletsiz bir şekilde alındığını, fakir bir çiftçinin zengin bir tacirden daha çok tuz vergisi ödediğini, ödenen miktarının çiftçileri etkilediğini bazı bölgelerde bu vergiden dolayı çiftçilerin mağdur olduğunu söyler. (Kemal 1288-t: 1). Adi vergilerin milli serveti artırmak için tekrardan düzeltilmesi gerektiğini adi vergilerin hem emlak hem de temettü üzerinde alındığını, emlak vergisinin gereksiz olduğunu teyit ederek durumu açıklar. Devletin emlak vergisini kaldırıp temettü vergisini etkin bir şekilde toplarsa bunun hazineye daha büyük gelir kazandıracığını söyler. Tapu harçlarının alınmasının da hazineye önemli gelir getirmediği ve halkta memnuniyetsizlik yarattığı için kaldırılması gerektiğini belirtir. Bu vergiden alınan oranın emlak ve akar vergisinden onda bir oranında artış yapılsa daha verimli olacağını ifade eder. (Kemal 1288-t: 1) Ülkede yeni vergi tesis etmenin mümkün olmadığını halktan alınan vergilerin fazla olduğunu, halkın fazla yük altına alınmasının iktisadi anlamda verimsizlik yaratacağını söyler. (Kemal, 1288-t: 2).

Kemal, devlet gelirlerini artırmak için vergi miktarını artırmak yada azaltmak veya yönetimin iyi idare edilmesi ile sağlanacağını söyler. Vergi miktarını artırmanın sadece gümrük vergilere mahsus olduğunu diğer ürünlerden alınan verginin miktarı artıkça gelir miktarının azalacağını söyler. Vergi miktarını artırılmasına en iyi örneğin ihracat gümrüğü olduğunu, bu verginin %1-2 oranında artırılmasıyla ülkenin hazine gelirlerinin artacağını söyler. Tüketim maddelerinden alınan verginin %1-2 oranında azaltılmasının bundan gelen miktarının artacağını belirtir. Tüketim maddelerinde az vergi alınmasının çok gelir sağlayacağını söyler. Sadece tüketim maddelerinden alınan vergi miktarının düşürülmesiyle çok gelir elde edileceğini, temettü, emlak ve eşhas vergilerin artırılmasında ise gerekli faydanın görülemeyeceğini belirtir. İthalat vergilerin artırılmasından çok azaltılmasının hazineye daha büyük gelir gireceğini ifade eder. İthalat vergilerin %8'den %5'e indirilmesiyle hazinenin gelirleri artacaktır.(Kemal 1288-v: 1). Aşar vergisi alımında mali bürokratların iyi yönetemediğini aşar vergisinin kaldırıp ve başka bir yöntemle bu verginin toplanmasının bile düşünüldüğünü belirtir. Ülkede aşar vergisinin kaldırılmasının imkansız olduğunu ifade eder. Aşarın toplanmasında yaşanan aksaklıklardan dolayı aşar miktarının her bölgede eşit miktarda toplanmasına karşı çıkar. Aşar verginin nakit olarak değil ürün olarak alınmasının verimli olacağını belirtir. Aşar vergisinin toplanmasında en iyi yöntemin emanet usulü iltizam ile toplanmasına karşın devletin elde edilen gelirden tamamıyla istifade edemediğini ve iltizam sahiplerin gelirlerin önemli bir kısmına el koyduklarını belirtir. (Kemal 1288-y: 1). Tütün vergisinin tekel altına alınmasını yanlış olduğunu, tütün üretimin iç tüketimden daha çok dış dünyaya ihraç edildiğini, Türk tütünün fazla ihraç edilmesi için gerekli teşebbüslerin yapılmasıyla bundan hazinenin fazla gelir elde edeceğini vurgular. Ülkede maden ve ormanlardan gerekli katkıyı elde edemediğini, bunun nedenin ise ağır ürünleri taşıyacak nakliye vasıtalarının olmaması ve ulaşımın gelişmemiş olması olarak görür. İstanbul halkından gerekli vergilerin alınmasıyla hazinenin bundan büyük istifade edeceğini belirtir. Yönetimin tam olarak etkin olmadığı ve Tanzimat'ın hükümlerin icra edilmediği bölgelerde, örneğin Necid bölgesinde, Tanzimat politikaların uygulanmasıyla hazinenin büyük kazanç elde edeceğini söyler. (Kemal 1288-y: 1).

3.5. İmar ve Bayındırlık Politikaları

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte dünyada demiryolları yapımı hızlanmış, 19. yy'ın ikinci yarısından sonra Batı sermayesi demiryolu yapımı için Osmanlı devletine müracaat etmiş, ilk demiryolları ülkede görülmüştür. Ulaşımın gelişmiş olması her zaman ülkenin ekonomisini hızlandırıcı bir şekilde etkilediğinden devlet adamları da ülkede demiryollarının yapımı için teşvik edici politikalar yürütmüştür. Osmanlı'da yeterli sermaye olmadığından demiryolu yapımı için bürokratlar yabancı sermayeye ihtiyaç duymuşlardır. Bu nedenle bürokratlar demiryollarının yapımında bağımsız politikalar yürütememiş, demiryolu güzergahlarını istediği gibi oluşturamamıştır. Bu dönemde Osmanlı'da görülen demiryolu yapımı nedeniyle dönemin gazeteleri ve özeldeki İbret gazetesinde de birçok yazı görülmüştür. *"Rumeli Demiryolunun Akdeniz'le Olan Münasebatına Dair Bazı Mütalaat"* başlıklı makalede Kemal, Rumeli demiryolunu Akdeniz'e bağlantısı olan geçiş güzergahların seçimini eleştirir. Demiryolu güzergahının Edirne-Dedeoğaç değil de, Edirne-Gelibolu olarak yapılmasının ekonomi açısından daha yararlı olacağını belirtir. Bölgede Avrupa'ya taşınacak herhangi bir tarımsal ürününü üretilmediğini, bölgenin tarımsal topraklarının verimsiz ve bataklıkların fazla olmasından dolayı bölgenin gelişme ihtimalinin de bulunmadığını ifade eder. Meriç nehrinin sık sık taşmasının da bölgenin ziraatını baltaladığını belirtir. (Kemal, 1288-g: 1-2). Kemal, bağlantı şubesinin Dedeoğaç seçiminin yanlış olmasına karşın Gelibolu'ya ikinci bir bağlantı yolunun yapılması gerektiğini ifade eder.

Eğer bağlantı yolu yapılırsa bölgenin zirai olarak zengin olduğundan kendi masraflarını kısa süre içerisinde karşılanabileceğini söyler. Gelibolu'nun önemli bir liman kenti olduğunu ve demiryolunun Gelibolu'ya nakli ile bölgeye hızlı bir şekilde askeri naklinin de gerçekleşeceğini belirtir. Bölgenin önemli bir tarımsal bölge olduğunu ayrıca Anadolu gibi geniş bir hinterlanda nüfus ettiğini ve Anadolu'nun ihraç ve ithalinin önemli bir kısmının Gelibolu'dan olduğunu belirtir. (Kemal, 1288-g: 2)

Kemal, "*Rumeli Demiryolları Hakkında Levant Times'ta Görülen Bir Makalenin Tercümesidir*" başlıklı makalede Fuat Paşa'nın Avrupa'dan sermaye celbinin Osmanlı imarına katkısının olacağına ve Osmanlı'nın tek çaresi olarak görülmesine karşın gelineen süreçte gelen sermayenin ülkenin faydasına olmadığını ifade eder. Rumeli demiryolunun hazine için ağır yük getirdiğini söyler. (Kemal, 1288-k: 1-2). Üretimin %99'unu ziraatın karşıladığı bir ülkede karayolu yapmak ve nehir ulaşımını geliştirmenin demiryolu yapımından daha fazla fayda getireceğine belirtir. Tuna-İstanbul ve Üsküdar-Bağdat demiryolu gzerghının ülkeye faydasının olmayacağını vurgular. Rusçuk'tan Varna'ya yapılan yolun Osmanlı ekonomisine katkı sağlamadığını eğer demiryoluna verilen paralarla Varna limanını temizlemesi yapılıseydi, bu yatırımdan daha çok fayda elde edileceğini söyler. İzmir demiryolunun önemli bir yatırım olmasına karşın düşük maliyetli deve ulaşımını sekteye uğratmasıyla bölge halkının zarar göreceğini dile getirir. Avrupa sermayesinin ülkenin birçok teşebbüsünde destek olabileceğini ve demiryolu yapımında ülkenin fayda görüleceği şekilde hareket edilmesini ister. İstanbul-Bağdat veya Trabzon- Erzurum demiryollarının ülkenin çıkarları için uygun olmadığını ve birçok türedi sermayedarı zenginleştirmekten başka bir fayda sağlamayacağını ifade eder. (Kemal, 1288-k: 2)

"*İnşaat-ı Umumiye*" başlıklı makalede Kemal, şehirlerin ortaya çıkması ve modern toplumun oluşmasıyla devletin inşaat harcamalarının arttığını ve bu harcamaların önceki asırlara göre önemli bir yekn tuttuğunu söyler. İnşaat teşebbüslerin her ülkenin yapmak zorunda olduğunu ve bu harcamaların ülkenin gelişmesi için elzem olduğunu söyler. İnşaat teşebbüslerinin iki yolla gerçekleştiğini birincisinin, inşaat faaliyetlerinin devletin yardımıyla yapılması; ikincisinin özel teşebbüsle icra edilmesi olarak açıklar. nce bu tarz yatırımların özel teşebbüsle yapılmasını isteyenlerin görüşünü belirtir. Özel teşebbüsle yapılması savunanlara göre, demiryolu, cadde, liman gibi nafia inşaatları için devlet para harcamamalıdır. Bir bölgenin sanayi ve ticaretiyle uğraşanlar, ihtiyaçlarını kendilerinin halletmesi gerekir. Bu yolda gerekli sermayeyi bir araya getirmelidirler. İstifade edecek kişilerden vergiler alınarak bu gibi teşebbüslerin yapılması gerekir, istifade etmeyenlerden fedakarlık beklemek gereksizdir. İngiltere'de yol, liman ve demiryollarının çoğunlukla bu yöntemle inşa edildiğini söyler. (Kemal, 1289-a: 1). İkinci görüşü savunan kişilerin görüşlerini aktarır. Bunlara göre ise İngiltere gibi halkın sermaye sahibi olmadığı milletlerin bu gibi teşebbüsler icra etmesinin imknsız olduğundan bu gibi teşebbüslerin devlet tarafından yapılması gerekmektedir. Devlet tarafından yapılan inşaat faaliyetlerin yine de herkes tarafından istifade edilmesi yada istifade eden kesimin çoğunluk olması gerektiğini belirtir. Belgrat-İstanbul ve Üsküdar-Bağdat demiryollarının buna örnek gösterilebileceğini ifade eder. (Kemal 1289-a: 1-2). Hükümetin desteğiyle yapılan inşaat faaliyetlerinin ondan istifade edecek neslin üzerine yüklenmesini ister. Sonraki neslin üzerine yüklenen inşa faaliyetlerinin yanlış olduğunu bildirir. Genel günlük belediye hizmetleri için de devletin gerekli desteği vermesini ve bu gibi nafia teşebbüslerine destek olması gerektiğini söyler. (Kemal 1289-a: 2)

"*Tanzifat ve Tezyinat*" başlıklı makalede Kemal, İstanbul'da yaşamın kolaylaşması ve sağlık açısında elverişsiz alanların temizliği konusunda birçok sorunun olduğunu belirtir. İnsanoğlunun

düzenli ve temiz bir toplumda yaşamasının elzem olduğu gibi caddelerin süslenmesinin de gerekli olduğunu belirtir. İstanbul'da gecelerin aydınlatılmadığını, sokakların karanlık olduğunu ve aydınlatılması gerektiğini belirtir. İstanbul'un bu vaziyette olmasını parasızlığa bağlayanları eleştirir. İstanbul'un aydınlatılması, belediye hizmetlerin yapılması, kaldırımın döşenmesi ve yolların geniş olarak yapılmasının ülkedeki yerli sermaye ile de yapılabileceğini belirtir. Eğer sermaye yoksa bile ecnebi sermayesiyle bu gibi teşebbüslerin görülmesi gerektiğini söyler. 9 ay önce Alman bir girişimcinin İstanbul'da Beyazıt meydanından Marmara sahiline kadar ana yol, tali yol, metro, bulvar ve caddelerin teşkil edilmesi için Babıalı nezdinde bir girişimde bulunduğunu bildirir. Devletin ülkede demiryolları için ecnebi sermayesine gösterdiği kolaylığı ülkenin belediye hizmetleri ve imarı için de göstermesi gerektiğini vurgular. (Kemal 1288-h: 1-2).

"*Demiryol Piyangosu*" başlıklı yazıda Kemal, halkın demiryolu piyangosunu alım satımıyla uğraştığını, bundan kazanç elde ettiklerini ve bunun ise demiryolu yapımında hiçbir faydasının olmadığını ifade eder. Piyango biletlerin bir kumar illeti gibi piyasada dolaştığını ve kısa yoldan zengin olma hayallerini beslediğini, bunun ise ahlaki zafiyetlerle yol açacağından piyango meselesini hükümete şikayet eder. (Kemal, 1289-b: 2). Kemal, 125. sayıda "*Yine Piyango Meselesi*" başlıklı makalede İbret'in ikazları sonucu hükümetin bunu men etmesinin birçok kişinin desteğine karşın yüzlerce kişinin itirazına sebep verdiğini belirtir. Halkın servetini piyango biletlerine yatırması yerine sermayelerini üretim artışında kullanmaları gerektiğini ifade eder. Rumeli demiryolu piyango biletlerin satışa çıkmasıyla birlikte İstanbul'da rağbet gördüğünü, halkın zahmetsiz olarak para kazanma arzusunda olduğunu söyler. Halkın sermayelerini piyango biletlerine yatırmaktan ziyade ticareti getirecek teşebbüslere yatırırsa bundan iki üç kat fazla gelir elde edeceğini dile getirir. Tuğlaların bile Marsilya'dan geldiğini, ithal edilen tuğlaların ülkede üretilebileceğini, toprak ve amelenin bol miktarda bulunduğunu ifade eder. Deri, kağıt ve mum fabrikalarının tesis edilebileceğini, sermaye sahibi kişilerin bir araya gelerek şirketler teşkil edip bu gibi teşebbüslerde bulunabileceğini, hem kendilerinin hem de devletin büyük bir kazanç elde edebileceğini söyler. Sermaye sahiplerinin bu tarz girişimlerde bulunmasıyla ülkede fabrika tesislerin artacağını dile getirir. (Kemal, 1289-c: 1)

3.6. Nüfus Sorunu

Osmanlı nüfusu önceki yüzyıllara göre azalmış ve nüfusun artırılmasına yönelik birçok politika üretilmesine karşın nüfus bir türlü artmamıştır. "*Nüfus*" adlı makalede bu konuya değinilmiştir. Kemal, nüfusun aşırı bir şekilde artmasının üretimin karşılayamayacağı bir potansiyelde ise bunun terakkiye mani olacağını söylenildiğini ifade eder. Ziraat olarak toprağın belli bir nüfus kitlesini besleyebileceği, her sene toprakta belli bir ürün miktarının toplanabileceği, toprağın fazla kişiyi besleyemeyeceği, toprağın ürün elde etmede belli bir sınırı olduğunu söylenildiğini belirtmiş ve bunun Avrupa'da yaygın olmasına karşılık İslam itikadına ters düştüğünü dile getirmiştir. (Kemal 1288-c: 1-2). Batı dünyasının nüfus çokluğunda duyduğu endişeye karşılık Osmanlı'da nüfusun azlığından mustarip olduğunu söyler. Kemal'e göre, ülkenin köyleri 3-4 haneli olup ve birbirinden çok uzak mesafelerde kurulmaktadır. Osmanlı'nın topraklarını nüfus eksikliğinden dolayı çalılar ve kayalar kaplamaktadır. İnsanoğlu 20-25 senede mevcudunun bir misli kadar artabilir. Bunun kanıtı bir asırdır Amerika'da nüfusun 6-7 kat ve Avrupa da ise 2-3 kat artmış olmasıdır. Nüfusun artmasında doğal kanuna riayet edilse ülkede görülen nüfus azlığı ortadan kalkacaktır. (Kemal, 1288-c: 2) Ekonomi ilmine göre nüfusun çoğalmasını engelleyen bazı unsurların olduğunu söyler. Bunları maddeler halinde sıralayan Kemal'e göre nüfusu engelleyen sebepler şunlardır. 1. Havanın fenalığı, 2. Mahalle ve evlerin pisliği, 3. Sağlık koşullarının eksikliği, 4. Vücudu

muhafaza edecek surette giyinmede dikkatsizlik 5. Zararlı ve vücudu beslemez şeyler yemek, 6. Dinsizlik ve ahlaksızlık, 7. Alkol ve tütün gibi zararlı ürünleri kullanmak, 8. Savaş ve asayişsizlik, 9. Kader ve tasavvufi düşünce 10. Çocuk düşürmedir. (Kemal, 1288-c: 2) Sağlık koşulların kötü olduğunu, milletin kendini muhafaza edecek şekilde giyinmediğini ve halkın düzensiz bir giyim şeklinin olduğunu söyler. Milletin sağlıksız ve düzensiz bir beslenme rejimi ile beslendiğini, insanın kuvvetlendirecek şeylerin yenmediğini ifade eder. Vücuda zararlı ürünler olan tütün ve içkinin yaygın olarak kullandığını söyleyerek bunlardan vazgeçilmesini ister. Anadolu'da çocuk düşürmenin yaygın olduğunu, bunun önlenmesi gerektiğini ifade eder. Bu sebeplerin ortadan kaldırılması sonucunda Osmanlıların 50 sene içerisinde yaşadığı nüfus azlığından kurtulacağını ve memleketin ilerlemesini sağlayacak bir nüfusla karşılaşacağını söyler.(Kemal, 1288-c: 2-3).

4. Sonuç

Bu çalışmada dönemin önemli bir yaygın organı olan İbret gazetesindeki çıkmış ekonomi yazıları incelenmiştir. Gazete dönemin önemli aydınların bulunduğu bir organ olmuş, ülkenin sorunları hakkında okurlarını bilgilendirmiştir. İbret, devletin kamuoyunun yanlış yönlendirdiğini dile getirmiş, Babıali'nin destekledikleri basın organları nedeniyle ülkenin sorunlarına değinen gazete sayısının çok nadir olduğunu ifade etmiş, İbret'in bu boşluğu dolduracağı belirtilmiştir. Gazete, okurlarına haber aktarmaktan yerine dönemin sorunların tartışıldığı makaleler yazmıştır. Bu makalelerde toplumun sorunları ele alınmış, çeşitli çözümler öne sürülmüş ve okurlarının bilgi sahibi olmasını istemiştir. Çalışmanın içeriği ekonomi yazıları olduğundan bu çalışmada sadece ekonomi yazılarının analizi yapılmıştır. Gazetede görülen ekonomi yazıları, iktisat ilminin tanıtılması, devletin servet kaynakları olan ziraat, sanayi ve ticaret sektörlerin durumu ve geliştirilmesi, nüfus sorunu ve nedenleri, devletin borçlanma politikası, devletin gelir-gider kalemleri, vergi politikası, imar ve bayındırlık politikaları gibi konulardan oluşmaktadır.

Gazetenin en çok üzerindeki durduğu konu devletin borçlanma politikası olmuştur. Devletin gelir-gider dengesinin açık vermesinden sonra Babıali bürokratların çözüm olarak buldukları yol olan borçlanma politikasını eleştiren İbret yazarları, devletin bu konuda yanlış politikalar uyguladıklarını belirtmiştir. Borçların yüksek faizli olduğundan devletin önemli bir borç yükü altına girdiğini ifade etmiştir. Borçlanmalardan elde edilen gelirlerle devletin yatırım yapmaktan ziyade üretim gerektirmeyen işlerde kullanmaları ve borçların geri ödeme vakitleri geldiğinde bunu yine bir borçlanma antlaşması ile ödeme yolunu tutmalarını da eleştirmiştir. Gazetenin değindiği ikinci önemli konu devletin vergi politikasıdır. Alınan vergilerde adaletsiz bir dağılımın gerçekleştiği ve vergi yükünü alt gelirli grupların oluşturduğu belirtilmiştir. Devletin İstanbul halkından vergi alınmamasına değinilmiş, ülkenin ekonomik şartların çok kötü olması ve devletin sürekli dış borçlanma gerçekleştirilmesine karşın önemli bir vergi deposu olan İstanbul'dan vergi alınmamasının hem ülke ekonomisi için hem de adalet ilkesi açısından yanlış bir politika olduğu ifade edilmiştir. Hükümetin vergi politikasının yürütülmesinde de yanlışlıkların olduğu belirtilmiş, vergi yükünün fazla olduğu, vergi alımında adaletsizliklerin görüldüğü, vergilerin alım zamanlarının belirsiz olduğundan halkın zor durumda kaldığı belirtilmiştir. Bu nedenle vergi alımında devletin dikkat edilmesi gereken kuralları koyması gerektiği dile getirilmiştir. Gazetenin değindiği üçüncü önemli sorun da gelir-gider dengelerini gösteren bütçe sorunudur. Ülkenin gelir-gider kalemlerine değinilmiş, devletin son yıllarda yaptığı tasarruflar sonucu artık masrafların azaltılmasının imkansız olduğu ve bu nedenle devletin bütçe açığını gidermek için borçlanma politikasından ziyade gelirlerini artırılması gerektiği ifade edilmiştir. Devlet gelirlerini artırırken ülkenin üretimini etkilemeyecek bir vergi politikasını uygulanması istenmiştir.

Gazetenin değindiği dördüncü sorunun devletin önemli servet kaynakları olan ticaret, ziraat ve sanayinin durumudur. Son yıllarda verilen imtiyazlar sonucu ülkede üretimin durduğu ve yerli tüccarların yok olduğu ifade edilmiştir. Devletin sanayiye geliştirmesi için mesleği eğitim veren sanayi okullarının yaygınlaşması gerektiği vurgulanmış, ülkede yerli sermayeyle birkaç bankanın kurulması istenmiştir. Ecnebilere verilen imtiyazlardan sonra yerli tüccarların ortadan kalktığı ifade edilmiş, ülkede ticareti engelleyen en önemli nedenin iç gümrükler olduğu belirtilmiş, iç gümrüklerin kaldırılmasıyla ticaretin gelişeceği dile getirilmiştir. Ülkede sanayi ve ticaretin gelişmemesini yerli sermaye eksikliğine bağlayanlar eleştirilmiştir. Şirketler teşkil ederek büyük oranda sermayelerin oluşabileceği ve eğer bu yolda gerekli teşebbüsler görülürse ekonomin kalkınacağı ifade edilmiştir. Halkın ticaret ve zanaat işleri ile uğraşmaktan ziyade devlet kademelerinden memur olma arzusunda olmaları eleştirilmiş, şahsi teşebbüsün yaygınlaştırılması istenmiş ve kalkınmanın ancak şahsi teşebbüsle yapılacak üretimlerle elde edileceği belirtilmiştir. Ülkenin en önemli servet ve gelir kaynağı olarak ziraat gösterilmiş ve devletin bu membadan yeteri kadar verim elde edemediği ifade edilmiş, ülke ziraatının geliştirilmesi için adımların atılması istenmiştir. Bu yolda çiftçilerin önemli sorunu olarak sermaye eksikliği belirtilmiş ve çiftçileri tefecilerden kurtarmak için kurulan ziraat sandıklarının yaygınlaştırılması ve aktif bir şekilde teşebbüslerde bulunması istenmiş, çiftçinin sermaye sorunu çözecek adımların hızlı bir şekilde görülmesi de istenmiştir. Devletin ziraatı geliştirmesi için ulaşıma önem vermesi, ziraat uzmanlarını yetiştirecek eğitim kurumlarının açılması, pratik eğitimin verildiği numune tarlaların yaygınlaştırılması gibi adımların atılmasıyla ülkede ziraatta görülen eksikliklerin ortadan kaldırılacağı ifade edilmiştir. Gazetede görülen diğer bir konuda demiryolu politikasıdır. Ülkede demiryollarının inşaatına başlandığı belirtilmiş, ama devletin demiryolu tesis etmesinden önce karayolların ve deniz ulaşımın geliştirilmesi gibi faaliyetlere öncelik verilmesini ifade etmiştir. Devlet maliyesinin kaldıramadığı demiryolu politikalarına şimdilik girilmemesi istenmiştir. Devletin demiryolu yapmak için yaptığı borçlanmaların ekonomi gelirlerini Batılı sermayelerine ipotek ettirildiği ifade edilmiştir. Demiryolların yapımında ülkenin ekonomisinden çok türedi sermayelerin yaratıldığı belirtilmiş, ülkenin çıkarları doğrultusunda demiryolu çalışmalarında bulunması istenmiştir. Ülkede halkın yeterli sermayesi olmadığından İstanbul'un ve diğer şehirlerin belediye hizmetlerinde de devletin aktif rol alması gerektiği ifade edilmiştir. Gazetede görülen son konu ülke nüfusunun azlığıdır. Osmanlı'da birkaç yüzyıldır nüfus azlığı sorunun nedeni olarak halkın beslenme yetersizliği, sağlık şartların kötü olması, kötü davranışların yaygınlaşması ve çocuk düşürme olayları gösterilmiş, bu sorunların bir an önce ortadan kaldırılması istenmiştir.

Kaynakça

- İbret, "Mekteb-i Sanayi" İbret, S:108, 23 Kanunisanı 1288/4 Şubat 1873.
İmzasız, "Reji Hakkında Bazı Mutalaat" İbret, S:36,10 Teşrinievvel 1288b/22 Ekim1872.
İmzasız, "Ticaret", İbret, S:22, 19 Eylül 1288-a/1Ekim 1872.
Namık Kemal, "İstikbal", İbret, S:1, 1 Haziran 1288-a/13 Haziran 1872.
Namık Kemal, "İbret", İbret, S:3, 5 Haziran 1288-b/17 Haziran 1872.
Namık Kemal, "Nüfus", İbret, S:9, 13 Haziran 1288-c/25 Haziran 1872.
Namık Kemal, "Dostane Bir Vesat", İbret, S:10, 14 Haziran 1288-ç/26 Haziran 1872.
Namık Kemal, İfade-i Meram, İbret, S:20, 18 Eylül 1288-d/30 Eylül 1872.
Namık Kemal, "Reji", İbret, S:30, 2 Teşrinievvel 1288-e/14 Ekim 1872.
Namık Kemal, "Terakki", İbret, S:45,14 Teşrinievvel 1288-f/26 Ekim 1982.

- Namık Kemal, "Rumeli Demiryolunun Akdeniz'le Olan Münasebetına Dair Bazı Mütalaat", İbret, S:49, 28 Teşrinievvel 1288-g/9 Kasım 1872.
- Namık Kemal, "Tanzifat ve Tezyinat", İbret, S:50, 30 Teşrinievvel 1288-h/11 Kasım 1872.
- Namık Kemal, "Sınaat ve Ticaretimiz", İbret, S:57, 8 Teşrinisani 1288-i/20 Kasım 1872.
- Namık Kemal, "Rumeli Demiryolları Hakkında Levant Times'da Görülen Bir Makalenin Tercümesidir", İbret, S: 58, 9 Teşrinisani 1288-k/21 Kasım 1872.
- Namık Kemal, "Acaba İstanbul'dan Niçin Vergi ve Asker Alınmaz", İbret, S:60, 13 Teşrinisani 1288-l/25 Kasım 1872.
- Namık Kemal, "Ziraatımız", İbret, Sayı: 61, 14 Teşrinisani 1288-m/26 Kasım 1872.
- Namık Kemal, "Tekâlif", İbret, Sayı: 87, 25 Kanunievvel 1288-n/6 Ocak 1873.
- Namık Kemal, "Seksen Yedi Numaramızda Münderic Tekâlif Bendinin Mabaadır", İbret, S:88, 26 Kanunievvel 1288-p/7 Ocak 1873.
- Namık Kemal, "Masraf ve İradımız", İbret, S:90, 28 Kanunievvel 1288-r/9 Ocak 1873.
- Namık Kemal, "Masraf ve İradımızın Unvanlı Makalemizde Tezyid-i Varidata Dair Vaad Ettiğimiz Mütalaatın Birinci Kısmıdır", İbret, S:91, 30 Kanunievvel 1288-t/11 Ocak 1873.
- Namık Kemal, "Tezyid-i Varidata Dair Olan Mütalaatımızın İkinci Kısmıdır", İbret, S:92, 1 Kanunisani 1288-v/ 13 Ocak 1873; S: 93, 2 Kanunisani 1288-y/14 Ocak 1873.
- Namık Kemal, "İnşaat-ı Umumiye", İbret, S:115, 1 Mart 1289-a/13 Mart 1873.
- Namık Kemal, "Demiryolu Piyangosu", İbret, S:117, 5 Mart 1289-b/17 Mart 1873.
- Namık Kemal, "Yine Piyango Meselesi", İbret, S:125, 15 Mart 1289-c/27 Mart 1873.
- Reşad, "Fenni Servet", İbret, S:10, 14 Haziran 1288-a/26 Haziran 1872.
- Reşad, "İstikraz", İbret, S:19, 27 Haziran 1288-b/9 Temmuz 1872.
- "Namık Kemal", Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, C:6, İstanbul, İletişim Yayınları, 1998.
- "İbret", Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, C:4, İstanbul, Dergah Yayınları, 1981.
- AKÜN, Ömer Faruk, "Namık Kemal", İslam Ansiklopedisi, C:9, Milli Eğitim Bakanlığı, 1971.
- AKÜN, Ömer Faruk, "Namık Kemal", İslam Ansiklopedisi, C:32, İstanbul, Türk Diyanet Vakfı, 2006.
- AKBULUT, Uğur, "Osmanlı Basın Tarihine Bir Katkı: Gazetelerin Yayınlanma Amaçları Üzerine (1831-1876)", Turkish Studies, Volume:8/5 Spring 2013.
- ARSLAN, Bahtiyar, Fikir ve Edebiyat Hayatımızda Namık Kemal, İstanbul, Küçükçekmece Belediyesi Kültür Yayınları, 2010.
- BAYKAL, Hülya, Türk Basın Tarihi, 1831-1923, İstanbul, Afa Matbaacılık, 1990.
- DAVISON, Roderic H., Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856-1876, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2.Baskı, Kasım 2005.
- EBUZZİYA, Ziyad, "İbret", Türk Ansiklopedisi, C.20, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1972.
- GİRGİN, Dr. Atilla, Türk Basın Tarihinde Yerel Gazetecilik, İstanbul, İnkılâp Yayınları, 2001.
- GÜZ-BAYHAN, Nurettin-Gamze, "İlk Muhalif Gazete Olarak İbret", Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi, C:1, S.1, 2016.
- İNÜĞÜR, Nuri, Basın Yayın Tarihi, İstanbul, Der Yayınları, 4. Basım, 1999.
- KABACALI, Alpay, Başlangıcından Günümüze Türkiye'de Basın ve Yayın, İstanbul, Kültür Bakanlığı Yayınları, Eylül 2000.
- KIZILCA-KARAGÖZ, Gül, "Bu Mülke Gazeteler Fena Hizmet Etmedi' Mali Kriz Günlerinde İbret Gözünden Babıali, Osmanlı Halkı ve Avrupa emperyalizmi", Kebikeç, S:33, 2012.
- KOLOĞLU, Orhan, Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi, İstanbul, Pozitif Yayınları, Ağustos 2006.

- KOLOĞLU, Orhan, "Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C:1, İstanbul, İletişim yayınları, 1985.
- KUNTAY, Mithat Cemal, "Namık Kemal" C:2, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, Eylül 2010.
- KURDAKUL, Necdet, Tanzimat Dönemi Basınında Siyasal ve Anayasal Fikir Hareketleri, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.
- KURDAKUL, Necdet, "Ölümün 100. Yılında Unutulan Yönleriyle Namık Kemal", Tarih ve Toplum, C:10, S:60, Aralık 1998.
- KURDAKUL, Necdet, Tanzimat Dönemi Basınında Sosyo-Ekonomik Fikir Hareketleri, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1997.
- LEWIS, Bernard, Modern Türkiye'nin Doğuşu, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 9.Baskı, 2004.
- MATBAACILIĞIN 250. Yılına Armağan, Türkiye'nin Sosyo-Politik ve Kültürel Hayatında Basın, Ankara, Basın Yayın Genel Müdürlüğü Yayınları, 1979.
- MARDİN, Şerif, Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu, İstanbul, İletişim Yayınları, 6. Baskı, 2006.
- NÜZHET, Selim, Türk Gazeteciliği 1831-1931, İstanbul, Devlet Matbaası, 1931.
- ORAL, Süreyya, Türk Basın Tarihi 1728-1922, Birinci Kitap, Yeni Adım Matbaası, 1968.
- ÖZON, Mustafa Nihat, Namık Kemal ve İbret Gazeteciliği, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1938.
- ÖZTÜRK, Şule Yüksel, "Tasvir-i Efkardan İbret Gazeteci Namık Kemal", Uluslararası Namık Kemal Sempozyumu, 20-22 Aralık 2010, Tekirdağ.
- ÖZTÜRK, Hasan, "Namık Kemal: Devlete Rağmen Özgürlük İsteyen Adam", Liberal Düşünce, C:4, S:15, Yaz 1999.
- PARMAKSIZOĞLU, Abbas, Türk Gazetecilik ve Basın Tarihi, İstanbul, Dizerkonca Matbaası, 1959.
- ŞAPOLYO, Enver Behnan, Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönüyle Basın, Ankara, Güven Matbaası, 1.Baskı, 1969.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi, 19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul, Çağlayan Kitabevi, 1976.
- UÇMAN, Abdullah, "Namık Kemal", Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, C:2, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1999.
- YAMAÇ, Müzehher, "İlk Siyasal Muhalefet Örneği, "Yeni Osmanlılar" ve Namık Kemal", Uluslararası Namık Kemal Sempozyumu, (20-22 Aralık 2010), Tekirdağ, 2010.
- YAZICI, Nesimi, "İbret Gazetesi", İslam Ansiklopedisi, C:21, İstanbul, Türk Diyanet Vakfı, 2000.

İKTİSADİYAT MECMUASI'NA GÖRE MERKANTİLİST DÜNYADA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN DIŞ TİCARETİ

FOREIGN TRADE OF OTTOMAN EMPIRE IN MERCANTILIST WORLD ACCORDING TO İKTİSADİYAT MECMUASI

Serap BARIŞ

GaziosmanpaŐa Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, TOKAT
(*serap.baris@gop.edu.tr*)

Metehan ŞAHİN

GaziosmanpaŐa Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, TOKAT
(*metehan.sahin@gop.edu.tr*)

ÖZ

Bugün dahi tarihe tanıklığın birer vesikası sayılabilecek kitap, gazete ve dergiler, teknolojik gelişmelerin iletişim-haberleşme alanı başta olmak üzere günümüz seviyesine henüz ulaşmadığı dönemlerde çok daha önemli bir işleve sahiplerdi. Toplumların belirli bir zaman dilimindeki yaşam biçimleri, hayata bakışları, şahit oldukları siyasi-ekonomik olaylar gibi birçok bilginin yer aldığı gazete ve dergiler sayesinde dönemin sosyo-ekonomik durumu ile ilgili çıkarımlar yapmak mümkün hale gelmektedir.

Bu çalışmada amaç, merkantilist sistem ile oldukça benzer özelliklere sahip milli iktisat doktrinin, Türk basın hayatındaki fikri savunucusu sayılan İktisadiyat Mecmuası'nda yer alan bir köşe yazısından yola çıkarak, merkantilizmin henüz başlangıç aşamasında olduğu 16. yüzyıl sonu ile 17. yüzyıl arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun dış ticaretini analiz etmektedir. Çalışmada birincil kaynak olarak İktisadiyat Mecmuası'nın 1916 yılı 21. sayısında yayınlanan ve mecmuada başka birçok yazısı da yer alan Galip Haldun'a ait "On Birinci Asr-ı Hicrî'de Sanayi ve Ticaretimiz" başlıklı köşe yazısından faydalanılmıştır.

Elde edilen bilgilere göre, Osmanlı İmparatorluğu'nun merkantilist dönemde Avrupa ile yaptığı ticarete önemli artışların yaşandığı ve dış ticaret dengesinin İmparatorluk lehine olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bahse konu dönemde Osmanlı ihracatının ithalattan fazla olması, ülkeye bol miktarda altın ve gümüş girişini sağlamış, neticede halkın refahı gerek mal gerekse para bolluğunun temini sağlanarak artırılmıştır. Diğer taraftan, dış ticaretteki bu artışın, farklı iktisadi yaklaşımlara bağlı olarak, Avrupalı devletlerin merkantilist politikalar izlediği bir dönemde, Osmanlılar tarafından tanınan ticari imtiyazlar ve düşük gümrük vergisi oranları ile gerçekleşmiş olması lehte olan dış ticaret dengesini 18. yüzyılın başlarından itibaren İmparatorluk aleyhine çevirmiştir.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı İmparatorluğu, Merkantilizm, Dış Ticaret

ABSTRACT

Even today, books, newspapers, journals can be accepted as a document that testimony to history. And they had bigger role when technological developments have not yet reached today's level, especially in the area of communication. Owing to newspapers and journals which have lots of information about people's life styles, perspectives on life and political-economic events they witnessed, it is possible make inferences about the socio-economic situation of the period.

The aim of this study, analyze to foreign trade of Ottoman Empire in end of 16. century and beginning of 17. century with reference to opinion in İktisadiyat Mecmuası which is the intellectual advocate of national economics doctrine what has similar features with mercantilist system in Turkish press. In the study, it has utilized the opinion entitled "Industry and Trade in the 11th Hijri Century" which published in İktisadiyat Mecmuası no. 21 in 1916. The owner of this opinion is Galip Haldun whose many other opinions have published in same journal.

According to information obtained, it is understood that the Ottoman Empire experienced significant increases in trade with Europe during the mercantilist period and the trade balance was in favor of the Empire. Also in the same period because of that Ottoman exports were more than imports, the plenty of golden and silver entered to country and people's welfare increased by providing the abundance of goods and money. On the other hand increase in foreign trade was realized by the low custom tax rates and commercial privileges that given by Ottomans in a period when the European states followed mercantilist policies. The balance of foreign trade which was favour to Ottomans has turned against to the Empire since the beginning 18 century owing to this situation that depends on different economic approaches.

Keywords: Ottoman Empire, Mercantilism, Foreign Trade

1. Giriş

Teknolojik gelişmelerin diğer birçok alanda olduğu gibi iletişim ve haberleşme alanında da bugün ulaşılmış olduğu seviyenin henüz altında kaldığı dönemlerde, basılı yayınlar bireylerin ve toplumların hayatında önemli bir yer tutmaktadır. Öyle ki toplumların belirli bir zaman dilimindeki yaşam biçimleri, hayata bakışları, şahit oldukları siyasi-ekonomik olaylar gibi birçok bilginin yer aldığı gazete ve dergiler ise günümüzde dahi kitle iletişim araçları arasında hatırı sayılır bir yere sahiptir. Tanzimat Fermanı'nın okunduğu sıralarda Osmanlı İmparatorluğu'nda, biri Kahire'deki Vekayi-i Mısıriye (1828), diğeri İstanbul'daki Takvim-i Vekayi (1831) olmak üzere Türkçe ve resmi nitelikte iki gazete mevcut iken, Kanun-i Esasi'nin ilan edildiği 1876 senesinde hem başkent İstanbul hem de taşrada hayli gelişmiş bir basın-yayın hayatı ile karşılaşılacaktır (Kocabaşoğlu ve Birinci, 1995: 101).

28 Aralık 1908'de yayın hayatına başlayan Ulûm-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası, iktisadi ve toplumsal konuları ele alan yazılar ihtiva eden, fikri açıdan ise liberal ve batıcı bir çizgide yer alan bir yayın organı iken (Karaman, 2004: 66), sonraki yıllarda Ziya Gökalp ve Tekin Alp tarafından neşredilen İktisadiyat Mecmuası devletin iktisadi hayata müdahalesini öngören (Sağlam, 2017: 78) ve milli iktisat görüşünün hâkim olduğu bir dergi olarak basın tarihinde yerini almıştır. Nitekim mecmuanın başyazarlarından Tekin Alp "Mecmuamızın sütunlarında kemal-i ihtimam ile milli iktisadın ilmi esasları araştırılacaktır." diyerek dergide yayınlanacak yazılarda hâkim olacak görüşe işaret etmektedir (Alp, 1915: 2). Nitekim Ziya Gökalp İktisadiyat Mecmuası'nı yayımlama işini de Selânik'ten beri tanıdığı Tekin Alp'e vermişti ve derginin giderleri İttihat ve Terakki tarafından karşılanılmaktaydı (Duru, 1975: 95).

Ziya Gökalp'e göre milli iktisadın ne olduğunu anlamak için önce milletin ne olduğunu bilmek lazımdır ve ancak, fertleri aynı din ve lisana malik olan bir ma'şer, kendi kendine tamamıyla yeterli olan muhtelif bir zümre olan cami'a ve aynı zamanda hududu muayyen bir diyar ile maddi kuvve-i müeyyideye malik bir hukuki manzumedden tecelli eden devlet olduğu vakit hakiki bir millet mahiyetini haiz olmaktan bahsetmek mümkündür (Gökalp, 1915: 3). Gökalp milli ekonomiyi kurmak isteyenlerin, ekonomik gerçeklerin oluşmasında etkili olan kuruluşların üretim, tüketim ve sürüme yönelik tekniklerini ayrı ayrı incelemeleri gerektiğini belirtmekte ve milli ekonominin tespit edilmesi hususunda dikkate alınması gereken bir noktanın da ekonominin çeşitli aşamaları olduğunu ifade etmektedir. Yani bir ekonominin aile ekonomisi, toplum ekonomisi ve bölge ekonomisi gibi birtakım aşamaları vardır ki bunlar birbirlerinden ayrılmayınca milli ekonomiyi bulmak da zordur (Duru, 1975: 96).

Tekin Alp ise mecmuanın ilk sayısında yer alan "Milli İktisada Doğru" başlıklı yazısında milleti "menâfi-i maddiye ve hazâin-i maneviyeleri müşterek olan fertler" şekline tarif etmekte; "Hazâin-i maneviyenin birliğı milli hars ile kaim olduğu gibi menâfi-i maddiyede iştirak de ancak milli iktisatla vücut bulur." demektedir (Alp, 1915: 1).

Literatürde milli iktisat doktrinin en önemli temsilcilerinden biri olarak kabul edilen Frederich List, gerçek dünyada birey ve evrensel sistem arasında "millet" in bir ara kavram olarak bulunduğu gerçeğinden hareketle Adam Smith'in birbirlerinden oldukça farklı gelişme seviyelerine sahip birçok devleti ve milleti aynı potada değerlendiren klasik iktisat doktrinine karşı çıkmakta; ülke ekonomilerinin dış rekabeti bertaraf edebilmeleri için iki çare önermektedir: Ülke içinde serbest ticarete izin verilmesi ve dış ülkelere karşı geçici de olsa korumacılığın benimsenmesi (Sağlam, 2017: 74). Dolayısıyla List'in eserleri ulus devletin ekonomik egemenliğinin kazanımlarını öne çıkarırken, herhangi bir sınır getirilmemiş piyasalar konusunda korkutucu bir manzara çizmektedir ve ona göre üreticileri teşvik etmek, tüketicileri yüksek fiyatlara karşı korumaktan daha önemlidir ki bu, Asya ülkelerinde ihracatı teşvik edip ithalattan vazgeçiren popüler bir merkantilist yaklaşımdır (Skousen, 2014: 115).

Buraya kadar yapılan açıklamalardan anlaşılacağı gibi milli iktisat doktrini ile merkantilist uygulamalara yön veren düşünce sistemi arasında önemli benzerliklere rastlamak mümkündür. Bu gerçekten hareketle çalışmanın amacı; merkantilizmin henüz başlangıç aşamasında olduğu 16. yüzyıl sonu ile 17. yüzyıl arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun yapmış olduğu dış ticaretin, Türkiye'de milli iktisat tezinin başta gelen savunucularından Ziya Gökalp'in, kendisiyle aynı düşünce etrafında bir araya gelen arkadaşları ile yayınlamış olduğu İktisadiyat Mecmuası sayfalarındaki yansımalarını tahlil etmektir. Diğer bir ifadeyle, milli iktisat fikrinin hâkim olduğu bir mecmuanın milli iktisat ile oldukça benzer bir sistem olan merkantilist dönemin başında Osmanlı İmparatorluğu'nun dış ticaretine bakışını tespit etmek amaçlanmaktadır.

Literatür incelendiğinde Osmanlı İmparatorluğu'nun dış ticaretini genel ekonomik yapısı içinde analiz eden birçok eser (İnalçık, 2007; Mantran, 2007; Tabakoğlu, 2009; Pamuk, 2015 vb.) bulunmakla beraber gerek dönemsel olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun 17. yüzyıldaki dış ticaretini kapsayan çalışmaların (Güçer, 1987; Bal, 2011) gerekse yine söz konusu zaman aralığında (16-18. yüzyıllar) Osmanlı İmparatorluğu'nun dış ticaretini merkantilist dünya ile ilişkilendiren çalışmaların (Wallerstein, 1979; Bulut, 2000; Karta, 2015; Peker, 2015) sayısı oldukça sınırlıdır. Bununla birlikte söz konusu ilişkilendirmeyi Osmanlı iktisat tarihine ait bir mecmuadan yola çıkarak ortaya koyan başka bir çalışmaya rastlanmamış olması da bu çalışmanın önemini belirtmektedir.

Çalışma kapsamında birinci bölümü dikkate alınacak olan “On Birinci Asr-ı Hicrî’de Sanayi ve Ticaretimiz” başlıklı sütunların sahibi olan Galip Haldun, derginin diğer sayılarında da önemli miktarda yazısı yer alan bir yazardır. Şahsi hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamakla beraber, Naima Muktesit, Tanzimat Devrinde Matbuat ve Neşriyat-ı İktisadiye, On Birinci ve On İkinci Asırlarda İstanbul Esnafı, Kâtip Çelebi Muktesit başlıklı yazıların Haldun’un mecmuanın yayın hayatı süresince çıkan yazıları arasında yer aldığı anlaşılmaktadır. Toprak (1995: 66) Galip Haldun’un Türkiye’de yabancı sermayenin giderek yaygınlaştığına dikkat çektiğini, memlekette öz sermaye ile yapılacak birçok şey olduğunu savunmakla birlikte yurtdışından gelecek sermayeye karşı kesin bir tavır almanın da cehaletten öteye geçmeyeceğini vurguladığını belirtmektedir. Dolayısıyla önemli olanın yabancı sermaye ile birlikte milli sermayenin faaliyet alanının belirlenmesi olduğuna işaret etmektedir.

Galip Haldun “On Birinci Asr-ı Hicrî’de Sanayi ve Ticaretimiz” başlık yazısının büyük bölümünde İtalyan, asker, yazar ve coğrafyacı olan Luigi Ferdinando Marsigli’nin Osmanlı İmparatorluğu’nun Hayat-ı Askeriyesi (*Stato Militare dell’Império Ottomano*) adı ile yayınladığı eserden faydalanmış, bazı bölümlerde ise kendi değerlendirmelerine yer vermiştir. Marsigli 1679 yılında dönemin Venedik elçisi Pietro Civran ile birlikte İstanbul’a gitmiş, 1682’de Osmanlı’ya karşı yapılan savaşta Avusturya ordusunda görev almış, ancak 1683’de şimdiki Macaristan topraklarında Türkler tarafından yakalanmış ve İtalya’ya ancak Mart 1684’te dönebilmiştir (Olson, 1984: 228-229). Osmanlı tarihi ile ilgili olarak, ölümünden iki yıl sonra, 1732 yılında yayınlanacak olan *Stato Militare dell’Império Ottomano* (Osmanlı İmparatorluğu Askeri Teşkilatı) isimli bir eser bırakan Marsigli’nin Osmanlı/Türk dünyasına sadece politik yönden değil kültürel bakımdan da derin bir ilgi duyduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Galip Haldun’un yazısında yer alan İtalyan yazara ait bölümler, bu ilginin Osmanlı İmparatorluğu’nda iktisadi yapı, ticari ilişkiler ve toplumsal yaşam gibi alanlara dair izlenimlerini barındırmaktadır.

Yapılan çalışmanın ikinci bölümünde merkantilizmin doğuşu, merkantilist uygulamaların özellikleri incelenecek, üçüncü bölümde Galip Haldun’un “On Birinci Asr-ı Hicrî’de Sanayi ve Ticaretimiz” başlıklı yazısı yardımıyla Osmanlı İmparatorluğu’nun merkantilist dönemdeki dış ticaretinin genel görünümü analiz edilecektir. Dördüncü bölümde ise sonuç ve değerlendirmelere yer verilecektir.

2. Merkantilizm

Büyük coğrafi keşifler sonucu deniz aşırı ülkelerden gelen değerli madenler Avrupa’da feodal düzeni derinden sarsmıştır. Gelirlerinde ciddi bir azalma yaşayan feodal otoriteler bu durumdan çıkış yolunu dış ticaretten gelen servete el koymakta ve dış ticaret yoluyla giderek daha çok servet kazanmakta bulmuşlardır. Bu doğrultuda feodallerin girişimiyle önce ülkelerden değerli maden çıkışına yasaklar konulmasını, daha sonra ise uluslararası rekabeti engelleyen gümrük tarifeleri gibi kısıtlamaların savaşla dahi olsa kaldırılmasını savunan bir anlayış iktisadi hayatta geçerli olmaya başlamıştır (Erkök, 2014: 2-3). Uygulanan ekonomi politikalarındaki bu anlayış literatürde “Merkantilizm” olarak adlandırılmakta ve her ne kadar birçok ülke ve bölgede farklı zamanlarda başlayıp bitmiş olsalar da genel anlamda, Ortaçağ’dan laissez-faire çağına kadar geçen süreç içerisinde geliştirildiği kabul edilmektedir (Heckscher, 1994: 20).

Merkantilistlerin ilk amacı olan devletin azami miktarda değerli maden biriktirmesi ve bunları elinde tutması (ülke dışına çıkarmaması); değerli madenlerin güç, refah göstergesi, para dolaşımını sağlamada bir araç ve savaş zamanlarında kullanılacak önemli bir kaynak

olarak kabul edilmesi şeklinde açıklanmaktadır (Hafter, 1964: 6). Savaş için gereken nüfusun ve paranın her zaman hazır bulundurulması ise savaşın normal bir durum olarak görülmesine, sıklıkla milli bir politika aracı olarak kullanılmasına dayanmakta ve böylece merkantilizm, dünya üzerinde farklı bölgelere hâkim olunarak bu bölgeleri birer koloni haline getiren, hem insan hem de para kaynaklarının kontrol edilebilmesini kolaylaştıran, diğer bir ifadeyle meşrulaştıran bir vazife görmektedir (Bulut, 2000: 25). Diğer bir amaç, özellikle altın ve gümüş madenlerine sahip olmayan ülkelerin servet biriktirmenin yolu olarak dış ticarete önem vermesidir. Merkantilistler, uluslararası ticarete bir milletin güç ve refahını artırmanın bir aracı olarak vurgu yapmışlardır (Gomes, 1987: 39). Bir ülkede altın ve gümüş madenleri yoksa ve yenileri açılmıyorsa zenginliği artırmanın yolu ancak dış ticaret yoluyla altın ve gümüş sahibi olmaktan geçer. Merkantilist dönemde ödemelerin genellikle altın ve gümüş ile yapıldığı düşünülecek olursa ihracat fazlası veren bir dış ticaret bilançosunun ülkenin değerli maden stokunu artıracadığı açıktır (Yılmaz, 2014: 3-4). Merkantilizmin önemli İngiliz temsilcilerinden biri olan Thomas Mun "Dış Ticaretle İngiliz Hazinesini Zenginleştirme (Englands Treasure by Forraign Trade)" isimli eserinde bu durumu şöyle açıklamaktadır: "... Zenginliğimizi ve servetimizi artırmanın basit yolu dış ticarettir. Dış ticarete ise şu kurala uymalıyız: Yıllık olarak yabancılara bizim onların malını tükettiğimiz değerden daha fazlasını satmak." (Mun, 1664: 3). Bu durum bir ülkenin diğer ülkelere mal satarak dış ticaret fazlası vermesi ve böylece o ülkeye altın girişi olması, diğer ülkelerin daha az mal satarak dış ticaret açığı vermesi ve dolayısıyla o ülkelere daha az altın girişi olması anlamına gelmektedir. Dünyadaki değerli maden stoklarının sınırlı olması nedeniyle, dünya servetinin sabit olması varsayımı altında bir ülkenin dış ticareten kazanç elde etmesi, diğer ülkenin kayba uğraması demektir. Dolayısıyla da dış ticaret aslında sıfır toplamlı bir oyundur.

Hem sayılan hedeflere ek hem de müstakil olarak sayılabilecek bir diğer amaç ise ülkelerin endüstriyel olarak kendi kendilerine yeterli olmalarının sağlanmasıdır. Dolayısıyla merkantilist uygulamaları benimseyen devletler dış pazarlardan talep edilecek ve hâlihazırda ithal edilmekte olanların yerini alabilecek malların üretimini ülke içerisinde gerçekleştirmek adına özel çabalar sarf etmiş (Hafter, 1964: 7-8), ekonomik yapıya milli bir hüviyet kazandırılması düşünölmüştür. Thomas Mun, uluslararası ticarete avantaj sağlamanın bir başka yönteminin ithal ikameci bir üretim politikası izlemek olduğunu belirtir. Devlet ihracat hacmini artırmak için ülke sanayini düzenlemeli, gerektiğinde sanayi kuruluşları kurmalı ve sanayi kesimini sıkı bir denetim altında bulundurmalıdır.

17. yüzyılda İngiltere, Fransa ve Hollanda gibi Kuzey-Batı Avrupalılar'ın Portekiz, İspanya ve İtalya gibi Güney Avrupalılar'a nazaran gerek Avrupa gerekse dünya ekonomisi açısından daha iyi bir konuma yükselmeleri anlamına gelecek şekilde ticaretin merkezi Akdeniz'den Atlantik'e kaymış; dünya ticaretine hâkim olma konusunda merkantilist dönemin başlarında Güneyliler arasında yaşanan mücadele, artık Kuzeyliler arasında yaşanmaya başlamıştır (Bulut, 2000: 25). Bununla birlikte, kıtalararası ticaretin Atlantik ve Hint okyanuslarına kaymasının, pazara dönük güçlü tarımsal yapısının, ticaret sermayesinin, gemicilikteki birikiminin desteğiyle en çok Hollanda'nın içine yaradığı ve merkantilist olarak adlandırılan politikaların Hollanda'nın dünya pazarlarındaki bu gücünü kırmak adına Fransız ve özellikle İngiliz devletleri tarafından uygulamaya konulduğu ifade edilmektedir (Pamuk, 2000: 138). Benzer şekilde Rommels (2010), İngiltere ve Hollanda arasında 1652-1674 yılları boyunca Kuzey Denizi, Akdeniz, Afrika ve Amerikan sahillerinde oldukça şiddetli üç savaşın meydana geldiğini; her ne kadar 1990'lı yılların ortalarında ticari menfaatlerin bu savaşlarda hayati öneme sahip olmadığı fikri gelişe de, ekonomik hâkimiyet ve denizlerde üstünlük sağlama çabalarının son zamanlara kadar tarihçiler arasında söz konusu savaşların nedeni olarak göröldüğünü vurgulamaktadır.

Daha önce yapılan tanımda olduğu gibi, her ne kadar merkantilist politikalara ait birtakım özelliklerden bahsedilebilmek mümkün ise de, merkantilizmin bütün ülkelerde geçerli olacak bir tarifini yapmak zordur. Zira bu düşünce sistemi ile ilgili birçok isim tarafından birbirinden ayrı ve hatta birbiriyle çelişen yaklaşımlar üretilmiş, farklı milletlerin de merkantilizme yönelik farklı anlayışları oluşmuştur (Güneş, 2009: 131). İktisat tarihi literatüründe, Fransa'da uygulanan merkantilist politikalar "Colbertism", İspanya'da "Bullionism" ve Almanya'da "Cameratism" olarak adlandırılmaktadır. Örneğin Hollanda, Avrupa ile diğer kıtalar arasındaki ticaretin sunduğu tüm imkânlardan yararlanan küçük, rekabetçi fakat politik açıdan savunmasız bir ülke şeklinde nitelendirilse de ülkenin yüzyıldan uzun bir süre boyunca özellikle İngiliz ve Fransızlar tarafından gıpta ile bakılan, Avrupa'nın en gelişmiş ve başarılı ekonomisi olma özelliğini koruduğu öne sürülmektedir (O'Brien, 2000: 470). Hollanda'nın merkantilist dönemde uyguladığı politikaların diğer Avrupa ülkelerinde uygulanan politikalarından farkı daha esnek, diğer bir ifadeyle bu fikrî yapının gerektirdiği eğilimlerin aksine bir pragmatist yapıya sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Bu faydacı ticaret politikası, yerli üretimi korumak ya da belirli ticari ortaklara karşı ayrımcı uygulamalarda bulunmak gibi bir ilkeyle engellenmemekte, sadece bu uygulamalar ülke açısından ticari bir avantaj doğuracaksa -ki Hollanda bu durumla nadiren karşılaşmıştır- uygulamaya konulmasını içermektedir (De Vries ve Van der Woude, 1997: 697). Ülkenin ticareti kolaylaştıran bu karakteristik yapısına örnek olarak gümrük vergilerinin aynı dönemdeki merkantilist ülkelerden daha düşük olduğu verilmekte ancak diğer taraftan; yapılan dış ticarete tekel konumu verilen, sömürgeleri savunması, yönetmesi ve kaynaklarından faydalanmasına müsaade edilen Doğu Hindistan Şirketi vasıtasıyla Hollanda'nın da diğer merkantilist ülkeler gibi Şark ile yapılan ticaretten sağladığı kazanımları korumayı istediği vurgulanmaktadır (Bulut, 2009: 809).

On yedinci yüzyılda hem İngiltere hem de Fransa'nın temel kaygısı ise sanayinin korunmasıdır. İngiltere'deki sanayiye yönelik bu korumacılık politikası, Denizcilik Yasaları ve Tahıl Yasaları'nın İngiliz merkantilizminin üç temel taşı olarak görüldüğü ifade edilmektedir (Wallerstein, 2005: 110). Merkantilist düşünce sistemi adına güzel bir örnek teşkil eden söz konusu "Deniz Nakliyesi Kanunu"nda, Avrupa menşeli malların İngiltere'ye ithal edilmesi halinde sadece İngiliz gemilerinin ya da malın üretildiği ülkenin bandrasına sahip gemilerin kullanılabilmesi, Avrupa dışı ülkelerdeki ithal malların yalnızca İngiliz gemileriyle taşınabileceği ve İngiliz sahillerinde balıkçılık yapma ve kabotaj hakkının yine sadece İngiliz gemilerine ait olduğu yer almaktadır (Aydemir ve Güneş, 2006:149-150).

İngiliz merkantilizmine ait fikri yapı üzerinde etkili olan Gerard de Malynes, Edward Misselden ve Thomas Mun gibi çoğu ticaretle uğraşan düşünürlerin aksine Fransa'da merkantilizmin gelişiminde çeşitli devlet kademelerinde görev almış bürokratların rol oynadığı görülmektedir. Öyle ki Fransa'da uygulanan merkantilist politikalar devletin resmi politikaları olması bakımından XVI. Louis döneminde maliye bakanlığı yapmış Jean Baptiste Colbert'in adıyla, Colbertism olarak anılmaktadır. Burada vurgulanması gereken nokta, Fransız merkantilizminin İngiliz merkantilizminden farklı bir gelişme çizgisi izlemiş olduğudur ki, İngiliz merkantilizmi loncalar ve devlet müdahalesi gibi Orta Çağ kurumlarından ve uygulamalarından büyük bir hızla kurtulmaya çalışırken Fransa'nın, Orta Çağ sistemini millileştirmeye çalıştığı ifade edilmektedir (Savaş, 2007: 161-162).

Merkantilizmin İspanya'daki uygulaması ise altın ve gümüş gibi değerli madenlere ait stokların artırılması şeklinde ortaya çıkmış ve "Bullionism" olarak adlandırılmıştır. Merkantilist

politikaların uygulandığı dönemde İspanyol devleti Asya ve Amerika'da bulunan kolonilerden kıymetli madenlerin ithali için birtakım düzenlemeleri hayata geçirmiş, bu bölgelerden ülkeye altın ve gümüş getirecek tüccarlara kolaylık sağlamıştır (Aydemir ve Güneş, 2006:147). Öte yandan Wallerstein (2005), merkantilizm asrı olan 17. yüzyılda İspanya ve Portekiz'in merkantilist olamadığını, bu nedenle merkez güçlerin çıkarlarının yarı-periferi ülkelere aktarımında bir köprü işlevi gördüğünü savunmaktadır.

Alman devletlerinde ve Avusturya'da yaklaşık üç yüz yıl ekonomik düşünceye hâkim olan merkantilist görüş "Cameralism" olarak adlandırılmaktadır. Orta Çağ'da Camera kelimesi önceleri kraliyet gelirlerinin toplandığı yer adı olarak, daha sonra kraliyet mülkünün tamamı için kullanılmakta; Cameralism'e ise kraliyet gelirlerini koruma, artırma ve yönetme sanatı anlamı verilmektedir (Haney, 1970: 113-114). Alman merkantilistleri, yani kameralistlerin gerek İngiliz ve Fransız merkantilistlerinden gerekse kendi içlerindeki uluslararası rekabet, yoğun nüfus, tutumlu davranış, kendi kendine yeterlilik isteklerinden kaynaklı olarak devletin ekonomiye müdahalesi, gümrük tarifeleri ve vergilerin yoğun biçimde kullanılması, altın ve gümüş gibi değerli madenlerin ülke içinde biriktirilerek ulusal zenginliğin artırılması gibi diğer merkantilist ülkelerle benzer politikaları benimsedikleri anlaşılmaktadır (Savaş, 2007: 163).

3. Merkantilist Dünyada Osmanlı İmparatorluğu'nun Dış Ticareti

Merkantilizm ile ilgili olarak önceki bölümde yapılan tanımda kısmen ifade edildiği gibi, bu düşünce akımına uygun politikaların benimsenmesi ve uygulanması farklı ülkelerde farklı zamanlarda ortaya çıktığından, başlangıç ve bitiş dönemi hakkında net bir tarih belirlemek oldukça zordur. Ancak dönemsel analizlerin yapılabilmesi bakımından, 1500-1750 yıllarını kapsayan bu zaman aralığına Merkantilist Dönem, o dönemin iktisadi düşünce adamlarına da Merkantilistler adı verildiği (Yılmaz, 2014: 5) bilinmektedir.

Galip Haldun, Osmanlı İmparatorluğu'nun merkantilist dönem içerisinde, *on birinci asr-ı hicrideki (m.1590-1680) sanayi ve ticaretini "...şayan-ı tedkik", iktisadiyatını ise tarihteki en parlak devr olarak nitelendirdikten sonra genel görünüm ile ilgili olarak "Kanuni Sultan Süleyman'dan sonra başlayan uzun seferler bize birçok fedakârlıklar ihtiyar ettirdiği halde menâbi tabiinden istihsal eylediğimiz servet-i cesimeyi ve bu kıtaya mahsus olan ticareti akim bir hale koymamış idi. Hatta denilebilir ki haricden hücumlara ve dâhilden çıkan birçok ihtilâllere bir asır zarfında galebe çalabilen şey, o zaman memleketin iktisaden haiz olduğu kuvvet ve kudret idi."* demektedir (Haldun, 1916: 5). Marsigli ise, Türkler ve Türklere tabi olan diğer kavimlerin alışveriş namını verdikleri ticareti maharetle icra ettiğini, hükümetin tüccarı himayeyi esirgemediğini ve mallarını ağır vergilerle mükellef kılmadığını ifade ederek; Türklerin genellikle kanaatkâr ve "sanat-ı ticaret" ile uğraşmakta olduklarından dolayı aralarında dilenci ve fakir bulunmayacak bir hale geldiklerini savunmaktadır (Haldun, 1916: 5-6).

İmparatorluğun 17-18. yüzyıllarda Avrupa ile yaptığı ticaretin önemli artışlar gösterdiği, Avrupa'nın mamul mallarının Doğu Akdeniz pazarlarını istilasının ise 19. yüzyılın ilk çeyreğinde, Sanayi Devrimi'nden sonra başladığı belirtilmektedir (Pamuk, 2000: 139). Galip Haldun (1916)'a göre dış ticaretteki artışa, diğer bir ifadeyle "mahsulât-ı arzıyemizin" bu asır içerisinde dışarıdan talep edilmesine esaslı bir sebep "Avrupa'da müstemlekât politikasının başlangıcı olan ticaret kumpanyalarının henüz teşkile başlamamış olması" ve "...büyük müşterimiz Fransa'nın memlekette sanayi vücuda getirmeyi henüz idrak etmiş olması" idi ki, bu sayede ürünlerimizle rekabet edecek bir ortam henüz teşekkül etmemiştir.

Öte yandan, bu dönemde dış ticarete yaşanan artışın bir başka nedeni ise Avrupalı devletlere bahşedilen kapitülasyonlardır. Osmanlı İmparatorluğu tarihinde ilk ticari imtiyaz, yani kapitülasyonun 1352'de Cenovalılara verildiği, Yıldırım Bayezid'in ticari imtiyazları diplomaside kullandığı ve Fatih Sultan Mehmet, Yavuz Sultan Selim gibi birçok Osmanlı hükümdarının dönemin şartlarına göre çeşitli ülkelere imtiyazlar tanıdığı görülmektedir. Ticari imtiyazlar her ne kadar 18. yüzyıldan sonra İmparatorluğun zayıflamasına bağlı olarak Avrupalı devletler tarafından gittikçe artan şekilde kötüye kullanılmış olsa da, bu yüzyıla kadar devlet ve ekonomi açısından herhangi bir tehdit veya zarar ifade etmemektedir (İnalçık, 2000: 247-250). Galip Haldun (1916)'a göre verilen imtiyazlardan zarar görmemiz idarenin, yani bürokratların siyaset-i ticariyeyi bir zaman sonra idrak edememeye başlamasından kaynaklanmaktadır. Çünkü "Garp bizim mahsulât-ı arziyemize, mamulât ve masnuatımıza muhtaç olduğunu anlamış ve ricâl-i idaremizin ruhuna nüfuza başlamış"; Osmanlı ise, "Mahsulâtımıza ve Hindistan'dan, Acemistân'dan, Yemen'den transit tarikiyle gelen eşyaya mahreç bulmak maksadıyla gösterilen bu suhuletleri, bu tarihte ve onu takip eden asırda ibzalde hiç tereddüt göstermemiş"tir (Haldun, 1916; 5). Dolayısıyla, Osmanlılar ile anlaşma yapmış olan devletlere verilen ahidnâmeler gereğince, söz konusu devletlere mensup tüccarlar İmparatorluk topraklarının gerek iç taraflarında gerekse deniz sahillerindeki şehir ve kasabalarında ticaret yapmakta, gümrük resmini ödedikten sonra getirdikleri eşyayı serbest olarak satıp, üzerinde herhangi bir kısıtlama (ihracat yasağı gibi) olmayan mallardan istediklerini bizzat kendileri veya vekilleri vasıtasıyla satın almaktadır. Ayrıca, Ricaut gibi yazarların eserlerinde belirttiği gibi Osmanlı hükümeti, tüccarları kovana bal getiren arılar olarak nitelediğinden himayeye layık görmekte ve ticaret anlaşması yaptığı bir devlet ile savaş halinde dahi olsa şehir ve limanlarına gelen tüccarların mallarına kesinlikle el uzatmamaktadır (Uzunçarşılı, 1999: 576). Galip Haldun (1916) da Venedik, Almanya ve Macaristan gibi ülkelerle harp halinde olmamıza rağmen "...siyaset ile ticareti birbiri ile karıştırmamış" politika yapıcılar sayesinde memlekette yabancılar ile alışverişin devam ettiğini doğrulamaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu ile yapılan ve Akdeniz bölgesinin önemli rol oynadığı ticari ilişkilerde on altıncı yüzyıl sonu ile on yedinci yüzyıl başlarında Hollandalılar ile birlikte İngilizler, Fransızlar ve Hanseler¹ rekabet etmekte, ancak Hollandalılar gemi tasarım tekniği ve ticari örgütlenmedeki üstünlükleri nedeniyle en büyük paya sahip bulunmaktadır (Wallerstein, 2005; 65-66). On yedinci yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde ise Hollanda ticaretinin kemiyet itibarıyla az oluşu ve özellikle İzmir'de yoğunlaşması, daha fazla kâr temin edebilmek amacıyla Hindistan ticaretinin tercihi, ülkenin coğrafi vaziyeti ve nihayetinde kıta politikalarına dâhil olunması gibi sebepler Hollanda'nın Akdeniz ticaretini zaafa sürüklemiştir (Kütükoğlu, 2013: 60). Bu nedenle bahsi geçen zaman diliminde İngiltere'nin girişilen yoğun savaşların desteği ve merkantilist politikalar yoluyla Hollanda'yı geriletmeyi başardığı ifade edilmekte (Pamuk, 2015: 138), Akdeniz ticaretinde ağırlığının artmaya başladığı anlaşılmaktadır. Öyle ki İngiltere'nin güney pazarını ele geçirmesi ve daha kesin olarak sanayi ve ticarete Akdeniz rakiplerini ortadan kaldırmasının, ülkenin on yedinci yüzyıldaki yükselişinin temelinde yer aldığı vurgulanmaktadır (Rapp, 1975: 522-523).

Galip Haldun (1916) Marsigli'den alıntı ile on birinci asrı hicride Osmanlı'nın dış ticarete konu malları ile ilgili olarak "Türkiye'de ipek, yün, tiftik, ham ve mamul pamuk, kendir, balmumu, zeytinyağı, odun kömürü, hayvanat ve kereste'nin bol miktarda bulunduğunu ve "Asya'da Acemistan ve Arabistan ile hemhudut olan Türkiye İmparatorluğu'nun vaziyet-i coğrafyası ticarete pek müsaid" olduğundan, dâhilde sarf edildiği gibi "Bu memleketlerden pek çok mal

1 Hanseler (Hansalar): Almanya'nın kuzeyindeki kentlerin ve yabancı ülkelere yaşayan Alman grupları ve/veya bu grupların karşılıklı çıkarları korumak amacıyla kurdukları ticari örgütlenme.

celb ve adalar denizine nakl ile mağazalarını doldurduktan sonra Avrupa'ya" dağıtıldığını ifade etmektedir. İtalyan yazar kürk ve diğer deri ürünlerinin de Türklerin ihraç malları arasında yer aldığından bahsetmekte, "İpek, yün, deri için imal edilen boyalar gerek parlaklığı gerek devamı itibarıyla en son bir mükemmeliyeti haizdir." ve "Türkler halılarını bu yünlerle yaparlar. Halılarına resim koymak adetleri olsaydı yaptıkları halıların dünyada bir meseli bulunmazdı." demektedir (aktaran Haldun, 1916: 6).

Marsigli Osmanlı İmparatorluğu'nun dış ticaretine konu ürünler hakkında çeşitli ülkelere göre biraz daha teferruatlı bilgi vermektedir. Buna göre Türk Devleti örneğin İtalya'dan yün, altın telli kumaş ve züccaciye ürünleri; Fransa'dan yünden mamul her türden kumaş, kâğıt, dikiş ve süse ilişkin iğne vb. gibi çerçilik denilen eşya, Hollanda'dan yün kumaşlarla birlikte bakkaliye ve madeni para; İngiltere'den yine yün kumaşlar, kurşun ve kalay; Almanya'dan ise varak², foya³, gümüş, altın veya bakır teller ile süs eşyası ithal etmektedir (aktaran Haldun, 1916: 6). Avrupalı devletlerin İmparatorluk'tan satın aldıkları ürünler incelendiğinde ise, İngiltere'ye ipek, tiftik, devetüyü, pamuk; Fransa'ya İngilizlerin satın aldıkları mallara ek olarak kahve, buğday, zeytinyağı, kömür, sinameki ve balmumu; Almanya'ya hayvan postu (kürk); Venedik'e bu sayılan mamulât ve mahsulât ile beraber önemli miktarda kasaplık hayvanın ihraç edildiği anlaşılmaktadır (aktaran Haldun, 1916: 6).

Osmanlı ile Avrupa arasındaki dış ticaret hacminin artışında ticari imtiyazların yanı sıra düşük oranlı gümrük vergilerinin de etkili olduğunu söylemek mümkün gözükmektedir. Marsigli ithalat gümrüğünün pek az olup yüzde üçü geçmediğini, gümrük resmi bir defa ödendikten sonra eşyanın İmparatorluk'un her yerine sevk edilmesinin mümkün olduğunu vurgularken, Galip Haldun "Marsigli'nin müşahedeye müstenid bu mütalaasını te'yid edecek vesika-i resmiye ve milliyemiz" in mevcut olduğunu ve bu asra gelinceye kadar Türkler'in "ticaret ve sanatın terakkisi için her türlü suhuleti ibrâzdan" çekinmediğini ifade ederek bu durumu doğrulamaktadır (Haldun, 1916: 7). Avrupalı devletlerin 16-18. yüzyıllar arasında uygulamış oldukları merkantilist politikalar sayesinde her türlü korumacılık tedbirini alarak milli sanayilerini güçlendirmelerine karşın, ekonomik anlamda ilk amacı piyasada mal bolluğunu sağlamak olan Osmanlılar'ın söz konusu dönemde takip ettiği serbest dış ticaret politikasının mal ve para bolluğunu temin etmekle birlikte yerli sanayiye korumacılıktan yoksun bıraktığı savunulmaktadır (Bulut, 2000: 33). Oysa Pamuk (2015), sanayi devriminden önceki dönemi analiz ederken, Batı Avrupa'dan ithal edilen mamul malların yerli zanaatlar üzerindeki etkilerini çok fazla abartmamak gerektiğini belirtmektedir. Yazar bir misal olarak, 18. yüzyılda Avrupa'dan ithal edilen yünlü kumaşların İstanbul dâhil olmak üzere Anadolu'daki bütün yünlü kumaş tüketimi içerisinde %1 veya 2'yi geçmediğini belirtmekte; ayrıca, söz konusu mamul malların Osmanlı loncalarının ürünleriyle doğrudan rekabete girmeyen ürünler olduklarını ifade etmektedir.

Daha önce kısmen ifade edildiği gibi, on birinci asr-ı hicrîde (m.1590-1680), Batı Avrupa ile yapılan ticarete Osmanlılar buğday, deri, ham ipek ve ipekli dokuma ihraç etmekte; yünlü dokuma, bir miktar ipekli dokuma ve diğer lüks tüketim mallarını ithal etmektedir ki, ihracat genellikle ithalattan fazla olduğundan, aradaki fark batıdan doğuya doğru altın ve gümüş akımına neden olmuştur (Pamuk, 2015: 69). Marsigli bu noktada, Devlet-i 'Alıyye'nin ithal ettiği eşyanın dâhilde bulunan mamulât ve mahsulât-ı arziye ile baş başa mübadele edilecek kıymeti haiz olmamasından dolayı Avrupalılar'ın, fazla olarak aldıkları eşyanın bedelini nakden ödemeye

2 Altın, gümüş veya başka madenler dövülerek oluşturulan ince, parlak yaprak.

3 Elmas taşları altına konulan ince varak yaprağı

mecbur olduklarını ve bu sebeple Türklerin Hıristiyan Avrupa'dan çok para celp ettiklerini belirterek; "İngilizler bile pek çok miktarda kurşun ve kalay ithal ettiği halde Türkiye'den aldığı eşya mukabilinde diğer milletlerden daha fazla nakd vermeye mecburdur." demektedir (aktaran Haldun, 1916: 6). Ticari münasebetler dolayısıyla diğer yabancı devlet paralarının yanı sıra, Esedî veya Arslanlı denilen Felemenk kuruluşlarının birkaç asır Osmanlı piyasasında kullanılmış ve bazı yerlerde Osmanlı kuruluşuna bile alem olması, Marsigli'nin ifadesiyle "Türk ilinin sahil vilayetlerine iddihâr edilmiş" olan altın ve gümüşün bolluğuna delil olarak sunulmaktadır (Uzunçarşılı, 1999: 238). Bu durum karşısında Batılı devletler ise, Doğu ile ticaret yapan tüccarların götürdükleri mal mukabilinde mal satın almalarını zorunlu kılmış, memleketlerinden altın ve gümüşün çıkışına mani olmaya çalışmışlardır (Güçer, 1987: 97). Yine 17. yüzyılın ikinci yarısında Doğu pazarlarını kaplayan ve 1/8 İspanyol kuruşu değerinde olduğundan dolayı Türkler tarafından "sümün" adı verilen para üzerindeki spekülasyonlar Levant Company için bir tehlike oluştururken; İzmir'e bol miktarda gelen Hollanda arslanlı (esedî) kuruluş tehlikesine karşı kumpanya tarafından, İngiliz gemilerinin Türk memurların huzurunda elçi ve konsolosları tarafından muâyenesi tedbirinin alındığı bilinmektedir (Kütükoğlu, 2013: 61-62).

Haldun (1916), memlekette istihsal edilen eşya ve mahsulâta Avrupalılar'ın fazlasıyla muhtaç olduklarını fevkalade mutaassıp oldukları halde Türklerin malını satın almaktan uzak durmadıklarını öne sürmektedir. Zira Osmanlı İmparatorluğu'nun ithal ettiği mallar, pek az istisnalar dışında talepesneklîği fazla, yani her zaman ithalinden sarfınazar olunabilecek lüks mallar iken, yabancı devletlerin İmparatorluk'tan satın aldıkları mallar hububat, canlı hayvanat, pamuk, çeşitli deriler vb. gibi geniş halk kitlelerinin ihtiyacını temine yönelik ürünlerden oluşmaktadır (Güçer, 1987: 87). Ancak 18. yüzyıla kadar İmparatorluk tarafından yabancı devletlere verilen imtiyazların bir süre sonra Avrupalı tüccarlar tarafından gaddarca kötüye kullanılmasının (İnalçık, 2003: 72), başlangıçta memleket menfaatine uygun olarak cereyan eden dış ticaret dengesini 18. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlılar aleyhine bozduğu görülmektedir (Karta, 2015: 140). Galip Haldun, ticaretin de önemli rol oynadığı Osmanlı Devleti'ndeki bu gerilemiş sürecini "Türlere zeval bulmaz bir husumet-i diniyye besleyenleri yine kendi müverrihlerinin itirafı ile sabit olan Garblılar bizi bu müstesna mevkiimizden düşürmek için her türlü vesilelere müracaat ettiler. Onların icat ettikleri vesileleri bizim muhit-i ictimâimiz de hiss kabul eyledi. Dâhilde ihtilal, müdirân saltanatındaki cehâlet, Garblıların perverde eylediği husumet-i diniyye ve fikir, ticarete manasını idrak edemediğimiz rekabet bizi demir çemberler arasında sıkıştırdı gitti." sözleri ile açıklamaktadır (Haldun, 1916: 7).

4. Sonuç

Bu çalışmada iktisat tarihinde merkantilist dönem olarak adlandırılan 16-18. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa ile dış ticareti, Galip Haldun'un İktisadiyat Mecmuası'nda çıkan "On Birinci Asr-ı Hicri'de Sanayi ve Ticaretimiz" başlıklı yazısının birinci bölümü dikkate alınarak değerlendirilmektedir. Yazının büyük bölümünde, 17.yüzyılda Osmanlı topraklarında çeşitli nedenlerle bulunmuş olan Luigi Ferdinando Marsigli'nin tetkikleri, kalan bölümlerde ise dönemle ilgili olarak Galip Haldun'un analiz ve düşünceleri yer almaktadır.

Galip Haldun on birinci asr-ı hicriyi (m.1590-1680), vukuat-ı harbiyyeye rağmen Osmanlı Türklerinin iktisadiyatta devr-i tekâmül olarak nitelemekte; böyle bir devri vücuda getirmenin ise hayat-ı resmîyyeye iştirak etmedikçe mücâdelât-ı siyasiyyeden sakınarak ziraat, ticaret ve sanat ile uğraşmakla mümkün olabildiğini savunmaktadır. Yine bu yüzyılda Osmanlı ile Avrupa arasındaki dış ticaret hacminin artışında yabancı devletlere verilen ticari imtiyazların (kapitülasyonlar) ve

düşük gümrük vergilerinin etkili olduğunu söylemek mümkündür. Üstelik dış ticarete yaşanan bu artışın 18. yüzyıla kadar Osmanlılar lehine olduğu, yani Devlet-i 'Aliyye tarafından hayata geçirilen ticari kolaylıkların henüz ekonomik açıdan bir zarara sebep olmadığı aksine ticaretten kazanç sağlama fırsatı sunduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bu dönemde Osmanlı'nın, halkın refahının bozulmaması adına iç piyasada mal bolluğunun sağlanması şeklinde ifade edilen dış ticaretteki birincil amacı gerçekleşmiş ve serbest ticaret hem ülke vatandaşlarının talep ettiği malların arzını yükseltmiş hem de ihracatın ithalattan fazla olması sayesinde ülkeye bol miktarda altın ve gümüş girişi yaşanmıştır. Fakat sadece Osmanlı değil hemen tüm dünya ülkeleri tarafından ticari olduğu kadar siyasi nedenlerle de kullanılan bir politika aracı olduğu bilinen kapitülasyon uygulaması, Avrupalı devletler tarafından aşırı şekilde kötüye kullanılmasına da bağlı olarak, 18. yüzyıldan itibaren ticari ve ekonomik dengelerin Osmanlı aleyhine dönmesinin sebepleri arasında yer almıştır.

Kaynakça

- Alp, T. (1915) "Milli İktisada Doğru", İktisadiyat Mecmuası, 1(1), 1-2.
- Aydemir, C. ve Güneş, H. H. (2006) "Merkantilizmin Ortaya Çıkışı", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(15), 136-158.
- Bal, F. (2011) Osmanlı Devleti-İspanya İktisadi İlişkileri (16.-18. Yüzyıllar). Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı.
- Bulut, M. (2000) "XVII. Yüzyılda Osmanlılar ve Merkantilistler", *Ekonomik Yaklaşım*, 11(39), 23-35.
- _____ (2009) "Reconsideration of Economic Views of A Classical Empire and A Nation-State During the Mercantilist Ages", *American Journal of Economics and Sociology*, 68(3), 791-828.
- Duru, K. N. (1975) Ziya Gökalp. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- De Vries, J. ve Van der Woude, A. (1997) *The First Modern Economy: Success, Failure, and Perseverance of The Dutch Economy, 1500-1815* [Elektronik Sürüm]. New York: Cambridge University Press.
- Gomes, L. (1987) *Foreign Trade and The National Economy: Mercantilist and Classical Perspectives* [Elektronik Sürüm]. London: Macmillian Press.
- Gökalp, Z. (1915) "Millet Nedir, Milli İktisat Neden İbarettir?", *İktisadiyat Mecmuası*, 1(1), 3.
- Güçer, L. (1987). XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nun Ticaret Politikası. *Türk İktisat Tarihi Yıllığı*. (1): 1-128.
- Güneş, H. H. (2009) "İktisat Tarihi Açısından Nüfus Teorileri ve Politikaları", *Electronic Journal of Social Sciences*, 8(2), 126-138.
- Hafter, D. M. (1964) *Critics of Mercantilism in France: 1751-1789: The Industrial Reformers*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Yale University.
- Haldun, G. (1916) "On birinci Asr-ı Hicrî'de Sanayi ve Ticaretimiz", *İktisadiyat Mecmuası*, 1(21), 5-7.
- Haney, L. H. (1970) *History of Economic Thought* [Elektronik Sürüm]. New York: The Macmillan Company.
- Heckscher, E. F. (1994) *Mercantilism* [Elektronik Sürüm]. New York: Routledge.
- İnalçık, H. (2000) İmtiyâzât. İslam Ansiklopedisi içinde (C.22, ss.245-252). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı
- _____ (2003) "Osmanlı'nın Avrupa İle Barışıklığı: Kapitülasyonlar ve Ticaret", *Doğu Batı*, (24), 55-83.
- _____ (2007) *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ: 1300-1600*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kocabaşoğlu, U. ve Birinci, A. (1995) "Osmanlı Vilâyet Gazete ve Matbaaları Üzerine Gözlemler", *Kebîkeç*, (2), 101-121.
- Karaman, D. (2004) "Ulûm-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası", *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 28(1), 65-87.

- Karta, N. (2015) "Avrupa Merkantilizmi ve Osmanlı Ekonomisi", *Uluslararası Hakemli Beşeri ve Akademik Bilimler Dergisi*, 4(11), 130-146.
- Kütükoğlu, M. S. (2013) Balta Limanı'na Giden Yol: Osmanlı-İngiliz İktisadî Münâsebetleri (1580-1850). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Mantran, R. (2007) XVI-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu. Çev: Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Mun, T. (1664) *Englands Treasure by Forraign Trade* [Elektronik Sürüm]. <http://la.utexas.edu/users/hcleaver/368/368MunTreasuretable.pdf> (10.05.2018).
- O'brien, P. (2000) "Mercantilism and Imperialism in the Rise and Decline of the Dutch and British Economies 1585-1815", *De Economist*, 148(4), 469-501.
- Olson, F. C. W. ve Olson, M. A. (1958) "Luigi Ferdinando Marsigli, The Lost Father of Oceanography", *Quarterly Journal of the Florida Academy of Sciences*, 21(3), 227-234.
- Pamuk, Ş. (2015) Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Peker, H. S. (2015) "Avrupa'da Merkantilist Uygulamalar ve Osmanlı Ekonomisi İle Bir Karşılaştırma", *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(1), 1-12.
- Rapp, R. T. (1975) "The Unmaking of the Mediterranean Trade Hegemony: International Trade Rivalry and The Commercial Revolution", *The Journal of Economic History*, 35(3), 499-525.
- Rommelse, G. (2010) "The Role of Mercantilism in Anglo-Dutch Political Relations, 1650-74", *The Economic History Review*, 63(3), 591-611.
- Sağlam, S. (2017) "Ziya Gökalp'te Solidarizm ve Milli İktisat", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, (1), 67-84.
- Savaş, V. F. (2007) İktisatın Tarihi. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Skousen, M. (2014) İktisadî Düşünce Tarihi: Modern İktisadın İnşası. Çev: Mustafa Acar vd., Ankara: Adres Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (2009) Türkiye İktisat Tarihi. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Toprak, Z. (1995) Türkiye'de Ekonomi ve Toplum 1908-1950: Milli İktisat-Milli Burjuvazi. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1999) Büyük Osmanlı Tarihi: XVI. Yüzyıl Ortalarından XVII. Yüzyıl Sonuna Kadar (IV. cilt). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yılmaz, Ş. E. (2014) Dış Ticaret Kuramlarının Evrimi. Ankara: Efil Yayınevi.
- Wallerstein, I. (1979) "The Ottoman Empire and The Capitalist World-Economy: Some Questions for Research", *Fernand Braudel Center Review*, 2(3), 389-398.
- _____ (2005) Modern Dünya Sistemi (II. cilt). Çev: Latif Boyacı, İstanbul: Bakış Yayınları.

EK-1: On birinci Asr-ı Hicrî’de Sanayi ve Ticaretimiz başlıklı yazının Osmanlı Türkçesi Metni

* ص ۴۱ * * اقتصاديات مجموعى * * صيفه *
اولدېرىمى عصر قهرمه صنایع و تجارت
- ۱ -
غالب خنلوربه
اون برنجى عصر عجز بنده كى صنایع و تجارتى شایان تدقیق بر حالده در .
ادعا ایدمه بیلر زكه تاریخ اقتصادیايمز بو عصر دن دها بارلاق بر دور
ارائه ایدمه من . قانونی سلطان سلیمان صوكره باشلان اوزون
صفرلر بزه بر خوق فداكارلقلر اختصار ایشدر ديكی حالده منابع
طبیعه دن استحصال ایدمه دیکمى ثروت حسیبه بی ووقعه به مخصوص
اولان تجارتی عقیم بر حاله قویا ماش ایدی . سختی دینسه بیلر كه
خارجدن مهوره و داخلاه جیقان رج و ق اختلالره بر عصر طرفده
غله خالاییلن شی اوزمان مملكتك اقتصادا حائز اولدینى قوت
و قدرت ایدی .
عنائى تورككرى حیات رسمیه اشتراك ایدمه كجه محالات
سیاسیه نوقی ایدمه رك زراعت ، تجارت و صنعت ايله توغل ایله ماش
اولدیندن ، ۱۱ نچى عصر عجزى [۱۷ نچى عصر میلادی]
ایچنده ذكای اقتصادیه دلالت ایدمه جك بر دور وجوده كیتیره .
شرفده بو عصر ایچنده كى تجارت و صنایعومزك بارلاق اولماسه
و محصولات ارضیه موزك خارجدن طلب ایدلمه سیه اساسی بر سبب
وار ایدی . اور و یاده مستملكات یولقیه سنك باشلانغیچى اولان
تجارت قومانیلاری هنوز تشككه باشلامش ایدی . بویوك مشرتمز
اولان فرانسه دیشلور ، مازانلر ، قوله درلر ایچان ایشكاری
تدایم اداره سایه سنده مملكتده صنایع وجوده كیتیركی هنوز
ادراك ایشلردی . بنا علیه محصولات طبیعه مزه رقابت ایدمه جك
معمورلر هنوز تشككه ایله ماش ایدی . جغرافی وضعیتیز آسانك
مشهور اولان محصولات و معمولانیه بزم ایلرله سوق ایشدره جك
بر حالده ایدی . بوندن مع اعدا ، تجارتك انكشافی مقصده اعطا
قیلیندینده هیچ شیه اولمان فایتولاسیونلر هنوز بزه ضرر ایتاق
ایدمه جك بر شككه كیرمه ماش ایدی . سیاست تجارتی بزم رجال
اداره من مع اتانسف بوندن صوكره ادراك ایدمه نده . حالبوكه
غرب بزم محصولات ارضیه مزه ، معمولات و مصنوعات مزه محتاج
اولدینى آكلامش ، رجال اداره موزك روخته خوده باشلامش
ایدى . اون دردنجی لوشك ۱۶۷۱ ده استانبوله كوندركى سفیرى
« ماركی دونو آتله » اون دردنجی لوشك دبدبه و چشمندن
بحث ایدمه رك تجارت مسئله سیه نقل كلام ایدمه فاضل احمد باشانك
« بو قدر بویوك پادشاه بویله بازاركان ایشه فصل اولورده قاریشور ؟
طرزنده جواب و زمه سیه یوسانت تجارتیه آكلامادینمزه دلیدر .
۱۶۱۴ سنه سندن صوكره فرانسه ايله بر آرز بوزوشدینمزدن
انكلیزلره ، وندیکیلره ، فلنكیلره عنائى ده كرزنده كندی

باراقلرنك سفرى و اجرائى تجارتلری ایچون مساعده ایتدك . فرمان
شكندره و بر دیکم تجارت معاهده لر دن آكلادینمزه . كوره ، تالانك نكره
حكومتیه و بریلن فرمانده : انكلیز بازاركانلری حلیده ؛ مصر ده رلشش
و كندیلرینه (قره دن دریادن تن صویندن زاق مسقور روس و لایتلرینه
و جمعدن بکین ضبط اولتان و لایتلره) كیدوب كلكه ، مملكتده
ممنوع اولمان موادى آكوب كوتورمه و اورادن متاع آكوب بوراده
بیع و شرايه مآذونیت و رلش اولدینى كور و بولوز . جهان تجارتك
بازاری حكمنده اولان مملكتمزده بولسان اجاسیدن ایشدیمز
استفاده شایان دقت ایدی . مثلاً :
۱۶۲۵ سنه سنده انكلتره قرائك یازدینى نامه ده [فریدون بك
مجموعه سى جلد ۲ ص ۴۷۸] انكلتره تاجر لر نك (معامله لرى
سببیه سعادتلو پادشاه خضر تر لر نك بت الماله متع اولدیغه شیه
اولماوب) عهده رعایت ایلرزه بویاز كانلرك كرى به چلغیر بلاجى
وبوندن (خزینة عامره به نه مرتبه ضرر مرتب اولاجى)
كوترلشدر .
محصولاتمزه هندستاندن ، محمستاندن ، بندن ترانسیت طریقه
كان اشیاهه حرج بولمق مقصده كوتر تیلن بوسهللری بونار یخده
واونى تعقیب ایدن عصر ده ایدله هیچ تردد كوتر مذك . ۱۰۸۴
[۱۶۷۳] تاریخنده فرانسه ايله عقدا ایشدیمز . آتینچى فایتولاسیونده
بوزده بشر كورموك رسنى بوزده درده تزیل ایتدك . فرانسه ك
شرفه اولان اخراجى ۱۶۸۲ ده ۶۰۰۰۰۰۰ غروش ایكن ۱۶۸۵ ده
دردن ملیونه چیقدى .
- ایشه اون برنجى عصر عجزى [۱۷ نچى عصر میلادی] تدقیق
ایدیلر سه . كورولوزكه بو عصر عنائى تورك لر نك و قوت حریبه به
رغمأ اقتصادیايمزه دور تكملیدر . عنائى تورك لر نك بك
یاقندن تدقیق ایش اولان « ماریسفل » ، عنائى امپراطور لرنك
حیات عسكریه سیه ، نامه یازدینى ایزده ۱۶۸۳ سنه سیه عنائى
دولتلك آك قوتلى زمانى اولدیغى سوبله مكدده . « ماریسفل » عددى
هر زمان ۱۵۰ - ۲۰۰ بیک راده سنده اولان تجارت وز عیلمه
ترك ایدیلن اعشار وسائر تكاليف مهمه حسابیه آنجادى حالده دولت
خزینه سیه كیرن وارداتى ۳۳۳۸۰ كیسه یاخود هر كیسه ۵۰۰
اسدى آلتون یاخود قاره غروش اولماسه كوره ۱۶۰۶۹۴۰۵۰۰
اسدى آلتون كوتر مكدده . قانونی سلطان سلیمان زمانى ايله
۱۰۶۹۴ تاریخنده نشر ایدیلن طرخوشى احمد باشا بودجه سیه نظرأ
آراده خیل ترقى مشاهده اولور .
اون بدنجى عصر ده تورككرى اجتماعى و اقتصادى قاط نظر دن
تدقیق ایدن ماریسفل دیبور كه : « تورك و تورك ره تابع اولان
دیكر اقوام اولجه سوبله دیمك كى آلیش و پریش نامى و ترككرى
تجارتى مهارتله اخرا ایدیلر . حكومت تجارته ایتجاب ایدمه حیایه

اولدقلرندن ايک ايجون بر صرفيات مخرجي بولمشدر .
ذوقلرته موافق برطاق قاشلری دها اولوب بالخاصه ساقورده
آلتون وکوش تلارله منسوج برنوع قاش دهاواردد [بورونجوك].
کورك اعمالله مخصوص بوستلر مملکتده ميدول . دهکسهده
شالدين بالخاصه موسقوآدن جلب ايديلور . بوده مهم بر تجارت
تشکيل ايدد .

ایتاليا تورکیه و نديک معمولاتی بالخاصه يوك، آلتون تللی
قاش، کاغذ و اشياي زجاجيه ادخال ايدد . فرانسه يوکدن معمول
هرنوع قاش، کاغذ، دیکشه و سوسه متعلق ايکنه وساير و لواصیل
چرچيک دنيان اشيا کتيرير . هوللاندا يوك قاشلاره قابله و سکه
قل ايدد . انگلتره يوك قاشلاره قلاي، قودشون کتيرير . آلمانيا
چرچي اشيا [Mercerie] ورق، فوياه کوموش ويا آلتون و باقر
تلر و سوسه متعلق اشيا کتيرير ؛ و لزومی قدر حيوان پوستی
[fourure] ادخال ايدد . خارچدن مملکتده ادخال اوتان اشيا داخديه
بولان معمولات و محصولات ارضيه ايله باشه ياشماده ايديله جک
قيمتی حائز اولماديغندن اوروپاييلر فاضله اولاراق آلدقلى اشيايک
بدلی نقدا تسويه اتمک مجبور اولورلر . ايسته بو سبيله تورکر
خرستيان اوروپادن چوق بازا جلب ايدد . انگلتره بييله يک
چوق مقدارده قودشون و قلاي ادخال ايتديکي حالده تورکيدن آلدني
اشيا مقابله ديگر ملاردن دها فضله نقد و يريمک مجبوردر .
انگلتره يک تورکردن ساون آلدني اشيا ، ايک ، تيفتيک ، دوه
توي، پاموقدر . پاموق هررده مقبوله کيچي انگلتره معمولاتی ايجون
فابريکارده قوللانيلير . تورکرله بايلان تجارت کرک باقيلندن ،
کرک آليش و يريشک قولبلندن طولاني انگلتره چوق فائده
تامين ايله مشدر . سنهده ايکي دفعه کيباري سياحت ايدد بيلديکندن
دينه بيلرک انگلتره دنيان هر هانکي بز يرنده يادقلى تجارتدن
بونجارتی دها کارلی بولمشدر . هوللاندا لير انگلتره و فرانسه
معمولاته محتاج قالدقلى اولاراق قاشلر تجارتی آلدمشدر . فرانسرلرده
انگلتره ساتون آلدقلى اشيايک عيني تورکردن ساتون آلق
مجوريقده درلر . فرانسرلر تورکره چوخه ساتارلر . بوندن مانعا
فرانسرلر واسع مقیاسده مصردن قهوه اخراج ايدد . مملکتلر دنه
قييات يوک اولورسه تورکردن ماده صورتيه ده کل بدلی نقدا تسويه
ايدمک اوزره بندي ايله فابريکارده استعمال ايتدکي زيتون
ياغی و کومور و سنايک ايله بال موسی ميايه ايدد . بونلر تورکرده
واسع برقیاسده نقد ادخالی تأمين ايدد . و نديکيلر بوصايلان
معمولات و محصولات عيني ميايه ايتدکي کي دالماجا جوازنده
يک چوق حيوان ميايه ايدد . قاصقلر حيوان و نديک تورکيدن
ادخال قیلينير . مجوهرات قیمتل بر متاع تجارت اولوب بولمک و غول
دولي ايله هم حدود اولان محمستاندن ارمينيلر واسطه سيله جلب
و تجر سفيد اسکله لرته نقل ايديله کرک کوزه لاری اوروپايه و مقدما

اسرکه مری و اتمعه تجارته يني آغیر و برکيلره مکلف قلماز .
بالعکس بوبوک بولر اوزرنده لزومی اولان کورولرک انشاسنی
و مرور و عبوره سرپست قالماسنی کنديسنه بر وظیفه بيلير . مع مافیه
حکومت بو وظیفه یی اوزاق برلرده خصوصيه آسيا ولايتلرنده
مأمورين عسکر يه تحميل ايله دیکندن اولر يوق قالايفا ايدد . لر .
واکتریا ارتکابده بولونوزلر تورکر علی العموم قناعتکار
و صنعت تجارت ايله مالوف اولدقلرندن آرزنده ديلتلی و فقير
بولمايچي برحاله گلشدر . بر تورکر ايلريده ظهور ايدد جک وقایعه
قارشى حاضر اولق ايجون طولو برکيه حاضرلار محاربه ده
ياخود باشقه بر صورتله وفات ايدد بر تورکر کورولرک اوزرنده
بالمولو برنزه ساتیلی برچيقي ايجنده بر قاچ آلتونی بولماسين .
مارسيفی بوندن صورکر محصولات و اتمعه تجارته يني ادخالات
و اخراجات اولاراق ايکي قسه آيرمقدد . بنشاء علیه ادخالات
و اخراجات تجارتک مملکتک منفعته موافق بر صورتده جريان
ايتديکي کورولور :

مارسيفی دوام ايدد کرک ديبورک :

« تورکيه ده ايک ، يوک ، تيفتيک ، دوه توي ، خام و معمول
پاموق ، کندير ، المومی ، زيتون ياغی ، سنايک ، اودون کوموری ،
حيوانات ، گراسته واردر . بونلر يک ميدولدر . داخله صرف
ايديلکي کي ديگر مملکتلرده سوق ايديلير . خارجه باده مملکتده
بيشمه بن محصولات و معمولاتی ساتون آلايله جک قدر نقد دارک
، جلبنه منحصر قالموب بالعکس خارچدن کلن نقد مقابله ساتيش
بايلير . آساده محمستان و عربستان ايله هم حدود اولان تورکيه
اعتراطور لنگ و صنعت جغرافيه سی تجارته يک مساعددر . بوملکتلردن
يک چوق مال جلب و اطهر دکزينه نقل ايله مغازه لر ی طولدور .
دقدن صورکر اوروپايه توزیع ايدد . تورکرک کتيرديکي اتمعه ،
ايک ، عجم و هند قاشلری ، مذهب قاشلر ، مجوهرات ، اجزای
طيه ، پلسک ، عطريات ، شابه کزی طريقيه بندن کلن قهوه در . [۱]
يوقا يرنده تعداد ايديلن معمولاته داخله وجوده کتيريلن
معمولاتی ده علاوه اتمک ايجاب ايدد . کرچه بو معمولات يری
اهالی به مخصوص ايسده اوروپايه اتمه مانده خلق آليشم اولديغندن
مواد تجارته ميايه ادخالی لازمد . سختيان ، همدولو احتياجاته
مخصوص کورک ، طابه و قوپون دريسندن بايلان غلغلر ، حيوان
دريسندن بايلان صاغيرلر اوروپايه سوق ايديلير . ايک ، يوك،
دری ايجون اعمال ايديلن بولر ، کرک يارلاقلی کرک دوامی اعتباريله آک
صوک بر مکملتي حائدر . تورکر خاليلری بو يوکردن بايلر .
خاليلرته رسم قويمق عادتلری اولسه ایدی يادقلى خاليلرک
دنياسده بر مثل بولمناز ایدی . تورکر تاقتا اعماله ده باشلامش
[۱] ملوک اطهر لنگه و اولاندا طرفندن ضبطدن اول اوروپاييلر قهوه ی
مصردن تدارک ايدد لردي .

حرب ايدپوردى . ذاتاً اوغىرىدە بىن الدول جارى اولان قواعدى
عمومىە حقوقىيە كورە حال صلح عارضى و جال حرب اصلى ايدى .
معاهدەلر تار كە صورتىدە بايلير ، شو قدر سە دوستلق اولاجق
دبىە فرمان وريلير ايدى .

مەلكىدىن استحصال ايدىلن اشيا و محصولاتە اوروبالير او
قدر محتاج ايدىلر كە فوق العاده متعصب اولدقلىرى حالده سە تور .
كلرك ، مالى صائون المقتدىن اجتناب ايدم مزلردى . بابا الكساندر
توركلر علينە اقتىاق مقدسى وجودە كىتير ، اون درنجى لوتى
لاويس و راسونك ديدىكى قفاسنده اسكى سلبتون فكر و هواسنى
بىلركىدرى . [جلده ۶، صفحه ۸۳۵ لاويس و رامبوتارخ عمومىسى]
توركلرە زوال بولماز برخصومت دىنە بىلەككارى سە كندى
مؤرخلرينك اعترافى ايه تابات اولان غر بيليرى بو مستما موقعىزدن
دوشورمك ايجون هر درلو وسيله لرە مراجعت ايدىلر . اولرك
ايجاد ايتدكلى وسيله لرى بزم محيط اجتماعىمزمده حسن قبول ايه دى .
داخلە اختلال ، مديران سلطنتدە كى جهالت ، غر بيليرك برورده
ليه دىكى خصومت دىنە و فكر تجارتمه مئاسنى ادراك ايدمە دىكمز
دقابت بى دىمير چىنلر آراشندە سيقىشدرى كىندى .

اقتصاد خبرلىرى

داخل

آيدىن ولايتدە تىكى محسوك نىمالىرى

مجلس ادارە جە اودمىش محسولدىن بىندالەك شلىكتە ۱۶ ، آريە يە
۷ ، چاودارە ۱۱ ، مصرە ۱۳ ، بورچاقە ۲۰ ، قى دارى يە ۱۱ ، بىچى ، بياض
قوم دارى يە ۸ ، سارى قوم دارى يە ۶ ، قاسول يە ۱۰ ، پاقلا يە ۸ ،
نوخودە ۱۸ ، بوكرول يە ۱۴ ، سوسامە ۱۸ ، كىندىرە ۱۶ غروش
قياپت و بىرلەرك بونك اوزرىدىن غير آلتىسى مناسب كورولتىد .

قدسده فغان شرتقى

قدسده تىكى محسوللىرى صائين آلاق اھالى يە اھون قىتالارە ساتقى
مقصدىلە بىكى بر شىركت تشكىل ايتتىد .

قدس اشراقندن مركبە اولان بو شىركت قدس وجواری اھالىنىك
بر سەلك غداستى تامين ايدم كىدرك .

زراعت و داميرلىق حيوانات

اصلاح و تىككىر حيوانات ايجون اغشاذ اولون تداير چلەستندن
اولارق زراعت عملاتىنە و پا داميرلە مخصوص حيواناتە تكالىف
حرىبە جە وضع پد اولتاماسى قىر ايتتىد .

كوجوك مىندىرەك تىھىرى

بايتىر كىر چىپى قىرەسى تارلارلى آراستىدىن سرور ايدەن كوجوك
مىندىر تىھىرى جىراسىك تىھىرى خىر سىندە اھالى طرفندن واقع اولان
تەھدىك اجراسىتە ماسەدە بيورملىسى مەلئدىن تىكرار تىلپ ايدىلدىر .

ظلمانلر

ايدىندە خارمانلرك دورتدە اوچى قالدىرلىش و يازلىق زراعتلك آرقەسى
آلتىشدر .

قىصير و دىنى حيوانات اھلە اوچ ياشنى متجاوز طوسونلرك شىمىدىن
خارمانە قوشولارق آلتىمىر لىسى تعمىر ايدىلدىر .

بويوك الماسلرە اعتبار ايدىلدىكىندە عادى و فقط بىرى اولانلرى
استانبولە سوق اولتور . مع مافىە خرىستىانلر كوزەل سو ورتلىش
الماسلرى سومك ذوقى توركلرە اوكر مىش اولدقلىرىدن ارتق توركلر
دىنكىلى طاشلارە اھىت و بىر مەرك كوزل الماسلرى صائون المغه
ياشلادقلىرى جەتلە بىر مەرك قىتائى يو كىلمشدر . باب عالى مەلكتە
اوروبادىن پارا كلدىكى كورەك اجنيلارلە تىمەنىك تجارتنى تسيل
اھلەمكى دوشوشمىد . بونك ايجون نژدندە سفىرى اولان دولتلك
حكىمدارلى ايه عقد ايه دىكى معاهداتك تطىقنە نظارت ايتك
مساعدەسى سى فرايە بخش ايه دى . سفرا مەيتلرندە اسائلك ايجانلرندە ،
مصرىزە ، ازمىر ، طرابلس ، صيداء اسكندرىدە اولدىنى كى داخلى
نەزىردە قوشولوس بولوندىر دىلر .

اختلالات كورموك ياك آ اولوب يوزدە اوچى متجاوز ايتىز .
كورموك دىسى بر دفعە و بىرلە جك اولورسە هر درلو اشيا ايجرا -
طولرلك هر برىنە سوق ايدىلر . و شقە ايرازى لازم كان بىض
مەللارە تايە ايدىلن بىض رسومدىن غيرى برشى اودم تىز . تاپ تالىك
بو كى تداير ايه اوروبادىن ادخال ايدىلەرك توركلرە خرىستىان
تىمەنىك الله كىن قىدادى خالائتە وسعت و بىر مەك ايسە دىكى آكل -
شيلور . فى الحقيقە بىنداي ، زىتون ، ياغى ، ارزاق عىكرىبە صورتىلە
مىايە ايدىلە دىكى زمانلر ، بونك ايتىك ساحل ولايتلر تە هوللانداك
رېسدىلى [اسدى] ، و ندىكك سە كنى [فلورىن دوقا آلتوق]
وسار مەلكتلك پارالرى قواسم مقياسدە ادخار ايدىلش اولور .
بوندن طولايدىر كە استانبول خرىنەسى تىمەنىك لئاجق و بىرى
اھلە هر زمان طولدىر و مىق قايىد . مع مافىە سو ك زمانك سقوطلرى
[يەنى قارلوقچە و بىناروقچە معاهدلر تە سىتت و بىرەن فلاكتلر]
اھلە خرىستىان تىمەنىك مامشات ايتك بىجورىنى اولمە باب عالى
خرىنەسى طولا ورمىق ايجون ائدە اولان دىكر وساطلە
ا عمال ايدم بىلردى .

مارسىفلىك مىشادە بى مستد بو مطالعەسى تايىد ايدە جك
و تائق رسىمە و مەبىمزمە موجوددر . كورولور كە بو عصرە كلنجە يە
قدر توركلر تجارەت و سىمتك قىرەسى ايجون هر درلو سولنى ا ازدن
چكىنە مشلردر . زراعتە و بىر دىكمز اھىتە كلنجە بو خصوصە
تتكىلات اساسىە و ملىمزمە تعلق ايدىن بوتون قانونلرك ازاضح
وارا شىدىن آلتان محصولاتە تىلق ايجمەسلىه تابتد .

توركلر قاضل احمد پاشاك نوانولە دىدىكى كى سىياسات اھلە
تجارتنى بر بىلە قارىشىد بر ماشلردر . اجنيلر مەلكتلك محسولاتنى
مىايە ايتدكلى صرمار دە سر حددە اوردوز بر بىلە چارى بىشدر
طورور ايدى . مثلاً اون برنجى عصر مھرىدە بىر مشتىلر مازدن
چوچى اھلە غوغالى ايدك : و ندىك اھلە كرىندە اووزون بر خرىبە
كردىش ايدك ؛ آلمانيا ايجرا طولر لى اھلە ترانسىلوانىادە ، ماجارستاندە

TÜRKİYE'DE İBN HALDUN ÜZERİNE YAPILMIŞ İSANSÜSTÜ TEZLERİN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

BIBLIOMETRIK ANALYSIS OF GRADUATE THESIS WRITEN ON IBN KHALDUN IN TURKEY

Saime KAVAKCI

Sakarya Üniversitesi, İslam Ekonomisi ve Finansı EABD Doktora Öğrencisi, SAKARYA
(saimekavakci@gmail.com)

Fatih YARDIMCIOĞLU

Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Maliye Bölümü, SAKARYA
(fatihyardimcioğlu@gmail.com)

ÖZ

Bibliyometrik araştırma; belgelerin, tezlerin ve yayınların belirli özellikleri incelenerek bilimsel katkılara ilişkin çeşitli veriler elde edilmesidir. Araştırma sonucunda elde edilen bu verileri analiz ederek, bireylerin ve kurumların verimliliği ölçülebilir. Çalışmamızda ülkemizde İbn Haldun ile ilgili yazılan tüm tezler analiz edilmiştir. Belirli arama kriterleri gözetilerek, Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK) Ulusal Tez Merkezi veri tabanından 67 adet yüksek lisans ve 15 adet doktora tezi tespit edilmiştir. Amacımız bu tezleri nicel değerlerine göre inceleyerek ülkemizde İbn Haldun ile alakalı yapılan lisansüstü tezlerin genel bir haritasını çıkarmaktır. Bunun için veri olarak, tezlerin savunulduğu yıl, danışmanları, danışman unvanları, yazar cinsiyeti ve diğer verileri göz önünde tutarak analizler yapılmıştır. Bunun yanı sıra hazırlanan tezler anabilim dalları altında gruplandırarak tezlerin içeriğine dair bilgiler sunulmuştur. Çalışmanın neticesinde Türkiye'de İbn Haldun ile ilgili çalışmaların birçok akademik alana yayıldığı bilgisine ulaşılmıştır. Yapılan çalışmalar yıllar itibarıyla artış göstermekle birlikte yeterli düzeye ulaşmamıştır. Bu çalışma İbn Haldun ile ilgili çalışmalar yapacak araştırmacılara hem ön bilgi vermesi hem de çalışma alanlarına yönlendirmesi açısından önem taşımaktadır.

Anahtar Sözcükler: İbn Haldun, Bibliyometrik Analiz, Tez, Ulusal Tez Merkezi

ABSTRACT

Bibliometric research refers to the acquisition of diverse data on scientific contributions by examining the specific characteristics of documents, theses and publications. By analyzing these data, the productivity of individuals and institutions can be measured. In our study, all postgraduate dissertations written about of Ibn Khaldun written in Turkey have been analyzed. Based on the specific search criteria, 67 master's degree and 15 doctoral thesis were determined from the database of National Higher Education Council (YÖK) National Thesis Center. The aim of this study is to examine these theses according to their quantitative values and to draw a general map of the postgraduate theses related to the Ibn Khaldun in Turkey. We tried to do this by supervisors, supervisors' titles, author gender and other data for the year in which theses

were defended as data. In addition to this, the theses was presented by grouping them under department. According to this study, it noticed that the studies related to Ibn Khaldun were spread into many different academic fields. The number of the studies has increased over the years although they have not reached a sufficient level yet. This study is significant for providing preliminary information to the researchers who would like to study on topics related to Ibn Khaldun and directing them to the specific research areas.

Keywords: *Ibn Khaldun, Bibliometric Analysis, Theses, National Thesis Center*

1. Giriş

Bir alanda yapılmış yayınların çeşitli yöntemlerle analiz edilmesine ve bilimsel amaçlı çalışmaların değerlendirilmesine olanak sağlayan belge incelemesine dayalı çalışmalar bibliyometrik araştırmalar olarak ifade edilmektedir (Coşkun vd., 2014:381; aktaran Beşel ve Yardımcıoğlu, 2017: 134). Bibliyometrik yöntemler bilimsel çalışmaların analiz edilerek içerik, sonuç ve etkinliklerinin belirlenmesini sağlamaktadır. Bilimsel çalışmaların bibliyometrik analizi genelde söz konusu alandaki tezlerin veya seçilmiş bir derginin analizi ile gerçekleştirilmektedir (Beşel ve Yardımcıoğlu, 2017: 134-135).

İbn Haldun hakkında yapılmış, erişilebildiğimiz iki bibliyometrik çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalardan ilki "İbn Haldun Üzerine Bir Bibliyografya Çalışması" başlıklı makaledir. Bu çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Yazar Topçuoğlu çalışmayı, "Büyük bölümü O.D.T.Ü. Kütüphanesinde hazırlanan bu çalışma 550'ye yakın kitap ve makaleyi içermekte. Birinci bölümde araştırmacılara asıl kaynak olabilecek İbn Haldun'un özgün eserleri ve bunların çevirilerinin bir listesi verilmekte. İbn Haldun'u ya da en önemli eseri Mukaddime'yi konu edinen kitap ve makaleler ikinci bölümde yer almaktadır." (Topçuoğlu, 1983: 201) şeklinde özetlemektedir.

Bir diğer çalışma, Yıldırım'a ait olup "Türkiye'de İbn Haldun Üzerine Yapılan Çalışmalar" başlığını taşımaktadır. Çalışmada Yıldırım, Topçuoğlu (1983)'e atıfta bulunarak kendi çalışmasının Topçuoğlu'nun makalesinin güncellemesi olduğunu ve ağırlıklı olarak Türkçe eserlere yer verdiğini belirtmektedir. Yıldırım çalışmayı, "Türkçedeki İbn Haldun çalışmalarının yayınlanmış olanlarından önemli bir kısmını ele alarak kısaca tanıtmaya gayret ettik -tamamen olmasa da büyük ölçüde- yayın tarihlerini dikkate alarak Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerindeki araştırmaların kronolojik seyrini takip etmeye çalıştık. Makalemizin sonunda ise Türkçedeki İbn Haldun çalışmalarının bir dökümünü sunduk. Bu bibliyografya, ulaşabildiğimiz kitap ve makaleler ile basılmamış tezlerden oluşmuştur." (Y. Yıldırım, 2001: 141) sözleriyle anlatmaktadır.

İbn Haldun'un ortaya koyduğu fikir ve düşünceler geçmişte olduğu gibi günümüz akademik dünyasının birçok alanına ışık tutmaktadır. Bu açıdan İbn Haldun hakkında çalışma yapacak kişilerin alanlarına ait çalışmaları görmesi önemlidir. Bu araştırma ile Türkiye'de İbn Haldun üzerine yapılmış lisansüstü tezleri toplu bir bakış açısıyla bakabilmek ve bu akademik serüven hakkında ilgililere bilgiler sunmak amaçlanmaktadır. Tezlerin yıllara göre dağılımı, yapıldıkları üniversiteler, tez yazarlarının cinsiyet dağılımı, danışman dağılımı, danışman unvanı dağılımı, izin durumu dağılımı, en az ve en çok sayfa sayısı, sayfa aralığı dağılımı, başlık ve özetlerde en sık kullanılan kelimeler gibi bilgileri sunarak İbn Haldun ile ilgili lisansüstü çalışmalarının haritasını çıkarmak hedeflenmiştir.

Çalışmada, Türkiye' de Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK) tarafından hizmet veren "Ulusal Tez Merkezi" sisteminden ulaşılan bilgiler değerlendirilmektedir. Çalışma iki bölümden oluşmaktadır.

İlk bölümde erişilen 82 lisansüstü tez, yazarlara, danışmanlara, üniversite, anabilim dalı ve yıllara göre sınıflandırılıp değerlendirilmektedir. İkinci bölümde erişilen tezler anabilim dallarına göre sınıflandırılarak bu tezlerin içerikleri incelenmektedir.

Çalışma İbn Haldun üzerine yapılmış çalışmaların yönlendiği alanları ve içeriklerini görme açısından önemlidir. Bu çalışmanın gelecekte yapılacak lisansüstü tez ve akademik çalışmalarda araştırmacılara ve akademisyenlere yön göstererek önemli bilgiler sunacağı düşünölmektedir. Çalışmanın konusu olan birtakım tezlere erişilemeyip, içeriği hakkında bilgi edinilememiş olması çalışmanın sınırlılığını oluşturmaktadır.

2. İbn Haldun'un Hayatı ve Eserleri

Orijinal bir Arap düşünürü olan İbn Haldun, (Tunus'ta 1332 doğup 1406'da Kahire'de öldü) Kuzey Afrika Müslöman Dünyasının, özellikle Mağrib olarak bilinen Tunus ve Akdeniz bölgesindeki tümevarımsal düşünömeden etkilenmiştir (Choudhury, 2016: 2).

İbn Haldun medeniyetleri konu edinen bir ilmin kurucusudur. şentürk (2006)'a göre İbn Haldun'un böyle bir projeye girişmesinde, Mağrib'ten Meşrik'a (bu günkü ifadesiyle, İspanya, Kuzey Afrika ve Orta Doğu'ya) içinde yaşadığı çok medeniyetli bir toplumdaki çatışma ve değişmeler çok önemli bir rol oynamıştır (şentürk, 2006: 267-268).

İbn Haldun'un hayatının büyük bir kısmında geçimini Ezher gibi döneminin önde gelen eğitim kurumlarında Fıkıh dersi vererek ve hâkimlik yaparak sağlayan bir Maliki baş kadısı olarak geçirmiştir. (şentürk, 2006: 267). İbn Haldun'un lakabı olan "veliyyuddin" bu sebeple kendisine verilmiştir. İlk kadılığı sürecinde adalet konusundaki net tavrı sebebiyle pek çok kişiyle arası açılmış ve görevden alınmıştır. Bir süre müderrislik olarak görev yapsa da kadılık görevine ilerleyen zamanlarda tekrar geri dönmüştür (Yıldırım, 1990: 17-18).

İbn Haldun Fıkıh geleneğine mensuptur. Aynı zamanda kendisi Umran ilminin kurucusudur. İbn Haldun'un, önceden var olan fakat kendisine orijinal bir anlam yüklediği, aynı zamanda yeni bir bilim olarak tanıttığı Umran'ın, bireyin ve toplumun gelişimi ve gerilemesi üzerindeki etkilerini inceler (şentürk, 2006: 266). şerif Mardin'in (2006: 208) belirttiği gibi, İbn Haldun'un kurmaya çalıştığı sistemin temeli, toplumu ayakta tutan harcın, insanlar arası bir mukavelenin sonucu olmayıp topluluk içinde yaşamanın bir birlikte yaşama öğesi olarak anlatılmasıdır (Oruç, 2010: 129).

İbn Haldun'un hayatı genel hatlarıyla üç döneme ayırabilir: İlk dönem eğitim ve öğretimde önemli olan ve yirmi yıl süren çocukluk ve gençlik dönemidir. Yirmi üç yıl kadar süren ikinci dönem ise çalışmalarını devam ettirmekle birlikte çeşitli siyasi görevlerde bulunduğu dönemdir. Üçüncü ve son dönem ise (31 yıl kadar) özellikle yüksek seviyede olmak üzere çeşitli görevler üstlenmekle birlikte bir bilim insanı olarak hayatını tamamlamıştır. (Gün, 2002: 11-12)

İbn Haldun'a ait eserler şu şekildedir; (Y. Yıldırım, 1990: 18-19)

- Kitabu'l-İber
- Lubabu'l-Muhassal fi Usuli'd-Din: Fahreddin Razi'nin "Muhassal adıyla meşhur kelimelerin kısaltılmışıdır.
- şifa'u-Sail li Tehzibi'-Mesail: Tasavvuf hakkındadır.
- Bürde kasidesinin şerhi

- Mantık Risalesi
- Matematiğe dair risale
- Şiir ve kasidelere dair risale
- İbn'î Hatib'in fıkıh usulüne ait Recez'inin şerhi.

3. Yöntem ve Literatür İncelemesi

Bibliyometri; bilimsel yayınları ölçmek ve analiz etmek için matematiksel ve istatistiksel metotların kullanıldığı bir yöntemdir (Zan, 2012: 19). Bibliyometri, akademik yayınların çeşitli unsurlarının sayısal analizler ve istatistikler yardımıyla incelenmesi ile ilgilenmektedir. Bibliyometri, bilimsel çalışmaların, yazar, konu, atıf yapılan yazar, atıf yapılan kaynaklar gibi verilerin istatistiksel olarak incelenmesi ile ilgilenmekte, elde edilen istatistiksel sonuçlar doğrultusunda belirli bir disipline ait genel yapının ortaya konmasını mümkün kılmaktadır (Zan, 2012: 15).

[Polanco,1995] bibliyometrik yöntemi; tanımlama, değerlendirme ve araştırmanın izlenmesi şeklinde tanımlamaktadır. Belirli bir alanı çevreleyen araştırmayı tanımlayabilir veya benzer şekilde, belli bir organizasyonun araştırma çıktısının miktarını ve odağını tanımlar. Değerlendirme yöntemi olarak kullanıldığında, teknolojinin etkisi veya bir yazarın, organizasyonun araştırmanın etkinliğini belirlemeye yardımcı olabilir. Son olarak, bir izleme aracı olarak işlev görür ve zaman içerisinde araştırma alanının etkinlik düzeyini izleyebilmek için kullanılabilir (Ziegler, 2009: 14).

Bibliyometrik yöntemin tercih edilme sebepleri; (Library Publicaton, 2014)

- Grup araştırmalarında veya kişisel araştırmalarda araştırmacının önemini ve etkisini tanımlar.
- Araştırmanın güçlü ve zayıf yönlerini tanımlar.
- Konu ile ilgili en çok çalışma yapan dergileri belirler.
- Konu ile ilgili en çok çalışma yapan araştırmacıları belirler.

Bibliyometrik yöntemin sorunları ve sınırlamaları; (Library Publication, 2014)

- Atıf modellerindeki farklılıklar disiplinler arasındaki araştırma çıktılarında farklılıklara neden olabilir.
- Sanat, beşerî bilimler ve sosyal bilimler gibi bazı disiplinler daha az bibliyometrik dergi makale atıfları üzerinde duruluyor.
- Bir kâğıttaki atıf pozitif olmaktan ziyade negatif olabilir ama atıf olarak sayılabilir.
- Bibliyografik verileri toplamak için kullanılan araçlar tüm araştırma alanlarını kapsamayabilir ve tüm yayınları endekslemeyebilir. Sonuçlar, kullanılan araçlara bağlı olarak değişir.
- Sistemde uygunsuz bir şekilde, kendi kendine alıntı yapan araştırmacılar tarafından manipüle edilmesi, birçok makaleye vb. veriyi bozabilir.
- Deneyimli araştırmacılar kariyerinin başındaki araştırmacılara göre daha fazla çıktı üretmiş olacakları için, avantajlı olacaklardır. Bu yüzden kariyerlerinde aynı seviyede olanları karşılaştırmak önemlidir.

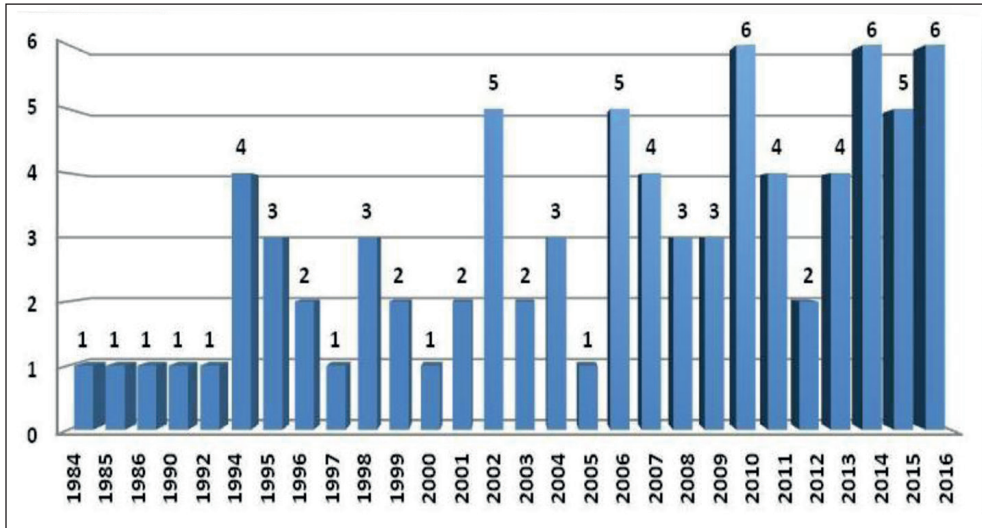
Bu çalışmada belge inceleme yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem ile incelenen belgeler çalışmanın içeriği doğrultusunda sınıflandırılmıştır. Çalışmanın veri setini oluşturan belgelere YK tarafından hizmet veren "Ulusal Tez Merkezi" sisteminden ulaşılmıştır. Elde edilen belgelerde (lisansüstü tezler) yer alan veriler; yıllar, lisansüstü durumu,niversite, anabilim dalı, bilim dalı, enstitü, cinsiyet, erişim durumu, tez danışmanları ve unvanlarına göre sınıflandırılmıştır. Çalışmada yer alan veriler ayrıca konulara göre ayrılmakta ve içeriğine ilişkin bilgi verilmektedir.

4. Bulgular

Çalışmanın bu kısmında İbn Haldunzerine yazılmış lisansüstü tezlerin bibliometrik analizine ilişkin değerlendirmelere yer verilecektir.

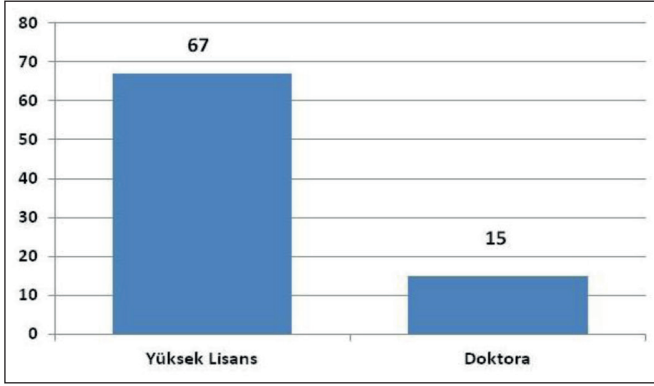
4.1. Tezlerin Yıllara ve Lisansüstü Durumuna Göre Dağılımı

İbn Haldun hakkında yapılan lisansüstü tezlerin sayıları aşağıdaki grafikte gösterilmektedir.

Grafik 1: Tezlerin Yıllara Göre Dağılımı

Grafikte, 1984 yılı itibari 2016 yılına kadar yaklaşık her sene Türkiye'de bir lisansüstü tez yapıldığı grlmektedir. Ayrıca bu tezlerin yıllar itibariyle artış göstermesi bu alana ilginin son dönemde arttığı şeklinde yorumlanabilmektedir. Yapılan bu tezler ayrıca aşağıda yer alan grafikteki şekliyle gruplandırılmaktadır.

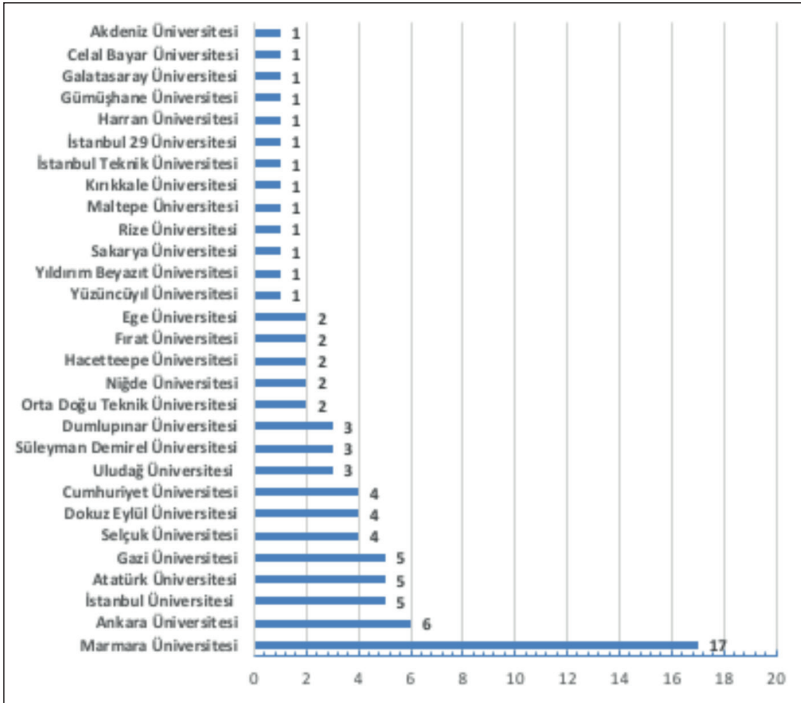

Grafik 2: Tezlerin Lisansüstü Durumuna Göre Dağılımı

Türkiye'deki lisansüstü tezlerinin genel toplamında yüksek lisans tezleri doktora tezlerine oranla fazladır. Bu grafikte de İbn Haldun hakkında yapılan lisansüstü tezlerin yüksek lisans derecesinde yoğunlaştığı görülmektedir.

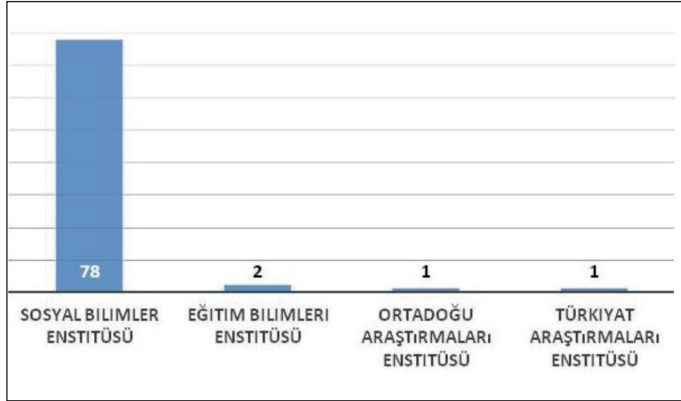
4.2. Tezlerin Üniversite ve Anabilim Dalına Göre Dağılımı

Tezlerin üniversiteler düzeyinde dağılımı aşağıdaki grafikte gösterilmektedir.

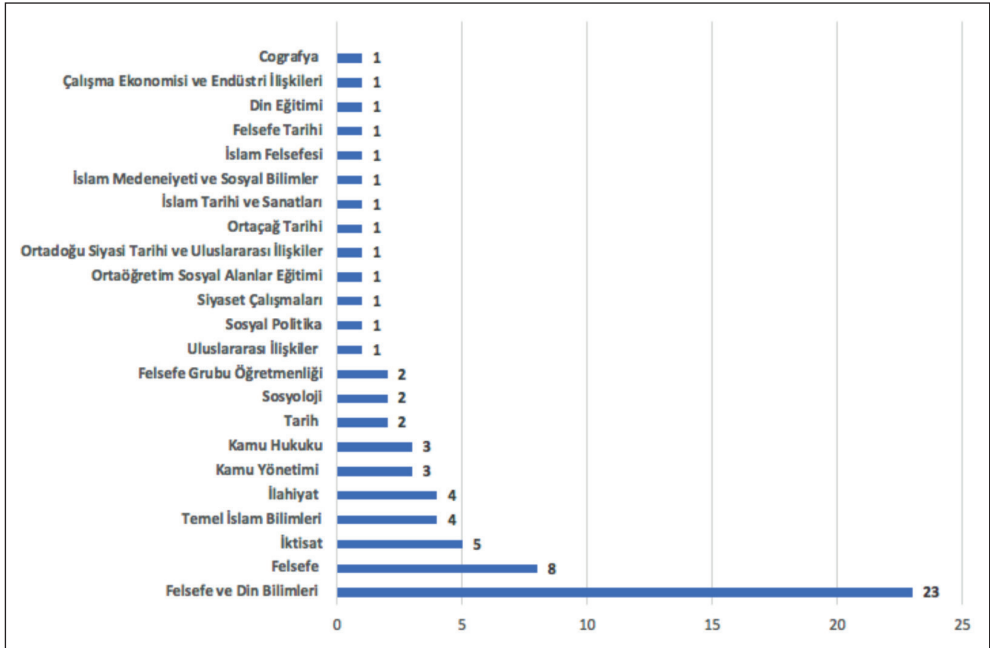
Grafik 3: Tezlerin Üniversitelere Göre Dağılımı

İbn Haldun hakkında en çok lisansüstü tez Marmara Üniversitesinde yapılmıştır. Bu oran diğer üniversitelere nispeten oldukça yüksektir. Bu üniversitede İbn Haldun üzerine özel çalışma yapıldığı sonucuna varılmaktadır. Tezlerin yapıldığı enstitülerin gruplandırıldığı grafik aşağıda yer almaktadır.

Grafik 4: Tezlerin Enstitülere Göre Dağılımı

Grafikte görüldüğü üzere en çok tez Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde gerçekleştirilmiştir. Bunun dışında başka enstitülerin de yer alması konunun çeşitliliğini görmek açısından önemlidir. Aşağıdaki grafikte tezler Anabilim dallarına göre sınıflandırılmaktadır.

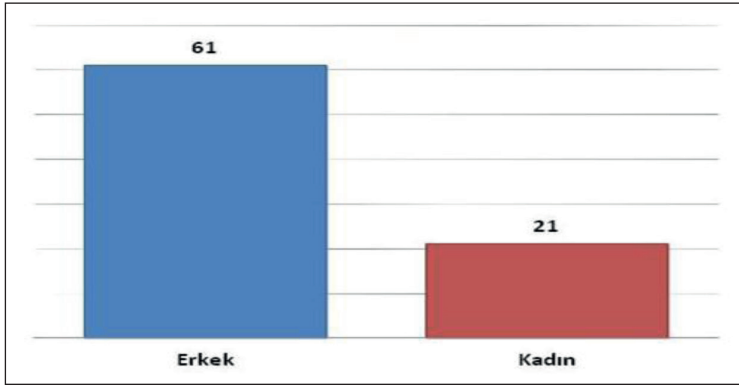

Grafik 5: Tezlerin Anabilim Dalına Göre Dağılımı

Toplamda ulaşılan 82 tezde gerek eski tarihli tezler olması gerekse erişim olmayan tezlerde belirtilmemesi sebebiyle bazı tezlerin anabilim dallarına erişilememiştir. Erişilen tezlerin anabilim dallarının sonuçlarına bakıldığında ise çeşitliliğin fazla olduğunu görmek mümkündür. Bunda çalışmanın başında da belirtildiği üzere İbn Haldun'un çeşitli alanlarda çalışmaları ortaya koyması etkilidir. Tüm bunların dışında en çok tezin Felsefe ve Din bilimleri alanında yazıldığı görülmektedir.

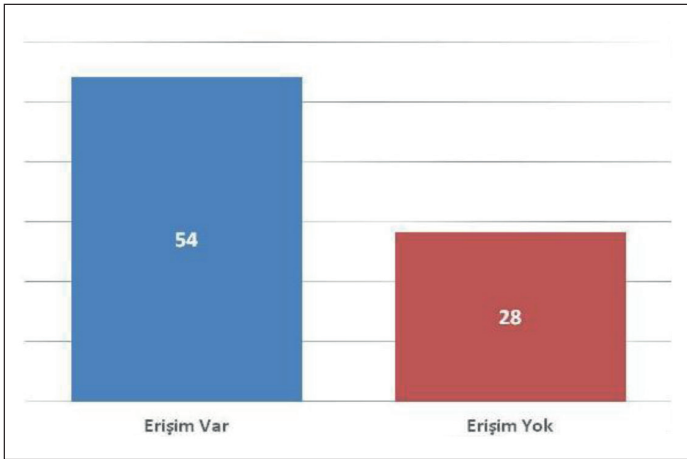
4.3. Yazarın Cinsiyetine ve Tezin Erişim Durumuna Göre Dağılım

Aşağıda yer alan grafikte tez yazarları cinsiyetlerine göre gruplandırılmaktadır.

Grafik 6: Yazarların Cinsiyetine Göre Dağılım

Tez çalışmalarında, bazı alan ve konular belli cinsiyetlerin yoğunlaştığı görülmektedir. Bu, alanın çekiciliği, zorluğu, güncelliği gibi faktörleri anlamak için önemlidir. İbn Haldun hakkında yapılan tezlere bakıldığında ise erkeklerin daha fazla olduğu görülmektedir. Ama bu oran akademik çalışmalarda genel sayı itibarıyla aynı olduğu için buradaki dağılımın orantılı olduğu düşünülmektedir. Aşağıda yer alan grafikte tezler, erişim durumlarına göre sınıflandırılmaktadır.

Grafik 7: Tezlerin Erişim Durumuna Göre Dağılım

Yukarıdaki grafikte yer alan dağılım, akademik çalışmalar için bir sonuç ifade etmese de yazarların çalışmalarını paylaşma noktasındaki tavırlarını görmek açısından önemlidir. Bu grafiğe göre çalışmalara büyük oranda erişim bulunmaktadır.

4.4. Tez Çalışmalarının Danışmanlarına ve Unvanlarına Göre Dağılımı

Yapılan tezlerin danışmanlara göre dağılımı aşağıdaki tabloda gösterilmektedir

Tablo 1: Tez Danışmanlarına Göre Dağılım

İsim	Sayı	İsim	Sayı
Ahmet Arslan	2	A. Nuri Yurdusev	1
Ali Coşkun	2	Abdurrahman Kurt	1
Bünyamin Duran	2	Abdülkerim Bahadır	1
Hanîfi Özcan	2	Alaeddin Dinç Alada	1
Necip Taylan	2	Ali Akdoğan	1
Nejdet Durak	2	Ali Durusoy	1
Remzi Demir	2	Ayhan Bıçak	1
Zeki Arslantürk	2	Birden Güngören Bulgan	1
Niyazi Öktem	1	Cahit Baltacı	1
Cemalettin Şahin	1	Said Öztürk	1
Emel Koç	1	Selçuk Mülayim	1
Erdal Tanas Karagöl	1	Serdar Sağlam	1
Erkan Akın	1	Süleyman Bolay	1
Esra Atalay	1	Şaban Haklı	1
Eyüp Bekiryazıcı	1	Şamil Dağcı	1
Fahrettin Olguner	1	Taner Demirkol	1
Fusun Üstel	1	Temel Yeşilyurt	1
Hasan Aslan	1	Tuncay Zorlu	1
Hayati Hökelekli	1	Vehbi Başer	1
Hilmi Karaağaç	1	Yasin Ceylan	1
Hülya F. Baykal	1	Yaşar Aydınli	1
Hüsamettin Yıldırım	1	Murat Ağarı	1
İbrahim Arslanoğlu	1	Murat Tımay	1
İsmail Çalışkan	1	Murtaza Korlaelçi	1
Kasım Şulul	1	Musa Taşdelen	1
Kasım Turhan	1	Mustafa Fayda	1
Kemal Sözen	1	Mümtaz'er Türköne	1
Kutsi Kahveci	1	Müslim Akdemir	1
Mehmet Bayrakdar	1	Rasim Yılmaz	1
Mehmet Bayyigit	1	Recai Doğan	1
Mehmet Cüneyt Kaya	1	Nevin Ergan (Güngör)	1
Mehmet Şakir Yılmaz	1	Nevzat Güldiken	1
Mehmet Zeki Aydı	1	Nuri Adıgüzel	1
Muhittin Macit	1	Osman Bilen	1
Osman Gazi Özgüdenli	1	Ömer Mahir Alper	1
Yusuf Balcı	1	Zekeriya Kitapçı	1

5. Tezlerin Konularına Göre Dağılımı

5.1. Anabilim Dallarına Göre Tez Konularının Dağılımı

5.1.1. Coğrafya Anabilim Dalında Yapılan alışmalar

(Belge, 2016)	Tez alışmasında İbn Haldun'un beşer coğrafya görüşlerine yer verilmektedir. Bu bağlamda, İbn Haldun'un Mukaddime isimli eseri ele alınmaktadır. Aynı zamanda İbn Haldun'un görüşleri kendisinden asırlar sonra ortaya çıkan modern coğrafyadaki görüşler ile mukayese edilmektedir.

5.1.2. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalında Yapılan alışmalar

(Yetim, 1994)	alışma Mukaddime 'deki devlet telakkisinin, devletin sosyal siyaset messeslerinin en büyüğü olması bakımından bir tahlili niteliğindedir. Çalışmanın yapıldığı dönemde Türkiye gündeminde yer alan konulara da değinilmektedir. Kalkınmada maddi-moral faktörlerin önem derecesi, asabiyetin kaybolup kaybolmadığı, cemiyetteki birlik ve czlme, zelleştirme ve faiz gibi konulara yer verilmektedir.

5.1.3. Din Eğitimi Bilim Dalında Yapılan alışmalar

(Gün, 2002)	alışma, İbn Haldun'un din eğitimi ile ilgili görüşlerinin ortaya konulması ve günümüz din eğitimcilerinin görüşleriyle mukayese edilebilmesine imkn sağlamak için yapılmıştır. Araştırmada, İbn Haldun'un din eğitimi ile ilgili görüşlerinden önce genel eğitim konularını ele alışı ve bu konudaki görüş ve nerileri ele alınmaktadır.

5.1.4. Felsefe Anabilim Dalında Yapılan alışmalar

(Odabaş, 1985)	YÖK Ulusal Tez Merkezi sisteminden tezin içeriğine ulaşılamamaktadır.
(Kahraman, 2002)	alışmada, İbn-i Haldun'un toplum ve siyaset felsefesinin ana temaları ele alınıp incelenmektedir. Toplum ve siyaset felsefesinin kendine özgü kavramları ortaya konularak İbn-i Haldun'un genel anlayışının tümüne nasıl yansıdağı belirtilmektedir.
(Avcı, 2008)	alışmada, Antikçağdan başlayan ve ilk tarihsel düzen olan dngselci anlayışın, Yahudilik ve Hıristiyanlıkla birlikte gelen insanın zamansallığı anlayışıyla tarihin anlam farklılaşmasına uğraması sonucu ortaya çıkan ilerlemeci anlayışın tarihsel seyri incelenmektedir. Bu inceleme için de kabul gören bu ilerlemeci görüşün gelişimi içerisinde devam ede gelen felsefi görüşlerin arasında tezat bir anlayış ve bilinçle hareket eden iki düşünürün, İbni Haldun ve G. Vico'nun, dönemlerinde kabul görmemiş olan eserleri ele alınmaktadır.
(şenol, 2009)	alışmanın amacı, İbn Haldun düşüncesinde tarih-umran ilişkisinin nasıl kurulduğunu anlamaktır. Beş bölüm ve Sonuç kısmından oluşan çalışmada, ele alınan tarihin ve umranın karşılıklı ilişkilerinin anlaşılmasına çalışılmakta, İbn Haldun düşüncesinde tarih ve umranın örtüşüp örtüşmediği sorgulanmaktadır.
(Karaca . , 2011)	Bu alışmada, İbn Haldun'un tarih anlayışı ve toplumun yasalarını keşfeden bir tarih bilimine katkısı incelenmektedir.

(Ergün, 2013)	Çalışmada öncelikle Cevdet Paşa'nın tarih yazıcılığındaki yerini tespit etmek için kendinden önceki tarih yazıcılığının temel ilkeleri ele alınmakta, bu çerçevede Cevdet Paşa'nın tarih tasavvuruyla İbn Haldun'un tarih tasavvuru arasındaki ilişki üzerinde durulmaktadır. Cevdet Paşa'nın tarih tasavvurunun temel unsurları ile bu tarih anlayışının somut yansımaları olarak onun devlet anlayışı incelenmektedir.
(Çal, 2014)	Çalışma, Mukaddime ve Hükümet Üzerine İki İnceleme'de yer alan politik görüşler arasındaki benzerlikleri anlamayı amaçlamaktadır. Özel mülkiyet ve emek kavramları bu çalışmada tartışılan temel kavramlardır.
(Coşkun, 2015)	Bu çalışmada, XVII. yüzyıl Osmanlı ve Batı Dünyası'nda iktidar-bilim/ilim ilişkisi karşılaştırmalı olarak incelenmektedir. Beş "yapı"cı faktöre, yani siyasi, hukuki, ekonomik, kültürel (bilim ve felsefe çalışmaları) ve toplumsal yapı bağlamında ele alınan söz konusu ilişki, gelenek-modernizm, kul-birey, Sünni İslam-merkantilizm, şer'i ve örfi hukuk-pozitif hukuk, din-felsefe, ilim-bilim ikiliklerin etrafında değerlendirilmektedir.
(Gezer, 1997) ¹	Çalışmada İbn Haldun ve Farabi'nin felsefi düşünceleri karşılaştırılarak incelenmektedir.
(Ertürk, 1998) ²	Çalışma, tarih alanında 'olayları anlatmak' biçiminde olan tarih yazıcılığı yerine, 'olayları düşünmek' ilkesine dayanan tarih felsefesinin tohumlarını atan, biri İslam dünyasında, diğeri Batı dünyasında iki felsefecinin görüşlerini temellendirme amacına dayanmaktadır.

5.1.5. Felsefe Grubu Öğretmenliği Anabilim Dalında Yapılan Çalışmalar

(Soylu, 2007)	Çalışmada, İbn Haldun genel bir perspektifle ele alınmaktadır. Çalışmada yer alan alt başlıklar şu şekildedir; İbn Haldun'un hayatı ve Mukaddime, İbn Haldun'un metodolojisi, İbn Haldun'da toplum anlayışı ve İbn Haldun'da devlet.
(Demircioğlu, 2013)	Çalışmada genel anlamda İbn Haldun'un insan düşüncesinin ve medeniyet algısının tanıtılması amaçlanmaktadır. Bu bağlamda İbn Haldun'un kendi eserleri ve özellikle Mukaddime temel kaynak olarak kullanılmaktadır.

5.1.6. Felsefe Tarihi Anabilim Dalında Yapılan Çalışmalar

(Kuyurtar, 1992)	Bu çalışmada İbni Haldun'un ahlak hakkındaki görüşlerini ortaya koymaya ve onun ahlaki görüşlerinin İslam'da ortaya çıkmış ahlak geleneklerinden hangisine bağlı olduğunu belirlemeye çalışılmaktadır.

5.1.7. Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

(Erdoğan, 2002)	Bu çalışmada, İbn Haldun'un toplum, sosyal yapı, sosyal değişim, devlet, politik tavırları içeren düşüncelerine işaret edilmekte; özellikle eğitim ile ilgili görüşleri üzerinde yoğunlaşılmaktadır.
(Gürbüz, 2002)	Çalışmada İbn Haldun'un Mukaddime isimli eserinde yer alan görüşleri değerlendirilmektedir. Bu çerçevede çalışmada İbn Haldun'un tarih ilmini tanımlamasına, tarihin gerçek amacının ne olduğuna ve umran ilmine değinilmektedir.

- 1 Gezer'in çalışması YÖK veri tabanında herhangi bir Anabilim dalı ile ilişkilendirilmemiştir. Bu çalışma tarafımızdan Felsefe Anabilim dalı bağlamında ele alınmıştır.
- 2 Ertürk'ün çalışması YÖK veri tabanında herhangi bir Anabilim dalı ile ilişkilendirilmemiştir. Bu çalışma tarafımızdan Felsefe Anabilim dalı bağlamında ele alınmıştır.

(Taşöz, 2003)	Çalışmanın amacı İbn Haldun' da toplum – bilgi ilişkilerinin incelenmesidir. Çalışma iki bölümden oluşmakta ve ikinci bölümde İbn Haldun' un bilgi ile bilgi – toplum ilişkileri anlayışı incelenmektedir.
(Akdemir, 2003)	Çalışma iki bölümden oluşmakta; ilk bölümde İslam filozoflarını konulan kısımlar yer almakta ve ikinci bölümde İbn Haldun'un din-felsefe ilişkisi ele alınmaktadır.
(Yılmaz B. , 2004)	Çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde İbn Haldun'un sosyolojik görüşlerine yer verilirken, ikinci bölümde İbn Haldun'un din-toplum ilişkisi hakkındaki görüşleri değerlendirilmektedir.
(Yer, 2004)	Bu çalışmada, birisi XI. diğeri XIV. yüzyılda yaşamış olan iki önemli düşünür Gazzâlî ve İbn Haldun'da din sosyolojisi açasından din-devlet ilişkisi sorunu karşılaştırmalı olarak incelenmektedir.
(Yılmaz Z. , 2006)	Çalışma, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında İbn Haldun'un hayatı ve eserleri, yetiştiği kültürel ortam ele alınmaktadır. Birinci bölüm, 'İbn Haldun'un Düşünce Yapısı' ismini taşımaktadır. İkinci bölümde ise İbn Haldun'un felsefe ve tasavvufa yaptığı eleştiriler ve tutarlılığı ele alınmaktadır.
(Yüksel, 2006)	Araştırma iki bölümden oluşmakta olup, birinci bölümünde öncelikle lider ve karizma kavramları tanımlanmaya çalışılmaktadır. Ayrıca karizmatik liderin şahsi özellikleri, sosyal-psikoloji disiplini içerisinde vurgulanmaktadır. Yine bu bölüm içerisinde genel geçer liderlik teorileri incelenmiş, bunlar ikisi doğudan, ikisi batıdan büyük siyaset kuramcıları olmak üzere Farabi, İbn Haldun, Machiavelli ve Max Weber'in siyasi liderlik teorileri ile sınırlı tutulmuştur. İkinci bölümde tezin ana konusu olarak, Hz. Ömer ve onun karizmatik liderliği ele alınmıştır.
(Ev, 2007)	Beş bölümden oluşan çalışmanın giriş bölümünde İbn Haldun'un hayatı, eserleri ve onun eğitim ve öğretim ile ilgili görüşüne kısaca yer verilmektedir. İlerleyen bölümlerde İbn Haldun'un eğitim konusundaki görüşleri ortaya konmaktadır.
(Ekinci, 2008)	Araştırmada, İbn Haldun'un adalet fikrini ortaya koymaya çalışılmaktadır. Araştırmada başta İbn Haldun'un Mukaddime'si olmak üzere diğer eserlerinden de yola çıkarak adalet anlayışını tetkik edilmektedir.
(Süngü, 2009)	Bu çalışmadaki amaç, İbn Haldun'un eğitim görüşlerinde İslâm filozoflarından ne derece etkilendiğini ortaya koymak ve bu görüşleri günümüz eğitim akımlarıyla mukayese ederek bu bilgiler işığında onun eğitim felsefesinin bir değerlendirmesini yapmaktır.
(Yılmaz ř. ř., 2009)	Çalışmada, eskimeyen ve birçok batılı düşünürün ilham kaynağı olan İbn-i Haldun'u ve onun tarihsel vakialara getirdiği nedensel izahları irdelenmektedir. İbn-i Haldun'un tarihte olmuş olan, olmakta olan ve olması muhtemel olan vakialar karşısında nedensel bağıntılı nasıl kurduğunu, sosyal bilimler için önerdiği eskimeyen metodolojisini ve daha önemlisi bilimsel aklın oluşabilmesi için olmazsa olmazların neler olduğunu sorgulamaya çalışılmaktadır.
(Evginer, 2010)	Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın dördüncü bölümünde Doğu'dan İbn Rüşd, Farabi, İbn Haldun, Gazali ve İbn Arabî'nin rüya görüşleri ile Batı'dan Freud, Jung, Adler ve Fromm'un rüya üzerine olan eserleri ve düşünceleri incelenmektedir.
(Güden, 2010)	Çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, İbn Haldun'un Otorite Anlayışının Temel Kavramları, ikinci bölüm ise İbn Haldun'da Siyasi Otorite başlıklarını taşımaktadır.

(Erdem, 2011)	Bu çalışmada İbn Haldun'un iktisadi düşüncelerinin din ile olan ilişkisi açıklanmaya çalışılmaktadır. Çalışmada öncelikle İbn Haldun'un kim olduğu açıklanmaktadır. Sonrasında iktisat biliminin tarihi devirler içerisinde gelişimi ve din ile etkileşimi izah edildikten sonra İbn Haldun'un iktisadi görüşleri ve bunların din ile etkileşimi açıklanmaya çalışılmaktadır.
(Közleme, 2012)	İbn Haldun'un ve Mary Douglas'ın yemek teorileri çerçevesinde ele alınan bu çalışmada, tarihi seyir içerisinde dünyanın en büyük mutfaklarından biri haline gelmiş olan Anadolu Türk mutfak kültürünün din ile ilişkisi incelenmektedir.
(Tortuk, 2012)	Çalışmanın amacı, sosyoloji ve tarih felsefesinin kurucusu ünlü İslâm filozofu İbn Haldun'un, siyaset ve devlet felsefesine dair görüşlerinin Osmanlı düşüncesindeki yansımalarını tespit etmektir. Bu amaçla çalışma, Osmanlı düşünürlerinden İbn Haldun'un en çok etkisinin görüldüğü Kâtip Çelebi, Naîmâ ve Ahmet Cevdet Paşa düşünceleriyle sınırlandırılmıştır.
(Taşkın, 2013)	Bu çalışmada, İbn-i Haldun'un geliştirdiği yedi iklim teorisinden yola çıkılarak, coğrafyanın insan ve toplum faaliyetlerine etkisi incelenmektedir.
(Barışan, 2013)	Bu çalışmada Mukaddime'nin, ancak kendi bağlamında değerlendirilerek daha iyi anlaşılabilmesine işaret etmek adına, Mukaddimeyi genel olarak İslam düşüncesinin çeşitli dallarına nispetle ele almak üzere bir çerçeve çizilmektedir. Bu açıdan yine Mukaddime müellifinin değindiği alanlarla ilişkisi sorgulanmak istenmektedir.
(Kadioğlu, 2014)	Çalışmada, Platon ve İbn-i Haldun'da devletin güvenliği problemi incelenmektedir.
(Kalyoncu, 2015)	Çalışmada, İbn Haldun'un, kurucusu olduğu Umran ilminin dayandığı bilgi kuramı üzerinde durulmaktadır. Bu çalışmada, Umran ilminin yöntemi, kullandığı temel kavramlar ve bunlar aracılığıyla İbn Haldun'un tarih, toplum ve bilgi konularını yorumlaması ile ispatlamaya çalışılmaktadır.
(Ünalır, 2015)	Çalışmada İbn Haldun'un ve Thomas Hobbes'un geliştirdikleri siyaset felsefelerindeki devlet anlayışı karşılaştırılmaktadır.
(İrğat, 2015)	İbn Haldun'a ait kavramsal çerçeve ve metodolojinin, tarihselcilik düşüncesi bakımından analiz edildiği bu çalışmada, bir yandan İbn Haldun'a ait tarihselci bakışın genel özellikleri; diğer yandan da İbn Haldun'un, Batı kaynaklı bu düşüncüyü hangi yönleriyle etkilediği konusunda tespitler yapılmaktadır.
(Dursun, 1998) ³	Bu araştırmada, İbn Haldun'un, felsefe ve din değerlendirmeleri incelenmeye çalışılmaktadır. İbn Haldun'un Mukaddime'de izlediği metod esas alınarak tarih, daha sonra umran ilmi araştırılmaktadır. Tarih ve umranı ele alırken, onların din ve felsefeyle ilişkileri belirtilmeye çalışılmaktadır.

5.1.8. İktisat Anabilim Dalında Yapılan Çalışmalar

(Söğütü, 1995)	Çalışmada İbn Haldun'un devlet ve ekonomi hakkındaki görüşlerine yer verilmekte ve güncel iktisadi düşüncelerle karşılaştırılmaktadır.
(Sadoğlu, 1995)	Çalışmanın amacı, İbn Haldun'un Mukaddime adlı eserinde ortaya koyduğu sosyo-ekonomik değişme teorisini sistematik bir bütün haline getirerek temel dinamiklerini ve niteliğini belirlemektir.

3 Dursun'un çalışması YÖK veri tabanında herhangi bir Anabilim dalı ile ilişkilendirilmemiştir. Bu çalışma tarafımızdan Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim dalı bağlamında ele alınmıştır.

(Yıldırım E., 2006)	Bu alıřmada, İbn Haldun'un iktisadi ve mali dūřuncelerinin analizi yapılmaya çalıřılmaktadır. Eserinde dađınık bir řekilde yer alan iktisadi ve mali dūřunceler, bu çalıřmada derli toplu bir řekilde sunulmakta, iktisadi dūřunceleri ile kendisinden sonra gelen iktisatılırların dūřunceleri arasında karřılařtırmalar yapılmakta, bu yolla dūřuncelerindeki iktisadilik boyutu ve öncü konumunun daha iyi gōsterilmesi hedeflenmektedir.
(Alkan Y., 2014)	Bu çalışmada kapitalizm-ōncesi, kapitalizm ve kapitalizm-sonrası dōnemlerde toplumlarda sosyo-kōltürel yapı ile politik ve ekonomik yapının ilişkilerini ele alınmaktadır. Çalışmada daha fazla İbn Haldun, Karl Marx, Emile Durkheim, Max Weber, Jürgen Habermas ve Anthony Giddens gibi bilim insanlarının din, toplum, siyaset ve ekonomi arasında keşfettikleri ilişkileri verilmektedir.
(Aydın, 2015)	alışma altı başlıktan oluşmaktadır. Çalışmanın altıncı bōlümünde İbn Haldun'un iktisadi gōrūřleri ele alınmaktadır.

5.1.9. İlahiyat Anabilim Dalında Yapılan alışmalar

(Günay, 1984)	alışma sekiz bōlümde oluşmaktadır. Bōlüm başlıkları şu şekildedir; "Din Sosyolojisi Bir Bilim midir?", "İslamiyet ve Din Sosyolojisi", "Bir Din Sosyolojisi Öncüsü: İbn Haldun", "Ansiklopedik Bir Din Sosyolojisi Eseri: Mukaddime", "İbn Haldun'un Sosyolojisinin Temel Kavramları", "Mukaddime'de Statik ve Strüktürel Din Sosyolojisi", "Mukaddime' de Dinamik ve Fonksiyonel Din Sosyolojisi" ve "Sonuç".
(Hacıbrahimoğlu, 2002)	İbn Haldun ve Robin George Collingwood'un ele aldıkları tarih felsefesinin bazı problemlerini araştırma konusu yapılan çalışmada, üç bōlüm bulunmaktadır. Çalışmada yöntem olarak, önce tarih felsefesinde kullanılmış oldukları temel kavramlar incelenmekte, ardından yöntem sorunları ele alınmakta, son olarak da tarih felsefesi ile ilgili bazı problemleri araştırılmaktadır.
(Yıldırım Ö. A., 2005)	İlimler tasnifi, kendilerinden önceki kadim ilimlerin varisleri olan seleflerinin gündemlerini iřgal ettiđi gibi Müslüman dūřünürlerin de orta çağlarda yoğun bir řekilde gündemlerini iřgal etmiř, hemen her dūřünür bu konuya deđinmiřtir. İbn Haldun'da bu konuya ilgi gōstermiř ve Mukaddime'nin son bōlümünde bu konuya yer ayırmıřtır. Çalıřma da bu konuya ehemmiyet verilerek, İbn Haldun'un epistemolojisinin ipuçlarını, din-felsefe iliřkisini nasıl kurduđunu ve bu çok yönlü dūřünürün felsefe karřısındaki tutumu deđerlendirilmektedir.
(Osmanoğlu, 2011)	Ortaçađ siyaset felsefesinde adalet özömlmeleri üzerine kaleme alınmış bu tez adalet kavramını ahlaki, siyasi ve hukuki bir kavram olarak tartışan Hristiyan ve İslam filozoflarının adalet teorilerine odaklanmaktadır. Çalışmanın dōrdüncü bōlümünde Kindi, Ebu Bekir Razi, Fārâbi, İbn Miskeveyh, İbn Sinâ, İbn Rūřd, Nasiruddin Tusî, Gazâli, Maverdi ve İbn Haldun gibi İslam filozoflarının adalet teorileri değerlendirilmektedir.
(Beyhan, 1996) ⁴	Bu alışma, İbn Haldun'un kişilik teorisini; özgün bir şekilde ortaya koymayı ve ađdař gōrūřlerle karşılaştırarak din psikolojisi bağlamında ilgiye sunmayı hedeflemektedir. Araştırma giriş ve iki ana bōlümde oluşmaktadır. Giriř bōlümünde araştırmanın problemi, önemi, sınırları ve metoduna değinilerek konuya yaklaşımın teorisi oluşturulmaktadır. I. Bōlümde; İbn Haldun'un hayatı ve bilimsel kişiliği araştırmayı da ilgilendiren yönleriyle tanıtılmaktadır, Tarih ve Psikoloji, Kiřilik Psikolojisi kavramları teorik olarak incelenmektedir. II. Bōlüm de ise İbn Haldun'un kişilik teorisini ortaya konmakta, ađdař gōrūřlerle ilişkilendirilmekte ve yorumlaması yapılmaktadır.

4 Beyhan'ın alışması YÖK veri tabanında herhangi bir Anabilim dalı ile ilişkilendirilmemiştir. Bu alışma tarafımızdan İlahiyat Anabilim dalı bağlamında ele alınmıştır.

5.1.10. İslam Felsefesi Anabilim Dalında Yapılan Çalışmalar

(Tokul, 1986)	Çalışma, İbn Haldun'un felsefenin önemli sistematik problemlerine bakış tarzını, değerlendirmelerini, meşşai felsefe temsilcilerine yönelttiği tenkitlerini ve sonuç olarak da felsefeye karşı tavır ve yaklaşımını tespit etmeyi çalışmaktadır.

5.1.11. İslam Medeniyeti ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalında Yapılan Çalışmalar

(Yıldırım Y., 1990)	Çalışma giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde İbn Haldun'un hayatı ve eserleri tanıtılmaktadır. Birinci bölümde İbn Haldun'un tarihçiliği ve metodu, ikinci bölümde ise umran teorisi ele alınmaktadır.
(Yıldırım Y., 1998) ⁵	Çalışmanın ana hedefi, İbn Haldun'un bedevi hayat tarzını çok yönlü ele almakla birlikte öncelikle siyasi tarih yönünden inceleyip bazı sonuçlara vardığını ortaya koymaktır.

5.1.12. İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalında Yapılan Çalışmalar

(Denek, 2007)	Bu çalışmada, İbn Haldun'un Mukaddime'si esas alınarak hilâfet, vezaret, adli, mali, askeri, dil, eğitim – öğretim, şehir hayatı ve ticaret gibi belli başlı İslam kurumları muhtasar bir şekilde tasvir edilmeye çalışılmaktadır.

5.1.13. Kamu Hukuku Anabilim Dalında Yapılan Çalışmalar

(Sır, 2004)	İki bölümden oluşan çalışmada İbn Haldun'un hayatı ve devlet-siyaset hakkındaki görüşleri yer almaktadır.
(Er E., 2016)	Bu tezde "İbn Haldun'un görüşleri ışığında toplumlar nasıl ve neden egemenlik oluşturur, devlet kurar ve hukuk düzenleri tasarlar?" gibi sorular yanıtlanmaya çalışılmaktadır.
(Okatan, 2016)	İbn Haldun Hukuk Sosyolojisi bağlamında kabul edebileceğimiz görüşlerini, toplumun değişen dinamiklerinin devlete, hukuka ve siyasi yaşama etkilerinden yola çıkarak ortaya atmıştır. Bu çalışmada, İbn Haldun'un hukuk sosyolojisine olan katkılarını irdelemektedir.

5.1.14. Kamu Yönetimi Anabilim Dalında Yapılan Çalışmalar

(Güler, 2006)	Bu araştırmanın amacı, Tanzimat'ın ilk yıllarından başlayarak II. Meşrutiyet'e kadar uzanan süreç içerisinde Osmanlı aydınlarının "medeniyet" algı ve kavramsallaştırmalarının geçirmiş olduğu değişimi ortaya çıkarmaktır. "Medeniyet" kavramının işaret ettiği Avrupa ile Osmanlı dünyası arasında yapılan karşılaştırmalar, devletin bekâsi, Osmanlı aydınlarının İbn Haldun'u yorumlama çabaları ile Osmanlı aydınlarının içinde buldukları psikolojik ortam ve Osmanlı aydınlarının kendi kendilerine yaptıkları özelleştiriler bu çalışmada üzerinde durulan konular arasındadır.
(Korkusuz, 2010)	Beş bölümden oluşan çalışmada İbn Haldun'un "asabiye modeli" üzerinden değerlendirme yapılmaktadır.
(Er M., 2016)	Bu çalışmada, yönetim tarzının İslami ve yahut seküler anlayışta olabilirliğine karşı durmadan, aklı ön planda tutan siyasi otoritenin devlete olan etkileri İbn Haldun perspektifinden değerlendirilmektedir.

5 Yıldırım'ın çalışması YÖK veri tabanında herhangi bir Anabilim dalı ile ilişkilendirilmemiştir. Bu çalışma tarafımızdan İslam Medeniyeti ve Sosyal Bilimler Anabilim dalı bağlamında ele alınmıştır.

5.1.15. Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalında Yapılan Çalışmalar

(Demirkol, 2000)	İbn Haldun, İslâmi söylem içinde kalmak şartıyla, ona zıt düşmeden ve onunla uyuşmaya girme endişesine kapılmadan tüm düşüncelerini günümüz pozitivist ve akılcı bilimsel yaklaşımlara yakın bir şekilde savunan orijinal bir düşünür olarak anlatılmaya çalışılmaktadır.

5.1.16. Ortadoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında Yapılan Çalışmalar

(Say, 2011)	Düşünce tarihinin önemli isimlerinden İbn Haldûn'un (1332-1406) Uluslararası ilişkileri etkileyen unsurlara ilişkin görüşlerini Uluslararası ilişkiler disiplini çerçevesinde değerlendirmeyi hedefleyen bu çalışma, aynı zamanda, düşünürün yaklaşımlarının söz konusu disiplin açısından teorik bir katkı anlamına gelip gelmediğini tartışma amacını da taşımaktadır.

5.1.17. Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalında Yapılan Çalışmalar

(Atmaca, 2001)	Çalışmada, İbn Haldun ve Francis Bacon'a göre, yöntem ve önyargı değerlendirilmekte ve araştırmanın objektif olabilmesi için, bilim adamının her türlü duygusal eğilimden ve önyargıdan uzak durması gerekir sonucuna ulaşılmaktadır.

5.1.18. Siyaset Çalışmaları Anabilim Dalında Yapılan Çalışmalar

(Kurçan, 2014)	Bu tez çalışmasında iki düşünürün yani İbni Haldun ve Thomas Hobbes'un devlet anlayışları kendi şaheser kitapları üzerinden incelenip değerlendirilmektedir.
(Alkan H. , 1994) ⁶	Temel bir siyasal kavram olan otorite olgusunu merkeze alarak, İslam siyasi düşüncesinin ilgili kavram çevresinde sunduğu yaklaşımlar analiz edilmeye çalışılmaktadır. Çalışmada İbn Haldun'un konuyla ilgili görüşlerine yer verilmektedir.

5.1.19. Sosyal Politika Anabilim Dalında Yapılan Çalışmalar

(Mutlucan, 2014)	Bu çalışmada 14. yüzyılda yaşamış olan İbn Haldun'un iktisadi düşüncelerinin din ile olan ilişkisi açıklanmaya çalışılmaktadır.
(Demirkol, 1994) ⁷	YÖK Ulusal Tez Merkezi sisteminden tezin içeriğine ulaşılamadığı için sağlıklı bir veri elde edilememiştir.

5.1.20. Sosyoloji Anabilim Dalında Yapılan Çalışmalar

(Korkmaz, 1995) ⁸	Çalışmanın giriş bölümünde İbn Haldun'un hayatı, eserleri ve metodu ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Çalışmanın ana başlığı olan "Kavramlar" başlığı altında ise Mukaddime'de yer alan kavramlar ayrı başlıklar halinde ele alınmaktadır.
(Gürhan, 1996) ⁹	Çalışmada İbn Haldun'un siyaset teorisi irdelenmekte ve bu teori üzerinden sosyolojik bir anlamlandırma yapılmaya çalışılmaktadır.

6 Alkan'ın çalışması YÖK veri tabanında herhangi bir Anabilim dalı ile ilişkilendirilmemiştir. Bu çalışma tarafımızdan Siyaset Çalışmaları Anabilim dalı bağlamında ele alınmıştır.

7 Demirkol'un çalışması YÖK veri tabanında herhangi bir Anabilim dalı ile ilişkilendirilmemiştir. Bu çalışma tarafımızdan Sosyal Politika Anabilim dalı bağlamında ele alınmıştır.

8 Korkmaz'ın çalışması YÖK veri tabanında herhangi bir Anabilim dalı ile ilişkilendirilmemiştir. Bu çalışma tarafımızdan Sosyoloji Anabilim dalı bağlamında ele alınmıştır.

9 Gürhan'ın çalışması YÖK veri tabanında herhangi bir Anabilim dalı ile ilişkilendirilmemiştir. Bu çalışma tarafımızdan Sosyoloji Anabilim dalı bağlamında ele alınmıştır.

(Yurtçul, 1999) ¹⁰	Bu çalışmada, İbn Haldun'un toplum, toplumsal yapı, toplumsal değişme, yöntem, ekonomi, tarih, coğrafya, din, devlet ve siyasi tavırlar konusundaki görüşlerine değinilirken; ağırlıklı olarak eğitim sosyolojisi alanındaki görüşleri işlenmektedir.
(Olgun, 1999) ¹¹	Bu çalışmada İbn Haldun ile Sorokin'in sosyal değişme teorilerini incelenerek benzerlikler bulunmaya çalışılmaktadır.
(Seven, 2001) ¹²	Tezin giriş bölümünde İbn Haldun'un hayatı, onu etkileyen kültürel çevre ve eserleri hakkında bilgi verilirken; ikinci bölümde, toplum yapısı, şehirleşme ve mimari; üçüncü ve son bölümde ise meslek grupları ve sanat konusu üzerinde durulmaktadır.
(Yazgan, 2006)	Tez çalışmasında, 'Toplumsal Yapı' kavramından hareketle İbn Haldun'un eseri Mukaddimede yer alan ve ilk defa kendisinin keşfettiğini belirttiği "İlmi Umran" teorisi temel alınarak, Batıdaki toplumsal yapı teorileri ve İslam düşünürlerinden Farabi ve Yusuf Has Hacib'in toplum teorileri incelenmektedir.
(Şen, 2010)	Bu çalışmada, İbn Haldun'un şehir ve medeniyet konularındaki düşünce ve değerlendirmeleri araştırılmaktadır.

5.1.21. Tarih Anabilim Dalında Yapılan Çalışmalar

(Alkan H. , 2010)	Bu çalışma, tarih alanında "olayları anlatmak" biçiminde olan tarih yazıcılığı yerine, "olayların nedenlerini düşünmek" ilkesine dayanan tarih felsefesinin tohumlarını atan İbn Haldun ile yirminci yüzyılın önemli tarihçilerinden olan ve uygarlıklar incelemesi ile günümüz dünyasında önemli bir yeri olan Arnold Toynbee'nin tarih görüşlerini karşılaştırmaktadır.
(Ünal M. E., 2016)	Çalışmanın temel konusu İbn Haldun'un tarih, devlet ve toplum nazariyelerinin Osmanlı tarih ve siyasetname müellifleri üzerindeki tesirini araştırmak ve bununla bağlantılı olarak Osmanlı'da bir tarih felsefesinden bahsetmenin mümkün olup olmadığını ortaya koymaktır.
(Parlatan, 1994)	YÖK Ulusal Tez Merkezi sisteminden tezin içeriğine ulaşılamadığı için sağlıklı bir veri elde edilememiştir.

5.1.22. Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında Yapılan Çalışmalar

(Kuşgöz, 2007)	Çalışmada, İbn-i Haldun'un tefsire ve Kur'an ilimlerine bakışı incelenmektedir.
(Hacibekiroğlu, 2008)	Çalışma, dört bölümden oluşmakta, İbn Haldun'la ilgili bilgiler giriş bölümünde yer almaktadır. İlerleyen bölümlerde kelimeler ilmi ve İbn Haldun'un kelimelere yaklaşımı ele alınmaktadır.
(Bayder, 2010)	Bu çalışma, İbn Haldun'un usul-i fıkıh görüşleri ile birtakım furû' ve ayrıca mekâsîd, hilafiyât gibi konulardaki fikirlerini ele almaktadır.
(Atalay, 2016)	Çalışmanın amacı İslam dünyasındaki, birçok yönüyle de Müslümanlara özgü olan, devlet başkanlığı meselesini İbn Haldun'un gözüyle tekrar ele almaktır.

5.1.23. Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında Yapılan Çalışmalar

(Yücekaya, 2014)	Çalışmada, İbn-i Haldun'un hanedanların yükselişi ve düşüşlerine dair görüşlerinin, günümüz uluslararası ilişkiler çalışmalarında da geçerli olduğu öne sürülmektedir.

10 Yurtçul'un çalışması YÖK veri tabanında herhangi bir Anabilim dalı ile ilişkilendirilmemiştir. Bu çalışma tarafımızdan Sosyoloji Anabilim dalı bağlamında ele alınmıştır.

11 Olgun'un çalışması YÖK veri tabanında herhangi bir Anabilim dalı ile ilişkilendirilmemiştir. Bu çalışma tarafımızdan Sosyoloji Anabilim dalı bağlamında ele alınmıştır.

12 Seven'in çalışması YÖK veri tabanında herhangi bir Anabilim dalı ile ilişkilendirilmemiştir. Bu çalışma tarafımızdan Sosyoloji Anabilim dalı bağlamında ele alınmıştır.

5.2. İbn Haldun Hakkında Yapılan Lisansüstü Tezlerin Genel Değerlendirilmesi

Tez	Yazar	Başlık	Anabilim dalı
Yüksek Lisans	(Akdemir, 2003)	İbn Haldun'da Din - Felsefe İlişkisi	Felsefe ve Din Bilimleri
Yüksek Lisans	(Alkan H. , 1994)	Karşılaştırılmalı Olarak İslam Siyasi Düşüncesinde Otorite Kavramı	Sistemde bilgi bulunmamaktadır.
Yüksek Lisans	(Alkan H. , 2010)	İbn Haldun İle Arnold Toynbee'nin Tarih Görüşlerinin Karşılaştırılması	Tarih
Yüksek Lisans	(Alkan Y. , 2014)	Kapitalist Öncesi Ve Sonrası Dönemde Sosyal Yapı-Ekonomik Yapı İlişkisi	İktisat
Yüksek Lisans	(Atalay, 2016)	Siyasî ve İtikadî Yönleriyle İbn Haldun'da Hilafet Ve İmamet Meselesi	Temel İslam Bilimleri
Yüksek Lisans	(Atmaca, 2001)	İbni Haldun Ve Francis Bacon`Da Yöntem Ve Önyargı	Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi
Yüksek Lisans	(Avcı, 2008)	İbni Haldun Ve G. Vico Karşılaştırmasında Doğalcı Ve Tinselci Tarih Felsefesi	Felsefe
Yüksek Lisans	(Aydın, 2015)	İbn Haldun'un Toplumsal Ve İktisadi Görüşleri	İktisat
Doktora	(Barışan, 2013)	İbn Haldun'un İslam Düşüncesindeki Arka Planı Ve Mukaddimenin İlimler Tasnifindeki Yeri	Felsefe ve Din Bilimleri
Yüksek Lisans	(Bayder, 2010)	İbn Haldun'un İslam Hukuku İle İlgili Görüşleri	Temel İslam Bilimleri
Yüksek Lisans	(Belge, 2016)	Bir Beşerî Coğrafyacı Olarak İbn Haldun	Coğrafya
Yüksek Lisans	(Beyhan, 1996)	İbn Haldun'da Kişilik Teorisi (Sosyal-Psikolojik Bir Yaklaşım)	Sistemde bilgi bulunmamaktadır.
Doktora	(Coşkun, 2015)	XVII. Yüzyıl Osmanlı Ve Batı Dünyası'nda İktidar-Bilim/İlim İlişkisinin Karşılaştırılması	Felsefe
Yüksek Lisans	(Çal, 2014)	İbn Haldun, John Locke: Toplum Hakkında Politik Bir Yorum-Özel Mülkiyete Bir Yol	Felsefe
Doktora	(Demircioğlu, 2013)	İbn Haldun'un İnsan Düşüncesi Ve Medeniyet Algısı	Felsefe Grubu Öğretmenliği
Doktora	(Demirkol, 2000)	İbn Haldun'da Bilim Ve Devlet Anlayışı	Ortaçağ Tarihi
Yüksek Lisans	(Demirkol, 1994)	İbn Haldun`Da Bilim Ve Devlet	Sistemde bilgi bulunmamaktadır.
Yüksek Lisans	(Denek, 2007)	İbn Haldun'un(1332-1406) `Mukaddime' Sine Göre İslam Kurumları Tarihi	İslam Tarihi ve Sanatları
Yüksek Lisans	(Dursun, 1998)	İbn Haldun'da Felsefe Ve Din Değerlendirmeleri	Sistemde bilgi bulunmamaktadır.
Yüksek Lisans	(Ekinci, 2008)	İbn Haldun'da Adalet Anlayışı	Felsefe ve Din Bilimleri
Yüksek Lisans	(Er E. , 2016)	İbn Haldun'un Asabiyye Kuramına Göre Devletleşme Sürecinde Hukukun Yeri	Kamu Hukuku

Yüksek Lisans	(Er M. , 2016)	İslam Siyasal Düşüncesinde İbn-İ Haldun	Kamu Yönetimi
Yüksek Lisans	(Erdem, 2011)	İbn Haldun'da Din-İktisat İlişkisi	Felsefe ve Din Bilimleri
Yüksek Lisans	(Erdoğan, 2002)	İbn Haldun'un Eğitim Anlayışı	Felsefe ve Din Bilimleri
Yüksek Lisans	(Ergün, 2013)	Ahmed Cevdet Paşa'nın Tarih Tasavvuru	Felsefe
Yüksek Lisans	(Ertürk, 1998)	Tarih Felsefesinde İbn Haldun Ve Vico	Sistemde bilgi bulunmamaktadır.
Doktora	(Ev, 2007)	İbn Haldun'un Eğitim Görüşü	Felsefe ve Din Bilimleri
Yüksek Lisans	(Evginer, 2010)	Psikolojik Ve Dini Bir Fenomen Olarak Rüya	Felsefe ve Din Bilimleri
Yüksek Lisans	(Gezer, 1997)	Farabi Ve İbni Haldun`Da Erdemli Olmayan Toplum Öğretisi	Sistemde bilgi bulunmamaktadır.
Yüksek Lisans	(Güden, 2010)	İbn Haldun'un Mukaddimesi Bağlamında Siyasî Otorite	Felsefe ve Din Bilimleri
Doktora	(Güler, 2006)	Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e "Medeniyet" Anlayışının Evrimi	Kamu Yönetimi
Yüksek Lisans	(Gün, 2002)	İbn Haldun`Un Mukaddime`deki Din Eğitimi İle İlgili Görüşleri	Din Eğitimi
Doktora	(Günay, 1984)	İslam Dünyasında Bir Din Sosyolojisi Öncüsü: İbn Haldun (1332-1406)	İlahiyat
Yüksek Lisans	(Gürbüz, 2002)	İbn Haldun`Da Tarih Felsefesi	Felsefe ve Din Bilimleri
Yüksek Lisans	(Gürhan, 1996)	İbn Haldun'un Siyaset Teorisi Üzerine Sosyolojik Bir Çalışma	Sistemde bilgi bulunmamaktadır.
Yüksek Lisans	(Hacıbekiroğlu, 2008)	İbn Haldun'un Kelâmcılığı	Temel İslam Bilimleri
Yüksek Lisans	(Hacıbrahimoğlu, 2002)	Collingwood Ve İbn Haldun`Un Ele Aldığı Tarih Felsefesinin Bazı Problemleri	İlahiyat
Doktora	(İrğat, 2015)	Tarihselcilik Düşüncesi Bakımından İbn Haldun	Felsefe ve Din Bilimleri
Yüksek Lisans	(Kadioğlu, 2014)	Platon Ve İbn-İ Haldun'da Devletin Güvenliği Problemi	Felsefe ve Din Bilimleri
Yüksek Lisans	(Kahraman, 2002)	İbn-İ Haldun`Da Toplum Ve Siyaset Felsefesi	Felsefe
Yüksek Lisans	(Kalyoncu, 2015)	İbn Haldun'un Yorum Kuramı	Felsefe ve Din Bilimleri
Yüksek Lisans	(Karaca Ç., 2011)	İbn Haldun'un Mukaddime'sinde Toplumun Yasalarını Keşfeden Bir Düşünce Etkinliği Olarak Tarih	Felsefe
Yüksek Lisans	(Korkmaz, 1995)	İbn Haldun'da Sosyolojik Kavramlar	Sistemde bilgi bulunmamaktadır.

Doktora	(Korkusuz, 2010)	1980 Sonrası Milliyetçilik Akımlarının İbn-İ Haldun'un Asabiye Modeli Bağlamında Değerlendirilmesi	Kamu Yönetimi
Yüksek Lisans	(Kurğan, 2014)	Mukaddime'de Ve Leviathan'da Devlet Anlayışı	Siyaset Çalışmaları
Yüksek Lisans	(Kuyurtar, 1992)	İbni Haldun'un Ahlak Hakkında Görüşleri	Felsefe Tarihi
Yüksek Lisans	(Kuşgöz, 2007)	İbn-İ Haldun'un Kur'an Ve Tefsir Anlayışı	Temel İslam Bilimleri
Doktora	(Közleme, 2012)	Türk Mutfak Kültürü Ve Din	Felsefe ve Din Bilimleri
Yüksek Lisans	(Mutlucan, 2014)	İbn Haldun Gözünden Din İktisat İlişkisi	Sosyal Politika
Yüksek Lisans	(Odabaş, 1985)	İbn Haldun'da Bilgi Teorisi	Felsefe
Yüksek Lisans	(Okatan, 2016)	İbni Haldun'un Hukuk Sosyolojisine Katkıları	Kamu Hukuku
Yüksek Lisans	(Olgun, 1999)	Sosyal Değişme Açısından İbn Haldun Ve Sorokin	Sistemde bilgi bulunmamaktadır.
Yüksek Lisans	(Osmanoğlu, 2011)	Ortaçağ Siyaset Felsefesinde Adalet	İlahiyat
Yüksek Lisans	(Parlatan, 1994)	İbn Haldun'un Mukaddimesinde Türkler	Sistemde bilgi bulunmamaktadır.
Yüksek Lisans	(Sadoğlu, 1995)	İbn Haldun`Da Sosyoekonomik Değişme	İktisat
Doktora	(Say, 2011)	İbn Haldun'un "Uluslararası İlişkileri Etkileyen Unsurlar" A İlişkin Görüşlerinin Analiz Ve Değerlendirilmesi	Ortaoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkiler
Yüksek lisans	(Seven, 2001)	Mukaddime'de Kültür Ve Sanat	Sistemde bilgi bulunmamaktadır.
Yüksek Lisans	(Soylu, 2007)	İbn Haldun'da Sosyolojik Düşünce	Felsefe Grubu Öğretmenliği
Yüksek Lisans	(Söğütlü, 1995)	İbn Haldun` Da Devlet İktisadi Hayat İlişkileri	İktisat
Yüksek Lisans	(Süngü, 2009)	İbn Haldun'un Eğitim Felsefesi	Felsefe ve Din Bilimleri
Yüksek Lisans	(Sır, 2004)	İbn Haldun Devlet Ve Siyaset Felsefesi	Kamu Hukuku
Yüksek Lisans	(Şen, 2010)	İbn Haldun'da Şehir Ve Medeniyet	Sosyoloji
Doktora	(Şenol, 2009)	İbn Haldun'da Tarih Ve Umran Sorunu	Felsefe
Yüksek Lisans	(Taşkın, 2013)	İbn-İ Haldun Ve Coğrafyacılığı	Felsefe ve Din Bilimleri
Yüksek Lisans	(Taşöz, 2003)	İbn Haldun'da Toplum-Bilgi İlişkisi	Felsefe ve Din Bilimleri

Yüksek Lisans	(Tokul, 1986)	Felsefe Ve İbn Haldun	İslam Felsefesi
Doktora	(Tortuk, 2012)	İbn Haldûn'un Siyaset Ve Devlet Felsefesine Dair Görüşlerinin Osmanlı Düşüncesindeki Yansımaları	Felsefe ve Din Bilimleri
Yüksek Lisans	(Ünal M. E., 2016)	Osmanlı Tarih Yazımında Ve Siyasetnâme Literatüründe İbn Haldun'cu Yaklaşımların Değerlendirilmesi	Tarih
Yüksek Lisans	(Ünalır, 2015)	İbni Haldun Ve Thomas Hobbes'un Siyaset Felsefelerinde Devlet	Felsefe ve Din Bilimleri
Yüksek Lisans	(Yazgan, 2006)	İlm-i Umran Düşüncesinin Arka Planı	Sosyoloji
Yüksek Lisans	(Yer, 2004)	Gazzâlî Ve İbn Haldun'da Din-Devlet İlişkisi	Felsefe ve Din Bilimleri
Yüksek Lisans	(Yetim, 1994)	Sosyal Siyaset Müesseselerinin En Büyüğü Olmak Bakımından İbn Haldun'un Devlet Görüşü	Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri
Yüksek Lisans	(Yurtçul, 1999)	İbn Haldun'un Eğitim Sosyolojisi	Sistemde bilgi bulunmamaktadır.
Yüksek Lisans	(Yücekaya, 2014)	İbn-İ Haldun'un Hanedanlar Döngüsü Kavramı Ve Çağdaş Uluslararası Sistem	Uluslar arası İlişkiler
Yüksek Lisans	(Yüksel, 2006)	Karizmatik Lider Örneği Olarak Hz. Ömer	Felsefe ve Din Bilimleri
Yüksek Lisans	(Yıldırım E. , 2006)	İbn-İ Haldun'un İktisadi Ve Mali Düşünceleri	İktisat
Yüksek Lisans	(Yıldırım Y. , 1990)	İbn Haldun'un Metodu Ve Umran Teorisi	İslam Medeniyeti ve Sosyal Bilimler
Doktora	(Yıldırım Y. , 1998)	İbn Haldun`Un Bedavet Teorisi	Sistemde bilgi bulunmamaktadır.
Yüksek Lisans	(Yıldırım Ö. A., 2005)	İbn Haldun'da İlimler Tasnifi Ve Felsefe Eleştirisi	İlahiyat
Yüksek Lisans	(Yılmaz B. , 2004)	İbn Haldun'a Göre Din-Toplum İlişkisi	Felsefe ve Din Bilimleri
Yüksek Lisans	(Yılmaz Z. , 2006)	İbn Haldun'un Tasavvufa Ve Felsefeye Yönelttiği Eleştiriler	Felsefe ve Din Bilimleri
Yüksek Lisans	(Yılmaz Ş. Ş., 2009)	İbn Haldun'da Tarihsel Varlık Alanının Nedenselliği	Felsefe ve Din Bilimleri

6. Sonuç

Çalışma da YÖK Ulusal Tez Merkezinden elde edilen veriler sınıflandırılarak incelenmeye çalışılmıştır. Bu veriler ışığında ulaşılan bilgiler;

- İbn Haldun hakkında yazılan tezler yıllar itibariyle artmakla birlikte olması gerekenden azdır. Bu alanda daha çok çalışma yapılması gerekliliği açıktır.
- Tezlerin yıllar itibariyle artış göstermesi akademik camiada İbn Haldun hakkında bir ilgi oluştuğunun da göstergesidir.

- Yapılan çalışmaların birçok farklı akademik alana yayıldığı gözlenmiştir. Bu ileriye dönük, İbn Haldun hakkında yapılabilecek çalışmaların hacmini de artıracaktır.
- Ayrıca ğretim yeleri bazında bu konuda uzmanlaşmış kişilere rastlanmamakla birlikte, buna dair bir ihtiyaç olduğu grlmektedir.

Çalışmada ayrıca belge inceleme yöntemi kullanılarak yazılan tezlerin içeriğine ve kapsamlarına dair bilgiler verilmiştir. Bu alışma, İbn Haldun perspektifinden çalışmalar yapacak araştırmacılar için önemlidir. Çalışma ileride İbn Haldun zerine yazılmış makalelerin derlenip, sınıflandırılmasıyla daha geniş bir boyut kazanacaktır. Bu konuda ayrıca, İbn Haldun hakkında yazılmış kitapların sınıflandırılması ile tarih, felsefe, sosyoloji, İslam ekonomisi gibi birçok akademik alana katkı sağlanacağı açıktır.

Kaynaklar

- Akdemir, F. (2003). *İbn Haldun'da Din - Felsefe İlişkisi*. Dokuz Eylül Üniversitesi, YL.
- Alkan, H. (1994). *Karşılaştırımlı Olarak İslam Siyasi Düşüncesinde Otorite Kavramı*. İstanbul Üniversitesi, YL.
- Alkan, H. (2010). *İbn Haldun İle Arnold Toynbee'nin Tarih Görüşlerinin Karşılaştırılması*. Yüzüncü Yıl Üniversitesi, YL.
- Alkan, Y. (2014). *Kapitalist ncesi ve Sonrası Dönemde Sosyal Yapı-Ekonomik Yapı İlişkisi*. Celal Bayar Üniversitesi, YL.
- Atalay, A. (2016). *Siyasi ve İtikadi Yönleriyle İbn Haldun'da Hilafet Ve İmamet Meselesi*. Gümüşhane Üniversitesi, YL.
- Atmaca, S. (2001). *İbni Haldun ve Francis Bacon`da Yöntem Ve nyargı*. Atatürk Üniversitesi, YL.
- Avcı, A. (2008). *İbni Haldun ve G. Vico Karşılaştırmasında Doğalcı ve Tinselci Tarih Felsefesi*. Akdeniz Üniversitesi, YL.
- Aydın, K. A. (2015). *İbn Haldun'un Toplumsal ve İktisadi Görüşleri*. Maltepe Üniversitesi, YL.
- Barışan, C. (2013). *İbn Haldunun İslam Düşüncesindeki Arka Planı ve Mukaddimenin İlimler Tasnifindeki Yeri*. Marmara Üniversitesi, DR.
- Bayder, O. (2010). *İbn Haldun'un İslam Hukuku İle İlgili Görüşleri*. Ankara Üniversitesi, YL.
- Belge, R. (2016). *Bir Beşeri Coğrafyacısı Olarak İbn Haldun*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, YL.
- Beşel, F., & Yardımcıoğlu, F. (2017). Maliye Dergisinin Bibliyometrik Analizi: 2007-2016 Dönemi. *Maliye Dergisi*, 133-151.
- Beyhan, H. (1996). *İbn Haldun'da Kişilik Teorisi (Sosyal-Psikolojik Bir Yaklaşım)*. Uludağ Üniversitesi, YL.
- Choudhury, M. A. (2016). İbn Khaldun's Political Economy. *İslam Ekonomisi Ve Finansı Dergisi*, 1-33.
- Coşkun, C. (2015). XVII. Yüzyıl Osmanlı ve Batı Dünyası'nda İktidar-Bilim/İlim İlişkisinin Karşılaştırılması. Ankara Üniversitesi, DR.
- al, C. (2014). *İbn Haldun, John Locke: Toplum Hakkında Politik Bir Yorum-zel Mülkiyete Bir Yol*. Orta Doğu Teknik Üniversitesi, YL.
- Demircioğlu, A. (2013). *İbn Haldun'un İnsan Düşüncesi ve Medeniyet Algısı*. Gazi Üniversitesi, DR.
- Demirkol, T. (1994). *İbn Haldun`Da Bilim ve Devlet*. Gazi Üniversitesi, YL.
- Demirkol, T. (2000). *İbn Haldun'da Bilim ve Devlet Anlayışı*. Niğde Üniversitesi, DR.
- Denek, T. (2007). *İbn Haldun'un(1332-1406) `Mukaddime' sine Göre İslam Kurumları Tarihi*. Harran Üniversitesi, YL.
- Dursun, S. (1998). *İbn Haldun'da Felsefe ve Din Değerlendirmeleri*. Marmara Üniversitesi, YL.

- Ekinci, A. (2008). *İbn Haldun'da Adalet Anlayışı*. Ankara Üniversitesi, YL.
- Er, E. (2016). *İbn Haldun'un Asabiyye Kuramına Göre Devletleşme Sürecinde Hukukun Yeri*. Galatasaray Üniversitesi, YL.
- Er, M. (2016). *İslam Siyasal Düşüncesinde İbn-i Haldun*. Niğde Üniversitesi, YL.
- Erdem, M. (2011). *İbn Haldun'da Din-İktisat İlişkisi*. Rize Üniversitesi, YL.
- Erdoğan, S. (2002). *İbn Haldun'un Eğitim Anlayışı*. Ankara Üniversitesi, YL.
- Ergün, C. (2013). *Ahmed Cevdet Paşa'nın Tarih Tasavvuru*. İstanbul Üniversitesi, YL.
- Ertürk, K. (1998). *Tarih Felsefesinde İbn Haldun ve Vico*. Gazi Üniversitesi, YL.
- Ev, H. (2007). *İbn Haldun'un Eğitim Görüşü*. Dokuz Eylül Üniversitesi, DR.
- Evginer, N. (2010). *Psikolojik ve Dini Bir Fenomen Olarak Rüya*. Selçuk Üniversitesi, YL.
- Gezer, A. (1997). *Farabi ve İbni Haldun`da Erdemli Olmayan Toplum Öğretisi*. Ege Üniversitesi, YL.
- Güden, M. (2010). *İbn Haldun'un Mukaddimesi Bağlamında Siyasî Otorite*. Cumhuriyet Üniversitesi, YL.
- Güler, R. (2006). *Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e "Medeniyet" Anlayışının Evrimi*. Marmara Üniversitesi, DR.
- Gün, A. (2002). *İbn Haldun`un Mukaddime`deki Din Eğitimi İle İlgili Görüşleri*. Cumhuriyet Üniversitesi, YL.
- Günay, Ü. (1984). *İslam Dünyasında Bir Din Sosyolojisi Öncüsü: İbn Haldun (1332-1406)*. Atatürk Üniversitesi, DR.
- Gürbüz, F. (2002). *İbn Haldun`da Tarih Felsefesi*. Ankara Üniversitesi, YL.
- Gürhan, O. (1996). *İbn Haldun'un Siyaset Teorisi Üzerine Sosyolojik Bir Çalışma*. Hacettepe Üniversitesi, YL.
- Hacibekiroğlu, A. (2008). *İbn Haldun'un Kelâmcılığı*. Fırat Üniversitesi, YL.
- Hacıbrahimoğlu, M. (2002). *Collingwood ve İbn Haldun`un Ele Aldığı Tarih Felsefesinin Bazı Problemleri*. Marmara Üniversitesi, YL.
- İrğat, M. (2015). *Tarihselcilik Düşüncesi Bakımından İbn Haldun*. Süleyman Demirel Üniversitesi, DR.
- Kadioğlu, İ. (2014). *Platon ve İbn-i Haldun'da Devletin Güvenliği Problemi*. Atatürk Üniversitesi, YL.
- Kahraman, Y. (2002). *İbn-i Haldun`da Toplum Ve Siyaset Felsefesi*. Atatürk Üniversitesi, YL.
- Kalyoncu, R. T. (2015). *İbn Haldun'un Yorum Kuramı*. Dokuz Eylül Üniversitesi, YL.
- Karaca, Ç. (2011). *İbn Haldun'un Mukaddime'sinde Toplumun Yasalarını Keşfeden Bir Düşünce Etkinliği Olarak Tarih*. Ankara Üniversitesi, YL.
- Korkmaz, N. (1995). *İbn Haldun'da Sosyolojik Kavramlar*. Marmara Üniversitesi, YL.
- Korkusuz, M. H. (2010). *1980 Sonrası Milliyetçilik Akımlarının İbn-i Haldun'un Asabiye Modeli Bağlamında Değerlendirilmesi*. Marmara Üniversitesi, DR.
- Közleme, O. (2012). *Türk Mutfak Kültürü ve Din*. Marmara Üniversitesi, DR.
- Kurğan, E. (2014). *Mukaddime'de ve Leviathan'da Devlet Anlayışı*. İstanbul Teknik Üniversitesi, YL.
- Kuşgöz, E. (2007). *İbn-i Haldun'un Kur'an ve Tefsir Anlayışı*. Cumhuriyet Üniversitesi, YL.
- Kuyurtar, M. (1992). *İbni Haldun'un Ahlak Hakkında Görüşleri*. Ege Üniversitesi, YL.
- Mutlucan, A. M. (2014). *İbn Haldun Gözünden Din İktisat İlişkisi*. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, YL.
- Odabaş, U. K. (1985). *İbn Haldun'da Bilgi Teorisi*. Atatürk Üniversitesi, YL.
- Okatan, F. (2016). *İbni Haldun'un Hukuk Sosyolojisine Katkıları*. Selçuk Üniversitesi, YL.
- Olgun, H. (1999). *Sosyal Değişme Açısından İbn Haldun ve Sorokin*. Kırıkkale Üniversitesi, YL.
- Oruç, C. (2010). *İbn Haldun'un Mukaddimesinde Öğrenme*. Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 129-142.
- Osmanoğlu, Ö. (2011). *Ortaçağ Siyaset Felsefesinde Adalet*. Marmara Üniversitesi, YL.

- Parlatan, M. (1994). *İbn Haldun'un Mukaddimesinde Türkler*. Selçuk Üniversitesi, YL.
- Publicaton, L. (2014). *Bibliometrics: An Overview*. İngiltere: University Of Leeds.
- Sadoğlu, H. (1995). *İbn Haldun`da Sosyo-Ekonomik Değişme*. Dumlupınar Üniversitesi, YL.
- Say, S. (2011). *İbn Haldun`un "Uluslararası İlişkileri Etkileyen Unsurlar"a İlişkin Görüşlerinin Analiz ve Değerlendirilmesi*. Marmara Üniversitesi, DR.
- Seven, B. (2001). *Mukaddime'de Kültür ve Sanat*. Marmara Üniversitesi, YL.
- Sır, O. (2004). *İbn Haldun Devlet ve Siyaset Felsefesi*. Dokuz Eylül Üniversitesi, YL.
- Soylu, M. (2007). *İbn Haldun'da Sosyolojik Düşünce*. Gazi Üniversitesi, YL.
- Söğütlü, İ. (1995). *İbn Haldun`da Devlet İktisadi Hayat İlişkileri*. Dumlupınar Üniversitesi, YL.
- Süngü, A. (2009). *İbn Haldun'un Eğitim Felsefesi*. Süleyman Demirel Üniversitesi, YL.
- Şen, R. (2010). *İbn Haldun'da Şehir ve Medeniyet*. Hacettepe Üniversitesi, YL.
- Şenol, H. F. (2009). *İbn Haldun'da Tarih Ve Umran Sorunu*. İstanbul Üniversitesi, DR.
- Şentürk, R. (2006). *Medeniyetler Sosyolojisi:İbn Haldun'un Umran Kuramı Açısından Medeniyetler Arası İlişkilerin Geleceği. Geçmişten Geleceğe İbn Haldun (S. 265-276)*. İstanbul: İSAM.
- Taşkın, A. (2013). *İbn-İ Haldun Ve Coğrafyacılığı*. Marmara Üniversitesi, YL.
- Taşöz, E. (2003). *İbn Haldun'da Toplum-Bilgi İlişkisi*. Marmara Üniversitesi, YL.
- Tokul, K. (1986). *Felsefe ve İbn Haldun*. Marmara Üniversitesi, YL.
- Topçuoğlu, A. (1983). *İbn Haldun Üzerine Bir Bibliyografya Çalışması*. 199-241.
- Tortuk, B. B. (2012). *İbn Haldun'un Siyaset ve Devlet Felsefesine Dair Görüşlerinin Osmanlı Düşüncesindeki Yansımaları*. Süleyman Demirel Üniversitesi, DR.
- Uludağ, S. (1999). *İbn Haldun. İslam Ansiklopedisi (S. 538-543)*. İçinde Türkiye Diyanet Vakfı.
- Ünal, M. E. (2016). *Osmanlı Tarih Yazımında Ve Siyâsetnâme Literatüründe İbn Haldun'cu Yaklaşımların Değerlendirilmesi*. İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, YL.
- Ünalır, M. (2015). *İbni Haldun Ve Thomas Hobbes'un Siyaset Felsefelerinde Devlet*. Fırat Üniversitesi, YL.
- Yazgan, P. (2006). *İlm-i Umran Düşüncesinin Arka Planı*. Sakarya Üniversitesi, YL.
- Yer, S. (2004). *Gazzâli ve İbn Haldun'da Din-Devlet İlişkisi*. İstanbul Üniversitesi, YL.
- Yetim, M. (1994). *Sosyal Siyaset Müesseselerinin En Büyüğü Olmak Bakımından İbn Haldun'un Devlet Görüşü*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, YL.
- Yıldırım, E. (2006). *İbn-İ Haldun'un İktisadi ve Mali Düşünceleri*. Dumlupınar Üniversitesi, YL.
- Yıldırım, Ö. A. (2005). *İbn Haldun'da İlimler Tasnifi ve Felsefe Eleştirisi*. Marmara Üniversitesi, YL.
- Yıldırım, Y. (1990). *İbn Haldun'un Metodu ve Umran Teorisi*. Marmara Üniversitesi, YL.
- Yıldırım, Y. (1998). *İbn Haldun`un Bedavet Teorisi*. Marmara Üniversitesi, DR.
- Yıldırım, Y. (Ty). *Türkçe'de İbn Haldun Üzerine Yapılan Çalışmalar*. 139-174.
- Yılmaz, B. (2004). *İbn Haldun'a Göre Din-Toplum İlişkisi*. Uludağ Üniversitesi, YL.
- Yılmaz, Ş. Ş. (2009). *İbn Haldun'da Tarihsel Varlık Alanının Nedenselliği*. Uludağ Üniversitesi, YL.
- Yılmaz, Z. (2006). *İbn Haldun'un Tasavvufa ve Felsefeye Yönelttiği Eleştiriler*. Gazi Üniversitesi, YL.
- Yurtçul, B. (1999). *İbn Haldun'un Eğitim Sosyolojisi*. Cumhuriyet Üniversitesi, YL.
- Yücekaya, M. (2014). *İbn-i Haldun'un Hanedanlar Döngüsü Kavramı ve Çağdaş Uluslararası Sistem*. Orta Doğu Teknik Üniversitesi, YL.
- Yüksel, M. M. (2006). *Karizmatik Lider Örneği Olarak Hz. Ömer*. Selçuk Üniversitesi, YL.
- Ziegler, B. (2009). *Methods For Bibliometric Analysis Of Research: Renewable Energy Case Study*. Cambridge, MA: Composite Information Systems Laboratory (CISL) Sloan School Of Management.

YEREL DEMOKRASİ: BİR GÜNCELLEME ÖNERİSİ

LOCAL DEMOCRACY: A PROPOSAL FOR UPDATING

Arif ERENÇİN

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü, BOLU
(erencin_a@ibu.edu.tr)

ÖZ

Yerel demokrasi üzerine güncel kurumsalci bakış açısı kentlerde yaşanan yıkıcı dönüşüme yanıt vermekten uzaktır. Bu çalışmada, bu sorunla başa çıkabilmek amacıyla, yönetim, ağ demokrasisi ve kent hakkı kavramlarının bir arada düşünülmesi önerilmektedir. Yerel demokrasinin katılımcıları, kent hakkı perspektifinin yerel yönetimle bütünleştirilmesiyle somutlaşabilirken, diğer taraftan ağ demokrasisi ve yeni yerel siyasal liderlik kentte farklılıkların uyumunu mümkün kılacaktır. Böylece yerel demokrasinin neoliberal kentleşmenin etkilerini aşmayı mümkün kılacak yeni bir anlaşılma biçimi inşa edilebilecektir.

Anahtar Sözcükler: Yerel demokrasi, temsil, yönetim, ağ demokrasisi, kent hakkı

ABSTRACT

Current institutionalist perspective on local democracy could not engage with the destructive transformations in the cities. In this work, to cope with this problem, it is proposed to make an intersection between the concepts of governance, network democracy and right to the city. While participants of local democracy could be embodied by integration of the perspective of right to the city and local governance, on the other hand the cohesion of diversities in the city could be possible by network democracy and new political leadership. So a new understanding toward local democracy which surpasses the impacts of neoliberal urbanization could be constructed.

Keywords: Local democracy, representation, governance, network democracy, right to the city

1. Giriş

Yerel demokrasinin güncel yorumu; kurumsal düzenlemelerin mantığını aşan, kültürel ve sosyolojik anlamları, kenti ve kent içinde gündelik yaşam pratiklerini içerecek biçimde sorunsallaştıran bir yörünge izlemektedir. Böyle bir bakış açısıyla yerel demokrasiye yaklaşıldığında, yerel demokrasinin öznesi olan kentsel yaşamın temelini farklı faaliyetlerin ve yaşam biçimlerinin birlikteliğinden doğan çeşitliliğin oluşturduğu görülmektedir (Magnusson, 2014: 1569). Richard Sennett, “şehir birbirinden farklı insanları bir araya getirir, toplumsal hayatın karmaşıklığını yoğunlaştırır, insanları birbirine yabancı olarak sunar” (2010: 20) tespitini yaparak aslında bize yerel demokrasinin bu farklılıklardan ortak bir yaşam alanı oluşturabilmek üzere hangi temel üzerinden yükselmesi gerektiğini anlamamızı mümkün kılacak bir ipucu sağlamaktadır. Ayrıca, yirminci yüzyıl boyunca karmaşıklaşan ve merkezizetçi politikalarla düzenlenmeye çalışılan kentler daha demokratik yönetim taleplerinin gündeme taşınmasına neden olmaktadır. Louis Wirth, “toplumumuz demokratik denetim altındaki büyük ölçekli, merkezileşmiş bir örgütlenmenin faydalarını ancak daha önceki herhangi bir demokrasiden çok daha büyük ve daha heterojen bir siyasi toplum için kamu politikalarının oluşturulmasında halkın bilgilenmesi, değerlendirmesi ve katılımı duygusunu üreterek, tarihte ilk kez mümkün hale gelen geniş tabanlı iletişimin etkili tekniklerini kullanmayı öğrenirse elde edebilecektir” tespitiyle 1930'larda, merkezileşme ve demokrasi arasındaki denge arayışına işaret etmektedir (Wirth, 1937: 498).

Kentler demokrasinin gerçek mekânlarıdır. Demokrasi düşüncesinde kent ve vatandaşlık arasındaki ilişki bakımından kentin önemli bir yeri bulunmakta, Klasik Yunan, Ortaçağ İtalyan ve diğer kent devletlerinden başlayarak, demokratik uygulamaların kökenleri ve gelişmeleri açısından kent temel bir statüyü simgelemektedir (Low, 2004: 129). Bu tarihsel perspektif içinde, genel olarak yerel demokrasi ile ilişkilendirilebilecek kavramlar mekân duygusu, somutluk, yakınlık, bağlılık ve aktif vatandaşlık imgeleri iken; güvenlik, hoşgörü, siyasal sorumluluk, tanınma ve özgürlük de yerel demokrasinin taşıdığı değerler arasında yer almaktadır (Boudreau, 2003: 793-794). Diğer taraftan şeffaflık, erişim ve etkileme, açıklık, çoğulculuk ve denetim yerel yönetim ve demokrasi arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için kullanılan ölçütlerdir (Kocaoğlu, 2015: 21-22).

Yerel demokrasi yerel yönetimler üzerinden geliştirilen kentsel siyasete ilişkin güncel tartışmalarda kurumsal bir perspektifin yanı sıra bir süreç olarak ele alınmaktadır. Bir taraftan ülke içinde bir yerel yönetim sisteminin siyasi partilerin yarıştığı seçimlerle kurulması, düzenlenmesi, yetkilendirilmesi ve denetlenmesi, diğer taraftan bu sistemin sürekli bir biçimde reformlara konu olması, yöneten-yönetilen ilişkisinin yeniden kurgulanması, yeni etkileşim tekniklerinin gündeme gelmesi ve denenmesi yerel demokrasinin anlamını yenilemektedir.

Bu çerçevede daha güncel olarak yerelin idealleştirilmesi aslında İkinci Dünya Savaşı sonrası bürokratik refah devletinin eleştirisinden kaynaklanmaktadır. Özellikle 1970'lerde katılımcı yönetim farklı yollarla ilgi çekmiştir. Bu dönemde neo-marksistlerin halkın katılımının güçlendirilmesinde kurumların etkisi üzerinde odaklandığı görülmektedir (Beaumont & Nicholls, 2008: 89). 1980'lere gelindiğinde, merkezi yönetim-yerel yönetim ilişkileri yanında, ulusüstü gelişmelerin de yerellikler üzerindeki etkisinin farkına varılmıştır. Ulusüstü gelişmeler özellikle yerel süreçlerin içerdiği aktörlerin çeşitlenmesine ve etkileşimin karmaşıklaşmasına yol açmıştır (Erder & İncioğlu, 2015: 348). Yönetişim üzerine tartışmalar kentsel siyasetin aktörlerinin yeniden değerlendirilmesini ve stratejik yönetimin liderlik tipolojisinin farklı bir kurgu ile ele alınmasını sağlamıştır. Diğer yandan, 1990'larla birlikte, kentsel yeniden yapılanmanın sermayenin varsayılan gereksinimleri lehine gerçekleştirilmesi düşüncesi eleştirel kentsel çalışmaların

yükselişine ve aktivistlerin kent hakkı kavramını yeniden gündeme taşımasına neden olmuştur. Bu bağlamda, neoliberal finans egemen kapitalizmin başarısızlıkları nedeniyle, finans sektörünün etkisinin zayıflatılması ve kentsel ekonomik kalkınma çabalarının reel ekonomik faaliyetlere ve endüstriyel gelişmelere yöneltilmesi ve başta istihdam standartları, kamu hizmetleri ve konut arzı gibi toplumsal yenilikçi düşüncelerin acilen gündeme taşınması talep edilmektedir (Kratke, 2014: 1675).

Bu gelişme hattı yerel demokrasi tartışmalarının kurumsal bağlamının önemini azaltmamakla birlikte içinde bulunduğumuz küreselleşme/neoliberalleşme çağının politik ve sosyo-kültürel temalarının ve dönüşüm süreçlerinin yerel demokrasinin güncel analizine katılmasını gerektirmektedir. Bu çalışmanın amacı da yerel demokrasiyi temsili ve doğrudan biçimlerden oluşan kurumsal anlamının ötesine geçerek, yerel yönetim, ağ demokrasisi ve kent hakkı tartışmalarının keşifinde görmenin mümkün olup olmadığını göstermektir.

2. Kavramsal Çerçeve

Yerel demokrasi yaygın kullanılan bir kavramdır. Uygulamada demokratik yaşamın temel koşulları üzerine genel bir kabulün bulunduğu da görülmektedir. Gerçek anlamda halk katılımına dayanan seçim, düşüncüyü ifade özgürlüğü başta olmak üzere temel hak ve özgürlüklerin güvence altında olması ve temsil edilenlerin temsilciler üzerinde denetimi bu koşulların başlıcalarıdır (Sisk, 2001: 12). Bu bağlamda yerel demokrasi, demokratik değerlerin yerel düzeyde geçerli kılınması (Görmez, 1997: 70) ve kentsel alanda yaşayan vatandaşların siyasi ve idari karar alma süreçleri içinde taleplerini etkili biçimde ifade edebilmeleri anlamını taşımaktadır (Paddison, 2013: 216).

Yerel demokrasi esasen iki kavramın bileşimini ifade etmektedir: demokrasi ve özerklik. Burada demokrasi yerel düzeyde ele alınmakta, demokratik bir seçimle göreve gelen merkezi iktidar tarafından atanan yerel meclisler, yerel ve demokratik olsalar da yerel demokrasinin tanımı ile uyusmamaktadır. Dolayısıyla yerel yönetimin demokratik unsuru belirli bir düzeyde özerklik olmaksızın kendi başına yerel sayılamaz. Böylece, yerel demokrasi ilk olarak yerel siyasi ve mali özerklik anlamını taşımaktadır (Boudreau, 2003: 799). Özerklik, yerel demokrasinin bir unsuru olarak ele alındığında şu soruya vereceğimiz yanıt önemli hale gelmektedir: yerel bir meclis herhangi bir konuda seçim kazanarak ya da referandum sonucunda bir şey yapmak istediğinde ve merkezi yönetim buna karşı çıktığında nihai kararı kim verecektir? Yerel meclis mi merkezi yönetim mi? (Miller vd., 2000: 252).

3. Yerel Demokrasinin Kurumsal Boyutu

Yerel yönetimde demokratik biçimlerin kullanılması ve en azından belirli bir düzeyde yerel özerkliğin elde edilmesi sadece yerel demokrasiye değıl, ulusal demokrasinin dayandığı iktidarın yoğunluğunun azalmasına ve demokrasinin derinlemesine kurumsallaşmasına da katkı yapar (Miller vd., 2000: 261). Böylece yerel demokrasi farklı grupların siyasi çatışmalarının özgür akışı, yerel yönetim de bunun arenası haline gelmektedir (Wolman, 1995: 137). Yerel demokrasi diğer taraftan iki boyutlu bir uzlaşma çabasını da içermektedir. Bunlardan birincisi halkın isteğı ile ortaklaşa hizmet (kamusal üretim) adı altında reformlar dayatmada yönetimin meşruiyeti arasındaki ilişkinin kurulmasıdır. İkincisi ise, halkın isteğı ile toplumsal örgütlenmenin en temel birimleri (topluluklar, aileler, bireyler) arasında işbirliğinin oluşturulmasıdır. Bu iki boyut demokratik uygulamaların farklı ölçekleri arasındaki gerilimler olarak anlaşılabilir (Boudreau, 2003: 801).

Ayrıca demokrasiyi işleten koşulların da yerel demokrasi açısından değerlendirilmesi gerekmektedir. Buna göre ilk başta demokrasi güçlü bir yerel boyuta sahip olmalıdır. Demokrasi, pratiğini ulusal yanında yerel, bölgesel ve uluslararası düzeylerde gerçekleştirir. Ayrıca, hizmet sunumu çeşitli örgüt ve birlikler aracılığıyla çoğulcu olmalıdır. Böylece sıradan vatandaş hizmetler hakkında kararlara katılabilme şansına sahip olur ve farklı kurumların hizmet sunum kapasitelerini değerlendirir. Öte yandan demokrasi alansal olduğu kadar işlevsel olarak da örgütlenebilir. Belirli bir hizmetten yararlananlar ya da belirli bir politika meselesi ile ilgilenenler ve belirli bir alansal temelden gelenler meşru bir siyasal topluluk oluşturabilirler. Son olarak, hesap verebilirlik daha dairesel bir süreç olarak görülebilir. Seçmenlerin temsilcilerini seçmesi önemini korur, ancak halk hizmet sağlayıcıları ile doğrudan müzakereye katılma olanaklarına sahip olacak ve onların performanslarını değerlendirecek bir konumda kalacaktır. Hesap verebilirlik hatları çoklu ve örtüşüktür (Leach, 2006: 7).

Yerel demokrasi eleştirel bir bakış açısıyla da ele alınmaktadır. Bu bakımdan ve özellikle uygulamalar temelinde; kentin büyüklüğü, yönetimin uzaklığı, seçilmiş temsilciler ile vatandaşlar arasında bağların zayıflığı ve erişim yetersizliği, seçmen ve temsilci arasında büyük oranlar, yönetim cihazı ve siyasal gündemin karmaşıklığı ve genişliği nedeniyle belediye başkanının merkezileşen iktidarı, yerel siyasetin sürekli bürokratikleşmesi, yerel tercihlere duyarsızlık bu eleştirilerin başlıcalarıdır (Boudreau, 2003: 803).

Güncel gelişmeler bağlamında yerel demokrasinin kurumsal boyutunu esas olarak temsili yerel demokrasi oluşturmaktadır. Ancak özellikle kısmi uygulamalarda yerel demokrasinin doğrudan biçimleri de geleceğe ışık tutucu bir düzlemde ele alınmalıdır.

3.1. Temsili Yerel Demokrasi

Low, kentsel siyaset çerçevesinde kentleri; toplumsal, kültürel ve iktisadi tarihlerine, kentsel hiyerarşi içindeki konumlarına ve yönetsel pratiklere bağlı olarak belli yönlerde farklılaşmış ve karmaşıklaşmış toplumsal mekânlar olarak tanımlamaktadır (2004: 133). Kentin politik bir mekân olarak ele alınışında; siyasal ölçeğin karmaşıklığı, farklı mekânsal ölçeklerde yöneten örgütlenmeler arasındaki ilişkilerin düzenleniş biçimi ve kentlerin yönetilmesine dahil olan siyasal temsilcilerin çoğulculuğu (yönetişim düzenlemeleri) ön plana çıkmaktadır.

Kentsel siyasetin işleyişi için de üç farklı nitelik belirlenebilir. Birincisi, yerel siyaset, bir toplulukta sınırlı kaynakların bölüştürülmesi ve bununla ilgili olarak iktidarın uygulanmasıdır. İkinci olarak, topluluk içinde iktidarın uygulanması, siyasetin merkezinde, özellikle de insanların yaşam kalitesinin çevrelerindeki ani değişimlerle en doğrudan biçimde etkilendiği yerel düzeyde, çatışma yaratmaktadır. Son olarak, çoğulcu yaklaşım bağlamında bir topluluk içinde rakip çıkarları düzenleyen ve dengeleyen siyasal kurumların karşılıklı oyunudur (Leach, 2006: 1). Bu çerçevede, yerel siyasetin işlemesi yerel demokrasi için –şeffaflık, hesap verebilirlik ve eşitlik gibi- bir grup normatif kriterle karşılaşmakta ve siyasal partileri ön plana çıkartmaktadır. Yerel demokrasinin işletilmesi için parti politikaları önemli avantajlar yaratmaktadır. Bunların başlıcaları; meselelerin berraklaştırılması yani partilerin iddialarını muhaliflerine karşı savunup ve gerekçelendirmesi, değişimin ve inisiyatifin harekete geçirilmesi yani ilkeler ve kaynaklar ile politika geliştirilmesi ve seçmene önüne sunulması, hesap vermenin güçlenmesi, seçim sonrası yönetsel uyum ve parti politikalarının ve programlarının yerel demokrasiyi güçlendirici etki yaratmasıdır (Leach, 2006: 5-6).

Yerel siyasal kurumların yapısı ve önemi ile ilgili üç temel önerme dikkat çekicidir. İlk olarak, yerel siyasal kurumlar hem resmi hem gayri resmi boyutlara sahiptir ve değişim karmaşık etkileşimler ve gayri resmi unsurların kararlılığı ile biçimlenir. İkinci olarak, yerel siyasal kurumlar geniş bir kurumsal çerçeve içinde yer alır ve değişim dışsal siyasal çerçeve ve özel yerel bağlamlarda kurumsal sınırlamalar tarafından biçimlenir. Bu durum yerel demokrasinin kendi içinde düşünülmesini zorlaştırır ve çözümlemeyi teknik bir çaba olmanın ötesine taşıyarak siyasallaştırır, başka bir ifadeyle sorunların çözümünü siyasal tercihlere bırakır (Hamamcı, 2010: 314-315). Son olarak, yerel siyasal kurumlar yalnızca bireylerin faaliyeti ile anlam ve etki kazanırlar ve değişim yaratıcı, müzakereci ve mücadelecidir (Leach, 2006: 9).

Kentsel siyaset bağlamında, yerel topluluğun seçilmiş organlarla temsili olarak tanımlayabileceğimiz temsili yerel demokraside, yerel yönetim karar alma ve yönetme meşruiyetini seçimlerle kazanmaktadır. Seçimde vatandaşlar kendileri adına söz söyleme ve hareket etmeleri için meclis üyelerini seçerler (Haus & Sweeting, 2006: 271). Ancak, temsili yerel demokrasi, geleneksel temsili biçim ve katılımcı biçim olarak iki farklı grup içinde değerlendirilmektedir (Sweeting & Copus: 2013: 122). Burada, geleneksel biçim farklı yollarla vatandaş temsil yöntemleri kullanarak, karar organlarına temsilcilerin seçilmesine dayanmaktadır. Katılımcı biçim ise halkın ortak sorunları tartışmak için bir araya gelmesini ve uzlaşmaya dayanan çözümler üretmesini sağlayan *birlikte konuşma* gibi özel bir değer üzerinden şekillenmektedir. Tarihsel olarak ele alındığında katılımcı biçimin esas olarak temsili biçim üzerinden köklendiği görülmektedir. Ulusal siyasetin ve merkezi yönetimin öncülük ettiği katılımcılık şemaları ve destekleri yerel yönetimlerin katılımcı uygulamalar geliştirmesinde belirgin bir etkiye sahiptir.

Ayrıca yerel seçim temsilde adaleti sağlasa da ve seçim sonucu kentin yönetiminde önemli bir etki yaratsa da, birçok vatandaş yerel seçimleri kendileri için çok anlamlı bulmamakta, böylece yerel siyasete ve politika yapımına yaygın bir ilgisizlik ve yerel seçimlere katılımın düşmesi sorunuyla karşılaşmaktadır. Bu durum bir taraftan ortak çıkarın tanımlanmasının konununun yerelden ulusal düzeye kayması biçimindeki gelişmenin mirası olarak (Haus & Sweeting, 2006: 272), diğer taraftan yerel temsili demokrasinin açığı olarak ortaya çıkan temsilciler konusunda yerel halkın belirleyici olmasını engelleyen parti politikalarının sonucu olarak (Keleş, 2006: 69) ortaya çıkmaktadır. Yerel temsil ulusal siyasetin etkisi altında işlerken, yerel seçimler de bir tür milletvekilliği seçimi provası olarak görülmektedir (Kiriş & Gül, 2008: 127). Bu durum temsili yerel demokrasi uygulamalarında vatandaşın rolünün yeniden tanımlanmasına ve doğrudan demokrasinin gündeme taşınmasına gerekçe oluşturmaktadır.

3.2. Doğrudan Demokrasi

Doğrudan demokrasi, kamu hizmetinin üretilmesi, sunulması ve geliştirilmesinde devredilemez olduğu kabul edilen aktif vatandaşların iletişimsel etkileşimlerinin belirleyici olması düşüncesine dayanmaktadır (Haus & Sweeting, 2006: 278). Böylece doğrudan demokrasi, vatandaşlar ya da yönetsel otorite tarafından politika meselelerinde belirlenen öneriler üzerine karar vermek üzere yapılan oylamaya vatandaşların doğrudan katılımını sağlayan bir usul olarak tanımlanabilir. Genel seçimlerde birçok mesele tartışılmadığından, vatandaşlar politika tercihlerini ifade edebilecek farklı kanallara gereksinim duyarlar. Doğrudan katılım yollarını içeren yerel demokrasi, yerel yönetimin kabul, etkililik ve meşruiyet düzeyini artırır ve demokratik karar almada öğrenme ve deneyim alanı olarak hizmet ederek demokrasiye katkı sağlar (Schiller, 2011: 10).

Doğrudan demokrasi modern bağlamda iki ana tip üzerinden incelenebilir. Birincisi, referandum veya inisiyatif gibi belirli bir mesele hakkında karar almada izlenen belirli usullerden oluşmaktadır. Oylama yapılmasını sağlayacak bir prosedürün başlatılmasını sağlayacak iki yol bulunmaktadır. Birincisi bir grup vatandaşın ya da yönetsel otoritenin girişimidir. Yönetsel otoritenin girişimi ile başlayan usuller oylama yoluyla yönetimin önerisine ya da taslak düzenlemesine doğrudan demokratik bir nitelik kazandırmaktadır. Doğrudan vatandaşların girişiminde ise bir grup vatandaş geliştirdikleri önerinin yönetim tarafından hayata geçirilmesini istemekte, bu olmazsa oylama yapılmaktadır. Diğer bir seçenek ise, vatandaşların yeni bir politik kararı ret ya da kabul etmek üzere halkoylaması talep etmesidir. Bu konuda daha az etkili bir usul de vatandaşların herhangi bir oylama olmaksızın yönetim tarafından değerlendirilmek ve karar verilmek üzere bir öneri sunmasıdır (gündem girişimi). Bir diğer biçim ise, vatandaşların önerileri için oylama talep etmesidir. Ancak yönetim bu oylama talebini kabul etmeyebilir (Schiller, 2011: 15-16).

Doğrudan demokrasinin ikinci tipi ise, karar almak üzere belirli komite tipleri oluşturularak, genellikle belediyenin altında yerel yapılar oluşturma yoluyla yerinden yönetim reformu biçiminde gelişmeler şeklinde görülmektedir. Özellikle büyük kentlerde yönetim ve vatandaş arasındaki mesafenin azaltılabilmesi için mahalle temelinde örgütlenmeler önem kazanmaktadır. Böylece hem bir tür danışma mekanizması hem kararların hazırlanması ve uygulanmasında rol alma ve etkileme süreçleri devreye sokularak nüfus ve alan olarak büyüklüğün yol açtığı demokrasi açığı ile mücadele etmek kolaylaştırılmaktadır.

Seçilmiş temsilcilerin geri çağırılması *-recall-* da kimi zaman doğrudan demokrasi kavramı içinde ele alınabilmektedir. Vatandaşlara ilave bir siyasi denetim aracı sağlayan ve görevden alma tercihi getiren bu yöntem doğrudan demokrasinin bir uygulaması olarak değerlendirilebilir. Yerel siyasette genellikle yerel meclislerin üyelerinin ve doğrudan seçimle gelen belediye başkanlarının geri çağırılması biçiminde uygulanmaktadır. Bu yöntemde, seçimle göreve gelen temsilci, belirli bir süre –örneğin bir yıl- görev yapmasının ardından seçmenlerde farklı biçimlerle ortaya çıkabilen memnuniyetsizliği takiben, seçmenlerin belirli bir oranının –örneğin yüzde onunun- başvurusuyla başlatılan bir oylama ile elde edilen çoğunluk oyuyla görevden alınabilmektedir. Geri çağırmanın seçmenler açısından seçimle gelen temsilcinin hesap verebilirliğinin sürekliliğini ve taleplerinin seçim zamanları dışında da dikkate alınmasını sağladığı söylenebilir. Ayrıca seçim bazı kişilerin seçmenleri temsilen göreve getirilmesi olduğuna göre, sorumsuz temsilcilerin önceden belirlenmiş bir tarihe kadar görevde tutulması doğru olmayacaktır (Cunio, 2009: 955). Diğer taraftan yönetim çoğu zaman uzun dönemde faydalar yaratacak zorlu tercihler yapmak anlamına gelmektedir. Eğer her bir karar seçmenlerin anında değerlendirmesine konu olursa yöneticiler uygun siyasi riskleri üstlenmekte gönülsüz olacaktırlar. Dolayısıyla yönetim ve katılım süreçleri bakımından geri çağırma yönteminin olumlu olduğu kadar olumsuz etkileri de söz konusudur.

Yerel demokrasinin bir parçası olarak doğrudan demokrasinin farklı etkileri bulunmaktadır. Bir işbirliği süreci olmak yanında temsili kurumlar ve bu kurumların temel aktörleri ile bir rekabet biçimi olarak görülebilir ve demokrasinin işleyişi bakımından düzeltici, güçlendirici ve niteliği geliştirici bir süreç olarak ele alınabilir (Schiller, 2011: 24).

4. Süreç Olarak Yerel Demokrasi

Yerel demokrasiyi kurumsal boyutunun ötesinde, bir tür ilerleme ve gerileme sürekliliği içinde ele almak da mümkündür. Güncel politik, iktisadi, sosyal ve kültürel gelişmelerin karşısında yönetsel mekanizmaların bu gelişmelere karşı direnç göstermesi kadar bu gelişmeleri destekleyici yenilikleri içerdii gözlemlenebilmektedir. Dolayısıyla, yönetim-vatandaş ilişkisinde kurumsallaşmış yapıların güncel akımlara ya da gelişmelere ayak uydurması, dönüşüm süreci/reform başlığı altında yeni uygulamalara ve kabullere olanak sağlamaktadır.

Yerel demokrasiinin bir süreç olarak ele alınmasında tartışma alanının kurumsal boyuta göre çok daha geniş olduğu görülmektedir. Bu durum büyük ölçüde yeni kavramların ve mevcut kavramlara getirilen yeni yorumların tartışmaya katılmasından kaynaklanmaktadır. Yeni kavramın kabul görmesinin yanında çerçevesinin nasıl çizileceği ve hangi argümanlarla destekleneceği veya eleştirileceği üzerinde bir genel uzlaşmanın sağlanamaması tartışma alanının biçimlenmesini zorlaştırmaktadır. Diğer taraftan işleyen yönetim-vatandaş ilişkisinin yapısal nedenlerle dönüşüm sürecine gösterdiği direnç mevcut kavramların yeni yorumlarının da sürekliliğini ve istikrarını zayıflatmaktadır.

Bu kısıtlılıklar içinde yerel demokrasi bir süreç olarak ele alındığında üç kavramın değerlendirilmesinin bir çerçeve oluşturmak ve yerel demokrasi tartışmasında yeni bir alan açmak için bir başlangıç olabileceği düşünülmektedir. Bu kavramlar; yerel yönetim (local governance), ağ demokrasi (network democracy) ve kent hakkı (right to the city)'dir.

4.1. Yerel Yönetişim

Kentsel mekânın neoliberalleştirilmesinin, eski yerel devlet cihazının yeni yerel yönetim biçimleriyle yer değiştirdiği yaratıcı yıkım biçimlerinden birisi olduğu açıktır (Brenner & Theodore, 2002; Peck & Tickell, 2007). Burada neoliberalizm bir özellikler demeti olarak değil bir siyasi proje olarak anlaşılmalıdır. Bu proje ya da süreç, sermaye birikimi için koşulların yeniden oluşturulması, ekonomik seçkinlerin iktidarının onarılması ve özellikle sermayenin sosyal demokrasiinin ve Keynezyen refah devletinin gömülü liberalizminden sökülmesini amaçlamaktadır (Harvey, 2015: 19-20). Böylece esasında neoliberalizm bir süreç ya da siyasi proje olarak iki aşamadan oluşmaktadır: geri püskürtme ve yayılma. Geri püskürtmenin yöneldiği temel amaç, sosyal demokrat refah devletinin ekonomi politiğini deregülasyon ve kamu harcamalarının azaltılması ile zayıflatmaktır. Yayılma ise ağ yönetişimi, mali sorumluluk ve yeniden düzenleme gibi neoliberal biçimlerin genişlemesi ve derinleşmesini içermektedir (Peck & Tickell, 2007: 34). Böylece kamuda karar alma süreçleri neoliberalizmin yönetim mantığı içinde dönüşürken, yerel yönetim; kamu ve özel kesimin, gönüllü kuruluşların ve topluluk örgütlerinin temsilcilerinin içerildiği karar verme süreci olarak nitelenmektedir.

Yerel yönetişimin yeni biçimleri; ağ şeklindeki yönetim biçimleri, kamu-özel ortaklığı, yeni kamu işletmeciliği stratejileri, özelleştirme ve belediye hizmetlerinde hizmet satın alma yöntemlerini içermektedir (Guarneros-Meza & Geddes, 2010: 116). Bu bağlamda öne çıkan stratejik yönetim paradigması yasal ve siyasal sorunların işletme yönetimi alanına itilmesi ve yerel siyasetin depolitizasyonu anlamına gelmektedir. Yeni kamu yönetimi tartışması içinde işletmecilik yapılarının ve işletme yöneticilerinin rolünün önemini vurgulayan bir stratejik yönetim modeline odaklanılarak yerel siyasetçilerin değişimi harekete geçirme ve yönlendirme konusundaki katkıları göz ardı edilmektedir. Böylece, piyasa yönelimli yaklaşımla geleneksel

işlevlerin hizmet alımı ile karşılanması, topluluk yönetimi yani sivil ya da partizan olmayan liderliğe ve yerel toplulukların güçlendirilmesine yönelik desteklenmektedir. Yerel demokrasi alanında yeni demokratik yapılar; tek mesele forumları, ağlar, mahalle toplantıları, alan komiteleri, odak grupları ya da görev takımları, tüketici panelleri ve daha güçlü mahalle ve semt meclisleri biçimlerinde ortaya çıkmaktadır. Tüm bunlar, kuramsal olarak yerel yönetimin meşruiyetinin köklerinin dayandığı yerel topluluklardan kaynaklandığı düşüncesini yansıtmaktadır.

Topluluğun karar alma süreçlerinde içerilmesi ile kast edilen kentsel alanda bulunan kamusal olmayan aktörlerdir ve kurumsal aktörler (örgütler), dernekler ve toplumsal hareketler, belirli alanlarda uzmanlar veya bireysel vatandaşlar olarak kentsel sorun çözümüne yönelik girişimlerde içerilirler. Yönetişim ağları, geleneksel yönetim tarzlarının krizine bir tepki olarak anlaşılabilir ve bunların oluşum ve işlemlerinde çatışma ve hegemonik stratejiler bulunmadığına inanmak için bir sebep bulunmamaktadır (Haus & Klausen, 2011: 258-259).

Yeni yönetim düzenlemeleri demokrasi kuramını üç genel sorun ile karşı karşıya bırakmaktadır. Birinci sorun kentsel siyasetin oluşturulmasında, uygulanmasında ve yönetilmesinde iş dünyasının katılımıdır. Bu orantısız güç ve etki tartışmalarından farklıdır. Hatta bu bağlamda yönetişimin uygulamada iktidarı sermayeye terk etmek anlamına geldiği ileri sürülebilir (Güler, 2003; Güneş & Baykal, 2010: 23). Burada kent yönetiminde işletmelerin resmi işbirliği ile ilgili bir problem söz konusudur. İkinci sorun hesap verebilirlik sorunudur. Yönetişim (heterarşi) yatay hiyerarşi ve enformel koordinasyona sahip örgüt yapılarıyla, piyasa (anarşi) ve devletten (hijerarşi) farklı bir yönetim biçimi oluşturur. Kim ya da ne sorumludur belli olmaz. Yönetişim tartışmalarında kent yönetiminde siyasi ve toplumsal sorumluluk önemli bir sorun alanı oluşturmaktadır (Alada, 2008: 284). Üçüncü sorun ise yönetişimde kentsel toplumsal yapının farklı kesimlerinin rolleri hakkında farklılaşmış normatif yargılara nasıl ulaşılacağı ve seçici ve farklılaştırılmış katılım koşulları altında kentsel siyasal uzlaşmayı neyin oluşturacağıdır (Low, 2004: 138). Yönetişimin örgütlenmesi, işlemsel yöntemleri ve karar alma düzeneklerinin belirsizliği süreci anlama ve sürece dahil olmada önemli bir problemdir.

4.2. Ağ Demokrasisi

Yirminci yüzyılın sonu, geçmişin sanayi devrimi kadar önemli bir tarihsel dönüm noktası olan yeni bir teknolojik paradigmanın doğuşuna sahne olmuştur. Böylece iktisadi faaliyetlerin küreselleşmesi ile birlikte asimetrik bir düzlemde ağlar aracılığıyla bilgi üretimi ve paylaşımının artan önemi iktisadi ve toplumsal yapıların dönüşümüne neden olmaktadır (Borja & Castells, 1997: 8). Ağ demokrasisi, ağ toplumu kavramından türetilmiş bir yaklaşımdır. Ağ toplumu da, toplumsal yapısı mikroelektronik temelli bilgi ve iletişim teknolojilerinden oluşan toplumdur (Castells, 2004: 3). Burada ağ toplumu, coğrafi olarak sınırlanamayan ilişki ağlarının kapasitesinde belirgin bir artışa neden olan yeni iletişim ve bilgi teknolojilerinden kaynaklanan küresel bir toplum biçimini işaret eden yeni bir kavramdır. Ağ toplumu bir mekân olarak ele alındığında – aynı zamanda kent toplumunun mekânını da oluşturan- üç unsurun eklenmesine dayanır: faaliyetlerin bulunduğu mekânlar, faaliyetleri birbirine bağlayan iletişim ağları ve faaliyetleri gerçek kılan bilgi akışlarının içeriği ve geometrisi (Merrifield, 2015: 106-107).

Ağ toplumunun ağları bir grup karmaşık ve karşılıklı ilişkili bilgi kutbu, pazar, örgüt, bilgi ve bireyi içermektedir. Ağ toplumu yaklaşımı geleneksel yönetim unsurlarına bir karşı çıkış niteliği taşımakta ve küresel rekabetin farklı aşamalarında kendisini göstermektedir. Böylece, yönetimin farklı düzeylerinde yeni politik faaliyet türlerinin ortaya çıktığı ve yönetimde yukarıdan aşağıya

yaklaşımların geçersiz hale geldiği ne sürülmektedir. Bu konuda örneğin, siyasi partileri merkez alan yaklaşımların zayıfladığı, buna karşın meseleleri gündeme taşıma bakımından medyanın yeni politik güç haline geldiği tartışılmaktadır (Gibson, 2007: 605).

Ağ toplumu yaklaşımı ekseninde yönetim tartışmalarında ne çıkan bir başka konu, farklılık üzerine söylemlerden yola çıkararak siyasetin toplumda güvenin inşasında önemli bir rol stlenebileceğinin ne sürülmesidir. Ağ toplumu, seçici bir biçimde, insanların yaşadığı maddi vrenin hala çoğunluğunu oluşturan mevcut alanlar, kültürler, örgütler ve kurumlar üzerinden dünyaya yayılmaktadır. Toplumsal yapı küresel bir nitelik taşırken, coğrafı ve kültürel olarak gündelik yaşamın önemli bir kısmı yereldir. Ulus-devletin mevcut sınırları ya da tarihsel kimliklerin kültürel sınırları tarafından tanımlanan belirli toplumlar üretim, tüketim, iletişim ve iktidarı yapılandıran küresel ağlar içinde içerilme ve dışlanmanın ikili mantığı ile derin biçimde bölünmektedir (Castells, 2009: 25, Sam & Sam, 2016: 151).

Bu bölünme durumunun, siyasetin ağ demokrasisi yaklaşımını içselleştirmesiyle farklılık söyleminden doğan uzlaşmazlıkları yönetebilme becerisine bağlı olarak yeni bir yönetim şemasının çıkış noktası olması mümkün görünmektedir. Böylece güven ve ona eşlik eden karşılıklılık kavramlarının ilişkilendirilmesiyle siyasetin üretilmesinde ağların işlevi üzerinde odaklanılmaktadır. Yönetimin bu ilişki biçimi üzerinden geliştirilen farklı katılım yollarıyla daha güçlü bir demokrasiyi gerçekleştirme potansiyeli taşıyacağı, dolayısıyla bu çerçevede ağ demokrasisinin de karar alma sürecinin merkezinde örgütsel ağlar oluşturarak sorun zme anlamına geleceği grlmektedir (Haus & Sweeting, 2006: 281). Böylece yerel düzeyde işsizlikle ve toplumsal dışlanma ile mücadele ya da iktisadi rekabetçilik için yaratıcı potansiyeller oluşturma farklı türde örgütlerin katılımını ve ortak bir siyasa uzlaşması temelinde ortaklaşa faaliyetin gerçekleştirilmesini gerektirmektedir. Bu bakımdan yönetimin rolü dönüşmekte ve bir iktidar uygulama biçimi olmaktan çok aracılık, kolaylaştırıcılık ve işbirlikçi ortaklık durumuna dönüşmektedir (Orhan & Yalçın, 2015: 197). Burada liderler için temel görev de “arayüz yönetimi” ya da “ağ oluşturucu roller” haline gelmektedir.

Yerel demokrasinin temelini yalnızca parti politikalarının gereksinimleri ve faaliyetleri ile ilişkili olmaktan çıkarılarak, yerel düzeyde önemli görülen mesele ve olgular etrafında daha geniş çıkar ortaklıkları ve uzlaşmalar oluşturmaya dayanan bir biçime dönüşmesi ne çıkmaktadır (Copus, 2004: 588). Bu dönüşümde yerel siyasal liderliğin yeni biçimi tamamlayıcı faktörlerden birisidir. Ağlar, karmaşıklık ve ayrışmalar yerel siyasal liderin her şeye kadar –*pantokrator*- biçimde hareket etme gücünü zayıflatsa da liderin farklı aktörleri ve faaliyetleri bütünleştirip harekete geçirebilmek üzere karar alma sürecinin iplerini elinde tutabileceği varsayılmaktadır (Steyvers v.d., 2008: 143).

Liderlik tarzları belirli bir yolda hareket etmek üzere siyasal niyetin (amacın) bir sonucudur ve üç ana etken ile açıklanmaktadır: liderin bağlam hakkında farkındalığı, özerklik algısı ve siyasal etkenliği hakkında inancı (Teles, 2014: 826). Yerel yönetimde siyasal liderlik yerel yönetimde kurumsal vresini biçimlendirecek belirli bir potansiyele sahip olmak gibi kurumsallaşmış konum ve rollerle bağlantılı olmak yanında bu kurumsallaşmış konumların kamusal hesap verebilirlik ile ilişkili olması kentsel yönetişimde siyasal liderleri diğer aktörlerden farklılaştırmaktadır (Haus & Klausen, 2011: 258). Bu bağlamda ne çıkan liderlik modeli katılımcı yerel yönetişimde amaçlara ulaşmada önemli bir faktör olarak görülmekte ve katılım sürecini güçlendirici demokratik bir g niteliği taşımaktadır (Bussu & Bartels, 2014: 2259-2260).

4.3. Kent Hakkı

Güncel neoliberal kentleşmeye alternatifler üretmek için demokratik ilkelerin kullanılması çok büyük bir potansiyel taşımaktadır (Purcell, 2007: 200). Bu çerçevede çağdaş kentleşme ve radikal demokrasinin öngörülleri arasındaki ilişki eleştirel kuram çerçevesinde ele alınmakta ve demokrasi, adalet ve katılım sorunları tartışılmaktadır (Barnett, 2014: 1626). Kentsel neoliberalizmin neomarksist analizinde öne çıkan kent hakkı kavramı, adaletsizliğin artarak kentleştiğini öne sürmektedir. Küreselleşmeci neoliberalizm bakım, eğitim, konut, gayrimenkul pazarı, su ve refah hizmetleri gibi kentsel altyapılardan yararlanma biçimlerinin yeniden düzenlenmesi ile kentte bulunan insanları etkilemektedir. Kent hakkı tartışmaları, başta refah devleti hizmetleri ve işgücü piyasası düzenlemeleri gibi temel karar alma süreçlerinin bu süreçlere konu olanları dışlayarak kentsel ve bölgesel yönetim yapılarında yer bulduğunu göstermektedir.

Kolaylıkla anlaşılabilir ve sezgisel olarak ikna edici bir slogan olmak yanında kuramsal olarak karmaşık ve provokatif bir formülasyon niteliğini taşıyan kent hakkı (Marcuse, 2009: 189) üzerine tartışmanın başlangıcını, Fransız filozof Henri Lefebvre'in Kapital'in birinci cildinin yayınlanmasının yüzüncü yılında ve Mayıs 1968'de öğrenci ve işçi hareketlerinden hemen önce yazdığı Kent Hakkı (Le Droit à la Ville) isimli kitap oluşturmaktadır (Lefebvre, 2015). Lefebvre'in kent üzerine çalışmalarının ayırt edici yanı, on dokuzuncu yüzyılın sonlarında ve yirminci yüzyılın başlarında kent çalışmalarında büyük önem verilen farklılık, toplumsal uyum ve kentin anlamı hakkındaki tüm sorulara, insanlık tarihinin yeni, sanayi sonrası kentsel gelişme aşamasını görebek geliştirdiği mekân kuramıyla devletin ve politik olanın halkın kenti kullanımını şekillendirmedeki rolünü bir kentsel söylem üzerinden göstermesidir (Katznelson, 1992: 96).

Lefebvre'e göre kent hakkı yerleşim, kullanım ve katılım haklarını içermektedir. Bu hem kentte yerleşme ve kentte var olma hem kapitalist birikimin sıradanlaştırıcı talepleri karşısında kenti yeniden tanımlama ve üretme anlamına gelmektedir (Vasudevan, 2015: 320; Tekeli, 2016: 322; Keleş&Mengi, 2017: 24-30). Kent hakkı; bilgi edinme, çeşitli hizmetleri kullanma, kullanıcıların kentsel alandaki aktivitelerin mekânı ve zamanına dair fikirlerini duyurabilme, kent merkezini kullanabilme hakkını kapsamakta (Marcuse, 2014: 55) ve kentte yaşayanların haklarını güçlendirici bir anlam kazanmaktadır (Akkoyunlu Ertan, 2008: 136-137; Uzunçarşılı Baysal, 2011: 44). Böylece kentleşme, toplumun ve gündelik hayatın sermaye tarafından dönüştürülmesi anlamına geldiğinden, Lefebvre, bu dönüşüme karşı koymak adına toplumsal ve politik eylem yoluyla haklar yaratma arayışına girmiştir (Mayer, 2014: 113). Lefebvre'in kent hakkı kavramı, kendi içinde çelişkili liberal-demokrat insan hakları listesine bir ek olarak değil, kökten farklı bir dünya hakkı olarak anlaşılmalıdır (Goonewardena, 2014: 149). Böylece kent hakkı talebi ahlaki bir boyut taşımakta, mevcut hukuk sisteminde hakkaniyet sağlayıcı bir hak olmanın yanında ve ötesinde daha yüksek bir düzlemde taleplerin tam olarak ve bütünüyle karşılanacağı daha iyi bir sistemi talep etmektedir (Marcuse, 2009: 193). Bu yaklaşım ayrıca Harvey (2013: 44) tarafından kent hakkına kolektif bir kimlik kazandıracak biçimde yorumlanmaktadır:

"Öyleyse şehir hakkı, şehrin barındırdığı kaynaklara bireysel veya kolektif erişim hakkından çok daha öte bir şeydir: Şehri gönlümüze göre değiştirme ve yeniden icat etme hakkıdır bu. Dahası bireysel değil kolektif bir haktır; çünkü şehri yeniden icat etmek kaçınılmaz olarak kentleşme süreçleri üzerinde kolektif bir gücün uygulanmasına bağlıdır. Kendimizi ve şehirlerimizi şekillendirmek ve yeniden şekillendirmek insan hakları içinde en değerli, fakat bir o kadar da ihmal edilmiş olandır."

Bu çerçevede kent hakkı küresel ölçekte dikkat çekici bir slogan haline de dönüşmektedir. Birleşmiş Milletler Habitat III konferansında 'herkes için kent' vizyonunun paylaşıldığı ve kimi ulusal ve yerel yönetimlerin düzenlemelerinde, politik deklarasyonlarında ve şartlarında kent hakkına atıfta bulunmasının vizyonun paylaşımı bağlamında dikkate değer olduğu vurgulanmaktadır (United Nations, 2017: 5). Bu konuda önemli örneklerden birisi 2005 yılında Brezilya'nın Porto Alegre kentinde düzenlenen Dünya Sosyal Forumu'nda kabul edilen Dünya Kent Hakkı Şartı'nın bir uygulaması niteliğinde olan Mexico City Kent Hakkı Şartı'dır. Kentin geleceği üzerine radikal bir vizyon içeren şartın; sürdürülebilirlik, demokrasi, hakkaniyet ve sosyal adalet ilkeleri etrafında biçimlendiği görülmektedir. Henüz bir temenniler listesi gibi görünmekle birlikte şart, kent hakkı çerçevesinde düşünsel gelişmelerin uygulamaya aktarılması çabalarını yansıttığından dikkate değerdir (Adler, 2017: 79-80). Kent hakkı lehine gelişmelerin siyasetin gündemine taşınmaması ve kurumsal olarak dayanaklarının oluşturulamaması, kent hakkını ahlaki ve hukuki bir tartışma olmaktan uzaklaştırmaktadır (Merrifield, 2017: 123). Bu açıdan kent hakkının uygulamayla ilişkilendirilmesi yenilenmiş yerel demokrasi kurgusuyla mümkün olabilir (Çankaya, 2018: 378). Yerel demokrasinin kurumsal boyutu bir süreç olarak kent hakkının tartışılması, tanımlanması ve düzenlemelere konu edilmesiyle kentsel yaşamda farklılıkların uyumunu güçlendiren bir başlangıç sağlayabilir. Dolayısıyla, kent hakkının kazanılması zorlu bir toplumsal mücadelenin sonucunda mümkün olabilecektir.

5. Sonuç

Güncel reform söyleminde, etkinlik/etkililik ve vatandaş katılımı arasındaki gerilim sürmektedir. Siyasi kurumların çevrelerinden koparılması faaliyetlere kamusal ilgiyi düşürmekte ve kamu ile sivil toplumun bağı koparmaktadır. İktidar muhalefete karşı biçimindeki siyasal kod toplumsal problemler karşısında yetersiz kalmaktadır (Haus & Sweeting, 2006: 283). Küresel etkiler özellikle büyük şehirlerde sosyolojik ve kültürel formlar üzerinde iletişim teknolojisi bağlamında sonuçlar üretirken, siyasetin işleyişi de bu dönüşümü tanımak ve uyarlanmak gereksinimi duymaktadır. Diğer taraftan bu dönüşüme bir yanıt niteliği taşıyan neoliberal kentleşme süreci kentlilerin gündelik yaşamlarına nüfuz etmekte ve hareket alanlarını daraltmaktadır. Farklılıkların toplumsal çözülmenin kaynağı haline gelmesi politik alanın kurumsal tasarımlarının yetersizliğine işaret etmektedir. Böylece temsil, katılım ve dolayısıyla demokrasi arasındaki bağlantı zayıflamaktadır. Bu koşullar altında yerel demokrasiyi neoliberal kentleşmenin baskın araçlarının ötesine geçerek yeniden kurgulamak gerekmektedir.

Lewis Mumford'un, "duygusal paylaşım, rasyonel iletişim, teknolojik ustalık ve her şeyden çok da dramatik temsil yoluyla hayatın bütün boyutlarını büyütme tarih boyunca kentin en yüksek görevi olmuştur. Bu hala kentin süregiden varlığının temelidir" (2013: 692) tespitinde somutlaşan yaklaşımla neoliberalizm sonrası demokrasi arayışında yerel yönetim, ağ demokrasi ve kent hakkı üzerine tartışmalar aracılığıyla farklılıklar içinden yeni ve güncel anlamıyla kentin yeniden kentte yaşayanların mekânı olmasına dönük çıkarımlar yapılabilir.

Yerel demokrasinin kurumsal boyutu temsili yerel demokrasi kurumları, kuralları ve uygulamalarıyla kentte yaşayanların gündelik yaşamının önemli bir parçası olmaya devam etmektedir. Siyaset, yerel düzeyde siyasi partiler aracılığıyla örgütlenmekte ve demokratik uygulamaların merkezini oluşturmaktadır. Ancak güncel neoliberal kentleşme projesinin yol açtığı kentsel yıkımın yerel demokrasinin kurumsal boyutu ile değerlendirilmesi ve eleştirilmesi yetersiz kalmaktadır. Bu bağlamda kent sorunlarına ilişkin farklı süreçlerin yerel demokrasi ile bağlantılı bir biçimde ele alınmasının yerel demokrasiye ilişkin endişeleri giderebilme potansiyeli taşıdığı görülmektedir.

Şüphesiz yerel yönetim sürecinin nasıl örgütleneceği ve bu sürece kimlerin katılacağı sorusu hala önemlidir. Ağ demokrasisi henüz sağlam bir zemin üzerinde inşa edilmiş değildir ve kapsamlı bir açıklamaya sahip olmaktan uzaktır. Kent hakkı ise felsefi gücü ölçüsünde uygulamaya aktarılamamıştır. Ancak bu kavramların kurumsal temsili yerel demokrasi mirası ile örtüşük bir sentezi üzerinde düşünmeye engel olmamalıdır. Kent hakkı perspektifinin yerel yönetim ile bileşimi yerel demokrasinin aktörleri kimlerdir sorusuna bir yanıt olma potansiyelini taşıırken, ağ demokrasi ve yenilenen liderlik anlayışının eklenmesi yerel demokraside farklılıkların uyumunu ve ortaklaşa çözümlerin kolaylaştırılmasını sağlayacaktır. Günümüzün iletişim teknolojisinin ulaştığı düzeyde bilginin akışkanlığı demokratik süreçlere dahil olmada geleneksel sınırları ortadan kaldırırken, neoliberal kentleşme politikalarının sebep olduğu kentsel alanın gerçek sahiplerinden uzaklaştırılması kent hakkı manifestosunu yerel demokrasinin yeni zemini haline getirmektedir.

Sonuç olarak bu çalışmada; yerel yönetim, ağ demokrasisi ve kent hakkı üzerine tartışmaların yerel demokrasinin kurumsal boyutu ile bütünleştirilmesi ve yerel demokrasinin güncel anlamının bu genişletilmiş perspektiften yola çıkarak bütüncül ve eleştirel bir temelde yeniden kurgulanması gerektiği ileri sürülmektedir.

Kaynakça

- Adler, D. (2017). The Fragmented City: Mexico City and the Right to the City Charter. İçinde *The Right to the City: A Verso Report* (pp. 79-87). London: Verso.
- Akkoyunlu Ertan, K. (2008). Kent Hakkı Üzerine Düşünceler. *Amme İdaresi*, 41(4), 125-141.
- Alada, A. (2008). Yerel Yönetim Anlayışındaki Değişimler ve Türkiye'deki Yansımaları. İçinde R. Günlü (Ed.), *Devlet ve Sermayenin Yeni Biçimleri* (ss. 269-301). Ankara: Dipnot.
- Barnett, C. (2014). What Do Cities Have to Do with Democracy. *International Journal of Urban and Regional Research*, 38(5), 1625-1643.
- Beaumont, J. & W. Nicholls (2008). Plural Governance, Participation and Democracy in Cities, *International Journal of Urban and Regional Research*, 32(1), 87-94.
- Borja, J. & M. Castells (1997). *Local and Global: The Management of Cities in the Information Age*, London: Earthscan.
- Boudreau, J. (2003). Questioning the Use of 'Local Democracy' as a Discursive Strategy for Political Mobilization in Los Angeles, Montreal and Toronto. *International Journal of Urban and Regional Research*, 27(4), 793-810.
- Brenner, N. & N. Theodore (2002). Cities and Geographies of Actually Existing Neoliberalism, *Antipode*, 34(3), 349-379.
- Bussu, S. & K. P. R. Bartels (2014). Facilitative Leadership and the Challenge of Renewing Local Democracy in Italy, *International Journal of Urban and Regional Research*, 38(6), 2256-2273.
- Castells, M. (2004). Informationalism, Networks, and the Network Society: A Theoretical Blueprint. In M. Castells (Ed.), *The Network Society: A Cross-cultural Perspective* (pp. 3-45). Cheltenham: Edward Elgar.
- Castells, M. (2009). *Communication Power*, New York: Oxford University Press.
- Copus, C. (2004). Directly Elected Mayors: A Tonic for Local Governance or Old Wine in New Bottles?, *Local Government Studies*, 30(4), 576-588.
- Conion, W. (2009). Recalls. In M. A. Genovese ve L. C. Han (Eds.), *Encyclopedia of American Government and Civics* (pp. 953-956), New York: Facts on File Inc.

- Çankaya, H. (2018). İnsan Haklarının Mekanı ya da Kent Hakkı. İçinde V. Erat v.d. (Eds.), *Quo Vadis: Kamu Yönetimi* (ss. 367-382), Ankara: Nika Yayınları.
- Erdar S. & N. İncioğlu (2015). Yerel Siyasette 2004'ten Beri Neler Oldu? İçinde P. U. Semerci vd. (Eds.), *Siyasetin Bilimi: İler Turan'a Armağan* (ss. 343-353), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Gibson, B. (2007). Network Society. In M. Bevir (Ed.), *Encyclopedia of Governance* (pp. 605-606), London: Sage.
- Goonewardena, K. (2014). Teori ve Pratikte Mekan ve Devrim: Sekiz Tez. İçinde N. Brenner vd. (Eds.), *Kâr İçin Değil Halk İçin: Eleştirel Kent Teorisi ve Kent Hakkı* (ss. 131-154), İstanbul: Sel.
- Görmez, K. (1997). *Yerel Demokrasi ve Türkiye*, Ankara: Vadi.
- Guarneros-Meza, V. & M. Geddes (2010). Local Governance and Participation under Neoliberalism: Comparative Perspectives. *International Journal of Urban and Regional Research*, 34(1), 115-129.
- Güler, B. A. (2003). Yönetişim: Tüm İktidar Sermayeye. *Praksis*, 9, 165-192.
- Güneş, M. & T. Baykal (2010). 1980 Sonrası Dönüşümün Yerele Etkisi: Yeni Yerel Katılım Biçimlerinin Genel Bir Eleştirisi. *Toplum ve Demokrasi*, 4(8-9-10), 19-32.
- Hamamcı, C. (2010). Yerel Yönetimler ve Demokratikleşme Üzerine. İçinde İ. Ö. Sayan (Ed.), *Yönetim Üzerine* (ss. 313-319), Ankara: AÜSBF.
- Harvey, D. (2013). *Aş Şehirler: Şehir Hakkından Kentsel Devrime Doğru*. (Çev. A. D. Temiz), İstanbul: Metis.
- Harvey, D. (2015). *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*. (Çev. Aylin Onacak), İstanbul: Sel.
- Haus, M. & D. Sweeting (2006). Local Democracy and Political Leadership: Drawing a Map. *Political Studies*, 54 (2), 267-288.
- Haus, M. & J. E. Klausen (2011). Urban Leadership and Community Involvement: Ingredients for Good Governance. *Urban Affairs Review*, 47(2), 256-279.
- Katznelson, I. (1992). *Marxism and the City*. Oxford: Oxford University Press.
- Keleş, R. (2006). *Yerinden Yönetim ve Siyaset*. 5. Baskı, İstanbul: Cem.
- Keleş, R. ve A. Mengi (2017). *Kent Hukuku*. Ankara: İmge.
- Kiriş, H. M. ve H. Gül (2008). Türkiye'de Siyasal Eğilimlerin Dönüşümü: Yerel Seçimler Bağlamında Bir Çözümleme. *Amme İdaresi*, 41(2), 101-129.
- Kocaoğlu, M. (2015) *Yerel Yönetimlerde Katılım ve Kültür*. Konya: Çizgi.
- Kratke, S. (2014). Cities in Contemporary Capitalism. *International Journal of Urban and Regional Research*, 38(5), 1660-1677.
- Leach, S. (2006). *The Changing Role of Local Politics in Britain*. Bristol: The Policy Press.
- Lefebvre, H. (2015). *Şehir Hakkı*. (Çev. I. Ergüden). İstanbul: Sel.
- Low, M. (2004). Cities as Spaces of Democracy: Complexity, Scale and Governance. İçinde C. Barnett & M. Low (Eds.), *Spaces of Democracy: Geographical Perspectives on Citizenship, Participation and Representation* (pp. 129-146). London: Sage.
- Magnusson, W. (2014). The Symbiosis of the Urban and the Political. *International Journal of Urban and Regional Research*, 38(5), 1561-1575.
- Marcuse, P. (2014). Hangi Kent, Kim(ler)in Hakkı? İçinde N. Brenner vd. (Eds.), *Kâr İçin Değil Halk İçin: Eleştirel Kent Teorisi ve Kent Hakkı* (ss. 47-71), İstanbul: Sel.
- Marcuse, P. (2009). From Critical Urban Theory to the Right to the City, *City*, 13(2-3), 185-197.
- Mayer, M. (2014). Toplumsal Kent Hareketlerinde Kent Hakkı. İçinde N. Brenner vd. (Eds.), *Kâr İçin Değil Halk İçin: Eleştirel Kent Teorisi ve Kent Hakkı* (ss. 100-130). İstanbul: Sel.
- Merrifield, A. (2015). *Karşılaşma Siyaseti*. (Çev. S. Torlak). İstanbul: Tekin.
- Merrifield, A. (2017). *Yeni Kent Sorunu*. (Çev. D. Toprak & C. Akyos). İstanbul: Tekin.

- Miller, W. L., M. Dickson & G. Stoker (2000). *Models of Local Governance: Public Opinion and Political Theory in Britain*. London: Palgrave Macmillan.
- Mumford, L. (2013). *Tarih Boyunca Kent: Kökenleri, Geçirdiği Değişimler ve Geleceği*. (Çev. G. Koca & T. Tosun), 2. Baskı, İstanbul: Ayrıntı.
- Orhan, G. ve L. Yalçın (2015). Ağlar, Yönetişim ve Ağ Yönetişimi: Tarihsel ve Kavramsal Bir Değerlendirme. İçinde Ö. Köseoğlu & M. Z. Sobacı (Eds.). *Kamu Yönetiminde Paradigma Arayışları: Yeni Kamu İşletmeciliği ve Ötesi* (ss. 171-204). Bursa: Dora.
- Paddison, R. (2013). Local Democracy in the City. In M. Pacione (Ed.). *Progress in Political Geography* (ss. 216-242), Oxon: Routledge.
- Peck, J. & A. Tickell (2007). Conceptualizing Neoliberalism, Thinking Thatcherism. In H. Leitner v.d. (Eds.). *Contesting Neoliberalism: Urban Froniters* (ss. 26-50), New York: The Guilford Press.
- Purcell, M. (2007). City-Regions, Neoliberal Globalization and Democracy: A Research Agenda, *International Journal of Urban and Regional Research*, 31(1), 197-206.
- Sam, N. ve R. Sam (2016). İktidarın Ağları ve Ağların İktidarı Arasında Sıkışan Mekânlar. İçinde M. S. Tümtaş v.d. (Eds.). *Kente Dair* (ss. 142-155). İstanbul: Bağlam.
- Schiller, T. (2011) Local Direct Democracy in Europe: A Comparative Overview. In T. Schiller (Ed.). *Local Direct Democracy in Europe* (ss. 9-29). Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Sennett, R. (2010). *Ten ve Taş: Batı Uygarlığında Beden ve Şehir*. (Çev. T. Birkan). İstanbul: Metis.
- Sisk, T. (2001). *Democracy at Local Level: The International IDEA Handbook on Participation, Representation, Conflict Management and Governance*. Stockholm: International IDEA.
- Steyvers, K. (vd.). (2008). Introduction: From Princeps to President? Comparing Local Political Leadership Transformation. *Local Government Studies*, 34(2), 131-146.
- Sweeting, D. & C. Copus (2013). Councillors, Participation and Local Democracy. In B. Egner v.d. (Eds.). *Local Councillors in Europe* (ss. 121-137). Wiesbaden: Springer.
- Tekeli, İ. (2016). *Yerleşmeler İçin Temsil Sorunları ve Strateji Önerileri*, Ankara: İdealkent.
- Teles, F. (2014). Facilitative Mayors in Complex Environments: Why Political Will Matters. *Local Government Studies*, 40(5), 809-829.
- United Nations (2017). *New Urban Agenda*. Quito Declaration on Sustainable Cities and Human Settlements for All. Quito: UN Habitat.
- Erişim Tarihi: 21.03.2018, <http://habitat3.org/wp-content/uploads/NUA-English.pdf>
- Uzunçarşılı Baysal, C. (2011). Kent Hakkı Yeniden Hayat Bulurken. *Eğitim Bilim Toplum*, 9(36),31-55.
- Vasudevan, A. (2015). The Autonomous City: Towards a Critical Geography of Occupation. *Progress in Human Geography*, 39(3), 316-337.
- Wirth, L. (1937). Localism, Regionalism and Centralization. *The American Journal of Sociology*, 42(4), 493-509.
- Wolman, H. (1995). Local Government Institutions and Democratic Governance. In D. Judge, G. Stoker & H. Wolman (Eds.). *Theories of Urban Politics* (ss. 135-159), London: Sage.